

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 06821

FREMDE VELDER-EYGENE ERD

Yechiel Granatstein

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יחיאל גראַנאַטשטיין

פרעמדע וועלדער — אייגענע ערד

יחיאל גראַנאַטשטיין

פרעמדע וועלדער – אייגענע ערד

פארלאג
י.ל. פרץ
ישראל

תל-אביב תש"מ – 1979

YECHIEL GRANATSTEIN
FREMDE WELDER — EIGENE ERD

I. L. Peretz Publishing House 31, Allenby St., Tel-Aviv, Israel

יחיאל גראנאטשטיין / פרעמדע וועלדער — אייגענע ערד
י. ל. פרץ-פארלאג, רח' אלנבי 31, תל-אביב

צייכענונג פון יאָסל בערגנער

דאָס בוך דערשיינט מיט דער הילף פון:
קרן תל-אביב לספרות ולאמנות,
פאראיין פון יידישע שרייבער און זשורנאליסטן אין ישראל,
אליעזר פינעס ליטעראַטור-פּאָנד .

Printed in Israel 1979 — נדפס בישראל תש"מ

דפוס „להב" בע"מ, תל-אביב, רח' המסגר 60, טל. 336564

דעם הייליקן אַנדענק פון מיינע
טאַטע-מאַמע, ברידער, שוועסטער
און אַלע בני-משפּחה, אומגעקוי-
מענע אין דער שואה.

השם ינקום דמם.

דער מחבר

קאפיטל איינס

א ביזער רעגן האט געגאסן פון אין דער פרי אָן, און אַ טאָג פּדיון אויף דער לעווערטאווער גאָס איז געגאנגען פאַרלוירן. אפילו די אַרעמע גאַסן-הענדלערקעס וואָס יעדן טאָג זיצן זיי אָפּ פון פּרימאַרגן ביז שפּעטן אַוונט אויף די שוועלן פון די הייזקעס אַרום דער לעווערטאווער און פאַר-קויפּן — אין גלעזעלעך — געקאַכטע צוקערבאַבעס פון פאַרסאַזשעטע, איי-זערנע טעפּ אַרויס, (באַדעקטע מיט שמאַטעס כדי צו דערהאַלטן זייער וואָ-רעמקייט), אפילו זיי, זענען פאַרבליבן אין דער היים מיט זייער „סחורה“, אין די ווילגאַטנע שטיבער פון דעם „יאַטקע-געסל“, נישט ווייט פון „טויטן-בריקל“ וואָס פירט צום אַלטן בית-החיים — אַ מקום פון שפּעדיקער, דורותדיקער אַרעמקייט.

אַנגעשפּאַרט אין די שוויבטירן פון זייערע געוועלבלעך, האָבן די קרע-מערס, קוקנדיק אַרויס אין דרויסן, צו דער פאַרגאַסענער, אָפּגעליידיקטער לעווערטאווער, באַקלאָגט אין האַרצן דעם טאָג וואָס האָט זיי געלאָזט אָן לייזעכץ און אָן פאַרדינסט. צו מאַל, האָט ווער געעפּנט די טיר פון זיין געוועלבל, געוואָרפן חשדיק אַ בליק צו אַ שכנותדיקן קרעמער, געוואָלט וויסן צי ס'איז נישט אַריין אַהין אַ קונה, און אַ געטרייסטער, אַז עס האָט נישט מער ווי געדאַכט זיך, אַריינגענומען צוריק דעם קאַפּ ווי אין אַ שטייג אַריין.

דער ביזער רעגן וואָס האָט אַקערשט אויפּגעהערט צו פאַלן אין גאַס, האָט ווי איבערגעטראָגן זיך אין האַרץ אַריין, פאַרפלייצט עס מיט שווערן זאַרג פון וואַנעט מען וועט גלייך צו מאַרגנס האָבן צו צאַלן די אויסגע-שטעלטע וועקסלען, אַדער אָפּצוגעבן די גמילות-חסדים וואָס מען האָט אַנגעבאַרגט ביי שכנים, ביי באַקאַנטע, אין די פאַרגאַנגענע טעג.

פּויערישע וועגעלעך, די ווייניקע וואָס זענען פאַר טאַגס נאָך געקומען פון דער נאַענט אין שטאָט אַריין, האָבן אין געאיייל געצויגן זיך צו דער „ראַגאַטקע“ כדי אַנצוקומען אַהיים נאָך פאַר זון-אונטערגאַנג. פון אונטער

יחיא'ל גראנאטשטיין

די פערד-פאדקאוועס האט געשפריצט מיט פייער-פונקען, און דאס סקריפן פון די רעדער אויף דעם שטיינערנעם ברוק האט יאמערדיק אפגעהילכט אין פארנאכטיקן חלל.

פון די בלעטער-שפיצן פון די צעצווייגטע קאשטאן-ביימער, לענג אויס ביידע טראטוארן פון דער לעווערטאווער גאס, האבן אראפגעהאנגען רעגן-טראפנס — בלישטשנדיקע, קרישטאלענע קרעלן. אז עס האט א ווינטל א הוידע געטאן מיט די צווייגן, האבן די טראפנס זיך צעכליס-קעט איבער די פנימער פון די דורכגייערס, זיי אויסגעפאטשט, און ווי אויף קאטאוועס — אויך אריינגעריזלט טיף זיי אין האלדן אריין.

די סטרוזשעס פון די יידישע הייזער אויף לעווערטאווער גאס האבן נאך אזא רעגן געהאט וואס צו טאן. מיט די לאנגע בעזימס אין די הענט האבן אן אויפהער געקערעוועט דאס וואסער וואס איז אנגעלאפן פון די ארומיקע בערג און האט פארפלייצט דעם ברוק, די טראטוארן, אלץ. זיי האבן שווער געארבעט און זענען געווען באגאסן אין שווייס. בלויז פון צייט האט ווער פון זיי, וועלנדיק א וויילע זיך אפרוען, אנגעשפארט די שפיץ-גאמבע אין בעזים-שטעקן, איבערגערופן זיך מיט א סטרוזש פון א שכנות-דיק הויז, אויסגערעדט אל דאס ביזס אויף דער אייגענער ווייב וואס דערגייט די יארן, צי גאר געביטערט אויף דעם וואס דער באגפן האלט אין איין טייער ווערן.

*

ר' מרדכי-פייוול צווייגרייך, דער רייכער וואלד-סוחר, און בעל-הבית פון איינעם פון די גרעסטע הייזער אויף לעווערטאווער גאס, איז געזעסן ביים שרייבטיש אין זיין בריווחדיקן ארבעטסצימער און האט איבערגע-קוקט די פאסט, צום מערסטן — האנדלסבריוו און אויך פון אנדערן כאראקטער. ער איז געווען אזוי שטארק פארטאן, אז ער האט גארנישט באמערקט, אז חנה'לע, זיין יינגסט טעכטערל, שטייט נישט ווייט פון אים, אנגעשפארט אין דער ספרים-שאַנק און אין אירע אייגעלעך גריבלט זיך א שטיפעריש שמייכלע וואס איז אויסן אים אפצווענדן פון זיין פאר-נומענקייט. דאס הויכע זיידענע קאפל אויפן קאפ, איז ביי אים געזעסן

פאררוקט אין א זייט — אן עדות, אז ס'איז פאראן אין וואס אריינצו-
טראכטן, אז די ענינים זענען גארנישט אזעלכע פשוטע.

חנהלע איז געווען אומגעדולדיק. זי האט איצטער געוואלט האבן דעם
טאטן פאר זיך. אירע גרינע אייגעלעך — טיכלדיקע — האבן זיך געפייכט
אין די ווינקלען. עס האט זי פארדראסן הלמאי דער טאטעשי, אקערשט
צוריקגעקומען פון א ווייטער נסיעה, קוקט זיך נישט אום אויף איר, זעט
זי נישט אין צימער. א מאדנער טאטעשי! גאנצע טעג איז ער נישטא אין
דער היים, געפינט זיך אין וועלדער, אין ווייטע שטעט, אין האטעלן, אדער,
ביים רבין. איז ער שוין יא פאראן אין שטוב, האלט ער אין איין קוקן
אין פאפירן, שרייבט בריוו, עס קומען צו אים פריצים און זיצן אפ אין
שטוב ווי לאנג, אדער עס כאפן זיך גאר אריין צו אים חסידים פון שטיבל.
פארמאכן זיך און סודלען זיך מיט אים. און אז ער איז ווידער אליין, איז
נאר ער לערנט און לערנט פון גרויסע, דיקע ספרים. א מאדנער טאטעשי.
זי האט גענומען זינגען א לידעלע. געזונגען שטיל, גאר שטיל, עס
זאל נישט שטערן דעם טאטעשי, ער זאל בלויז וויסן, הערן, אז זי איז דא
אין צימער...

„חנהלע, האט ר' מרדכי-פייבל אויסגערופן א צעשטראלטער, שוין
לאנג ווי דו געפינסט זיך דא? און איך האב דיך גארנישט באמערקט, אזוי
פארנומען, אזוי... יא, און וואס אזוינס זינגסטו, מיין קינד? נו, זינג,
זינג. ניין! ניין! א מיידעלע דארף נישט הויד זינגען, מען טאר נישט“.

חנהלע איז צוגעשפרונגען צו איר פאטער, האט זיך אנגעהאנגען אין
אים, ארומגענומען פעסט זיין האלדו מיט אירע ביידע הענטלעך און אויס-
געזונגען ביזן סוף א לידעלע וועגן שיפן וואס קומען אן צו די ברעגעס
פון ארץ-ישראל ווו די הימלען זענען אזעלכע בלויע מיט אזוי פיל ליכט
און זון.

„וואסער ליד איז עס, חנהלע? ווו האסטו עס געהערט?“
„ביי די קלינערס, טאטעשי. זייער מאניעק האט עס מיך אויסגעלערנט.
ביי זיי אין שולע לערנט מען די קינדער א סך אזעלכע לידער. אמת,
א שיין ליד?“

עטלעכע ווערטער האָבן ביי אים קוים-קוים אַרויסגעפלאַנטערט זיך פון מויל.

„האַסט גאַרנישט וואָס צו טאָן, חנהלע, ביי די קליגערס. מאַניעק איז נישט דיין חבר, און בכלל, מיידלעך האָבן נאָר חברטאַרינס, און נישט קיין חברים.“

ר' מרדכי-פייבל האָט צוגעטוליעט צו זיך די ניין יעריקע חנהלע, אַ קוש געגעבן איר אין שטערן, פון וואָס זי איז גלייך געוואָרן לעבעדיק, פריילעך, האָט זיך אַוועקגעזעצט אויפן טאַטנס שוים, צעשיקט אירע דראַבנע פינגערלעך אין זיין געדיכטער באַרד אַריין, געפלאַכטן אירע האַר און זיי פונאַנדערגעלאָזט, געפלאַכטן און פונאַנדערגעלאָזט.

„און פאַרוואָס טאַטעשי, טאַר איך נישט קומען צו די קליגערס? איד טו דאָרט גאַרנישט, טאַטעשי! זייער מאַניעק לייענט מיר פאַר שיינע מעשהלעך פון ביכלעך אַרויס, גאַר שיינע מעשהלעך. מער גאַרנישט. אויך יוכבד קומט טייל מאָל אַריין. שליאַמעק איז זייער אַ גוטער, טאַטעשי.“ „מאַניעק“ און „שליאַמעק“. ביידנס נעמען האָבן איצטער זיך אַריינגעפלאַנטערט אין די בריוו וואָס ער האָט געלייענט, אַריינגעמישט זיך אין אַלץ וואָס ער האָט געטראַכט, האָבן געדריקט די שליפן.

„ווי, ווי זענען זיינע אויגן? וואָס ווייס ער וועגן דעם וואָס עס טוט זיך אין זיין אייגענער שטוב? על-פיר-רוב איז ער אונטער וועגס, אין די וועלדער, פאַרנומען מיט כל-מיני-געשעפטן, און די קינדער זענען ווי הפקר. איז עס אַ דרך פאַר אזאָ ייד ווי ער? ווי אַזוי האָט ער די גאַנצע צייט געקאַנט מסיח-דעת זיין פון דעם? זיינע קינדער קומען אַריין צו דעם אַסימילאַטאָר אין שטוב, דער איינציקער פרייער מענטש אין זיין גרויס הויז, און ער האָט נישט געוואָסט דערפון?! איז נישט חלילה שוין צו שפעט?“

ער איז געווען באַגאַסן אין שווייס, ווי ער וואַלט געשטאַנען אונטער אַ קראַז און געוואַשן זיך. און וואָס איז טאַקע מיט יוכבד? ער וואַלט געדאַרפט רעדן מיט איר אָפענע דיבורים, אַפילו שטרענגע. ס'טייטש? ווי אַזוי קאַן מען אויף יעדן שידוך ענטפערן „גיין און גיין“? ער האָט אַליין זיך געמוסרט. דער טאַטע איז נישט געווען קיין

פרעמדע וועלדער — אייגענע ערד

קלענערער סוחר פון אים. האָט געמסחרט מיט די זעלבע און אַנדערע פריי־צים. איז געווען שטאַרק רייך. געהאַלטן אַ סך וועלדער, מער פון אים. אָבער ער האָט אויך געוויסט ווי אַזוי אומצוגיין זיך אין שטוב. האָט געהיטן די קינדער ווי ס'אַפּל פון אויג, באַזונדערס טאַקע די טעכטער. איז זיין שטוב געבליבן גאַנץ, אָן שום פּגם. נישט געהאַט קיין שוועריקייטן. און ער... ער ליגט טאַג און נאַכט אין די וועלדער, האַלט זיך אויף אין האַטעלן. איז ס'רוב אונטער וועגס, און די קינדער זענען ווי אויף הפּקר, זיי קאַנען חלילה אַראָפּ פון וועג און ער זאָל גאַרנישט וויסן. מעג ער אַזוי ?

*

ס'איז געווען נאָך אַוונטברויט און אַלע צימערן פון ר' מרדכי־פייבלס גרויסער ווינונג האָבן געשפּעט מיט ליכט. אין איין צימער איז געזעסן איטע — זיין ווייב און מיט איר, עטלעכע גבאיטעס, נשים צדקניות, און האָבן אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן ווי אַזוי צוזאַמענצושטעלן אַ גרויסע סומע געלט פאַר אַ זייער נויט־באַדערפטיקער פּאַמיליע וועמעס נאַמען עס דאַרף קיינער נישט וויסן. אין אַ צווייטן צימער האָט שיינדל, די מיטלסטע טאַכטער פון די צווייגרייכס, פאַרברענגט מיט אירע חברטעס. שיינדל. נאַענט שוין צו די צוואַנציק, מיט דער מאַמעס טיפע אויגן, פעכיק־שוואַרצע האַר, האָט נישט אויסגעצייכנט זיך מיט ספּעציעלע פעיקייטן, און ווען מען וואַלט איר גערעדט אַ שידוך ווי עס פּאַסט פאַר טאַטע־מאַמע, וואַלט זי אַוואַדי זיך פאַרלאַזט אויף זיי, געטאַן ווי זיי וואַלטן פאַרלאַנגט, ווייל פון נאַטור אויס איז זי אַ געהאַרכיקע, פון וואָס עלטערן קאַנען נאָר זיין צופּרידן.

דאָס צימער אין וועלכן שיינדל האָט פאַרבראַכט מיט אירע חברטעס איז געווען אַפּגעשלאָסן, קיינעם איז נישט אַנגעגאַנגען וואָס זיי טוען דאַרט און, אַז עס האָט פון מאָל צו מאָל אַרויסגעשאַלט פון דאַרט אַ געלעכטער, איז עס פאַרלוירן געגאַנגען אין חלל פון דער גרויסער ווינונג. אין קיך אַליין איז אויך געווען ליכטיק, אָן אַפּקלאַנג פון אַ גערייד איז אויך פון דאַרט אַרויסגעקומען. די איוואַנגעראַדערין, אַ שכנה פון הויף, האָט געלערנט מיט יענטען, די צווייגרייכס דינסט, ליינען און שרייבן

יחיאל גראנאטשטיין

יידיש. זי האָט געלערנט מיט איר פון אַ בריוונשטעלער אַרויס און באַקומען באַצאָלט פון דער בעל־הביתטע פאַר געבן יענטען לעקציעס צוויי מאָל אין דער וואָך.

אין שרייבציימער זענען געזעסן ר' מרדכי־פייבל און יוכבד, זייער עלטסטע טאָכטער. ביידע זענען געווען פאַרנומען. ר' מרדכי־פייבל האָט זיך געטיפט אין אַ שווערער סוגיא אין דער גמרא וואָס ער האָט געלערנט. לעבן אים, אויפן טיש, זענען געווען אַנגעלייגט אַ סך ספרים, ראשונים און אחרונים. ער האָט זייער שטיל צוגעברומט זיך אַ ניגונדל, נישט געוואָלט שטערן יוכבדן אין איר אַרבעט. אָבער דאָס שטילע ניגונדל האָט פון זיך אַליין אַרומגעוואַנדערט אין צימער־חלל, געדראַפּעט זיך אויף די ווענט, איז צוגעפאַלן צו דער אַפענער, באַגלאַזטער ספרים־שאַנק, און לבסוף — צוריקגעקומען צו ר' מרדכי־פייבלען אַליין, צו דער אַפענער גמרא, צו די אַנגעלייגטע ספרים אין וועלכע ער האָט מעיין געווען, ווי כּדי אַנצונעמען פּריש חיות און נאָך אַ מאָל זיך אויסזינגען אַזוי שטיל, אַזוי געִימִותדיק.

יוכבד איז געזעסן אַנגעבויגן איבערן שרייבטיש, האָט דורכגעקוקט די פּאַסט און געשריבן בריוו לויט דעם טאַטנס אַנווייזונגען און אייגענעם פאַרשטאַנד. אירע ברוינע־גאַלד־האַר האָבן צופאַלנדיק צום טיש, זיך געשפּרייט איבער אים ווי ווייכער זייד און כּמעט אין גאַנצן פאַרשטעלט איר פנים. בלויז ווען זי האָט אויף אַ וויילע אונטערגעהויבן דעם קאַפּ, האָבן אין צימער זיך צעבלישטשעט אירע צוויי גרויסע ליכטיקע אויגן באַדעקטע מיט לאַנגע ברוינע ברעמען־באַרשטן — ענלעכע צו די פון טאַטן — ווי באַזיימטע אין גאַלד.

בסך־הכל אַ מיידל אין די אַנהייב צוואַנציקער און שוין אַ צייט ווי ר' מרדכי־פייבל איז מרעיש עולם, שרייבט צו שדכנים, בעט זיך ביי זיי צו זוכן שידוכים פאַר זיין עלטערער טאָכטער. אַ סך פון זיי, די אויסגע־רופענע, טראַגן אַרום אין זייערע נאַטיצביכלעך אַלע נייטיקע פּרטים וואָס מען דאַרף אין אַזאַ ענין, אַפילו יוכבדס בילד וואָס ר' מרדכי־פייבל האָט זיי געגעבן בשתיקה, אָן איר וויסן.

יוכבד איז שוין באַלד פאַרטיק געווען מיט איר אַרבעט, האָט געפלאַנט

אריינצוגיין צו זיך אין צימער און אונטערהאלטן זיך מיט א בוך וואָס זי האָט זיך פאַרשאַפט און פאַר אירע אויגן איז קאָפּויער געקומען אַ בריוו וועלכן זי האָט אויטאָמאָטיש געעפנט און גענומען לייענען:

„לכבוד החסיד הנכבד והנעלה, איש האשכולות, הגביר המפורסם במעלות טובות והלמדן המופלג, מו"ה ר' מרדכי-פייבל ב"י צווייגרייך.

אחדשה"ט.

באגרת זאת באתי אייך פאַרצושלאַגן אַ ביז גאָר אינטע-רעסאַנטן שידוך עבור בתו הבכורה שתחי' לאורך ימים (אַזוי ווי איך שרייב צו אייך בפעם הראשונה, וויל איך אייך בעטן מיר זאָפּאַרט להשיב לי דעם נאָמען פון אייער טאָכטער הנכבדה, עס זאָל מיין טירחא נישט זיין לשווא). דער פאָטער פון בחור, שמו ר' יעקב אַדלער, שטאַמט פון לעמבערג און מזה כמה שנים, אַז ער וווינט אין וואַרשע. ער איז אַ חשובער טשאַרטקאָווער חסיד און דאַונט אין חסידים-שטיבל אויף מילע גאַס. אַ גרויסער תבואה-סוחר און לזה גם א בעל-הבית פון צוויי גרויסע הייזער אויף ביעלאַנסקא גאַס. איין מחותן זיינער איז ר' משה איינהאַרן פון די אַנגעזענסטע אַלעק-סאַנדערער חסידים אין לאַדזש. אויך די מוטער פון בחור איז אַ גרויסע מיוחסת (זי הייסט טובה און איז טאַקע אַ גוטע נשמה), רבנים און רביים זענען געווען אירע זיידעס און ביי איר אין דער משפחה איז פאַראַן אַ יחוס-בריוו ביז דוד המלך עליו השלום. דער בחור הייסט שלמה. ווי מען האָט מיך אינפאַרמירט, און איך האָב אַ סך זיך אויך נאָכגעפרעגט, איז ער אַ גרויסער ירא-שמים, אַ מושלם במעלות, זיצט ימים ולילות על תורה ועבודה און שרייבט אַליין חידושים בהלכה כאחד הגדולים. אויף יעדן יום-טוב פאַרט ער מיטן פאָטער זיינעם צום רבין קיין ווין און ער שטייגט כסדר אין עבודת-השם.

יחיא אל גראנאטשטיין

עס איז דעריבער בקשתי אליו מיר במהרה צו וויסן טאָן
אייער מיינונג באותו ענין, איך זאל וויסן צו געבן תשובה
דעם צד שני.

אגב אורחא: ביי מיר זענען פאַרצייכנט נאָך עטלעכע
וויכטיקע נעמען, גאָר חשובע פאַרשלאָגן.

בכבוד רב ובדרך-ארץ

האַנס מאיר נאַכטפאַגעל, סטאַניסלאָו, גאַליציען."

יוכבד פנים צו ערשט האָט זיך געבלייבט, דערנאָך האָבן אירע ליפן
גענומען ציטערן און לבסוף איז דער בריוו איר אַרויסגעפאלן פון די הענט
און אַוועקגעקליקט זיך איבער דער פראָטירטער פאַדלאָגע. אַ העלע שיין
איז געפאלן אויף די געציקלטע אותיות, אַז זי האָט זיי אַזש געקאַנט
לייענען פון דער ווייטנס. „צוויי גרויסע הייזער אויף ביכלאַנסקאָ גאַס“
— — — „דער בחור הייסט שלמה“ — — — „אַ גרויסער ירא-שמים“
— — — „שרייבט חידושים בהלכה“ — — — „שטייגט כסדר אין עבודת-
השם“ — — — הייסט עס: אַלץ איז בסדר. פאַראַן יחוס, און הייזער אויף
ביכלאַנסקאָ, אַנגעזעענע חשובע מחותנים, און „ער“, איר „באַשערטער“
האַט אַלע מעלות. וואָס פעלט נאָך? וואָס?

יוכבד האָט געפילט אַ ביטערקייט אין מויל, ווי זי וואַלט אַראָפּגע-
שלונגען אַ נישט געשמאַקן ביסן, עפעס אַ זויערקייט. עס האָט זיך איר
געוואַלט סיי לאַכן און סיי וויינען. פלוצלונג האָט אַלץ אין איר אויפגע-
ברויזט, געבונטעוועט זיך. אין דער אַ רגע איז זי גרייט געווען צו רעדן
אַפן מיטן טאַטן, אַנטפלעקן פאַר אים אַלץ וואָס זי טראַכט אויף אַן אמת
וועגן די אַלע שידוכים וואָס שדכנים „פאַרמיטלען“ אים פאַר אירטוועגן.
זאַל ער וויסן, זאַל ער זי וועלן פאַרשטיין. די ווערטער זענען איר שוין
געלעגן אויף די ליפן, געזוכט אַ פאַסיקע רגע פאַר דעם איבעררעד, און...
אַז ס'איז אונטערגעקומען אַזא רגע, זענען די ווערטער ביי איר פאַר-
שווונדן, האָט זי נישט געקאַנט צוגויפנעמען. גראָד דעמאָלט האָבן אירע
בליקן זיך אַנגעטראַפן אויפן טאַטנס שמייכל וואָס איז צוגעפאלן צו איר,
זי אַרומגענומען מיט אַזא וואַרעמקייט, אַזוי האַרציק.

דאָס אייגענע איז געשען מיט ר' מרדכי־פייבלען אַליין... אין איינער אַ רגע האָט ער אַוועקגעלייגט די שווערע זיידענע גאַרטל אויף דער צעפנטער גמרא, אַראָפּגערוקט זיך טיפּער אין ווייכן פּלוישענעם פּאַטעל און צוזאַמענגענומען די ברייט־געדיכטע באָרד זיינע אין איין האַנט. אַ סך, גאַר אַ סך האָט ער געהאַט צו זאָגן זיין יוכבדן. וואָרעם נישט בלויז זי, גאַר אַפילו שיינדל, יינגער פאַר איר מיט אַ צוויי יאָר, וואָלט שוין אויך געקאָנט שטיין אונטער דער חופּה. דער הימל האָט אים נישט געבענטשט מיט זיין. דערוואָרט ער דאָס גאַנצע ביסל נחת אויף וועלכן אַ מענטש האַפט, פון זיי, פון די טעכטער, פון זייערע יידישע שטיבער וואָס זיי וועלן אויפשטעלן. אָבער, וואָס איז דער יסוד פון איר עקשנות, יוכבד? וואָס איז די אמתע סיבה צוליב וואָס זי וויל נישט הערן פון קיין שום שידוך וואָס מען לייגט איר פאַר? און פאַרוואָס זאָל זי אַנטאָן צער טאַטע־מאַמע? פאַרוואָס קומט עס זיי?

אויף דער צונג זענען אים געלעגן נאָך האַרבע, תכליתדיקע רייד וואָס ער האָט איין מאָל פאַר אַלע מאָל געוואָלט אַרויסברענגען פון זיך, אַראָפּ־רעדן זיך, עס זאָל אים ווערן גרינגער און כדי צו וויסן אויך ווי ער האָלט מיט איר אין דער וועלט. ער האָט אויך חשק געהאַט איר צו דערציילן וועגן אַ שידוך וואָס מען האָט אים אָנגעשלאָגן, זייענדיק אין וועג, מיט זייער אַ רייכן טשאַרטקאָווער חסיד פון וואַרשע, און, אַז אין אַ ליאָדע טאַג דאַרף טאַקע אָנקומען אַן אויספירלעכער בריוו מיט אַ סך פּרטים וועגן חתן אַליין. אָבער ווי ברעכט מען אַדורך איר איינגעשפּאַרטקייט? ווי אַזוי?

ר' מרדכי־פייזול האָט געצויגן די גאַרטל אַהין און אַהער, געהוידלט מיט די פּראַגדון אירע, מסדר געווען אין געדאַנק אַלע רייד, און צום סוף האָט ער זיי אַראָפּגעשלונגען, אָפּגעלייגט אויף אַ צווייט מאָל. נאָך אַלעם איז זי דאָך אַ געטריי קינד, די יוכבד, ווי אַזוי קאָן ער איר וויי טאָן, אַנטאָן צער? ווי אַזוי?

און ער האָט אַראָפּגענומען די גאַרטל פון דער גמרא, צוריק אַרומגע־גאַרטלט זיך, אָנגעהויבן לערנען אויפן קול, און דער ניגון האָט זיך אַריבער־געטראָגן אין די אַנדערע צימערן זיינע, איז פון דאָרט אַראָפּ אין הויף

יחיא'ל גראנאטשטיין

אריין, אויסגעמישט זיך מיט נאך גמרא-טענער וואָס האָבן געשפּאַרט זיך פון שטיבל אַרויס וווּ אַלט און יונג זענען געזעסן אַרום די טישן, געלערנט מיט ברען, געשאַקלט זיך אויף און אָפּ.

און ווייל די באַלקאָן-טיר לעבן וועלכער ר' מרדכי-פייבל איז געזעסן איז געווען צעעפנט, איז אויך צו דער לעווערטאָווער גאָס אַראָפּ פאַר-טראָגן געוואָרן זיין גמרא-ניגון, און יידן, פאַרבייגייענדיק לעבן זיין הויז, האָבן זיך אָפּגעשטעלט, איינגעהערט זיך, און זיי האָבן מיט דרך-ארץ דערמאָנט ר' מרדכי-פייבלען, דעם רייכן חסידישן ייד, דער רייכסטער אויף לעווערטאָווער גאָס, און אפשר גאָר — פון די רייכסטע יידן אין שטאָט.

קאפיטל צוויי

אין חסידים-שטיבל אין זיין הויף זענען אוודאי געווען גרעסערע למדנים פון ר' מרדכי-פייבל צווייגרייך. עס האבן דארט נישט געפעלט קיין שארפע קעפ, עילוישע יונגעלייט, איידעמס אויף קעסט וועלכע האבן נישט גענומען אויף זיך קיין דאגות-פרנסה, נישט עוסק געווען אין הבלי-עולם-הזה, נאר זענען געזעסן על תורה ועבודה. פארברענגט גאנצע טעג אין שטיבל, געלערנט, געפלפולט זיך, מחדש געווען חידושים אין ש"ס און פוסקים. דערפאר טאקע האט דאס שטיבל געשמט מיט אויסגערופענע תלמידי-חכמים אין שטאט, ווי ר' יצחקל דער גסה-שוהט מיטן שמאלן בינטל האר אויף דער שפיץ גאמבע זיינער, ווי א ווארצל פון א גרינצייג-געוויקס, יאסל לערמאן — א שווארצהאריקער יונגערמאנטשיק מיט אן אפענעם, גאונישן קאפ און פלאידיקן זכרון, דער אלטער ר' אליה'לע און נאך עטלעכע. אז די דאזיקע האבן זיך צונויפגעטראפן אויף איין ארט און געשפארט זיך אין לערנען, אין א גמרא-ענין, אין א פשט אין רש"י, אדער אין א תוספות-קשיא, האט ווי א פייער אנגעצונדן זיך ארום זיי. זייערע פנימער האבן געפלאקערט, די פיאות — פונאנדערגעלאזט זיך, צוצע-פלוין, די שטערנס — צעוויקט אין שווייס, און די קולות פלעגן דעמאלט גיין עד לב-השמים.

און פון דעסט וועגן איז ר' מרדכי-פייבלען נישט געווען לייכט אוועקצומאכן מיט דער האנט אין אזא שפארעניש, אויב ער האט זיך נאר אפגערופן, אריינגעמישט זיך. ווארעם זיינע סברות זענען שטענדיק געווען גלייכע, קלארע, האבן שטענדיק געהאט א יסוד. צו דעם, האט ער מיט זיין גוואלדיקער בקיאות איבערגעשטיגן אנדערע לומדים אין שטיבל. מסתמא, דערפאר וואס פון זייער יונג אן איז ער געווען א גרויסער מתמיד און ער האט אויך אין די שפעטערע יארן נישט פארלאזט זיך אויף גירסא דינקותא, נאר טאקע אריינגעארבעט אין א בלאט גמרא, געלערנט מיט עיון, מיט עמקות. ערשט דעמאלט האט ער געפילט די גרויסע הנאה פון לערנען.

*

מיטאגצייט האָט ר' מרדכי־פייבל אומגעקערט זיך פון אַ נסיעה צום רבין און גלייך נאָך מנחה האָבן היימישע שטיבל־יידן אַריינגעכאַפט זיך צו אים אָפגעבן שלום און פאַר איין וועגס שוין געוואַלט הערן פון רבינס „שמועסן“ ביי די שבתדיקע טישן.

אַזוי, נישט אָפּגערעדט זיך, האָבן אין גרויסן עסציער זיך צוואַמענ־געקליבן ר' יצחקל שוחט, איטשע־בער דער גבאי, ר' אלי־אהרן עפּלבוים — דער קהלה־דאָזאַר, ר' דודל ערליכמאַן, ר' יעקב־אהרן דער בעל־תפילה, ישראל דער טרעגער מיט דער אַרומגעאַרטלטער גראַבער שטריק, און נאָך און נאָך. די טיר האָט כסדר זיך געעפנט און צוגעמאַכט, און דאָס צימער האָט זיך אָנגעפילט מיט חסידים. „שאַ, שאַ“ — האָט ר' יצחקל שוחט אויסגערופן ביי יעדן סקריפּ פון דער טיר, ביים מינדסטן שאַרד וואָס האָט זיך געהערט אַרום טיש. „שאַ, שאַ“ — און ער האָט צוגעפאַכעט מיט דער האַנט אין דער לופטן כדי נישט צו פאַרלירן אַ וואָרט פון רבינס תורה־שמועס וואָס ר' מרדכי־פייבל האָט נאָכגעזאָגט וואָרט ביי וואָרט, און ר' יעקב־אהרן וואָס האָט נישט געקאַנט באַהאַלטן אין זיך די התפעלות זיינע, האָט יעדע וויילע אויסגערופן „אָוואַ, וואַ, אָוואַ וואַ, פלאי־פלאים, מוראדיק!“ —

בסך־הכל אַ וואַכעדיקער סוף־טאַג וואָס האָט אַרויפגעצויגן אויף זיך אַ שבתדיקייט. אַ שעה פון רעוא דרעון, ווי ביי שלוש־סעודות אין שטיבל, ווען זון פאַרגייט און אַ ליבע טונקלקייט פאַרשלייערט די שבתדיקע יידן וואָס זיצן אַרום טיש, פאַרבייסן אַ שטיקל חלה מיט הערינג און צעזינגען זיך אַזוי געזימותדיק: חדו השתא בהאי שעתא, דבה רעוא ולית זעפין.“

אין גרויסן עסציער איז מיט יעדער מינוט געוואָרן טונקעלער און טונקעלער און קיין ליכט איז אין גאַנצן נישט געווען נייטיק. אַן עדה יידן איז געזעסן צוואַמענגעגאַסן אין איין מאַסע, אויסגעטאַן פון גשמיות, האָט געטרונקען מיט דאָרשט דעם רבינס תורה־רייד. זייערע פאַרשמייטע פני־מער זענען געווען אָפּגעהעלט, און אַזאַ רוחניותדיקייט האָט געהויערט אין צימער און זיי פאַרטראַגן הויך, ווייט, אין אוממשתד־יקייט אַריין.

פון דער גרויסער ספרים-שאַנק וואָס האָט פאַרנומען אַ האַלבע וואַנט פון עסציימער, האָט אַ העל שטראַלעכל, ווייזט אויס, די גאַנצע צייט געלעגן דאָרט אויסבאַהאַלטן, אַראַפּגעשלענגלט זיך, איז אַרויפגעפאַלן אויף דער צונויפגעדריקטער מענטשן-מאַסע, צעפיצלט זיך אויף זייערע קעפּ, איז אַריין אין באַרד-קנויל און דאָרט אַוועקגעקומען.

און אין מיטן דערין... זיצנדיק אַזוי אין גרויס התבטלות, האָט מען זיך אַ ריס אָפּ געטאָן פון אַרום טיש, אויפגעשטעלט זיך און גענומען אַרויס-שאַרן זיך פון ר' מרדכי-פייבלס שטוב. איינער האָט דעם צווייטן איבער-געגעבן אויפן אויער, אַז אַ קאָטש געשפּאַנט אין פיר פּערד נאַשפיץ האָט זיך אָפּגעשטעלט פאַרן הויז-טויער.

„מין-הסתם אַ חשובער גוי“ — האָט עמעצער אַ בורטשע געטאָן און געשטופּט זיך צום הינטערשטן אַרויסגאַנג פון דער וווינונג וואָס האָט געפירט אין הויף אַריין.

„אָודאי אַ גראַף, אַ פּוילישער כראַביע — האָט אַן אַנדערער צוגע-וואַרפן בייסנדיק פון כעס זיין שפיץ באַרד — זיי קומען דאָך צו אים ווי צו זייערס גלייכן, עץ זעט דען נישט? ווען נאָר זיי ווילן, קומען זיי צו אים!“

„די שכינה איז צוזאַמען מיט אונדז אין גלות — האָט נאָך איינער געביטערט — אַט קומט אַ גוי אַ טמא און דו דאַרפסט גלייך אַפטרעטן דיין פּלאַץ פאַר אים. איי, איי, איי! אַזאַ געהויבנקייט אין מיטן דער וואָך, און אַזוי צעשטערט... האַ? ברידערלעך, אַ גאַנצן טאַג פאַרדינסט וואַלט איד אַוועקגעגעבן פאַר איין שעה פאַרברענגען מיט אַנשי-שלומנו, פאַר איין שעה!“

געזאָגט האָט עס ישראל דער טרעגער. אַ גאַנצן טאַג שלעפט זיין ביינערדיקע פּלייצע שווערע משאות, זעק און קאַסטנס, איז פאַר אים דאָס זיצן צווישן מנחה און מעריב אין אַ געוויינטלעכן וואַכנטאַג מיט אַן עולם חסידים און איינהערן זיך אין רבינס הייליקער תורה, ממש טעם גן-עדן אויף דער וועלט.

און אַז ער האָט זיך שוין געפונען אין הויף, לעבן שטיבל, האָט ער האַלב צו זיך און האַלב צו די וואָס זענען געגאַנגען לעבן אים, אַ זאַג

יחיאאל גראנאט שטיין

געגעבן: „מיין טאטע עליו השלום, האָט מיר איבערגעלאָזט בירושה פעסטע, גראַבע שטריק, בינד איך פעק און קאָסטנס אויף דער פלייצע און שלעפּ זיי. מרדכי־פייבלען זענען נעבעך געפאלן בירושה וועלדער, הייזער, גע־שעפטן מיט פריצים, האָט ער אויך נישט קיין ברירה. ער מוז שלעפּן זיינע משאות... איך ווייס? אפשר איז גאָר מיר גרינגער פון אים, ווער ווייס? לאַכט נישט, לאַכט נישט, יעדער איינער — מיט זיין ירושה, מיט זיינע פעק, מסתמא, אויך מיט זיינע דאָגות...“

*

מיט אַן אויסגעבאָרגט שמייכעלע אויפן בלייך געוואָרענעם פנים, איז ר' מרדכי־פייבל אַנטקעגנגעגאָנגען דעם גראַף יאָזשעמבסקי און אים אַריינגעפירט אין זיין שרייבצימער. אַ, וואָזשנעם טויש געמאַכט — האָט אַ מחשבה אים מיטבאַגלייט — אַן עדה־יידן, עובדי־השם, אַרויסגעטריבן דורך דער הינטערטיר צוליב אַזאָ גויטשינע... נישט אַנדערש ווי אַ שטראַף פון הימל, אַ שטראַף.“

משמעות, אַז ס'האָט דער גראַף אַרויסגעפילט, אַז זיין גאַסטגעבער איז עפעס „נישט מיט זיך“, האָט ער אים געוואָלט אייננעמען מיט חנופה, גערימט אים פאַר יוכבדן וואָס איז מיטגעזעסן אין שרייבצימער, אויסגע־רעכנט די מעלות פון איר פאַטער, זיין קלוגשאַפט, העפלעכקייט און אַנדערע גוטע מידות.

פון נימוס־וועגן האָט ר' מרדכי־פייבל ווידער אַרויסגענייט פון זיך אַ שמייכעלע וואָס איז גלייך אַנטרונען. ער האָט גוט געקענט דעם גראַף יאָזשעמבסקי מיט וועלכן ער האָט געפירט זיינע וואַלד־עסקים און נישט געקאָנט אים חושד זיין אין אהבת־ישראל, אויך נישט צו אים...

דער גראַף איז נישט געווען קיין זעלטענער גאַסט ביי מרדכי־פייבלען אין שטוב און האָט געוויסט וואָס עס דערוואָרט אים דאָ. זיינע נאָלעכער האָבן אויסגעשפירט, אַז אין קיך גרייט מען פאַר אים אַ לייטישן אויפנעם. האַרבע־געווייצן־ריחות זענען צו אים דערגאַנגען, האָבן פאַרנעפלט זיינע בליקן און ער איז גלייך געוואָרן אומגעדולדיק.

די בעל־הביתטע און יענטע די דינסט האָבן געטאַן אַלץ אין קיך, אַז די געקעכצן זאָלן שנעל פאַרטיק ווערן. סוף־סוף האָט אַיטע ר' מרדכי־

פייבלס באוויזן זיך אויפן שוועל פון שרייבימער און אריינגעבעטן דעם גאסט אין עסזאל. זי איז געווען אַנגעטאָן אין דעם נייעם גראַנאַטענעם קלייד — אַקערשט אויפגענייט — פון פראַנצויזישן זייד, באַפּוצט מיט ווייסע קאַראַנקעס ווי באַשיט מיט ווייסע בלאַנקענדיקע שנייעלעך. צוויי גרויסע שניידן פערל וואָס ר' מרדכי-פייבל האָט פאַר איר געקויפט אין וואַרשע, האָבן געפינקלט איבער איר פרום צוגעדעקטן האַלדז.

די אויפן טיש אַנגעשטעלטע מאַכלים, האָבן אַרויסגעפירט דעם גראַף פון גלייכוואַג. זיינע דיקע, נאַכהענגענדיקע ליפּן, ווי שטיקער לעבער, האָבן צוגעציטערט פון גלוסטעניש צו דעם אַלעם וואָס די אויגן האָבן געזען. ר' מרדכי-פייבל האָט אַנגעגאַסן צוויי גלעזלעך ריינעם ספּירט, אַוועק-געשטעלט איינס לעבן גאַסט און דאָס צווייטע פאַר זיך. ווי נאָר ער האָט באַנעצט די ליפּן, האָט יאָזשעמבסקי גלייך אויסגעליידיקט זיין גלעזל און דערשפּירט זיך אַן אַנדערער מענטש, געוואָרן אויפגעראַמט.

„שיכור ווערט מען פון שוואַכן בראַנפן, פון זיסע געטראַנקען, און ספּירט רייניקט אַלץ אינעווייניק, אַפילו דעם שכל מאַכט ער קלאַרער.“ אַפּגעזאָגט די חכמה, האָט דער גראַף אַליין אַנגעגאַסן פאַר זיך נאָך אַ גלעזל, אויסגעטרונקען, אַנגעגאַסן נאָך איינס, און דערווייל געלאָזט עס שטיין ווי פאַר שמירה-וועגן.

אין אַ ווייס בלאַנקענדיקן פאַרטעך, האָט יענטע, אַ דערפלאַמטע, זיך באַוויזן אין עסזאל. אין ביידע הענט האָט זי געהאַלטן טאַצן מיט פיש. אין איינער — מאַרינירטע אין זויערן, אין דער צווייטער — געפרעגלטע. נאָר אַוועקגעשטעלט זיי אויפן טיש, איז זי שנעל אַרויס, און גלייך צוריקגע-קומען מיט אַ פאַרצעלייענעם פאַלומיסעק מיט געפילטע פיש, געקאַכט אויף זיס און שטאַרק געפּעפּערט.

יענטע האָט כסדר אַראַפּגענומען די אויסגעליידיקטע טעלערס און געבראַכט אויף זייער אַרט אַנדערע, מיט כלערליי מאַכלים.

ערשט נאָך די פיש האָט דער גראַף אַנגעהויבן עסן מיט סדר, אַפּגערוט זיך און געגעסן, ווידער אַפּגערוט זיך און צוגעטרונקען. און, אַז ס'איז געקומען צום גענדונס מיט די געבאַקענע פאַרפעלעך, האָבן שוין זיינע אויגן „געגעסן“ מער ווי דאָס מויל איז געווען אין שטאַנד צו פאַרנעמען.

אַ פאַרע האָט געשלאָגן פון זיינע שטייפע באַקן, פון די אָפּגעדעקטע הענט ביז איבערן אָרעם, אַ פאַרע, ענלעך צו דער וואָס איז אויפגעגאַנגען פון די הייסע ברוינע פאַרפעלעך וואָס האָבן, געבאַקענע אין שמאַלץ, אַרויסגע-גלאַנצט פון טעלער ווי צאַפּלדיקע אויגאַפּלען.

אַ שווערע מידיקייט איז באַפאַלן דעם גראַף יאָזשעמבסקי. זיינע אויגן האָבן גענומען זיך קלעפּן. ער האָט זיך אויפגעשטעלט, געוואָלט אַוועק פון טיש, און נישט געקאָנט אַ ריר טאָן די פיס פון אַרט. ר' מרדכי-פייבל איז שנעל צוגעלאָפּן, האָט אים אָנגענומען פאַרן אָרעם און צוגעשלעפט אים צו דער פּליושענער קאַנאַפע. יאָזשעמבסקי האָט אַרויפגעקייקלט זיך אויף איר, זי גוט אויסגעשמירט מיט דער סלינע וואָס איז אים גערונען פון מויל און גענומען פּליידערן ווי אַ נישט דאָיקער, בייזערן זיך און שעלטן. עס האָט אויסגעזען, אַז ער שרייט אַזוי אויף די פאַראַבקעס זיינע, טרייבט זיי אונטער ביי דער אַרבעט, וואָרעם ער האָט זיי גערופן ביי די נעמען, געפאַ-כעט מיט די הענט און געדראָט, געשריגן אויף זיי „זשידי“, „זשידי“, „געלט“, „געלט“ — ביז ער איז איינגעשלאָפּן. די אונטערשטע ליפּ איז ביי אים געבליבן אָפּגעבויגן און איז נאַכגעהאַנגען ווי אַ שטיקל פּלייש וואָס ער האָט נישט באַוויזן אַראַפּצושלינגען פאַרן אַנטשלאָפּן ווערן.

שפּעטער, ווען די טראַטואַרן אויף לעווערטאָווער גאַס זענען שוין געווען כמעט ליידיק, האָט ר' מרדכי אַרויפגערופּן דעם גראַפּס קוטשער אין שטוב אַריין, אַוועקגעשטעלט פאַר אים אַ פּלעשל בראַנפּן מיט „שיריים“ פון דער גרויסער סעודה. אָפּגעגעסן, האָט דער געזונטער גוי אויסגעצויגן ביידע שפיצן פון זיינע לאַנגע, שטייפע וואַנצעס, אַראַפּגעלאָזט זיינע מוס-קולנע הענט — ווי אַ צעעפנטע צוואַנג — צו דער ווייכער קאַנאַפע און אַ הייב געגעבן דעם בעל-הבית זיינעם ווי עס הייבט אויף אַ טרעגער אַ שווערן זאַק און לייגט אים אַרויף אויף איין אַקסל.

„זאַל דער הער נישט איבערנעמען זיך, שוין געווינט דערצו, נישט פון היינט, נישט פון נעכטן“ — האָט דער קוטשער אָפּגערופּן זיך צום איבערגעשראַקענעם ר' מרדכי-פייבל, און אַרויסגעטראַגן דעם פּריץ פון זיין שטוב ווי עס טראַגט אַ געזונטער קצב-יונג אויף זיין אַקסל אַ זייטל פּלייש. די גומענע רעדער פון יאָזשעמבסקיס קאַטש האָבן נישט אָנגעמאַכט

קיין רעש אויף דער לעווערטאווער גאס. נאָר, ווייל עס איז דאָך געווען שפעט ביי נאַכט, האָט דער געלאָף פון פיר פּערד, געשפּאַנטע נאַשפּיץ, איבערגעוועקט מענטשן פון שלאָף. אַ סך זענען אַראָפּ פון די בעטן, האָבן געעפּנט פענצטערס, נאַכגעקוקט דער שוואַרץ-לאַקירטער קאַטש וואָס האָט זיך געטראָגן איבער דעם שטיינערנעם ברוק, און פאַרשטאַנען, אַז אַ רייכער פּריץ האָט אַודאי ביז איצטער פאַרבראַכט ביי ר' מרדכי-פייבל צווייגרייך, דעם וואַלד-סוחר, וועמעס עשירות עס שטייגט, ווי מענטשן דערציילן, פון טאַג צו טאַג.

„נו, און איצטער קאַנסטו מאַכן דיין חשבון-הנפש — האָט אַ געדאַנ-קעלע אַ בליץ געטאַן ביי ר' מרדכי-פייבלען אין מוח, בעת ער איז גע-שטאַנען אַנגעשפּאַרט אין דער באַלקאַן-טיר און געקוקט אין דער ליידיקער גאַס אַריין. איטשע-בערן און דעם גאַנצן עולם האָסטו אַרויסגעשיקט דורך איין טיר און דורך דער אַנדערער — אַריינגעפירט דעם שיכור, דעם גוי מיט וועלכן דו מסחרסט. אַ האַלבע נאַכט אים אָפּגעגעבן, אַ גאַנצע האַלבע נאַכט.“

ער איז שנעל אָפּ פון דאָרט, איז אַריין טיפּער צוריק אין צימער, אויפּגעוויבן די הענט צום באַלקן. אין אַ סך פון זיינע גרויסע רווחים האָט דער אַ גוי אַ חלק. אויב אַזוי, איז ער דאָך אַ שליח פון הימל, ווי דען אַנדערש ?, נו, טאַקע ? !“

מיט ווייכע טריט איז ער פאַרביי לעבן די צימערן וווּ די טעכטער זענען געשלאָפּן, און האָט גוט פאַרמאַכט זייערע טירן, איז אַריין אין שלאָפּ-צימער און געטראָפּן איטען נאָך אַ וואַכע.

„באַלעמוטשע נישט, מרדכי-פייבל. די נאַכט איז שוין באַלד פאַרביי און ס'איז דיר נישט געבליבן אַ סך צו שלאָפּן, ביסט דאָך אַודאי מיד.“ „אַלע די זעלבע, איטע, אַלע גויים — האָט ער אַ זאַג געגעבן נישט צום ענין, זויפּערס זענען זיי, נואפּים, נישטאַ אויף דער וועלט ווי די בני-ישראל, נישטאַ.“

„אַודאי אַזוי, אַודאי ! ווער איז נאָך אַזוי ווי יידישע אָפּגעהיטענע קינדער, ווער נאָך אַזוי ?“ און זי האָט גלייך צוגעגעבן : „טאַ לאַז אים אַרויס פון געדאַנק, טראַכט נישט מער וועגן דעם גוי, דעם טמא, לאַז אים אָפּ.“

קאפיטל דריי

באלד נאך דעם ווי ר' מרדכי־פייבל צווייגרייך האט אפגעקויפט ביים גראף יאושעמבסקי דריי גרויסע וועלדער, לעבן דארף מיכאלאווקע, האט ער אַוועקגעזעצט ר' הערש־לייבן דעם סופר שרייבן אַ ספר־תורה און צו דעם צוועק אים אַפגעגעבן אַ צימער פאַר אַלע זיינע הצטרותן. ער האט אויסגעקליבן ר' הערש־לייבן, ווייל ער איז געווען אַ חסיד פון אַלטן דור, שוין אין די טיפע יאָרן, געהערט צו די בעסטע סופרים אין שטאָט, און אַחוץ אַלעם — אַ גרויסער ירא־שמים. ביי ר' הערש־לייבן האט אַ ספר־תורה שרייבן גענומען יאָרן. נישט חלילה כדי צו באַקומען מער באַצאָלט, אָדער כדי צו געניסן אין די רייכע שטיבער פון די באַקוועמלעכקייטן וואָס ער האט געהאַט ביי זיך, נאָר, ווייל דאָס עצם שרייבן די אותיות פון דער תורה, די כוונות און די טבילות אין מקווה האָבן ביי אים גענומען אַ סך צייט, און די אַרבעט אַליין האט פאַרלאַנגט פון אים זehירות, אַפּגעהיטקייט און נאָך אַנדערע זאַכן וואָס אַן ערלעכער סופר האט געריכטעוועט זיך לויט זיי, און נישט גערעדט וועגן דעם.

אַ וואָך נאָך דעם ווי ר' הערש־לייב האט אַנגעהויבן עוסק זיין אין זיין הייליקער מלאכה, האט ר' מרדכי־פייבל געמאַכט אַ קידוש־ארבא פאַר אַלע שטיבל־יידן. אַ דריי־פיר טעג פאַר שבת, האָבן צוויי סאַרווערס, פון די אויסגערופענע אין שטאָט, מומחים אין צוגרייטן פאַרשידענע געבעקסן און געקעכצן, איבערגענומען די שליטה ביי די צווייגרייכס אין קיך, געגעבן באַפעלן וואָס צו קויפן און וואָס צו טאָן. זיי האָבן אַרומגעדרייט זיך אַנגעטאָן אין ווייסע כאַלאַטן און אין הויכע ווייסע מיצקעס אויף די קעפּ, און לעבן זיי האט יענטע די דינסט אויסגעזען ווי אַראַפּגעזעצט פון איר גדולה, ווי מען וואָלט ביי איר אומזיסט און אומנישט צוגענומען די מאַכט. אין יענטען האט טאַקע דאָס בלוט געקאַכט פון פאַרשעמונג און נאָך מער האט איר געקרענקט וואָס די צוויי סאַרווערס האָבן געשאַפט זיך מיט איר.

עלעהיי זי וואָלט געווען אָנגעשטעלט ביי זיי, אָדער, אַ לערן-מיידל וואָס ווייסט נאָך נישט צו טאָן אַליין די מינדסטע זאַך.

פרייטיק פאַר נאַכט, פאַר ליכטצינדן, האָט ר' מרדכי-פייבל אַריינגע-רופן די צוויי סאַרווערס צו זיך אין צימער, געהייסן זיי אַוועקזעצן זיך אויף דער קאַנאַפּע און צו זיי אַזוי געזאָגט: „איך וויל, אַז בשעת דעם קידוש זאָלט איר לייגן מער אַכט אויף די אַרעמע. נישט זשאַלעווען זיי קיין פאַר-ציעס לעקעך, צי פון די אַנדערע מאַכלים. די רייכע שעמען זיך נישט. זיי שטעקן די הענט אין די טאַצן וואָס איר טראָגט אַרום, זיי ווינקען צו אייך און איר גיט זיי סיי ווי וואָס נאָר זיי פאַרלאַנגען. נישט אַזוי — דער אַרעמאַן. ער דערלויבט זיך נישט אויפצוהייבן צו אייך זיינע אויגן און וואָס איר וואַרפט אים צו, עסט ער. זאָג איך אייך דעריבער אַן: פאַרשעמט זיי נישט! גיט זיי גאַנצע פאַרציעס, שיינע, אויך פאַר די קינדער זייערע וואָס קומען מיט זיי מיט.“

וואָס אַן אמת, האָבן די סאַרווערס ביי זיך אין האַרצן געטראַכט אַנדערש, וואָרעם ווי אַזוי קאָן מען פאַרגלייכן פשוטע, אַפגעריסענע מענטשן, מיט בכבודיקע, אָנגעזעענע גבירים, וועמען דאַרף מען טאַקע מער צווען אויף אַ שמחה, אויף אַ סעודה? זיי האָבן אָבער גוט געקאַנט ר' מרדכי-פייבלס פירונג, געוויסט, אַז ער איז אַנדערש פון אַ סך גבירים אויף לעווערטאָווער גאַס אין וועמעס שטיבער זיי קומען אַריין און קאַנען גוט זייער קאַרגשאַפט און גרויסהאַלטנדיקייט, און זיי האָבן אים צוגעזאָגט מקיים צו זיין וואָס ער פאַרלאַנגט, אַז זיי וועלן טאָן אַלץ ווי ס'איז זיין ווילן.

צו מאַרגנס, שבת אין דער פרי, דער בעל-תפילה האָט נאָך נישט געהאַט געענדיקט דאַוונען מוסף, איז ר' מרדכי-פייבל שוין געשטאַנען ביים אַרויסגאַנג פון שטיבל און האָט פאַרצוימט דעם וועג פאַר די וואָס האָבן געוואָלט אַרויסנאַרן זיך, אַוועקגיין אַהיים צו זיך. ער האָט גוט געוויסט, אַז צווישן די דאָזיקע זענען פאַראַן געדריקטע וועלכע שעמען זיך צו קומען אין פרעמדע שטיבער אין זייער געמיינ אָנגעטועכץ. האָט ער צעשפרייט די הענט ווי פליגל און ביי יעדן איינעם געבעטן נישט אָנצוטאָן אים קיין צער און אַרויפגיין מיט צו אים אין שטוב. און אַזוי, מיטן שווערן טלית

פון טערקישער וואָל, אויף די אַקסלען, מיט דער אַנגעשפּילעטער זילבער-
נער עטרה וואָס האָט געבלישטשעט און אַפּגעהעלט זיין טונקל-ברוינע-
פנים-הויט, האָט ער געשפּרייזט מיטן גאַנצן עולם אַרויף צו זיך אין שטוב.
ווען די שטיבל-יידן האָבן זיך אויסגעזעצט אַרום די טישן אין גרויסן
עסנאַל, זענען די קינדער פון די אַרעמע אין שטיבל אַרומגעלאָפּן, צע-
טומלטע פון דער רחבותדיקייט, איבער אַלע צימערן פון דער גרויסער
ווינונג און קוים-קוים אַפּגעפּונען איינער דעם אַנדערן. עס זענען זיי
געפעלן געוואָרן די שפיגל-גלאַנציקע-געפּאַרבטע פּאַדלאָגעס און זיי האָבן
געגליטשט זיך אויף זיי ווי אין ווינטער אויף געפרוירן אייז. פון יעדער
זאָך זענען זיי נתפעל געוואָרן, האָבן געטאַפּט מיט די הענטלעך די ווייכע
פּליושענע פּאַטעלן, געקאַטשעט זיך אויף די ווייכע קאַנאַפּעס, אויף די
דיוואַנעס. קיינער האָט נישט אומגעקוקט זיך אויף זיי, קיינער האָט זיי
נישט אַנגעשריגן, עלעהיי זיי וואַלטן אַריין אין אַ הפּקראַדיקן פּאַלאַץ
ווי יעדער איינער מעג טאָן וואָס ער וויל.

עטלעכע קינדער האָבן אויסגעקליבן זייער זיצאַרט דווקא אין שרייב-
צימער. דאָרט אַהין האָבן זיי אַנגעברענגט פון אַלץ וואָס זיי האָבן באַקומען
פון די סאַרווערס און פון אַנדערע, און געשלאָסן אַ שותפות.
„זאָג, שלמהלע, האָט איינער אַ יינגל אַ געשריי געטאָן צו ישראל
דעם טרעגערס אָן אייניקל, זאָג, האָסט שוין געזען אין דיין לעבן אַזאַ
גרויסן לאַמפּ מיט אַזעלכע געשליפענע גלעזעלעך ווי אין דער סאַלע ?
אודאי קיין מאַל נישט, קיין מאַל נישט!“

„איז וואָס ? האָב איך נישט געזען ! ביי ענק אין קעלער איז דאָר
אַפּילו אַ באַפּטלעמפּל נישטאַ, אַליין געזעסן מיט דיר ביי אַ ליכטל, נישט
אמת ? זאָג ! זאָג !“

די קינדער האָבן זיך צעלאַכט אויפן קול, געהאַלטן מיט שלמהלען און
זענען צופּרידן געווען וואָס ער האָט געווסט ווי אַזוי אַפּצונענטפּערן אַ חבר
וואָס וווינט אויך אין אַ קעלער-שטוב און וויל אַפּלאַכן פון זיינס אָן
אייגענעם חבר. וואַלט אפשר נאָך געקומען צו אַ קריג צווישן די קינדער,
ווען נישט וואָס פון צווייטן צימער האָט פּלוצלונג אַריינגעקאַלערט זיך
אַ גרויסער רויטער עפל, מסתמא, דורך עמעצן אונטערגעוואָרפּן, און

עטלעכע גופימלעך האָבן אַ לאָז געטאָן זיך צו אים און זיך פאַרקנוילט אונטער דער סאָפּע וווּ דער עפל איז געבליבן ליגן.
„יעדן אַ חלק, אַ גלייכן חלק“, האָט שלמהלע געפּסקנט, און נישט וואַרטנדיק, אַז אַנדערע, די שטאַרקערע צווישן זיי, זאָלן אויך מסכים זיין, האָט ער אַ הייב געטאָן דעם עפל פון הינטער די גופימלעך, אַרויסגענומען זיין קניפיק און צעשניטן פאַר יעדן אַ גלייכן חלק פון גרויסן עפל.

*

שוין לאַנג ווי די שטיבל-יידן האָבן נישט געהאַט אַזאַ קידוש-א-רבא. אָבער נישט די עסנס, די ספּעציעלע מאכלים, די וויינען און ליקערן, זענען געווען זייער הנאה, נאָר דאָס זיצן צוזאַמען, דאָס פאַרברענגען ביי איין טיש. יעקב-אהרון דער בעל-תפילה האָט געזונגען איין ניגון נאָכן אַנדערן און דער עולם האָט מיטגעהאַלטן, צוגעפאַטשט מיט די הענט, איז אַריין אין התלהבות, אין גרויסער דביקות. גרויס איז געווען די שמחה ביי איטשע-בערן דעם גבאי, ר' מרדכי-פייבלס אַ ידיד-נפש, מיט וועלכן ער פאַרברענגט אַ סך און עצהט זיך ווי מיט אַ בן-בית.

ווען יעקב-אהרון האָט אויפגעזונגען אַ לעבעדיק מאַרשל, איז איטשע-בער אַרויף אויפן טיש און אַוועק אין אַ ריקוד, באַהאַלטן דעם קאַפּ צווישן די אַקסלען, צעשפרייט די הענט ווי פליגלען וואָס וואַלטן אים געדאַרפט אונטערהייבן און אַוועקטראַגן.

„אוי, טאַטע-פאַטער אין הימל, האָט זיין שטים געריסן זיך צום באַלקן-צו, וטהר לבנו לעבדך באמת, באמת! טאַטע-ליבער — — —“
אַנגערעגט דורך איטשע-בערן האָט דער עולם אויפגעשטעלט זיך פון אַרום טיש, געשלאָסן האַנט אין האַנט, און געטאַנצט און געטאַנצט, געוואָרן ווי איין גוף, ווי איין נשמה, די אויגן — צוגעשלאָסן, פאַרגלייזט, פאַר-טראַגן אין עולמות-עליונים, אין העכערע ספּערן, געלייטערטע.

*

פאַררוקט אין אַ ווינקל זענען געשטאַנען בערל דער גאַרבער און האַסקל דער פעלהענדלער — צוויי שותפים וועלכע זענען צוליב דער שווע-רער צייט זיך פונאַנדערגעאַנגען און האָבן צעטיילט צווישן זיך דלות און

חובות וואָס זיי האָבן נישט געהאַט צו באַצאָלן. ביידע האָבן גלייך דערזען ווי ר' מרדכי־פייבל האָט אַ כאַפּ געטאָן ישראל דעם טרעגער פון ראַד אַרויס און אָנגעהויבן טאַנצן מיט אים האַנט אויף אַקסל, אַזוי פאַרפלאַכטן זיך איינער אין אַנדערן, אַז מען האָט כמעט נישט געקאָנט וויסן פון וועמען עס גלאַנצט אַראָפּ דער פראַנצויזישער זייד און פון וועמען עס שלעפן זיך נאָך בגדים־צויטן ווי צעטרייבערטע אַדערן.

„וואָס איז פאַראַן אַ סך צו רעדן וועגן אַזאַ מרדכי־פייבל? ביטול היש! דאָס איז עס! אַ מענטש וואָס בלאָזט נישט פון זיך, האַלט זיך נישט גרויס, ווערט נישט פאַרפירט פון דער רייכקייט, נו, זאָג דו, חאַסקל, ס'איז נישט אַזוי? וואָס שווייגסטו? אַ מינוט פריער האַסטו מיך פאַרפלייצט מיט רייד און איצטער האַלסטו דאָס מויל פאַרשלאָסן.“

חאַסקל איז געווען פול מיט וואַכעדיקע דאגות פון וועלכע ער האָט נישט געקאָנט זיך באַפרייען — ממש, מעשה שטן. עס גייט אַ פרישע וואָך. מען דאַרף געבן קינדער צו עסן. זיי גייען אָפגעריסן. אַ לייטיש שיכל האָבן זיי נישט אויף די פיס. ווי האַלט מען עס אויס? ווי אַזוי?

און וואָס שייך מרדכי־פייבלען — טראַכט ער ביי זיך — אַוודאי איז ביטול היש אַ גרויסע זאָך. נישט אַ סך קומען צו אמתדיק צו אַזאַ מדרגה, אָבער צוריקגעשמועסט, איז דען ישראל דער טרעגער ווייניקער חסיד פון אים? אַ קלענערער עובד־השם? ס'הייבט זיך גאַרנישט אַן! טאָ וואָס זשע איז ווידער די רבותא? צו וואָס איז מען אנשי־שלומנו אויב נישט צו האַלטן זיך גלייך? און צו בערלען, זיין געוועזענעם שותף, האָט ער זייטיק אַ זאָג געטאָן: „נאָך גוט, ברודער, וואָס ס'איז פאַראַן אַ שבת. וואָרעם, אין די וואַכנטעג זיצן דאָך גויים ביי אים אין שטוב, טרינקען, זויפן, פאַרטמאַיזן דאָ די יידישקייט. האָט ער טאַקע שכל, מרדכי־פייבל ווי אַזוי מענג צו זיין דעם שבת. יא, אַ בר־דעת איז ער אַ לייטישער, נישטאַ צו שעמען זיך מיט אים.“

„און פון דאַנעט טאַקע, פון אַזאַ שבתדיקייט, ציט זיך די השפעה אויף די וואַכעדיקע טעג, אויף מיר, אויף דיר, אויף אַלעמען. ס'איז גאַרנישט קיין קליינדיקייט“ — האָט בערל אויסגעפירט, און דער איבערערעד צווישן זיי האָט אויף אַ וויילע זיך איבערגעריסן.

ביים גרויסן טיש, אויבנאָן, איז אָנגעגאַנגען אַ שפּאַרעניש אין אַ גמרא־סוגיא צווישן ר' יצחקל שוחט און דעם יוגן יאָסל לערמאַן. קעפּ האָבן זיך געבוין איינער צום אַנדערן, אויערן האָבן אונטערגעהערט, אָנגע- שפּיצט זיך, אויפגעכאַפט דעמס אַ זאַג, דעם צווייטנס, און אַ סך האָבן נישט געוואָגט אַריינצומישן זיך צווישן די גרויסע קענערס, נישט געוואָלט אַפּרופן זיך מיט אַ וואָרט.

אין דער זעלבער צייט איז ר' מרדכי־פייבל געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אין גרויסן קרעדענס און האָט דורכגעוואָרפן אין געדאַנק סברות און אויפ־ טוען פון ראשונים און אחרונים, איז געווען גרייט אָפּצופּרעגן, אָוועקצו- מאַכן ר' יצחקל שוחטס אַ קשיא און פאַרענטפּערן זי מיט זיינס אַ תירוץ. אָבער מעשה־שטן האָט אַ מחשבה זיך אָפּגעשפּאַלטן און אַריינגעפּלאַנטערט זיך אין פּשטל וואָס ער האָט געבויט. קוקנדיק אַזוי אויפן גאַנצן עולם וואָס האָט אַזוי משמח געווען זיך ביי אים אין שטוב, האָט ער פּלוצלונג אין האַרצן זיך אַ פּרעג געטאַן: און פאַרוואָס האָט שוין פאַר איין וועגס נישט געקאַנט זיין טאַקע אַ שמחה ביי אַ קינד? ביי יוכבדן? ס'איז דאָך שוין לאַנג צייט דערצו. די מחשבות האָבן אים אָוועקגעפירט פון גמרא־ ענין און ער האָט פאַרלוירן די פעדים צו זיינע אויפטוען וואָס אַקערשט האָט ער זיי אַזוי פּונדאַמענטאַל געבויט, געדאַרפט זיי נאָר אַרויסברענגען פון מויל. ר' מרדכי־פייבל האָט באַמיט זיך נאָך אַ מאָל אויפצוברענגען אין זכרון די אַלע סברות און דעות וואָס ווערן געברענגט אין די ספרים, און ער האָט נישט מער ווי געהאַט צער פון דעם וואָס אַלץ האָט ביי אים זיך אויסגעמישט, אַ העלפט — אָוועקגענומען, און נישט געהאַט מער מיט וואָס זיך אָפּצורופן אין דעם וויכוח וואָס האָט זיך אויסגעשפּרייט און זיך צע- פּלאַקערט.

בערל דער גאַרבער און האַסקל דער פעלהענדלער האָבן אין צווישן באַנייט זייער נישט־שבתדיקן שמועס. צו מאָל האָט יעדער איינער פון זיי אַ כאַפּ געטאַן זיך און אַ זאַג געגעבן מיט ווייטיק, „אוי, ס'איז דאָך שבת“, און פון דעסט וועגן האָבן זיי נישט אויפגעהערט צו באַקלאַגן זיך אויף די שווערע צייטן, אויף די וויסטע גזירות פון גראַבסקין וואָס האָבן פאַראַרעמט די יידן, רואינירט זיי צוליב די הויכע שטייערן וואָס מען האָט אַרויפ־

יחיאַל גראַנאַט שטיין

געלייגט אויף זיי. אַ סך אין שטיבל, האָט בערל געטענהט, שטעלן אָן אַ פנים פון בעלי-יכולת, מען בעט נאָך אַהיים אָן אורח אויף שבת, מען פאַרט אַ נסיעה צום רבין און אין דער אמתן לייט מען אויף דעם געלט, מען פאַרשטעלט דעם הונגער, די נויט פון אַ פּרעמד אויג, מען דערלאָזט נישט, אַז עס זאָל עמעצער וויסן פון דעם.

האַסקל איז געשטאַנען אין גאַנצן פּריטשמעליעט. ערב שבת אין דער פּרי האָט ער נישט געהאַט געגעבן זיין פייגען אַ גראַשן זי זאָל קאָנען קויפן אַ פישל, שוין אָפּגערעדט, אַז זי איז נישט אַוועק אין יאַטקע געמען אַ שטיקל פלייש אויף באַרג ווייל ער איז שוין דאָרט שולדיק אַ שיינע פאַר זלאַטעס. און אַט גייט שוין ווידער אַ פּרישע וואָך. זעקס וואַכנטעג אָן אַן אויסבליק צו פאַרדינען די מינדסטע מטבע. וואָס זשע וועט זיין ? וואָס ? גאַרנישט זיין טבע, האָט בערל אַוועקגעלייגט אויף האַסקלס געבוי-גענער פלייצע זיין שטייפּע אויסגעאַרבעטע האַנט פון וועלכער עס האָט זיך געטראַגן אַ ביטערער ריה פֿון בהמה-פעל און זויערשטאַפּן, אַבער זי האָט דעם חבר זיינעם אַ וואַרעם געטאַן, אַדורכגענומען.

„דו הערסט ? אַן אָפּענע טיר האָט איטשע-בער ביי מרדכי-פייבלען. כיווייס דערפון. נישט איין מאָל גיט ער אַ פאַל אַריין צו אים, רוימט אים עפעס איין אויפן אויער, נעמט מרדכי-פייבל אַרויס דאָס שליסעלע פון זיין אייווערנער קאַסע, דערלאָנגט עס אים גוטמוטיק, מיטן גאַנצן האַרץ, און זאָגט צו אים: נעם, איטשע-בער, וויפל דו ווילסט, וויפל דו דאַרפסט, עס וועט מיר נאָך אַלץ בלייבן גענוג. נו, וואָס זאָגסטו, האַסקל ? געהערט אַזוינס ?“

„נו, אַודאי, אַודאי, נישט ווי אַנדערע“, האָט האַסקל קוים באַפרייט עטלעכע ווערטער פון פאַרשלאַסענעם מויל זיינעם.

*

איטע ר' מרדכי-פייבלס איז געשטאַנען אָנגעלענט אין אַ טיר פון איינעם פון די צימערן און האָט אַריינגעקוקט אין עסזאַל וווּ די מענער האָבן געטאַנצט און געזונגען. אַ שטויבזייל, ווי אַ רויך-וואַלקן, האָט גע-הויבן זיך צום באַלקן און כמעט אַלץ פאַרנעפלט. טישטעכער האָבן געוואַל-

גערט זיך אויף דער ערד, זענען צעשמירט און צעטרעטן געוואָרן. זי האָט געזען איטשע בערן טופען מיט די שטיוול אויפן טיש — אַ גיי מעבלשטיק — און עס האָט זי גאַרנישט געאַרט. „די טישטעכער וועלן גיין אין דער וועש, די פּאָדלאַגעס וועט מען פּראַטירן פון דאָס גיי, און אויב עס וועט עפעס צעבראַכן ווערן, איז וואָס? די וועלט וועט נישט אונטערגיין. עס וועט סטייען אויף אַלץ. אַ לויב צו גאָט פאַר זיינע חסדים.“

גאָר אַ מחשבה ווי אַ ווערעמל האָט אַ ביס געטאָן: „און פאַרוואָס טאַקע שוין נישט אַן אמתע שמחה? אַ שמחה ביי אַ קינד? פאַרוואָס געפעלט „איר“ נישט דער שידוך מיטן טשאַרטקאָווער חסיד פון וואַרשע? אַ בחור אַ ירא-שמים, אַ שטאַרק פרומער, אַ לַמְדוּן. וואָס טויג דאָ נישט? וואָס נאָך דאַרף ער זיין? וואָס קומט אַרויס פון דער גאַנצער רייכקייט, פון די אַלע וועלדער וואָס מרדכי-פייבל קויפט אָן, אַז מען פירט נישט אַ דער-וואַקסן קינד צו דער חופּה?

און אין צימער וווּ עס זענען געזעסן בלויז פרויען, ר' מרדכי-פייבלס און איטעס קרובים, רייכע און אַרעמע אויסגעמישט, ווער באַהאַנגען אין גאַלד און אין בריליאַנטן און ווער — אין אַפּגעבליאַקעוועטע קליידער, שוין צום וויפּלטן מאָל איבערגעניצעוועטע, כדי צו האָבן אין וואָס אַרויפ-צוקומען, אין אַ שבת, צי יום-טוב, צום רייכן קרוב — אויך צווישן זיי זענען געווען אַזוינע וואָס האָבן אַליין, פון זיך אויס, געדאָגהט ר' מרדכי-פייבלס און איטעס דאָגות.

„גלייבט מיר, אַז וואָס מיין איטע גיט אויס אויף צדקה אין איין וואָך גיבן צען אַנדערע גבירטעס פון לעווערטאָווער גאַס נישט אויס אַ גאַנץ יאָר.“ געזאָגט האָט עס גאַלדעלע די אַלמנה, איטעס אַ לייבלעכע שוועס-טער וועמען ר' מרדכי-פייבל האָט אויסגעהאַלטן אַלע יאָרן און אַפילו שוין חתונה געמאַכט דריי פון אירע זעקס טעכטער. זי האָט עס געזאָגט שטיל, אַז נישט אַ סך ביים טיש זאָלן הערן אירע לויברייד פאַר דער שוועסטער וואָס האָט אַ גאַלדן האַרץ, נישט צו געפינען.

ביילע ווידער, ר' מרדכי-פייבלס אַ מומע האָט נישט געוואָלט בלייבן הינטערשטעליק. פון וואַנעט וואַלט זי געקאַנט דערנערן אירע שקראָפּו-ליטשע קינדער ווען נישט איר מרדכי-פייבל? ער צאָלט דאָך איר חודש-

יחיא ל גראנאטשטיין

געלט, האלט אין גאנצן אויס איר שטוב. זי האט א נעם געטאן גאלדעלען ביים ארעם, און זי צוגעצויגן אין גאנצן צו זיך.
„מילא, וואס האב איך צו רעדן וועגן מיין פלימעניק, א מלאך, א מלאך.“ און אפווישנדיק די פארפעצטע ליפן אין עק טישטער, ווי אראפ צושלינגען כאטש א טייל פון דעם וואס זי האט געהאט בדעה צו זאגן, האט זי געשטיקט זיך און אפגעקרעכצט. „אבער צו געלט-צו ביילישי, דארף מען אויך האבן מול, אַזעלכע ווילע קינדער, געראטענע, און איר זעט דאך, כאטש נעמט בגוואלד און שטעלט זיי אונטער דער חופה, יוכבדן און שיינדלען.“

„ריכטיק, ריכטיק.“ גאלדעלע האט צוגעשאקלט מיט איר שוין א ביסל באהארטע גאמבע. טרערן האבן געשטעלט זיך איר אין די אויגן. „ביילע-קרוין, און איך האב שטענדיק געמיינט, אז מול גייט אייביק געפארט מיט געלט, מיט רייכקייט, אז ווו ס'איז דא געלט, קומט דאס מול אליין צו גיין. און צום סוף, עץ זעט דאך... דער הימל מעג זיי שוין העלפן. ער דארף זיי העלפן, אַזעלכע גוטע, הארציקע מענטשן.“
„הלוואי, הלוואי, זיסער גאט אין הימל.“

קאפיטל פיר

אויף א באַרג-שפיץ, לעבן פוילישן מאַרק, צופוסנס דעם קלויסטער וואָס טראַגט דעם נאָמען „דער הייליקער גייסט“, הייבט זיך אָן די לעווער-טאווער גאַס. פון דאָרט לאָזט זי זיך אַראָפּ שטאַרק משופּעדיק ביז צו דער „ראַגאַטקע“ פון וואַנעט עס גייען זיך פונאַנדער וועגן און וועגעלעך צו אַז אַ שיעור דערפער און אויך צום יידישן שטעטל לעווערטאָוו.

לעבן דער „ראַגאַטקע“, שוין אויסער דער שטאָט, האָבן פרומע קריסטן אוועקגעשטעלט אַ שטייגענע בודקע און אינעווייניק — אַ סטאַ-טוע פון דער „הייליקער מאַמע און איר קינד“. פאַרנדיק אין שטאַט אַריין, צי אומקערנדיק זיך צוריק אַהיים, פאַרגעסן קיין מאָל נישט די פויערים און אויך אַנדערע קריסטן וואָס פאַרן, אָדער גייען דאָרט פאַרביי, אַראָפּ-צונעמען דעם הוט און איבערצוצלמען זיך. אַנדערע, פרומע, שטעלן זיך אָפּ, גייען צו ביז צו דער בודקע, קניען אוועק פאַר דער „הייליקער מאַמע“, כעטן ביי איר אַ ברכה וואָס זאָל זיי באַגלייטן אין וועג, אָדער דאַנקען איר פאַרן אַנקומען בשלום אין שטאַט אַריין.

גאַרנישט אַזוי אַלט איז די לעווערטאָווער גאַס. עלטערע תושבים אין שטאַט געדענקען נאָך גוט די ברייטע לאַנקעס, די טאַלן און די בערג וואָס האָבן געשפרייט זיך אויף דעם אָרט וווּ עס שטייען היינט די הייזער פון דער לאַנגער לעווערטאָווער גאַס. אָבער, נישט בלויז דאָס געדענקען די עלטערע איינוווינערס פון דער שטאַט. זיי וויסן אויך צו דערציילן, אַז יידן, געקומענע פון וואַנעט זיי זענען געקומען, האָבן דאָ געשטעלט די ערשטע הייזער, געבויט די גאַס, געפלאַסטערט דעם, „נייעם וועג“ אַרויס פון שטאַט. מיט דער צייט האָבן אין לעווערטאָווער גאַס אַנגעקניפט זיך — ווי אין אַ הויפטאָדער — זייטיקע געסעלעך מיט נידעריק געבויטע הייזערס, אַלע באַוווינטע דורך יידן, ס'רוב פון אַרעמען שטאַנד, דראַבנע הענדל-לערס, מלמדים און זייערע „חדרים“, בעלי-מלאכות און פשוטע אַרבעטער. אויך אויף לעווערטאָווער גאַס האָבן נישט געפעלט קיין געדריקטע, נויט-

יחיאאל גראנאטשטיין

באדערפטיקע משפחות, על-פיר-רוב — פארקוועטשט אין קעלערשטיבער, אויף ביידעמער, אבער, זיי האבן דאך פארט געווינט אויף לעווערטאווער גאס...

שפעטער אריין האבן זיך געפונען יידן וועלכע זענען פון לעווער-טאווער גאס אוועק ווינען אין פוילישע געגנטן פון שטאט, אויף עוואנגע-ליצקא גאס, אויף קאשטשעלגא, אויף בערנארדינסקא, צי אויף דער „קרא-קעווער פארשטאט“ אליין. די דאזיקע האבן ביסלעכווייז דערווייטערט זיך פון יידישקייט, פארדרייט זייערע נעמען, געזארגט דערפאר, אז זייער אויסזען זאל זיך ענדערן, זאל ווערן ענלעך צו זייערע גוישקע שכנים. זיי האבן טאקע געקליידט זיך ווי זיי, געטראגן הארטע מעלאניקעס, זענען געזעסן אין פוילישע קאפע-הייער און געשיקט זייערע קינדער אין די פוילישע שולן.

דאס אמתע, אריגינעלע יידישע לעבן איז געבליבן אויף לעווערטאווער גאס און אין די געסעלעך ארום איר.

די איינציקע גוים זענען דא געווען די סטרוזשעס פון די יידישע הייזער, די בריווטרעגערס, עטלעכע אפטייקערס, און די פוילישע פאלי-ציאנטן וועלכע קומען אין די יידישע געשעפטן זוכן עבירות און נעמען הודשלעך „לא יחרץ“ געלט.

א גאנצע וואך איז די לעווערטאווער גאס פול מיט פויערים פון דער גאנצע סביבה. זיי ווילן בשום-אופן נישט אריבערטעטן די שוועל פון א פויליש געוועלב, קומען נישט ארויף אויף די פוילישע גאסן, האבן נישט קיין צוטרוי צו די פוילישע סוחרים און האנדלען בלויז מיט די יידן אויף לעווערטאווער גאס, קויפן ביי זיי וואס נאך זיי דארפן: לעדער אויף שטיוול, ברעטער צום בויען, שטאפן, כל-מיני אייזן-זאכן, האמערס און טשוועקעס, דלאטעס און מעסערס, קאסעס און ווידלעס, קאלך און גאלאנטעריע, נאפט און סמאלע, און בראָנפן אויף חתונות און אויף לויות.

א גאס פון יידישע קרעמערס וואס איז א גאנצע וואך אויסגעמישט מיט קריסטלעכע פויערים. זיי ברענגען אין שטאט אריין פון די אלע זאכן וואס יידן דארפן — אלע סארטן גרויפן, הינער, קאטשקעס, גענדז און אייער,

פרוכטן מכל המינים, ווייסע עופות צום כפרה־שלאגן, סכך אויף סוכות, און וואָס נישט? אזא מיין זיווג פון ששת־ימי־בראשית וואָס קאָן גאָר אַנדערש נישט געמאַלט זיין.

אין גאַנצן אַנדערש איז דער אויסזען פון דער לעווערטאָווער גאַס אין שבת ווי אין וואַכנדיקן טאָג. אַ שלווה איז דעמאַלט אויף איר אויסגעשפּרייט. נישטאָ אין שבת קיין זכר פון די פּויערישע וועגענער. דער יידישער מאַרק פּוסטעוועט. ליידיקע שטעלעכלעך, אָפּגעליידיקטע סטראַגאַנעס.

ערשט אין די שפּעטערע שעהען קומען אַהין אַרויס פון די אַרומיקע געסעלעך די יידישע פּורמאַנס, דראָזשקאַזשעס, קצבים און זייערס גלייכן, זעצן זיך אויס אויף די ליידיקע טישן און בענקלעך וואָס געפינען זיך דאָרט, פירן שמועסן סתם אין דער וועלט אַריין, קיינע באַניקערן, געטריקנטע אַרץ־ישראל ניסלעך, וואַרפן אין מויל אַריין געפּעפּערטע אַרבעס, אַדער געקאַכטע באַבעס, און טייל מאָל פאַרענדיקן זיי אויך „אויף הייס“ וואַכעדיקע „חשבונות“, קריגן זיך לייטיש אַדורך, און צעשלאַגן זיך אַפילו ווי עס באַדאַרף צו זיין.

שבת אין דער פרי איז די לעווערטאָווער גאַס האַלב ליידיק. די גע־שעפטן געשלאָסן. די וואַרשטאַטן — פאַרמאַכט. אָפּן זענען די שולן, די בתי־מדרשים, די חסידים־שטיבלעך. טאַטעס פירן ביי די הענט זייער קליינ־וואַרג, אָנגעטאַן אין שבתדיקע בגדים, און אין די טאַשן ביי די קינדער — צוקערלעך, קיכעלעך און אַנדערע גוטע זאַכן וואָס די מאַמעס גיבן זיי מיט, עס זאָל זיך זיי גלוסטן צו דאוונען, צו בעטן גאַט, אַזוי ווי די פאַטערס זייערע.

ערשט פאַר נאַכט וועקט די לעווערטאָווער גאַס זיך איבער. די פעטע עסנס, דער קאַכעדיקער טשאַלנט, דער קוגל, די פעטע קישקע און געבראַ־טענע פליישן מאַכן מיד, שלעפּן איין. קאָן מען אַ ביסל שלאָפן אין שבת, אַבער מ'טאַר אים נישט פאַרשלאָפן. נאָר אויפגעשטאַנען, שפאַרט גלייך אַרויס אין גאַס אַריין אַן אָפּקלאַנג פון תּורה־לערנען. אַ זיידע פאַרהערט זיין אייניקל, וויל וויסן צי ער קאָן דאָס אַלץ וואָס דער מלמד אין „חדר“ האָט אין אים אַריינגעאַקערט גאַנצע זעקס טעג. די באַבע האַלט גרייט דאָס שבת־

אויבס, און וועט נאך דערלייגן אויב זי וועט אויסגעפינען, אז דאס פארהערן איז אדורך בשלום, מיט הצלחה. אין אן אנדער שטוב לערנט א טאטע מיט זיינס אן אונטערגעוואקסן בחורל א בלאט גמרא מיט תוספות, צינדט אן אין יונגן הארץ א חשק צו תורה, אז עס זאל אים סטייען אין מיטן דער וואך אריין. און ערגעץ ווו זיצט זיך א ייד א למדן און לערנט זיין שבתדיקן סדר פון לערנען, זינגט צו א ניגון וואס באהעפט זיך, ארויסקומענדיק אויף לעווערטאווער גאס, מיט א צווייטן ניגון, אויך אויסגעזונגען ביי אן אפן ספר.

אין צווישן האבן די צייטן זיך געביטן. עס איז אויסגעוואקסן א יונגער דור וואס האט צו ביסלעך זיך דערווייטערט פון בית-מדרש, פארלוירן דעם חשק צו גיין הערן שבת-נאכן-עסן מוסר-דרשות פון צוגעפארענע דרשנים, גיין צו „טישן“ פון רביס וואס קומען פון גאר ווייט כדי צו „האלטן שבת“ ביי איינעם פון זיינע חסידים, צי אין זיינס א שטיבל. אן אנדערע יונגט. אין א שבת פאר נאכט זעט מען שוין יוגנטלעכע ארויסקומען אויף לעווער-טאווער גאס אויסגעפרוצט און אויסגעטראיעט. זיי לאזן זיך אוועק אויף שפאציר אויסער דער שטאט, פילן זיך דארט פריי, א שטייגער זיי וואלטן זיך דערווייטערט מיילן ווייט פון זייערע היימען און מעגן טאן וואס מען וואלט נישט געוואגט צו טאן אין די אויגן פון טאטע-מאמע.

אין די ארעמע געסלעך האבן די יונגע זייער לבוש און זייער באשעפ-טיקונג. אין פרייען שבתדיקן טאג, קומען ס'רוב פון דער ארבעטער-יונגט ארויס אין גאס אין בלויע העמדער אנגעטאן, אין רויטע קראוואטן, אדער באצירט אין רויטע בלומען. זייער ארט איז דער פראפעסיאנעלער פאראיין, ליענען דארט, הערן אויס רעפעראטן פון אראפגעבראכטע געסט, און קומען ארויס פון דארט פול מיט האפענונג און באגער צו בעסערע צייטן ווען דער סאציאלזום וועט באקומען די מאכט, וועט אויסשפרייטן זיין שליטה, און ווערן בעל-הבית פון די פאבריקן און רייכטום וואס ליגן אין די הענט פון יחידים.

נאך אלעם, איז די לעווערטאווער גאס נאך אלץ געבליבן די ווארעמע יידישע נעסט, און די עלטערע, די פרומע, האבן מיטן גאנצן הארץ גע-

פרעמדע וועלדער — אייגענע ערד

גלייבט, אז דאָס יידישקייט וועט דאָ אָנהאַלטן לאַנגע, לאַנגע דורות, אַז ס'איז נישט פאַראַן אַזאַ כּוח וואָס זאָל אין גאַנצן דערווייטערן קינדער פון עלטערן, און אַז אַלץ וואָס ס'געשעט, איז נאָר אַ פּועל-יוצא פון דער גרויסער וועלט-מלחמה, פון דער מהומה וואָס האָט אַלץ מבלבל געווען און, אַז וואָס מער מען וועט זיך דערווייטערן פון דער דאָזיקער תקופה, וועט מען אַודאי אומקערן זיך צוריק צו דעם וואָס איז געווען, צום אַלטן שטייגער-לעבן וואָס האָט אָנגעהאַלטן אַזוי פיל דורות, אַזוי פיל...

קאפיטל פינף

דער גרויסער קידוש ביי ר' מרדכי-פייבלען אין שטוב האָט זיך פאַר- צויגן ביז אין מיטן טאָג אַרײַן, און, אַז ס'איז געקומען די צײַט און דער עולם איז זיך פונאַנדערגעגאַנגען, זענען, פון פּרײַער נאָך אָפּגערעדט, גע- בליבן ר' יצחקל שוחט, דער אַלטער חסיד ברוך-וואָלף, אײַטשע-בער דער גבאי און ר' מרדכי-פייבל אַליין. נאָך ביים טיש זיצנדיק האָבן זײ באַשלאָסן אָפּצוהאַלטן אַן עצה וועגן קינדער פון אײַגענע שטיבל-ײַדן וועלכע האָבן אַנגעהויבן דערווײַטערן זיך פון שטיבל, אַראָפּגיין פון גלייכן וועג, זענען „פאַרדײַטשט“ געוואָרן.

ברוך-וואָלפּס מײַנונג איז געווען, אַז אַ שריפּה דאַרף מען לעשן ווי נאָר מען דערזעט דעם ערשטן פונק. אַ רגע שפּעטער, איז עס שטאַרקער פון דיר, עס פאַרברענט אַלץ, איז נישט מבחין ביז טוב לרע. דער זעלבער דין איז מיט ײִדישקײַט. ווי נאָר דאָס שלעכטס איז פונם אין דעם, באַגנוגנט עס זיך נישט ביז עס פאַרלענדט עס חלילה אין גאַנצן, פירט אַוועק אין שאַל... און דעריבער, דעריבער איז זײַן מײַנונג, אַז מיט ווײַכע רײד קאָן מען גאַרנישט דערגרייכן. מיטן שטן מוז מען פירן אַ מלחמה, אַן אָפּענע מלחמה, ווייל ער אַליין טוט עס פון אײַביק אָן. אַנישט, הערטס וואָס כ'וועל אײך זאָגן, אַנישט וועט פון אַ סך אונדזערע שטיבער ווערן אַ תל-עולם.

ר' יצחקל שוחט, אַליין, געהאַט שוין אויסגעגעבן אַלע זײַנע קינדער, האָט געהאַלטן מיט ברוך-וואָלפּן. אַז אַ בחור הייבט אַן אַרײַנקומען אין שטיבל אין אַ געפרעסטן קאַלנער און דערצו נאָך מיט אַ שניפּס — איז ער שוין „אָפּגעקאַכט“. מאָרגן וועט ער טוישן די שטיוויל אויף האַלבע געשנורעוועטע לאַטשן, וועט אַנטאָן אַ קאַלירט העמד, און ס'איז קלאָר ווי דער טאָג, אַז צום סוף וועט ער אַרויסגיין חלילה לתרבות-רעה. אין אַ חסידים-שטיבל טאָר מען צו דעם נישט דערלאָזן. מ'טאָר נישט! ר' מרדכי-פייבל איז ביים איבעררעד געזעסן אַ מידער, האָט נישט

אָפגערוּפן זיך. אַז מען ווייסט נישט ווי עס זעט אויס אין דער אייגענער שטוב, דאַרף מען שווייגן, טאַר מען נישט זאָגן אַ דעה. אַוודאי בלאָזן נייע ווינטן אויף דער גאַס. ער קומט דאָך מער אין דער וועלט, ווייס ער עס גוט. אָבער אויסצוהיטן זיך פון פגעים, דאַרף מען אויך האָבן סייעתא־דשמיא. ס'איז נישט אַזוי פשוט. פאַראַן צייטן, אומשטאַנדן, ווען מען קאָן דורך מלחמה באַצוווינגען דאָס שלעכטע, און צייטן, ווען מען דאַרף זיך וועגן מיט חכמה, אָפילו מיט ערמה, כדי נישט באַשעדיקט צו ווערן.

ער האָט געהאַט אין זינען צו זאָגן זיינע היימישע און גוטע-פריינד, אַז מען דאַרף טיפער אַריינטראַכטן אין די זאַכן וואָס געשעען כדי זיי ווי געהעריק צו באַנעמען. אָבער אין דער רגע האָט עמעצער אויפגעפראַלט די טיר פון ר' מרדכי־פייבלס שטוב, איז אַריין אין דער סאַלע און האָט שווער אָפגעדעכט. „אייער טעכטערל — — — „שקצים“ — — — „אַנגעשלאָגן“ — — —

גלייך נאָך דעם איז אַריין טאַמאַש, דער סטרוזש פון זיין הויז, און האָט אַריינגעטראָגן חנהלען אויף די הענט. דאָס פנימל — אין גאַנצן אויס-געבלייכט, פאַרחלשט, דאָס שבתדיקע קליידל אירס — אין בלוט איינגע-שמירט.

אַ מהומה אין שטוב. מענטשן זענען אַריין און אַרויס, האָבן פאַרבראַכן די הענט, געוואָלט העלפן און נישט געוואוסט ווי אַזוי, מיט וואָס. ר' מרדכי־פייבל אַליין, שטענדיק אַן ענערגישער, קיין מאָל נישט פאַרלוירן זיך, איז איצטער געשטאַנען געבויגן איבער חנהלעס בעט אַן אָפהענטיקער, דאָס האַרץ ביי אים — פאַרשטעמעט.

און אויף לעווערטאָווער גאַס האָט געקאַכט זיך און געזידט. יידן זענען אַרויס פון זייערע שטיבער, האָבן זיך געזאַמלט לעבן ר' מרדכי־פייבל צווייגרייכס הויז, מוותר געווען אויף זייער שבתדיקער מנוחה וואָס איז סיי ווי צעשטערט געוואָרן, האָבן געוואָלט וויסן וואָס און ווי אַזוי ס'איז געשען מיטן גבירס טעכטערל, און צי ס'איז טאַקע אמת, אַז שקצים האָבן עס אַזוי שטאַרק אַנגעשלאָגן.

מען האָט זיך אַנדערציילט מעשיות אויף מעשיות. די האָבן געוואוסט, אַז עטלעכע פוילישע שקצים פון קאַרמעליצקא גאַס האָבן פון אין דער פרי

אַן שוין געטשאַטעוועט אויף חנהלען, און ווי נאָר זי האָט זיך באַוווּן פאַר זייערע אויגן, האָבן זיי אַ שלעפּ געטאַן דאָס קינד אין סאָד אַרײַן וואָס איבערן שטיבל און דאָרט זי גוט אָנגעשלאַגן. אַנדערע ווידער האָבן דער- ציילט, אַז חנהלע דעם גבירס איז אויסגעגאַנגען אויף טאַמאַשעס הענט ווען ער האָט זי אַרײַנגעטראָגן צום בעל-הבית אין שטוב — אַ זאָך וואָס האָט געקאַנט זיך אַזוי אויסדאַכטן, אָבער וואָס איז נישט געווען אמת.

אברהמטשע דער „קאַכלעפל“, דער „אַלצווייסער“, ווי מען האָט אים גערופן אויף דער לעווערטאָווער גאַס, האָט געוואוסט מער פרטים פון דעם געשעעניש. ער האָט אויפגעקליבן אַ ביסל מענטשן אַרום זיך און פאַר זיי געשילדערט ווי אַזוי די שקצים האָבן פאַרשלעפּט דעם וואַלד-סוחרס טעכ- טערל אין הויף פון שפיטאַל-קלויסטער אויף דער באַניפראַטן גאַס און ווי אַזוי זיי האָבן זי דאָרט געקאַטעוועט.

„ווער עס לייענט גוט די פוילישע בלעטער, דאַרף נישט זיין קיין גביא כּדי פאַרויסצווען וואָס עס דערוואָרט אונדז אין דאָזיקן לאַנד. זיי ווילן, אַז מיר זאָלן אַוועק פון דאַנעט, אַז מיר זאָלן ביי זיי איבערלאָזן אונדזערע פאַרמעגנס. הערטס, זיי וועלן נאָך אַלץ טאָן, אַז מיר זאָלן אַליין אַנטלויפן פון דאַנעט. איר'ט זען, איר'ט נאָך זען! היינט איז געווען אַן אָנהייב, אַן אָנהייב! איך, אברהמטשע, זאָג עס אייך!“

פון אַזעלכע רייד האָבן פּנימער זיך געכמאַרעט, אַרויפגעצויגן אויף זיך אַן אומעטיקייט. דער מענטשן-ראַד אַרום אברהמטשען — אַ באַבאַרדטער, עלטערער בחור וועלכער פלעגט פאַר אַ פאַר גראַשן וואָס ער פלעגט געבן דעם סוחר פון די צייטונגען, אויסלייענען יעדן טאַג וואָס עס איז אים געקומען אונטער דער האַנט און טאַקע פון דעם געוואוסט וואָס עס טוט זיך אין לאַנד און אין דער וועלט — איז אויסגעוואַקסן, האָט פאַרנומען אַ שטיק טראַטואַר. ער האָט נישט געקאַנט אַזוי לייכט באַפרייען זיך פון זיין צאָרן און גרימעניש.

„הערט וואָס איך זאָג אייך, וואָס ס'איז געשען היינט, איז נישט אַ צופאַל. עס שטייט ווער הינטער די שקצים. אַן אויסגעפלאַנטע זאָך איז עס געווען. האַלט זשע עס נישט פאַר גרינג. אין דער אַנטיסעמיטישער צייטונג אין אונדזער שטאָט איז מיט עטלעכע טעג צוריק געווען געשריבן,

און איך האב עס אליין געלייענט, אז יידן דארפן אין פוילן נישט זיין קיין אייגנטימער פון פוילישער ערד, פון פוילישע וועלדער, פון פאבריקן און קאנצעסיעס. זיי שרייבן און מיינען עס אויף אן אמת, און מיר גלייבן נישט אין דעם..."

עמעצער וואס האט נישט געקאנט פארטראגן אברהמטשעס איכה-ווערטער, האט א רוף געגעבן: „הערט זיך נישט צו, מענטשן, צו דעם וואס דער שווארצער רעדט. עס גייט אויף אַ נייע וועלט. דער פראָלעטאָריאַט וועט איבערנעמען די מאַכט און מיר וועלן דאָ לעבן רוֹק און זיכער". אָפּגעזאַגט די פּאַר ווערטער, האָט יענער גלייך זיך אָפּגעטראָגן, איז נעלם געוואָרן.

„לאַזט אָפּ די פּאָליטיק, האָט אַן אַנדער קול געטראָגן זיך פון המון אַרויס, לאַזט זי אָפּ, און דו, אברהמטשע, מיט דייע באַרד און פּיאַוח, וועסטו בעסער מאַכן, אויב דו וועסט אָפּציען פון דאַנעט. אַ כאַפּטע פּאָלי-ציאַנטן, גיט'ס נאָר אַ קוק, לאַזן זיך אַראָפּ פון דער „שווענטאַ-דוסקאַ" גאַס, אַהערצו, זאָלן זיי זיך בעסער נישט האָבן פאַר די אויגן". אַברהמטשע האָט נישט געהערט צו די וואָס קאָנען פאַרשווייגן, האָט ער אויפגעזוכט דעם וואָס האָט אים געעצהט אָפּצוטראָגן זיך, און אָפּגע-מאַסטן אים מיט אַ שפּאַטישן בליק.

„און דו מיינסט אַוודאי, אַז אַ גוי מאַכט אַן אונטערשייד צווישן אַ ייד מיט באַרד און פּיאַוח און אַ גלאַט אָפּגעראַזירטן, אַפילו ווען ס'פנים איז נאָכגעוואָשן מיט פּריש קעלניש וואַסער? אַ טעות! אַ טעות, ברודער, ביידן האָט ער גלייך פּיינט, ביידן גלייך, נעם עס דיר אין זינען אַריין".

*

אין שרייבציימער ביי ר' מרדכי-פייבל צווייגרייך איז געזעסן אַ הויכער פּאָליציי-אינספּעקטאָר און אויסגעפרעגט טאַמאַשן פּרטים וועגן דעם גע-שעעניש. נאָר טאַמאַש געדענקט נישט אַ סך זאָכן. אַזוי צעטומלט איז ער געווען. ער האָט שוין געהאַט געענדיקט זיין שבתדיקן באַזוך אין די שטי-בער פון פּאַנס הויז, דאָ אַראָפּגענומען די לייכטער, דאָרט עפעס גלייכ-געשטעלט, פאַרטרונקען, צוגעביסן, און גאַנץ געמיטלעך געגאַנגען אַ בליק

טאָן אין גאַרטן פון יאַקוב דעם פרוכטן־הענדלער וואָס גרענעצט מיטן פאַנס הויף, כדי צו זען אויב מען גנבעט נישט דאָרט קיין עפל צי באַרנעס פון די ביימער אַראָפּ. נו, אין דעם, שפאַצירנדיק אַזוי אין סאָד, האָט ער דערזען עטלעכע יונגע חברה שלעפן עפעס מיט זיך, געווען זיכער, אָז זיי האַלטן אַ זאַק מיט אַנגעריסענע פרוכטן. דערזענדיק אים, האָבן זיי אַנגע־הויבן לויפן, ביז זיי זענען אַריין אין הויף פון קלויסטער אין באַניפראַטן־שפיטאַל. איז ער זיי נאַכגעלאָפן, און קומענדיק אַהין, האָט ער געפונען חנושיאַן, דעם פאַנס טעכטערל, אַ צעשלאַגענע, אַ פאַרחלשטע. אַזאַ שטיל וווּיל קינד."

„און וואָס האָסטו דעמאָלט געטאָן?"

„וואָס כ׳האַב געטאָן? אַ כאַפּ געטאָן חנושיאַן אויף די הענט און געלאָפן מיט איר גלייך צום פאַן אין שטוב."

דער אינספעקטאָר איז משמעות געווען צופרידן פון טאַמאַשעס עדות־זאָגן. ער האָט איבערגעקערט אַ גלעזל באַגנפן אין מויל אַריין פונעם פלעשל וואָס איז געשטאַנען לעבן אים, און אַפגעווישט די באַנעצטע ליפן.

„דאָס איז אַלץ, טאַמאַש, וואָס דו ווייסט צו דערציילן?"

„אַלץ, הער פּאַליציי — — — ערשט איצטער האָט ער אויפגעהויבן די אויגן צו דעם פּאַליציי־אינספעקטאָר, געוואָלט זען דעם גראַד זיינעם כדי צו וויסן ווי אַזוי אים צו טיטולירן און איבערצייגט זיך, אָז ער גע־פינט זיך נישט אויס אין דעם.

„דו וואָלסט אפשר געקאַנט מיר שילדערן ווי אַזוי זיי האָבן אויסגעזען די יונגע חברה? וויפל זענען זיי געווען? אין וועלכער זייט אַוועק זענען זיי אַנטלאָפן?"

„אַה, הער פּאַליציי — — — ווי אַזוי קאַן טאַמאַש שילדערן זייער אויסזען, אָז זיי זענען אים אַנטלאָפן פון די אויגן? ! אַחוץ דעם, זיינע אויגן זענען שוין יאָרן לאַנג קאַליעדיקע, זיי אייטערן תמיד. זיין סטע־פאַניאַ, די קאַליערע זאָל זי נעמען, פאַרשפרייט וועגן אים נישט געשטווי־גענע מעשיות, אָז דאָס קומט אים פון טרינקען ברענספירט, אַליין זאָל זי פאַרברענט ווערן. ס׳איז נישט אמת. עס פעלט אים נישט קיין ריינער באַגנפן. אַן אַפענע קאַנטע האָט ער ביי בערלען דעם שענקער, קויפט אויך

ביי אים פאר מוזמן געלט. נו, טאקע דערפאר, צוליב זיינע קראנקע אויגן, נישט געזען... אַ שאַד... ער וואָלט זיי..."

אַ צעשטערטער שבת אויף לעווערטאָווער גאַס. אַן אומעט האָט זיך אויסגעלייגט אויף יידישע פנימער. מען איז געווען באַזאָרגט און מ'האַט נישט אויפגעהערט צו רעדן וועגן דעם וואָס איז זיך פאַרלאָפן.

נאָך מער פאַרשטערט איז געווען דער שבת אין די אַרעמע געסעלעך אַרום דער לעווערטאָווער. דאָרט איז מען געווען נישט בלויז באַזאָרגט, נאָר אויפגעקאָכט. ביי די יידישע קצבים האָט דאָס בלוט געוידט. אַ נקמה-גלוסטונג האָט געשוועבט אין יאָטקע-געסל. נישט אַפּגערעדט זיך, זענען די יידישע קצבים אַרויס פון זייערע שטיבער און אַוועקגעלאָזט זיך צו דער לעווערטאָווער גאַס. זייערע העמדער — צעפּראַלט, די האָר ביי יעדן אָנגע-יאָזשעט, נאָדל-שטייף. אַ העליש פייער האָט געברענט אין זיי. מען האָט עס לייכט געקאָגט זען אין זייערע צעפלאַמטע באַקן, אין די אָנגעשטייפטע, האַרטע נאָקנס, אין די אויגן זייערע וואָס האָבן אַזוי בליציק געפינקלט. אַ סך פון זיי האָבן אַפילו פאַרשטעקט אין די שטיוול-כאַליעוועס שאַרפע מעסער-קלינגען, קצבישע, כדי צו זיין גרייט, „עפעס“ צו טאָן, אויב עס וועט נאָר „אויסקומען“. די פּאַליציאָנטן האָבן גוט געקענט די יידישע קצבים-יונגען פון יאָטקע-געסל און ווי נאָר זיי האָבן זיי געזען אַרויסקומען פון די געסעלעך אַרום לעווערטאָווער, האָבן זיי, מסתמא כדי צו ווייזן די שטאַרקע יידישע יונגען, אַז זיי מיינען נישט זיי, אַריינגעשטעקט צוריק די גומענע נאַגייקעס אין די נאָכהענגענדיקע לויזע שידן, און גענומען דערביי פון דעסטוועגן מאַרשירן מער בחברותא.

אויפן בריקל פון קליינעם טייכל וואָס שניידט דורך די לעווערטאָווער גאַס, האָבן די קצבים-יונגען זיך אַפּגעשטעלט און אַוועקגעזעצט זיך אויף דעם פאַרענטש פון דער בריק.

„הערסט, חברה, איז מיין נאָמען נישט שמעיה, אויב כּוואָלט נישט איצטער אַוועקגעלייגט אַ טויטן איינעם פון די שקצים וואָס האָבן אַפּגעטאָן די מעשה, ווען ער וואָלט נאָר געקומען מיר אונטער די הענט. כּיבין אַפילו גרייט צו פּוילן אין טורמע, אַזוי זאָל איך לעבן! אַבי צו נעמען נקמה. ס'בלוט קאָכט אין מיר, אַז כּווער אַזש אין גאַנצן פאַרברענט.“

„און איך מיין, אַז מירן נישט ווערט זיין די ערד וואָס טראַגט אונדז, אויב מיר אַליין וועלן נישט אויסגעפינען די וואָס האָבן צעממיתט דעם וואַלד־סוחרס טעכטערל, האָט גדליה „באַנק“ אונטערגעהאַלטן שמעיהן. אַזאַ זאַך זאַל געשען אויף לעווערטאָווער גאַס? האַ? און פאַרוואָס טאַקע זענען מיר געזעסן אין די שטיבער און האָבן געפרעסן און נישט אַרויס גלייך אויפזוכן די שלעגערס? פאַרוואָס? אויף דער גניבהשער פּאַליציי וועלן מיר זיך פאַרלאָזן? יעדן מיין, אַז מען וואַלט געדאַרפט, חברה, שוין איצ־טער, אַרויף אויפן פּוילישן מאַרק, טאַקע דאַרט לעבן קלויסטער, און עפעס „אַפּטאָן“, אַז ס'זאַל זיי נעמען די כאַליערע, אַז זיי זאַלן וויסן, אַז מיר וועלן זיך נישט לאָזן.“

ביז וואָס ווען האָט אַבער די זון אַנגעהויבן זיך זעצן. אַ לייכט ווינטל האָט געטריבן אויפן בריקל און געקילט די הייסע געמיטער. די קצבים־יונגען וואָס האָבן די גאַנצע צייט נישט אויפגעהערט צו רייבן זייערע האַנט־פּלאַכן איינע אין דער אַנדערער, זענען נישט אַרויף אויפן פּוילישן מאַרק ווי עס האָט געוואַלט גדליה „באַנק“. זיי זענען אַראָפּ פון בריקל און געלאָסן פאַראַדירט אויף דער לעווערטאָווער, האָבן זיך צעטיילט אין צוויי גרופּעס, איינע — אויף איין טראַטואַר, און איינע — אויפן צווייטן, און די יידן וואָס זענען פאַרבייגעאַנגען לעבן זיי, האָבן זיך געפילט זיכערער, ווי זיי וואַלטן געווען אונטער שמירה, ווי זיי וואַלטן געקומען אַנזאַגן, אַז מען מעג אויף זיי זיך פאַרלאָזן, אַז יידן אויף לעווערטאָווער וועלן מער נישט זיין הפּקר, אויך נישט די פון אַנדערע יידישע געסעלעך.

*

ווי יעדן שבת פאַר נאַכט זענען אויף די שוועלן פון די צוגעשלאָסענע געוועלבער געזעסן עלטערע יידענעס און איבערדערציילט זיך מעשיות און געשעענישן פון דער פאַרגאַנגענער וואָך, זאַכן וואָס האָבן פּאַסירט מיט זיי אַליין, מיט שכנים פון זייער זגאַל און מיט אַנדערע. אַבער וואָס ס'האַט דעם טאַג פּאַסירט מיטן טעכטערל פון גרויסן גביר אויף דער לעווערטאָווער גאַס האָט אַזוי אויפגעטרייסלט, אַז מען האָט גאַרנישט געקאַנט רעדן וועגן

עפעס אנדערש. פון די שוועלן אראפ האט זיך געטראגן א ביטער קרעכ-
צעניש, א זיפצעריי.

„בלויז דער וואס זיצט אין הימל ווייסט וואס אלץ עס קאן נאך געשען,
אבער יעדן מיין, אז ס'איז נישט גוט. צ'הערט, ליבעלע? וואס ס'איז געשען
מיטן רייכן צווייגרייכס טעכטערל האט שיער נישט געטראפן מיט מיין
אייניקל — אזוי האט נעכע די גבאיטע פון עורת-נשים אין שניידערשן
בית-מדרשל, אפערגרעדט פון אונטער דער שווארצער שאל וואס האט
כמעט אין גאנצן צוגעדעקט איר אלט-צעקניטשט פנים — אן אויסזען
פון א פארעריקן אתרוג געוויקלט אין ווייכער פאקלעלע — צ'הערט כאטש,
ליבעלע? יעדן מיין, אז ס'האט געמוזט זיין פאראכטאגן זונטיק ביי נאכט,
צי גאר מאנטיק, גיין, טאקע זונטיק, חיה-גיטל, מיין ביילעס טאכטער, גיט
פלוצלונג א פאל אריין אין שטוב, דאס פנים אירס אין גאנצן פארענדערט,
באווייזט נישט אויסצורעדן א ווארט, ציט זיך אויס אויפן דיל און חלשט
אוועק. מיר האבן זי גערופן, געשריגן צו איר, חיה-גיטלעלע, חיה-גיטעשי
און גארנישט. די ציין — פארשטשעמעט, די אויגן — פארגלייזט, נו, א מת
אין שטוב, עפעס א קלייניקייט? מיין ביילעלע האט געהאקט זיך דעם קאפ
אין וואנט, געוויינט, געקלאגט, און איך האב א כאפ געטאן די שאל,
געוואלט א לויף טאן אין בית-מדרשל אריין, גלייך צום ארון-הקודש, נאך
עמעצער פון די שכנים האט אריינגעבראכט א שטיקל ציטריין, אריינגע-
שטופט חיה-גיטלען אין מויל אריין און צו דעם נאך געגעבן איר עטלעכע
קראפליעס וואס מינטערן, און שטעלט זיך פאר — חיה-גיטל האט זיך
אויפגעוועקט, ממש תחיית-המתים. און ווייסט איר כאטש, ליבעלע, פון
וואס ס'איז איר דאס געקומען? שקצים האבן זי נאכגעיאגט פון די פוילישע
גאסן און געווארפן אויף איר שטיינער, ביז זי איז אריין אין שטוב און
אוועקגעפאלן. נו, וואס זאגט איר צו דעם?”

ליבעלע די מילכיכערן האט א פיר געטאן די האנט איבערן פנים, א
קער געטאן די נאז אהין און אהער, און נאך דעם ווי זי האט אפגעווישט
די ליפן, האט זי געלאזט א פאר פינגער אויפן מויל, ווי צו שטופן אויף
צוריק די ווערטער וואס האבן משמעות געזוכט א וועג זיך צו באפרייען.

יחיאאל גראנאט שטיין

עס האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט און זי האָט אַ קער געטאָן דעם קאַפּ צו נעכען.

„אַ תּל־עולם מאַכט מען פון אונדן, נעכעשי. איר ווייסט דאָך גוט פון וואָס עס באַשטייט מ'שטיינס געזאָגט, מיין פּרנסה? פון צעטראַגען קאַנען־מילך איבער די שטיבער אויף לעווערטאָווער גאַס. דאָ אַ קווערטל, דאָרט אַ האַלבן ליטער. מיט מיינע געשוואַלענע פּיס דראַפּטשע איד איבער שטאַק און שטיין און וואָס פאַרדין איך? די מילך איז דען מיין? אַ שטאַל מיט קוען האָב איך? אָבער גראַבסקי וויל פון דעם נישט וויסן, מאַנט ביי מיר שטייערן, לאָזט מיר נישט לעבן. הערטס, נעכטן אין דער פּרי, פּרייטיק, נאָר געהאַט אומגעקערט זיך מיט די ליידיקע קאַנען, האָט זיך אַריינגע־שטעלט אין שטוב אַן עקזעקוטאָר פון דער רעגירונג און געזאָגט, אַז ער איז געקומען אַרויסנעמען אַלע זאַכן ווייל כ'האַב נישט באַצאַלט די שטייערן. געזען אַזא זאַך, האָב איך אַ זאַג געגעבן צו אים: גוטער מענטש, ס'איז דאָך ערב־שבת, כ'האַב נאָך גאַרנישט באַוווּן צוצושטעלן אויף דער קיד פאַר מיינע שוועלבעלעך, פאַר מיין פאַראַליזשירטן מאַן וואָס ליגט שוין עטלעכע יאָר אין בעט. אַדראַ — אַזוי זאַג איך צום עקזעקוטאָר — גיב אַ קוק צי וועסט געפינען אַ ברעקל פלייש אין אַ טאַפּ, צי עס קאַכט זיך אַ פישל. כ'האַב אים אַנגעוווּן אויפן בהמה־קאַפּ וואָס איז געלעגן אין זאַלץ און געכשרט זיך, אַט איז עס וואָס איך האָב אַנגעגרייט אויף שבת פאַר מיינע קינדער, וואָס זשע ביסטו געקומען ביי מיר נעמען? וואָסערע זאַכן וועסט פון דאַנעט אַרויסטראַגן? די נאַפּט־מאַשינקע? דעם צעלאַמיעטן טיש? ער איז דאָך אונטערגעשטעלט מיט אַ שטעקן. און די שאַנק איז בעסער? די מעשענע לייכטערס וועסטו ביי מיר צונעמען? אין ערב־שבת? „די זשידעס האַלטן זייער געלט פאַרשטעקט אין די קישנס, אין לעכער“ — אַזוי זאָגט דער עקזעקוטאָר. נו, האָב איך אויפן אַרט געוואַלט אַ נעם טאַן די שעניקעס און די קישנס אַנגעפילטע מיט שטרוי, און אויסשיטן זיי, אַז די טוכלע זאַל אים גלייך אַריין אין די אויגן. צ'הערט מיר, נעכעשי, ער איז טאַקע אַוועק, דער גוי, אָבער וואָס וועט זיין מאַרגן, איבער מאַרגן? ער וועט מיר דען אַדורכלאָזן? כ'בין דאָך פאַרשריבן ביי זיי, בין איד.“ נעכע און ליבעלע האָבן זיך אַרומגעזען, אַז עס הייבט אַן ווערן טונקל.

האָבן זיי זיך אויפגעשטעלט, איינגעהילט צוריק די פנימער אין די שאַלן. ליבעלע האָט אָנגענומען איר עלטערע חברטע פאַרן אַרעם, און, נאָר אָפגעגאַנגען עטלעכע טריט, האָט זי צו איר סתם אַזוי אַ זאָג געגעבן, אַז עס וואָלט געווען פון דעסט וועגן אַ סברא, אַז איר ביילע זאָל מער אַכטונג געבן אויף זייער חיה-גיטלען, אַ מיידל שוין אין די יאָרן, מען דאַרף נישט לאָזן זי אַרומפלאַנדערן זיך אין די נעכט אויף די גאַסן, אַוודאי נישט אויף די פּוילישע, וואַרעם קיין גוטס קומט פון דעם נישט אַרויס.

אין נעכען האָט אַ פּייער זיך אָנגעצונדן, אַרומגענומען זי פון קאַפּ ביז פּיס. זי האָט ראַפּטעם לויז געמאַכט דעם אַרעם, נישט געוואָלט, אַז ליבעלע זאָל זי אָנהאַלטן, און אומקערנדיק זיך צו איר מיטן רויט צעפלאַמטן פּנים, אַ שפּיי געטאַן פאַר ליבעלעס פּיס.

„פו, פו, פו, זאָלט איר ווערן. אַ שיינע ריינע כפרה. אַזוי צו רעדן וועגן איר חיה-גיטלען? אַ כשר יידיש קינד איז זי! נו, גייטס, גייטס שנעלער אַוועק פון מיר, אַבער שוין“.

ווי אָפגעגאַסן מיט אומריין וואַסער, האָט די אַרעמע ליבעלע נאָך מער איינגעהילט זיך אין איר אַלטן שאַל און געלאָזט זיך אַוועק אַליין אַהיים. דאָס האַרץ האָט אין איר געווייטיקט צוליב דעם וואַס זי איז נישט געווען געוואָרנט מיט די רייד, און צוליב דעם וואַס איר חברטע האָט זי געשאַלטן, פאַרשעמט, אויף דער גאַס. נעכע אַליין האָט פון כעס נישט געקאַנט רירן זיך פון אַרט. פון אויפגערגטקייט האָט זי אַ שטעק אַריין געגעבן אַלע פּינף פּינגער פון איין האַנט אין איר שיטער, אויסגעקראַכן שייטל און עס גערוקט אַזוי אויפן קאַפּ אויף און אָפּ ווי זי וואָלט חלילה געהאַלטן עס ביי אַוועקשליידערן. גראַד דעמאָלט האָט זי געגעבן אַ קוק אַרום זיך און דערזען, אַז ס'איז שוין שטאַרק שפעט, האָט זי אין געאייל אַוועקגעשפּרייזט צום שניידערשן בית-מדרשל, אַ פאַר טריט פון איר שטוב, איז אַריין אינע-ווייניק, אַוועקגעזעצט זיך און געזאַגט, מיט טרערן אין די אויגן, „גאַט פון אברהם, פון יצחק און פון יעקב“.

*

באַלד איז צוגעפאַלן די נאַכט און דער ליבער שבת איז אַוועק. אַ גוי

יחיא'ל גראנאטשטיין

מיט א לייטער אין האנט האט פויל געשלעפט זיך איבער דער לעווער-טאווער גאס און אנגעצונדן די גאז-לאמפן. פענצטער-שויבן פון יידישע שטיבער, ביו איצטער געגלאנצט אין טונקלקייט, האבן מיט א מאל אפגע-העלט. פלאקערן פון הבדלות האבן זיך געדראפעט ווי צינגער אויף שויב-גלאז און אפגעווישט שאטנס וואס האבן געקלעפט אין אים פון בין-השמשות אן.

*

נאך איידער דער שבת איז אוועק, איז אים געקומען אויפן געדאנק, אז ווי נאך מען וועט מעגן, וועט ער טעלעפאנירן צום רבין, מזכיר זיין חנהלען און בעטן פאר איר א ברכה. דערווייל איז געווארן אויס שבת און ער האט נאך אלץ נישט אוועקגעריט זיך פון קינדס בעטל.

רפאל דער פעלטשער האט פון ביי טאג אן שוין באוויזן צו זיין אין שטוב ביי אים עטלעכע מאל, איז אליין געגאנגען אין דער גוישקער אפטייק אריין באשטעלן די רעצעפטן. דער דאקטער צינבערג איז אקערשט אויך ארויס פון שטוב, האט עפעס א מורמל געטאן יוכבדן אין אויער אריין און ער, ר' מרדכי-פייבל האט נישט געוואגט זי איבערצופרעגן.

„גיין, נישט טעלעפאנירן וועט ער צום רבין, נאך מאכן א נסיעה און טאקע נישט אפלייגן.“

ער האט גענומען חנהלעס הענטל אין זיינער, געלעט עס, איבער-געלאזט אויף איר אנגעהיצטן שטערן א ווארעמען קוש, און איז אוועק אין שרייבצימער, גענומען גרייטן זיך צו מעריב-דאוונען, אריינצופירן אין שטוב די נייע וואך נאך אזא צעשטערטן שבת.

בלוין א פאר רגעס איז ער געשטאנען ביי דער באקאן-טיר, נישט מער ווי כדי אפצופרישן זיך און צו אים זענען דערגאנגען אפקלאנגען פון רייד פון דער גאס, לעבן זיין הויז.

„איז וואס וועט טאקע זיין? ווער ווייסט וואס דער מארגן קאן נאך ברענגען, ווער ווייסט?“

פרעמדע וועלדער — אייגענע ערד

„נו, טאקע, ווער וויסט?“ האָט ר' מרדכי־פייבל איבערגעזאָרט וואָס די אויערן האָבן אים צוגעטראָגן.
„ס'איז בלויז אַן אָנהייב“, האָבן די בלעטער פון קאַשטאַן־בוים לעבן זיין באַלקאָן אונטערגעטראָגן אים רייד פון מענטשן וואָס זענען פאַרביי־געגאַנגען אונטן, אויפן טראָטואַר, לעבן זיין שטוב.
„ס'איז בלויז אַן אָנהייב“ — האָבן די ליפן זיינע אויסגעפרעפלט.
„ס'איז בלויז אַן אָנהייב“ — האָט די נייע וואַך אים אַריינגעשושקעט אין אויער.

קאפיטל זעקס

פאר טאגס איז דער אלטער יאנקל פארפארן מיט זיין דראזשקע פארן
הויז פון ר' מרדכי-פייבל צווייגרייך. א העלער ליכט-פאס ווי א פייער-
שטאנג איז געווען אויסגעלייגט אויפן טראטואר, אנטקעגן דער האלב-
געפנטער באלקאן-טיר פון שרייבציער ווו ר' מרדכי-פייבל האט
געפארעט זיך, געגרייט זיך אין וועג אריין. יאנקל דער דראזשקאזש האט
זיך גע'שובט צי דארף ער ארויפגיין צום גביר אין שטוב אריין נישט
גערופענערהייט, אדער בלייבן זיצן אויף דער קאזלע און ווארטן. נאר אין
דער מינוט טאקע האט ר' מרדכי-פייבל באוויזן זיך אויפן באלקאן און
אים ארויפגערופן אין שטוב אריין.

אראפגייענדיק פון זיין געזעס האט יאנקל, דער עלטסטער פון די
יידישע דראזשקאזשעס אין שטאט, אפגעשטויבט דעם אייבערמלבוש,
איבערגעקוקט די בלישטשנדיקע קנעפ זיינע, אפגעווישט דעם גלאנציקן
דאזשעק פון זיין רונדיקן הוט כדי אויסצווען לייטיש אין אזא רייכער שטוב.

ער האט נאר איבערגעטרעטן די שוועל און עס האט אים פארשווינדל'ט
פאר די אויגן, נישט געוואסט צי ער מעג מיט זיינע שטיוואלעס א טריט
טאן איבער דער גלאנציק-אנגעשמירטער פאדלאגע, און ער איז שטיינגע-
בליבן ווי צוגענעגלט צו דער ערד.

ר' מרדכי-פייבל איז אים אנטקעגנגעגאנגען כדי ארויסצופירן אים פון
דער צעטומלטקייט. „נעמט אראפ, ר' יאנקל, דעם מאנטל, פילט זיך היימיש,
ס'א יידישע שטוב, און צייט איז פאראן גענוג, מירן נאך באווייזן צו
טרינקען א גלאז טיי, איר'ט זען“.

יאנקל האט הכנעהדיק געטאן וואס דער רייכער בעל-הבית האט אים
געהייסן. נישט מער, וואס אראפלאזנדיק זיך אין ווייכן פאטעל אריין אויף
וועלכן ר' מרדכי-פייבל האט אים אנגעוויזן אעקצוועצן זיך, איז ער אין
אים אריינגעפאלן ווי אין א ליידיקן זאק אריין און אים האט זיך אויס-

געדאכט, אז זיין שווערער גוף האט אַוודאי צעריסן דאָס ווייכע געוואַנט אדורך און אַדורך.

בסך־הכל איז ער געוועסן אַ פאַרבליפטער. אַלץ וואָס די אויגן האָבן געזען פון הינטערן דאַשעק אָפּער, איז אים אויסגעקומען נישט געוויינטלעך, און וועגן דער אַנגעפאַקטער, פולער שאַנק מיט ספרים האָט ער געטראַכט, אז ווען ער, יאַנקל, וואַלט אַפילו אויסגעלעבט צען מאָל זיינע באַשערטע יאָרן, וואַלט ער אַוודאי נישט באַוווּזן דאָס אַלץ אַדורכצובלעטערן און אויסצוואַגן אַפילו ווען עס וואַלט אים אַנגעקומען גרינגער מיט די קליינע אותיותלעך.

אַ קורצע וויילע האָט ר' מרדכי־פייבל אויפגעהאַלטן זיך אין קיך און באַלד באַוווּזן זיך אין שרייבציימער מיט צוויי פאַרעדיקע גלעזער טיי. מיט די שפּיציקע ציינדלעך פון פעכלדיקן זילבערנעם צווענגל, האָט ער אַרייַן־געטאַן אין ביידע גלעזער צו דריי קלעצלעך צוקער, צוליב וואָס דער אַלטער יאַנקל האָט אַזש אַ דריגע געטאַן, אַפּגעווישט מיט איין האַנט דעם פאַרשוויצטן שטערן, און שטיל, אַנגסטיק, אַ זאַג געגעבן: „הער צווייגרייך, דריי קלעצלעך? דריי? אַ שאַד, אַ שאַד...“

אויף ר' מרדכי־פייבלס באַקן האָט זיך געריסעוועט אַ דין שמייכלע וואָס איז גלייך נעלם געוואָרן. ער האָט בכוונה נישט געלייגט קיין אַכט אויף יאַנקלס רייד, ווי ער וואַלט זיי נישט געהערט. אַנשטאַט דעם האָט ער אים אונטערגעטריבן טועם צו זיין פון זיסן געבעקס וואָס ער האָט אַוועק־געשטעלט אויפן טיש.

אויסגעטרונקען די טיי, האָט ר' מרדכי־פייבל מרמוז געווען, אז מען דאַרף קלייבן זיך אין וועג אַריין. דער אַלטער יאַנקל האָט מיט שוועריקייט אַרויסבאַקומען זיך פון ווייכן פאַטעל, אַ נעם געטאַן ר' מרדכי־פייבלס וואַליזקע אין האַנט, און שטיל, אויף די נעגל, זענען ביידע אַרויס פון שטוב. געדיכטע סופּנאַכטיקע פינצטערניש האָט געקנוילט זיך אַרום די הייזער־ווינקלען. שאַטנס ווי גאַנצע סטאַדעס בעל־חיים האָבן מיטגעצויגן זיך אויף די טראַטואַרן, מיטגעדראַפּעט זיך באַרג־אַרויף מיט דער דראַזשקע, געפלאַנטערט זיך צווישן די רעדער און צום סוף געקייקלט זיך אויף צוריק, געגליטשט זיך באַרג־אַראַפּ, אַוועקגעפאַלן הינטערן בריקל פון קליינעם

טייכל וועמעס וואסערל עס האָט צו ביסלעך געדרעמלט און צו ביסלעך שטיל געכוואַליעט ווי בלויו נישט צו פאַרלירן דעם אָטעם.

אַן אָפגעליידיקטע גאַס. ליידיקע טראַטואַרן. בלויו דאָ און דאָרט האָט אָפגעקלונגען אין דער ליידיקייט אַן סכאַ פון שטיוול-טרייט פון פאַליציי-פאַטרוולן. זיי האָבן ריטמיש מאַרשירט אויף די טראַטואַרן פון דער לעווער-טאָווער גאַס, אָנגעשפיצט די אויערן און צעשיקט די בליקן דאָרט אַהין וווּ נאָר זייערע געניטע אויגן האָבן עפעס אויסגעשפירט.

ווי נישט וווּ האָט געוואַכט אַ סטרוזש פון אַ יידיש הויז, געהאַלטן דעם בעזים אין האַנט, געוואַרט אין אומגעדולד, אַז נאַכט זאָל שוין אויסענדיקן זיך, עס זאָל זיך שוין דערהערן דער באַקאַנטער אָפּקלאַנג פון די שליסלען אין בערל דעם שענקערס האַנט — אַ סימן, אַז ער גייט עפענען די שענק און מ'וועט גלייך קאָנען פאַרטרינקען דעם נאַכט-פאַרדינסט פון עפענען און צומאַכן דאָס טויער פאַר געקומענע אין הויז אַריין, אַדער פאַר אַרויס-גייענדיקע פון אים.

טירן פון אַ בעקעריי אויף לעווערטאָווער גאַס האָבן פּלוצלונג זיך צעעפנט און הויפנס ליכט האָבן זיך אַרויסגעמישט אין דער טונקליקייט אַריין. בעקער-יונגען אין ווייסע כאַלאַטן האָבן אויסגעשטעלט אויפן טראַ-טואַר לאַנגע ברעטער מיט פאַרעדיקע ברויטן, נאָר וואָס אַרויסגענומענע פון אויוון. אַן אָנגענעמער ריח איז פון זיי אויפגעגאַנגען. דער אַלטער יאַנקל איז גראַד אָנגעפאַרן מיט דער דראַזשקע און דערשמעקנדיק דאָס פרישע געבעקס, האָט אים גענומען קיצלען אין נאָז פון וואָס ער האָט זיך פאַר-דישעט, גענומען ניסן. נאָענט פון דער בעקעריי אויף די שוועלן פון די נאָך פאַרמאַכטע געוועלבער, זענען היימלאָזע קעץ געלעגן אין שלאָף פאַרטראַגן. יאַנקלס אוימאויפהערדיק ניסן און דישען זיך האָט זיי איבער-געוועקט און זיי זענען אין בהלה זיך צעלאָפּן.

אַ פּערד, גאַרנישט קיין גרויסע „בריה“, כמעט אַ „פּגר“. פּויל האָט עס זיך געשלעפּט באַרג אַרויף. די שוואַכע פּיס זיינע האָבן זיך געבויגן איבערן שטיינערנעם ברוק ווי עס וואַלט געגאַנגען איבער שטרויכלונגען. דער אַלטער יאַנקל האָט צו מאַל אַרויסגעצויגן פון וועסטל-טאַש זיין גרויסן זייגער מיט עטלעכע טירלעך און, אַז ער האָט געזען, אַז ס'איז נאָך

פאראן גענוג צייט, האָט ער אָפּילו נישט אַרויסגענומען די בייטש פון האַלטער כדי זי אַ פיר צו טאָן — כאַטש אין דער לופטן — און דערמאָנען דעם שטומען באַשעפעניש, אַז זיין פאַרציע האַבער, אַן אמת, געמישט מיט שטרוי, האָט עס באַקומען, און דעריבער וואַלט געווען אַ סברא, עס זאָל נישט מאַכן קיין „קונצן“ און גיין אַ ביסל לייטישער. ער האָט אַבער נישט געוואַלט „איינרייסן“ מיט זיין „ברויט-געבער“, האָט ער גערעדט צו אים מילד, געבעטן זיך ביי אים צו שטעלן לייטישער די פיס, וואָרעם ער פאַרט דאָך מיט איינעם פון די גרעסטע גבירים פון שטאַט, אַ גאַר לייטישער מענטש.

ר' מרדכי-פייבל איז די גאַנצע צייט געזונקען אין זיינע מחשבות, געווען שטאַרק באַזאָרגט וועגן חנהלען, וועגן די רמוזים פון די דאָקטוירים און צוליב זייער כסדרדיקן סודלען זיך מיט יוכבדן. ער האָט נישט געוואַלט אַריינפאַלן אין עצבות, געזוכט אַ וועג ווי אַזוי צו באַפרייען זיך פון דעם קאַפּ-ברעכעניש, האָט ער אַ צענעם געטאָן די הענט וואָס ער האָט געהאַלטן פאַרשטעקט אין די אַרבלען, און אַ פּרעג געטאָן דעם האַלב פאַררעמלטן יאַנקל ווי עס זעט ביי אים אויס מיט פּרנסה, צי מ'קאָן פון אַזאַ פּערדל אַרויסציען גענוג חיונה.

יאַנקל האָט אַ קער געטאָן דעם קאַפּ בלויז אין דער העלפט און זיינע ווערטער זענען צוגעפאַלן מער צום שטיינערנעם ברוק, פאַר די רעדער פון דער דראָזשקע ווי צום גביר וואָס האָט צו אים אַרויפּגערעדט. געלויבט איז דער אייבערשטער אין הימל. ניין. נישטאָ ביי אים קיין דאגות-פּרנסה. מען שטופּט לייטיש אַדורך די זעקס טעג אין דער וואַך און אין שבת עסט מען בשר ודגים ווי עס שטייט אין דער הייליקער תורה געשריבן. אַ ביסל 96-ער שטייט אויך אויפן טיש, מען זשאַלעוועט זיך נישט. פאַר וואָס דען אַנ-דערש ? אַוודאי זענען שוין געווען בעסערע צייטן. אויף „קראַקעווער פאַרשטאַט“ וועט היינט אַ פּאַליאַק נישט איינשטייגן אין אַ יידישער דראָזשקע. די פּוילישע דראָזשקאַזשעס פאַרטרייבן זייערע יידישע חברים פון די קריסטלעכע גאַסן. אויף דער קאַרמעליצקע גאַס האָט מען מיט אַ וואַך צוריק שיער נישט צעממיתט דאָס פּערד און צוצענומען די דראָזשקע פון זיין שכן, אייזיק, „מיטן הויכן שטערן“. ער איז קוים אַרויס

פון דאַרט מיטן לעבן. יאָ. פרנסה איז פאַראַן, אָבער, אַזעלכע מעשיות ווילט זיך נישט פאַרטראַגן. מען קאָן נישט וויסן צו וואָס עס וועט דערפירן, האָט ער מיט דעם געענדיקט, און שוין".

„וואָס הייסט?"

„אויס! פאַרקויפט די דראַזשקע, ס'פערד איז שוין אויך נישט זיין".

„און פרנסה?"

„אין פאַלעסטינע! מען דערציילט, אַז תל-אביב ווערט אַ שטאַט מיט שטעט גלייך. יאָנקל וועט אויך דאַרט איינהאַנדלען אַ פערד און אַ דראַזשקע און אַרומפאַרן איבער די גאַסן. יידישע גאַסן — הער צווייגרייך. נישט „קאַרמעליצקאַ" און נישט „שוויענטאַ-דוסקאַ". איר פאַרשטייט? מסתמא זענען דאַרט אויך פאַראַן גבירים וואָס גייען נישט צו פוס, וואָס דאַרפן אַ פאַר טאָן, און אַ כלה צום זאַל דאַרף מען דאַרט אויך אַודאי צופירן (וויפּל קאַסט עס שוין?). פאַראַן אויך אַנדערע יידישע שמחות. טאָ וואָס איז שייך צו זאָרגן? דער עיקר — מיט יידן צוזאַמען. „זיי" גייען מיר שוין איבערן האַלדו, די פאַליאַקן דאָ, איר הערט? כ'קאָן נישט קוקן אויף זייערע פרצופים, כ'קאָן נישט. יאָ, און וואָס ס'איז ביי אייך געשען, איז ווייניק? נאָך ווייניק? ניין, ניין, ס'איז נישט פאַר יאָנקלען. פאַר אַנדערע אויך נישט".

ר' מרדכי-פייבל האָט געשרומפן זיך אין ווינקל פון דער דראַזשקע. יאָנקלס רייד האָבן אים געשמיסן איבערן פנים, צעטומלט. איצטער האָט ער געוואַלט, אַז ס'זאָל שוין נעמען אַן עק צום פוילן שלעפן זיך פון אויסגע-דאַרטן פערד, געוואַלט וואָס שנעלער אַרויס פון דער דראַזשקע, נישט הערן יאָנקלס שטראַפרייד.

ווען יאָנקל האָט סוף-סוף פאַרקערעוועט די דראַזשקע לעבן וואַקזאַל, איז ר' מרדכי-פייבל אַרויסגעשפרונגען ווי פון אַ הינערפלעט. ער האָט לייכטער אָפגעאַטעמט און אויסגעשטרעקט די האַנט צום אַלטן דראַזש-קאַזש מיט וועלכן ער פאַרט שוין יאָרן לאַנג. „אַ גרויסע זאָך טוט איר, אַ גרויסע זאָך. אָבער נישט יעדער קאָן עס באַווייזן. נישט יעדער. אדרבא, זאַל גאָט העלפן, אַז מיר זאָלן שוין טאַקע זוכה זיין צו דער גאולה שלימה, טאַקע אַלע. זייט מצליח ר' יאָנקל".

„און איר קאנט אויך מצליח זיין, הער צווייגרייך, הערט וואָס אַ פשוטער אַלטער דראָזשקאָזש רעדט צו אייך. אויב מיר וועלן אַלע פאַרן אַהין, וועלן מיר בייטן די גאולה, אַז זי זאָל קומען. זי וועט אונדז צוליב דעם פאַרלויפן דעם וועג, וועט האָבן קפיצת-הדרך...“

ר' מרדכי-פייבל האָט אים שוין נישט געהערט. מיט געלאַסענע, באַ-טראַכטע טריט איז ער אַריין אין וואַרטזאַל. אַ סך גוישקע בליקן האָבן באַגלייט זיין געמאַסטענעם גאַנג, באַווונדערט זיין ריינעם, שיינעם לבוש, דעם איידעלן אויסזען און זיין ברייט צעקעמטע גאַלד-ברוינע באַרד. אין מינוטן אַרום בלויז איז ר' מרדכי-פייבל שוין געזעסן אין אַ קופּע אין וועלכן עס האָט אים אַריינגעפירט אַ פּוילישער באַן-טרעגער, נאַכגע-טראָגן זיין וואַלזקע און באַקומען דערפאַר אַ מטבע אין דער האַנט אַריין פון וואָס די אויגן האָבן ביי אים אויפגעלויכטן.

דער קופּע אין וועלכן ר' מרדכי-פייבל איז אַריין, איז געווען כמעט אין גאַנצן באַזעצט און האָט געהאַט נאָר דעם איינעם פּלאַץ וועלכן עס האָט פאַר אים אויסגעפונען דער באַן-טרעגער. די מענטשן זענען געפאַרן פון ווייטע מקומות, געוואַלט אַנקומען קיין וואַרשע, קיין לאַדזש און אַנ-דערע ערטער. די ליכט אין קופּע איז געווען פאַרשטעלט, און די פּאַסאַ-זשירן זענען אַלע געשלאָפּן, צוגעפאַלן און אָפּגעשלאָגן זיך פון זייערע זיצערטער, ווי עס וואַלט זיי אַלע גענומען צום ברעכן, אַדער ווי זיי וואַלטן געהאַט זיך אָפּגעשמועסט אויסצוציען זיך אויף דער ערד אין איין און דער זעלבער צייט.

עס האָט נישט לאַנג געדויערט און אַ פּרימאַרגן-ליכט האָט אָנגעהויבן אַריינפלייצן, איבערגעוועקט און אויסגעווישט די אויגן פון שלאָף. איינער האָט געקוקט דעם אַנדערן אין די אויגן אַריין און מען האָט אַרומגעזען זיך, אַז אַלע אָן אויסנעם זענען יידן, אחינו בני ישראל...

„ס'איז פשוט אַ מחיה, האָט פּריידיק אויסגערופן אַ נידעריק, פאַר-שטויבט יידל וואָס האָט אַן עפּן געטאַן די טיר פון קופּע און אַריינגעשטופּט זיך אינעווייניק מיט קיישלעך לעבעדיקע עופות, אָנגעהאַנגענע אויף ביידע הענט. ממש אַ גן-עדן, בלויז יידן!“ ער האָט שנעל באַפּרייט זיך פון די קיישלעך, צוצעשטעלט זיי הינטער די בענק, אויף די פּאַליצעס, באַשענ-

קענדיק אויך ר' מרדכי־פייבלען — הינטער זיינע פיס — מיט א קיישל הינער.

„און איד, יידן, האָב יאַרצייט גאָך מיין לייטזעליקער מאַמע, אַ צדקת, האָט אַ רוף געגעבן אַ פּאַסאַזשיר, גאַר וואָס צוריקגעקומען פון דרויסן שוין אַ געוואַשענער. דאַכט זיך, אַז מיר האָבן פּונקט אַ מיני, וואַרטס, וואַרטס, מירן זען — הושיעה את עמך וברך את נחלתך — — — גו, יאָ פאַראַן, ברוך אתה — — — אשר נתן לשכוי בינה — — — ברוך אתה — — — שלא עשני אשה — — —“

ער האָט נישט באַוווּזן צו ענדיקן די ברכות און אין קופּע האָט זיך אַריינגעשטעלט דער קאַנדוקטאָר — אַן אויסגעפּאַשטער גוי מיט אַ שטייפן קאַרק און אַ פאַר וואַנצעס וואָס האָבן ביי אים אַראַפּגעהאַנגען ווי שרויפן מיט לאַנגע שאַרפע שפיצן. גאַר אַריין, און ער איז געבליבן שטיין צעחושט, דאָס לשון — אַפּגענומען, אַוודאי פון כּעס, פון גרימצאָרן. ערשט, אַז עס זענען אָפּ אַ פאַר רגעס, האָט ער אַ רעווע געטאַן: „וואָס איז דאָ? אַ „באַזשניצע“? פּאַלעסטינע? ביי אונדז, אויף פּוילישער ערד?“

„נו, גו, עע, עע, האָט איינער, נישט וועלנדיק אומקערן זיך מיט די אַנגעטוענע תּפּילין צום ערל, אַ מורמל געגעבן צו אַ צווייטן דאַווענדיקן, גו, ביד, ביד — — —“

„נישט אין דער יד אַריין, גאַר אין מויל אַריין, אַ ביסל ייִש, עס זאָל אים אַ ברי טאָן אונטער דער צונג.“ האָט דאָס יידל פון די קיישלעך מיט די הינער געעצהט און אַליין האָט ער גענומען קאַרטשן זיך, צוואַמענציען זיך, ווי ער וואָלט פאַר זיך אַליין געזוכט אַן אָרט אין איינעם פון זיינע צעשטעלטע קיישלעך אונטער די בענק.

„דעם בילעט“, האָט דער קאַנדוקטאָר צעבייזערט זיך, זעענדיק ווי דאָס גידעריקע יידל טאַמלט אַזוי, ווייסט נישט וווּ אַהינצוטאָן זיך. „גו, דעם בילעט!“ זיין שטרענג קול איז זיך צעגאַנגען איבערן קופּע און דאָס יידל פון די הינער איז שוין געווען האַלב אויסגעצויגן אונטער איינעם פון די בענק. דער קאַנדוקטאָר, מעגלעך, אַז ער האָט שוין געקענט דעם פּאַסאַזשיר, האָט גלייך אויפגעזוכט אַ קיישל מיט עופות און עס אַ כאַפּ געטאַן אין דער האַנט אַריין. די בעלי־חיים, צעשראַקענע, האָבן אויפגעהויבן אַז

אלערעם, געפלאטערט מיט די ווייכע אויגן-דעקלעך, צעקוואקעט זיך ווי בשעת מען האלט זיי איבערן קאפ און מען זאגט דעם „זה כפרתי“. פון מורא, אז מען גייט זיי אלעמען אויסקוילענען, האבן זיי צוריק אריינגעצויגן אין קיישל זייערע לאנגע העלדזער, צוזאמענגעקנוילט זיך, באהאלטן די קעפלעך און האבן אויסגעזען נישט מער ווי א פאק פעדערן.

דאס פעטע פנים פון קאנדוקטאָר האָט געפאַרעט ווי אַ קאַכעדיקער טאַפּ אויפן פייער און אין זיינע העל-בלויע אויגן, צעגליטע, האָבן אַרומגעטאַנצט פּונקען.

דאָס נידעריקע יידל איז אָפּער פון אונטער דער באַנק, האָט צוגענענט צום קאָנדוקטאָר, געקאַרטשעט זיך אין דרייען, געוואָרן וואָס אַ מאָל נידע-ריקער און נידעריקער און האָט אויסגעזען ווי ער וואָלט געגאַנגען אַנטאָן דעם גוי אַ כּישוף. מיט איין האַנט האָט ער אַנגענומען דאָס קיישל מיט די הינער וואָס דער קאָנדוקטאָר האָט געהאַלטן.

„פון זיי, פּאַניע דראַגי, וועסטו דאָך נישט האָבן קיין בילעט, טאָ גיב מיר קודם-כל צוריק דאָס קיישל. און אַחוץ דעם, זעסט דאָך אַליין וואָס דו האַלטסט! דאָס זענען הינער? נישט מער ווי פעדערן! קוים — פעדערן. טאָ וואָס איז שייך אַ בילעט פאַר פעדערן? פון וואָנעט זאָל ער נעמען דערויף? די גרויסע רווחים וואָס זיי ברענגען שוין אים אַריין, מישטיינס-געזאַגט. און וואָס שייך אים אַליין — אמת, אמת ווי דער טאַג, אז ער וואָלט אפּשר געדאַרפט קויפן אַ האַלבן בילעט, וואָרעם אויף דער באַנק זעצט ער כּיי ווי זיך נישט אַוועק, פאַרנעמט נישט קיין אַרט, און צווייטנס, ווען קאָן ער האָבן צו באַצאָלן? נאָר אויף צוריקוועגס, אז ס'וועט אים געלונגען צו פאַרקויפן דאָס „ביסל פעדערן“, די קליינע פּיסקעלעך. יאָ. ער זאָגט צו אַז טאַקע אויף צוריקוועגס וועט ער קויפן, אפּשר, נאָך אַ גאַנצן בילעט, ער מעג זיין זיכער דער „פּאַן קאָנדוקטאָר“.

די אויערן-לעפלעך ביים קאָנדוקטאָר האָבן געבלייכט זיך פון כּעס, די שפּיץ-נאַז זיינע האָט כּסדר געביטן די קאַליר. ער האָט אויסגעשטרעקט די פּרייע האַנט און געוואָלט אַ שלעפּ טאַן דאָס יידל צו זיך און אים אַרויספירן פון קופּע. אַ וויסטע שרעק איז ווידער באַפּאַלן דעם ביסל עופּעלעך אין קיישל. אַ רחמנות געווען אויף זיי. זיי האָבן געדוזאַבעט זיך ביז אין טיפּן

פלייש אריין, געלאזט זיך בלוט, ווי זיי וואלטן געהאט אפגעשמועסט זיך אז עק צו מאכן אליין צו זייער טרויעריק לעבן.

נאָר פלוצלונג האָט אַ פלאַש בראָנפן ווי אַ פּאָן אַ הייב געטאָן זיך אין חלל פון קופּע. פון ר' מרדכי־פייבלס טאָש אַרויס איז די פלאַש געגאַנגען פון האַנט צו האַנט ביז זי איז אַנגעקומען צום קאַנדוקטאָר. זיינע אַנגע־שטייפטע וואַנצעס זיינען גלייך לויזער געוואָרן. דערנאָך האָבן אויך די בייזע בליקן זיינע געלאָשן זיך ווי מען וואַלט אויף זיי געגאַסן קאַלט וואַסער. אַן שהיות און גאַנץ לייכט, האָט די פולע פלאַש אַריינגעגליטשט זיך אין זיין בוזעם־טאָש און להבדיל ווי עס גייט אַ ייִד אויס שמונה־עשרה, אַזוי האָט דער קאַנדוקטאָר, הינטערוויילעכץ אַרויסגערוקט זיך פון קופּע.

„דאָס אויסגעפרוּווטסטע מיטל ווי אַזוי איינצונעמען אַ גוי — האָט ר' מרדכי־פייבל אַ זאָג געגעבן צו אַ שכנותדיקן יידן — נאָר אין דער יִד אַריין. אַ פלעשל בראָנפן פטרט אַ סך צרות“.

ביים פענצטער איז געזעסן אַ יונג בחורל, האָט געהאַלטן אַן אָפן בוך, און איז די גאַנצע צייט דורך קיינעם נישט באַמערקט געוואָרן, געהאַלטן זיך אַפּגעוונדערט. אַ באַחנט בחורל. אַ פּאָר שוואַרצע־קלוגע אויגן, אַ צעפּאַטל־טער קאַפּ האָר, די אַרבּל פון העמד אַרויפּגעשאַרצט ביז איבער די אַרעמס. „אַ סך גלייכער צו קויפּן אַ בילעט, רעב ייִד, ווי עס קומט, איידער צו געבן דעם גוי שוחד, מתנות“.

אויף ר' מרדכי־פייבלס פנים האָט אויסגעלייגט זיך אַן ערנסטקייט. אַוודאי וואַלט געווען אַ סך גלייכער און יושרדיקער ווען דער ייִד מיט די הינער וואַלט געקויפט אַ בילעט, ווי יעדער איינער. מען טאָר נישט אַנדערש על־פּי־דין. אָבער, ווען ס'איז שוין געווען אַ מעשה בדיעבד, און מסתּמא איז עס אַ ייִד אַ קבצן, אַן אַרעמאָן, טאָ וואָס איז געווען צו טאָן ? לאָזן אַוועקפירן דעם ייִד צו דער פּאַליציי ? לאָזן אים איינזעצן, און וואָס וואַלט טאַקע געווען מיט די עטלעכע קיישלעך־עופות ? ווער ווייסט צי ער האָט זיי נישט איינגעהאַנדלט פּאָר אַנגעבאַרגט געלט ? און וואָס וואַלטן ווייב און קינדער געטאָן ווען מען וואַלט אים דערווייל פּאַרהאַלטן ?

דאָס בחורל האָט נישט אַראַפּגעלאָזט די אויגן פון ר' מרדכי־פייבלען וועלכער איז אים אויסגעקומען אַ בעל־הבתישער ייִד, אַ נישט פּאַרשלאָ־

פענער חסידישער מענטש, מיט שכל, און דעריבער האָט ער זיך געוונדערט
הלמאי האָט דווקא אַזאַ שטייגער מענטש אַרויסגענומען פון זיין שיינער
לעדערנער טאַש די פלאַש בראָנפן כדי צו געבן שוחד דעם קאַנדוקטאָר ?
פאַרוואָס זאָל עס אַזוי זיין ? פאַרוואָס ?

ער האָט נישט געזען, אַז ר' מרדכי-פייבל קלייבט זיך אים צו ענט-
פערן, האָט ער אַ זאַג געגעבן:

„איר זייט אפשר, גערעכט, רעב ייד, מיט אייער שווייגן. איר ווייסט
עס נישט ווייניקער פון מיר, אַז דער לאַנגער גלות האָט ביי אונדז פאַר-
קרימט די מידות, די וועגן. איז פאַראַן אַן עצה צו דעם — איבערלאָזן די
גויים זייער ערד, און אַוועק אין אייגענעם, צוגעזאַגטן לאַנד. המ... איר
קוקט אַזוי ווילד אויף מיר. אַן שום סיבה. אַט למשל פאַר איך היינט צום
לעצטן מאָל אויף דער פוילישער באַן. צו דער שיף פאַר איר, כדי אויפצו-
גיין קיין ארץ-ישראל. און איר, איר אַלע, ווען וועט איר עס טאָן ? נאָך
נישט די צייט ?“

„קיינער איז נישט בעל-הבית איבער דער צייט, פאַראַן אַ „מנהיג
הבירה“ און אין זיין שליטה איז אַלץ, אַלץ.“

אַבער אויך נאָך דעם ווי ער האָט עס געזאַגט, האָט ר' מרדכי-פייבל
נישט אָפגעפונען די רויקייט. אַ שווייס האָט אים באַגאַסן. וווּ מען גיט זיך
אַ קער הערט מען נאָר „ארץ-ישראל“. יידן זענען אין פוילן פאַראַרעמט
געוואָרן, לויפט מען אַוועק קיין ארץ-ישראל. אַפילו רייכע פאַרקויפן הייזער,
ליקווידירן פרנסות און פאַרן אַהין. דער אַלטער יאַנקל לאַזט איבער זיין
דראַזשקע, וויל נישט לעבן מער מיט גויים צוזאַמען און פאַרט קיין ארץ-
ישראל. דאָס באַחנטע בחורל פאַרט איצטער גלייך צו דער שיף כדי דאָס
אייגענע צו טאָן. אויך אין שטיבל קלייבן זיך עטלעכע היימישע צו פאַרן
אַהין. און, אַז ער איז ערשט נעכטן געזעסן ביי חנהלעס בעטל, האָט זי
געבעטן זיך ביי אים צו נעמען וועלדער, די הייזער, אַלץ וואָס מען פאַר-
מאַגט, און עס אַריבערפירן אַהין, קיין ארץ-ישראל, ווייל זי וויל שטאַרק,
אַז אַלע, אַלע, דער גאַנצער הויף, אַלע אירע חברטעס זאָלן דאָרט זיין...
איז עס נישט משונהדיק ? וואָס ליגט אין דעם ? פון וואַנעט שפראַצט ער
דער דאָזיקער ווילן, דער נייער ? פון וואַנעט ?

„און אפשר טאקע, האָט אַ מחשבה געעפנט זיך אַ טירל צו ר' מרדכי-
 פייבלען כדי אים שוין נישט אָפצולאָזן. אפשר טאקע לאָזן פאלן אַ וואָרט
 ביים רבין וועגן „אַראַפּכאַפּן“ זיך אַהין, אַרומקוקן זיך און פאַר איין וועגס
 אַ קויף טאָן אַ שטיקל ערד, אַ פּרדס, נו, אפשר טאקע?“

*

ווען ר' מרדכי־פייבל איז אַריין אין רבינס הויז, איז אין פּאָדערצימער
 שוין געשטאַנען אַ לאַנגע ריי פון חסידים וואָס האָבן געוואָרט אַריינצוגיין
 צום רבין. יעדער איינער איז געווען פּאַרנומען מיט זיך, האָט איין מאָל
 און נאָך אַ מאָל אַדורכגעקוקט, איבערגעלייענט דאָס אָנגעשריבענע „קוויטל“,
 בודק געווען צי מען האָט נישט אַדורכגעלאָזט אָן ענין פון די ענינים וואָס
 מען האָט געוואָלט דערמאָנען פאַרן רבין, צי מען האָט חלילה עפעס נישט
 פאַרגעסן.

ביי אַ טישל, נישט ווייט פון רבינס טיר איז געזעסן דער אַלטער
 שמחה־בינעם וועלכער האָט נאָך משמש געווען דעם „אַלטן רבין“ זכר
 צדיק לברכה, אַליין שוין אין די אַכציקער. ווי ער זאָגט עס נישט איין
 מאָל מיט פאַרביטערונג, ליגן אים נאָך אין טעם יענע צייטן ווען חסידים
 זענען נישט געקומען צום רבין בעטן ישועות און רפואות, וואָרעם זיי
 וואָלטן געשעמט זיך מיט דעם. רפואת־הנפש האָבן זיי געזוכט, הרחבת־
 הדעת אין עבודת־השם כדי צו קאָנען שטייגן אין השגות, אין מדרגות.
 די אַלטע ניקעלנע ברילן זיינע (די גלעזער זייערע שוין יאָרן לאַנג
 געשפּאַלטן און ציוניפּעקלעפט) אַראַפּגערוקט, אָנגעהאַלטן אין צעוואַק־
 סענעם באַהאַרטן וואָרצל ביים סאַמע שפיץ נאָז, איז שמחה בינעם געזעסן
 אָנגעבוין איבער אַ ספרל מיט פאַרגעלטע בלעטער און די אויגן זיינע
 זענען פון קורצזעיקייט, ממש געלעגן אויף די פיטשיקע אותיות, עלעהיי
 עס וואָלט דער נאָז־שפיץ געדינט אים ווי אַ טייטל.

ער האָט כמעט ווי נישט אומגעקוקט זיך אויף די חסידים וואָס האָבן
 אויסגעפולט דאָס צימער, בלויז געקוקט אין ספרל, געביסן די האָר פון
 דער כמעט אויסגעציפּטער דורך אים אַליין, גרייז־גרויער באַרד.
 אין דער גרויסער ענגעניש האָט צו אים צוגעשאַרט זיך אַן אומ־

באקאנט פנים, נישט פון היימישן עולם, און געבעטן אים אַנצושרייבן פאַר זיינעטוועגן אַ קוויטל. שמחה-בינעם האָט אָפּגעמאַסטן דעם אומבאַ- קאַנטן מיט פאַראַכטלעכע בליקן פון וואָס די ברילן זיינע האָבן געהויבן זיך אויף און אָפּ ביו זיי האָבן סוף-סוף צוריק איינגעזעצט זיך רונק אויף דעם נאַז-וואַרצל.

„היינטיקע קוויטלעך“, האָט שמחה-בינעם אַ מרוקע געטאַן נאָך דעם ווי דער פרעמדער איז אָפּ מיטן קוויטל וואָס ער האָט פאַר אים אָנגע- שריבן און אַוועקגעשטעלט זיך אין דער ריי אַריינצוגיין צום רבין. „מיט אַלע זייערע גשמיותדיקע הצטרכותן קומען זיי אַהער, וועגן אַלע ענינים פון גוף וועלן זיי אויסוויינען און אויסקלאַנגן פאַרן רבין, און ווי זיי האַלטן מיטן חלק-אלוקי-ממעל, ווי אַזוי זיי גיבן זיך אָן עצה מיטן יצר- הרע, וועגן דעם קיין זכר נישט! המ... אַז זיי פילן גאַרנישט, אַדער עס אַרן זיי נישט די יסורים פונעם נפש, פון דער נשמה וואָס פייניקט זיך אויס אין זייער ערדישן גוף“...

עס האָט זיך דערנענטערט ר' מרדכי-פייבלס ריי אַריינצוגיין צום רבין. שוין צוגעקומען צו דער טיר. צו מאַל, האָט ער אַרויפגעלייגט די האַנט אויף דער מעשעבער קליאַמקע און גלייך זי אָפּגעלאָזט. שוין צום וויפּלטן מאַל האָט ער אין געדאַנק מסדר געווען די זאַכן וואָס ער האָט געוואַלט בעל-פה דערמאָנען ביים רבין, אינעווייניק. און הגם דער עיקר קומען זיינער איז וועגן חנהלען, בעטן פאַר איר אַ רפואה שלימה, וויל הערן אַ בפירושה ברכה זי זאַל במהרה געזונט ווערן, וואַלט ער אויך געוואַלט מרמוז זיין וועגן די יסורים וואָס ער טראַגט אויס אין שידוכים-זאַכן מיט יוכבדן און, אַז ער וויסט נישט וואָס עס זענען די אמתע סיבות דערפון. ער איז נישט געווען זיכער צי עס וועט אים אויסקומען ביים סאַמע לעצט אויך אַ פרעג צו טאָן וועגן מאַכן אַ נסיעה קיין ארץ-ישראל — עס ווענדט זיך ווי עס וועט אויסזען „אינעווייניק“ וווּ נישט איין מאַל קומט אַוועק דאָס לשון פון גרויס יראה און דרך-ארץ, צי פון אַ וואַרט וואָס גיט אַזאַ ברך, אַז דאָס מויל ווערט דערנאָך פאַרשלאָסן און עס ווילט זיך מער נישט רעדן.

ר' מרדכי-פייבל האָט אַרויסגענומען אַ זויבער-ריין טאַשנטיכל, גע-

יחיא אל גראנאט שטיין

ווישט דעם שווייס פון שטערן און פון די באַקן, און אין דער רגע האָט די טיר זיך געעפנט. עמעצער האָט אַרויסגעשאַרט זיך, און ר' מרדכי־פייבל איז אַריין אינעווייניק. אַ ביסל געבויגן, האָט ער צוגעאיילט זיך צום טיש וווּ עס איז געזעסן דער רבי אַרומגענומען אין אַ טונקל זיידענעם גע־בלימלטן שלאַפראַק. דעם רבינס געדיכטע ברעמען האָבן אַראָפּגעהאַנגען איבער די אויגן, און ווי דורך שפּאַרונעס האָט ער געקוקט אויף ר' מרדכי־פייבלס פאַרווירטקייט.

דער רבי האָט צוגעגענט דאָס „קוויטל“ צו זיינע שוואַכע אויגן, גע־ליענט עס געלאַסן, זייער געלאַסן. ער האָט אים אויסגעפרעגט אַלץ וואָס ער האָט געוואָלט וויסן און ר' מרדכי־פייבל, שוין צו ביסלעך גלייכנע־שטעלט, האָט געענטפערט באַזינען, מיט סדר.

„פון הייליקן טאָטן זכר צדיק לברכה האָב איך געהערט, אַז דער באַרדיטשעווער האָט געטייטשט דעם פּסוק „הדרו לך כי טוב כי לעולם חסדו“ — אַ ייד דאַרף קאַנען שטענדיק לויבן דעם אייבערשטן פאַר זיינע מעשים. „כי לעולם חסדו“. אומעטום און אין אַלץ איז פאַראַן זיין חסד. נישט מער וואָס די היינטיקע דורות זענען צו שוואַך אויסצושטיין נסיונות, יסורים, דאַרף מען בעטן עס זאָל זיין „אַך טוב וחסד ירדפּוני“. אַפילו דאָס יאָגן, די רדיפה זאָל זיין מיט חסד.“

ר' מרדכי־פייבל איז געשטאַנען ווי צוגעגליווערט צום אָרט. ער האָט געוואָלט עפעס זאָגן, בעטן, נאָר דאָס מויל זיינס איז געווען צוגעשלאָסן, פאַרמאַכט אויף שלעסער. אַ האַלב וואָרט איז נישט געווען אַרויסצוקריגן פון אים.

אים איז אויסגעקומען, אַז דער רבי שטרעקט אויס די האַנט צו אים, וויל אים געזעגענען, און ער, ציטערדיק, האָט אויך אונטערגעהויבן די האַנט. אָבער דער רבי האָט גאָר נאָך אַ מאָל אַ נעם געטאָן ר' מרדכי־פייבלס קוויטל, צוגעגענט עס צו די אויגן, אונטערגעהויבן די ברעמען און ווידער עס געלייענט, קוים באַוועגט מיט די ליפּן. ר' מרדכי־פייבל האָט איצטער גוט צוגעבויגן זיך און איינגעהערט זיך אין רבינס יעדן וואָרט וואָס ער האָט געוואָלט דערהאַלטן אין זכרון.

ער איז אַרויס פון רבינס צימער און גלייך געוואָלט אַריינגיין אין

דער אכסניה. אבער אַנשטאַט דעם, האָבן זיינע פיס אים געפירט איבער די שמאַלע געסעלעך פון קליינעם שטעטעלע, האָט דאָרט געטריטלט פאַמעלעך, אין איין געסל אַריין, פון צווייטן אַרויס. שפעטער, אַז ער האָט סוף-סוף דערשלאָגן זיך צו דער אכסניה, האָט ער אַנגעוויזן דעם בעל-הבית אויפן בעט, מרמז געווען, אַז דאָס איז די איינציקע זאַך וואָס ער דאָרף איצטער האָבן.

גאַר שלאָפן האָט ער סיי ווי נישט געקאָנט. דעם רבינס רייד האָבן ווי פייער-אותיות אויף אַ שוואַרצער טאַשמע נישט אָפגעטאָן זיך פון זיינע אויגן.

„אַ ייד אַ חסיד דאָרף בעטן אויף התעוררות צו תשובה דורך צנורות פון רחמים. די מעלה פון התעוררות וואָס קומט פון שורש פון חסד און רחמים איז זייער גרויס“ — —

נישט בלויז פאַר די אויגן האָט ער געזען די ווערטער, זיי האָבן זיך אויסגעקלאַפט ביי אים אינעווייניק, אויסגעלייגט זיך אויפן האַרצבעטל און ער האָט זיי אַריינגעאַטעמט אין זיך און מיט זיי איינגעדערעמלט.

קאפיטל זיבן

אביגדור דער סטעלמאך האט געגעבן א בליק צום פענצטערל וואס האט געשטעקט אין סופיט פון זיין בוידעמשטיבל ווי א פארפלעקט אויג, און א מורמל געטאן: „וואס ליגסטו נאך? גיי אראפ פון געלעגער, טו וואס מען דארף, נעם טלית-און-תפילין און — אין בית-מדרשל אריין, פויל זיך נישט.“

אין געאייל איז ער אראפ פון דער הארטער שלאפבאנק, האט ארויפ-געצויגן אויף זיך די ארבעטס-מלבושים, געוואשן די הענט און דאס פנים, געזאגט „א פאר ווערטער“, און מיטן טלית-און-תפילין-זאק אונטערן ארעם, איז ער ארויס פון שטוב, אועקגעלאזט זיך צום בעל-עגלהשן בית-מדרשל. אין מלמדים-געסל, ווו דער טאטע זיינער, א סטעלמאך ווי ער, האט אים איבערגעלאזט בירושה א פלאץ, נישט ווייט פון אריינגאנג, לעבן מלבושים-הענגער.

אין בית-מדרשל אריין איז ער אָנגעקומען דער סאמע ערשטער. דער אלטער שמש איז נאך געלעגן אויף א באַנק אין פאליש און לייטיש גע-שלאָפן. ווי יעדן אין דער פרי, האט אביגדור אָנגעצונדן עטלעכע חלבנע ליכטלעך וואס ער האט מיטגעבראכט מיט זיך פון דער היים, אריינגע-שטעלט זיי אין עמוד-לייכטער, גענומען איין ליכטל מיט זיך, אועקגעזעצט זיך אויף זיין שטענדיקן פלאץ און עפענענדיק דעם סידור — אויך א ירושה פון טאטן — גענומען „קיען“ פסוקים וואס כאַטש ער האט פון געווינהייט שוין געקאָנט זיי פון אויסנווייניק, זענען זיי פון דעסט וועגן ארויסגעקומען פון זיין מויל גרייזיק, צעקאָליעטשעט.

עפעס האָבן די ווערטער היינט באַזונדערס געפלאַנטערט זיך ביי אים אין מויל, ווי עס וואָלט עמעצער בכונה זיי צוצעמישט. ער האט אויפ-געהערט צו זאָגן פון אויסנווייניק, גענומען דעם סידור אין האַנט אַריין, געמישט די אַלטע געלע בלעטער זיינע, געקוקט אויף די גרויסע אותיות און זיי כמעט ווי נישט געזען. א טומאן איז אים געשטאַנען פאַר די אויגן.

אביגדורן האָט פאַרשטשעמעט ביים האַרץ, ער האָט געהאַט פאַרדרוס אויף זיך הלמאי עס, „לייגט“ זיך אים נישט היינט דאָס זאָגן ווי עס באַדאַרף צו זיין. אגב דעם, האָט ער זיך דערמאַנט, אַז אַ צייט לאַנג האָט ער אַרומ-געטראָגן זיך מיט תרעומות אויף זיין פאַרשטאַרבענעם טאַטן פאַר וואָס ער האָט אים נישט געהאַלטן לענגער אין „חדר“, נישט געווען, אַז ער זאָל ווערן מער היימישער מיט דער „עבריי“, מיט די לאַנגע צעצויגענע פסוקים און שווערע ווערטער וועלכע ער האָט ביז די עלטערע יאָרן זיינע נאָך נישט גענוג „דורכגעביסן“. איז אַ ווונדער פאַרוואָס זיי קומען אַרויס פון זיין מויל צעברעקלט, צעפיצלט ווי די שפענער וואָס פאַלן אַוועק בעת ער טשעשעט צו האַלאַבליעס, אַקסן צו וועגענער, קאַזלעס, אַדער אַנדערע וואָגן-טיילן ? איז ער אַביגדור, דען שולדיק דערין ?

וואָס אַן אמת, האָט ער גוט געוויסט, אַז ער דאַרף נישט קומען מיט טענות צום טאַטן וואָס איז שוין אויפן עולם-האמת. אַ פולע שטוב מיט קינדער זענען זיי געווען, און ער, דער טאַטע, האָט יונגערהייט נאָך פאַר-לירן די כוחות, איז קראַנק געוואָרן. געקומען איז עס אים פון אַ קאַפע וואָס אַ פערד האָט אים דערלאַנגט אין בויך אַריין ווען ער האָט געפאַד-קעוועט זיינע פיס. נאָך דעם ווי ער איז אויפגעשטאַנען פון דער קרענק, האָט ער אים, דעם עלטסטן, אַ יאָר צען אַוודאי געווען, אַרויסגענומען פון „חדר“, אַוועקגעשטעלט אים לעבן זיך, געלערנט אים די מלאכה ווי אַזוי צו שמידן, ווי אַזוי אונטערצוקאַווען, צוזאַמענצושטעלן אַ זאַטל, ווי אַזוי אויסצופורעמען אַן אַקס. און, אַז מען טוט דאָס אַלץ פון יינגלווייז אַן, פון וואַנעט זאָל מען שפעטער וויסן וואָס אין סידור שטייט ? פון וואַנעט ?

יאַ, דאָס אַלץ איז טאַקע ריכטיק, אַבער וואָס האָט עס צו טאָן מיט נת'קען דעם שניידער ? און וואָס עפעס האָט דער פוילישער בלאַט וואָס ער האָט אים געוויזן געהאַט צו שרייבן וועגן אים, אביגדורן, און נאָך אַריינגעשטעלט דאָרט זיין בילד ? ווער האָט עס אים, „אַראַפגענומען“ אויף אַ פאַטאַגראַפיע ? וואָס האָבן זיי אויסגעפונען אין אים ? וואָס ?

אביגדור האָט געקוקט אין סידור, נישט געוואַלט פאַרלירן דעם סדר פון די בלעטער, און אַנשטאַט דעם, געזען פאַר די אויגן זיין אייגן בילד

אין פוילישן בלאט, מיט דער לאנגער באַרד זיינער, מיטן האַמער. אין דער האַנט, און זייער „הייליקע“ לעבן אים.

ניין! קיין איין-און-איינציק וואָרט פון דעם וואָס נת'קע האָט אַרויס-געלייגט פון בלאַט, און אויסגעטייטשט וואָס ס'איז דאָרט געשריבן, איז אים נישט אַריין אין קאָפּ, האָט ער נישט באַנומען. אָבער איצטער, דווקא איצטער, ווען אים ווילט זיך דאווענען, קומען נת'קעס רייד און זענען אים מבבל. זיין פשוטער שכל קאָן בשום אופן נישט משיג זיין צוליב וואָס עס האָט אַ גוישקער בלאַט געגעבן אַ גאַנץ באַשרייבעכץ וועגן אים, וועגן זיין בויד, און להבדיל וועגן דער „טומאה“ וואָס שטייט אין שכנות מיט איר. וואָסער עוולה טוט ער דער „שטיינערנער פריצהטע“ מיט דעם וואָס זיין בויד שטייט לעבן איר? ער, אביגדור, מינערט פון איר כבוד? עס שטייט איר נישט אָן, אַז ער האַרעוועט דאָרט אַ גאַנצן טאָג, לעבן איר? און ווען אַפילו ער שפייט אויס דריי מאָל ווען ער באַמערקט זי דורך די שפאַרונגעס פון דער בויד, איז וואָס? ווער ווייסט דערפון? בלויז גאָט אין הימל. ווייל אַזוי קומט עס איר. גענוג צרות האָבן „זיי“ אַנגעטאָן יידן, די אַלע „היי-ליקע“ זייערע! ער ווייסט דערפון. מוז ער זי נאָך אַכטן אויך? אַפגעבן איר כבוד? פאַרוואָס קומט עס איר?

אין גרויסן עמוד-לייכטער האָבן די חלבנע ליכטלעך געשמאַלצן זיך אין אייגענער היץ, און דער „שוית“, באַדעקט מיט שויב-גלאַז, האָט אין אַפשיין פון די קנויטן-פלאַמען אויסגעזען ווי ער וואַלט אין פייער זיך געפלאַקערט. דער בעל-תפילה, אַ געזונטער פורמאָן, אַ „קענער“, האָט זייער געלאָסן געזאָגט די הויכע שמונה-עשרה — מסתמא, כדי נישט געשטרויכלט צו ווערן, און די מתפללים פון בעל-עגלהשן בית-מדרשל האָבן אין דביקות און ערלעך מיטגעקייט מיט אים די שווערע ווערטער „וכל הודים מהרה תעקר ותשבר ותמגר ותכלם ותשפילם ותכניעם במהרה“. פון שטענדיק אָן האָבן די דאָזיקע ווערטער אַפגעקלונגען אין זיינע אויערן ווי אַ שרעקלעכער געבייזער אויף די רשעים וואָס טוען אויף דער וועלט אָן פיל שלעכטס. און וואָס עס איז געשריבן אין פוילישן בלאַט וועגן אים און זיין בויד איז נישט רשעות? וואָרעם, וואָס ווילן זיי? ער זאָל זיך אַפטראַגן פון זייער „הייליקער“! ווהיין זאָל ער זיך אַפטראַגן? ווהיין?

יא, און וואָס נאָך האָט נת'קע אים אַרויסגעלייענט פון דעם בלאַט? זיי וואָרענען די פּויערים, אַז זיי זאָלן נישט איבערטרעטן די שוועל פון זיין בויד, נישט פאַררעכטן ביי אים זייערע וועגענער, נישט פאַדקעווען ביי אים זייערע פּערד. צו פּוילישע סטעלמאַכעס שיקן זיי די פּויערים, נאָר צו פאַ-ליאַקן און נישט צו אים! נו, דאַרפן זיי נישט אייננעמען אַ וויסטן סוף פאַר אַזאַ שרייבן? ניין, ניין! אביגדור וועט נישט רירן זיך פון אַרט! זאָלן זיי צונעמען די „טומאה“ ווהיין נאָר זיי ווילן. אדרבא, ער איז גרייט צו באַצאָלן וויפל נאָר עס וועט קאָסטן דאָס איבערפירן זי. אַבי ווייטער פון אים. זיין בויד שטייט אויף דעם אַרט אַ סך לענגער פון איר. דער טאַטע זייער האָט זי באַקומען בירושה פון זיידן ווען די יידן האָבן אַנגעהויבן שטעלן די ערשטע הייזער אויף דער לעווערטאָווער גאַס. ווען ער איז געווען נאָך אַ קינד האָט ער עס אַליין פון זיידן געהערט. ניין! ער וועט נישט אַוועק פון זיין אַרט, וועט נישט מוותר זיין, קיין מאָל נישט!

צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע דאַוונערס האָט ער אויסגעטאַן טלית-און-תפילין און איז אַרויס פון בית-מדרש, אַוועקגעלאָזט זיך צו דער לעווער-טאַווער גאַס וואָס האָט שוין פון לאַנג געהאַט אויפגעוואַכט. די טראַטואַרן זענען געווען פול מיט מענטשן וואָס האָבן געאַיילט זיך צו דער אַרבעט, אין וואַרשטאַטן צי אין פאַבריקן אַריין. באַלד דערנאָך האָבן אויך סוחרים און קרעמערס באַוויזן זיך אין גאַס. לאַנגע שליסלען האָבן געקלונגען אין זייערע הענט ווי זייגערס וואָס קלאַפן הויך אויס זייער גאַנג. יונגע קינדער זענען אַרויס פון זייערע שטיבער באַגלייט פון וואַרעמע מאַמעשע בליקן און האַרציקע ברכות זיי זאָלן באַגערן צו לערנען תורה. אַ סך פון זיי זענען געווען באַהאַנגען מיט טאַרבעלעך עסן, פלעשלעך טיי און נאָך אַנדערע גוטע זאַכן, מיטגעגעבן פון דער היים.

אביגדורס גאַנג צו דער בויד איז דאָס מאָל געווען אַ געלאַסענער. גע-גאַנגען און געחשבונט, געאַנגען און געחשבונט. זייער לאַנג שטייט שוין די בויד זיינע, דאָרט נאָך דער „ראַגאַטקע.“ אַן אַ שיעור שפאַרעס אין די ווענט. עס בעט זיך שוין צו לייגן נייע שינדלען אויפן דאַך, וואַרעם, אַז עס קומט סוכות-צייט רעגנט אַריין, אין ווינטער לייגט אַפילו זיך אַן שניי אין דער בויד און אין זומער ווידער ברענט די זון גוט גוט איבערן

קאפ. נאָר צוריקגעשמועסט, וואָס דאָרף דען אַרן אַן אָפּענער דאָך פון אַ בויד ? פאַרקערט, אַ מענטש וואָס שטייט אַ גאַנצן טאָג מיטן האַמער אין דער האַנט, מיט דלאַטעס, מיט צוואַנגען, שטייט געבויגן אין דרייען, האַט צו טאָן מיט גויים, קאָוועט זייערע פּערד, פאַרטיקט אויס אַן אַקס, אַ ראַד, אַ דיזשעל, פאַר אַזאַ מענטש וואָס זיין גאַנץ חיות באַשטייט אין כוח פון די הענט, אין גבורה פון גוף, יא, פאַר אַזאַ איינעם איז גאַרנישט שלעכט אויפֿ צוהייבן צו מאַל די אויגן צום הימל און וויסן, אַז דאָרט, אין דער הייך, זיצט טאַקע דער וואָס איז דער בעל־הבית פון אַלץ, פון כוח און פון שוואַכקייט, פון וויל און — חלילה פון שלעכטס. נישט איין מאַל דאַכט זיך אים טאַקע, אַז פון דער בויד אויס איז נענטער דער וועג צום הימל, און, אַז ער וויל, רעדט ער זיך אַראָפּ ס'האַרץ פאַר אים, טענהט אַפילו זיך אויס, מיט זיין לשון מיט וועלכן ער איז געוווינט.

ער איז געגאַנגען זייטיק, לעבן די הייזער־ווענט. אויף לעווערטאָווער גאַס האָבן פּויערישע וועגעלעך, אַנגעפּולט מיט הינער און אייער, פּרוכטן און גרינוואַרג, גרויפן און אַנדערע דאַרפישע פּראָדוקטן, געשלענגלט זיך איינס נאָכן אַנדערן ווי אַ מיליטערישע קאַלאַנע. די פּויערים האָבן אַפילו נישט געדאַרפט אונטערטרייבן די פּערד, קערעווען זיי, וואַרעם, פון גע־וווינהייט, און לויטן חוש האַט יעדעס פּערד אַליין אויסגעשפּירט זיין יידישן הויף ווהיין עס דאָרף פאַרפאַרן. צוקומענדיק נאָענט צו אים, האַט עס טאַקע היימישדיק אַנגעהויבן הירזשען, ווי אַנצוואַגן די גוטע בשורה, אַז מען איז דאָ, אַז מ'איז בשלום אַנגעקומען אין שטאָט.

ווען אביגדור איז סוף־סוף צוגעקומען נענטער צו דער ראַגאַטקע, איז אַז אַנגענעם ווינטל אים געקומען אַנטקעגן, האַט אים אַפּגעפּרישט. ער האַט געוואַלט אַ וויילע זיך אַפּשטעלן, אַפּרוען, אַבער געדיכטע רויך־קנולין וואָס דער הויכער קוימען פון דער גרויסער מעטאַל־פּאַבריק האַט אויסגעשפּיגן, האָבן אים אַוועקגעטריבן, און ער האַט מיטן אויסגעטראַטענעם וועגעלע אַוועקגעלאָזט זיך צו דער בויד זיינער. די רויך־קנולין, מיטגעטראַגן נידע־ריק דורכן ווינט, האָבן פאַרנעפּלט דעם גאַנצן אַרום, זיינע טריט. עס האַט אויסגעזען ווי עס וואַלט פּלוצלונג געוואָרן פאַרנאַכטלעך, טונקל, אַדער מען וואַלט בכונה געוואַלט אים אַפּטאָן אַ שטיקל.

צו ערשט האָט דער גוף זיינער אַ טרייסל געטאָן זיך ווי אַדורכגע-
 נומען פון אַ וויסטער קעלט. די אַרומיקע ליידיקייט האָט אים אַזאָ שמיר
 געטאָן פאַר די אויגן, אַז די פּיס האָבן גענומען ברעכן זיך אונטער אים.
 ער האָט מורא געקראָגן, אַז די טלית-און-תפילין זאָלן נישט אַרויספאַלן
 חלילה פון זיינע הענט, האָט ער זיי פעסט צוגעדריקט צום אַרעם. אַ וויל-
 דער אויסגעשריי האָט אַרויסגעריסן זיך פון זיין מויל און צוצעטראָגן זיך
 איבער די גרינע פליינען וואָס האָבן געשפּרייט זיך אַרום און אַרום.
 זיינע אויגן האָבן געזוכט די בויד און זי איז נישט געווען. ווי זי וואָלט
 אויסגעריסן געוואָרן מיטן וואָרצל און אַפילו נישט איבערגעלאָזט נאָך
 זיך אַ סימן. ער איז געשטאַנען אַ צעטומלטער. נישט געוויסט וואָס
 צו מאַכן מיט זיך. אין די ערשטע מינוטן, האָט ער געוואָלט איינרעדן
 זיך, אַז עפעס איז דאָ אַ טעות, אַז אפשר האָבן די פּיס אים אַוועק-
 געפירט פון ריכטיקן אַרט, אַז ער איז געגאַנגען אין אַ שלעכטן וועג.
 פאַרבלאַנדזשעט, אַדער ווער ווייס וואָס. ווי אַ בלינדער האָט ער געשטרעקט
 די הענט פאַרויס, געוואָלט אַפּגעפינען די אבידה, די בויד, ווהיז ער מוז
 אַריינגיין און טאָן זיין אַרבעט. אַזוי פיל אויסגעפאַרטיקטע רעדער און
 זאַטלען, און האַלאַבליעס, און וואָס נישט? צי איז נישט אַ מאָל פאַרגע-
 קומען ביי נאַכט אַן ערד-ציטערניש, און ער ווייסט גאַרנישט דערפון?
 אביגדור האָט גוט צעעפנט די אויגן, און געזען לעבן זיך די „טומאה“ —
 די „הייליקע“. ניין! ניין! מיט איר האָט גאַרנישט פאַסירט. בלוז זיין בויד
 איז אַוועקגעקומען, אויסגעריסן געוואָרן, אַן עק צו איר. ווי אַזוי איז עס
 מעגלעך? ווי אַזוי?

אַ האַרבסטיקע זון האָט אַפּערגעשאַרט זיך פון הינטער אַ וואַלקן און
 באַלויכטן מיט גאַלד די ברייטע פּאַלעס פון אביגדורס לאַנגער קאַפּאַטע.
 אויף אַ באַזינטן אופן האָט ער אַנגעהויבן באַנעמען וואָס עס איז געשען.
 די באַשרייבעכץ אין פּוילישן בלאַט איז אים אויסגעקומען קלאַרער, די
 כּוונות זייערע — פאַרשטענדלעכער. ער האָט זיך אומגעקערט צו דער
 הייזקע מיט דער „הייליקער“, אַרומגעקוקט זיך אין אַלע זייטן, און נישט
 זעענדיק קיין לעבעדיק נפש אין דער נאַענט, האָט ער אויסגעשפיגן דריי
 מאָל צופּונסן דער סטאַטוע. „אויב אַזוי, האָט ער גערעדט צו איר, שטעקט

יחיא אל גראנאט שטיין

דיין האנט אין דער מיאוסער מעשה. כ'פאס דיר נישט — הייסט עס — פאר א שכן, אמת? פלוצלונג גענומען שעמען זיך מיט מיר, אווא, ווא. איך שטיי דיר, הייסט עס, נישט אן, טאָ לאָז, און איך וועל דיר אַנשפייען אין פנים אַריין, גלייך אין פנים אַריין. טפו טפו טפו. אַט אַזוי — „שקץ תשקצנו ותעב ותעבנו כי חרם הוא“ — אַז איינגעזונקען זאָלסטו ווערן ווי מיין בויד.“

ער איז אַפּ פון דאָרט, האָט אויסגעפונען אַ בוימוואַרצל און אוועקגע-זעצט זיך. צו מאַל האָט ער באלכסונדיק געקוקט צום הימל און בתמימות געמיינט צו פרעגן: און וואָס אַ שטייגער וועט אַזאַ אביגדור איצטער טאָן? נו, טאַקע, וואָס? פאַראַן אַ שטוב מיט קינדער, מען דאַרף זיי געבן צו עסן, און די בויד איז אוועקגעקומען, אויסגעריסן געוואָרן, צי איינגעזונקען אין דער ערד. אויפן ערשטן טאַג-לעבן פון וואַגעט וועט ער געמען? אַבער גיין, ער האָט די ווערטער נישט אַרויסגעבראַכט פאַרן מויל. בלויז די אומעטיקע בליקן זיינע האָבן שטומערהייט אויסגעשריגן זיין ווי, געבעט, אַז מ'זאָל אים אַפּגעבן די אבידה, זיין אַלטע בויד, אַפילו אַזוי ווי זי איז, מיט די גרויסע שפאַרעס אין די ווענט, מיטן צעלעכערטן דאָך, אַזוי ווי ער האָט זי געלאָזט ערשט נעכטן ווען ער איז גלייך נאָך דער אַרבעט, אוועק אין בית-מדרש אַריין צו מבחה'מערב...

ס'איז געוואָרן גרויסער טאַג און ער איז נאָך אַלץ געזעסן אויפן בוימ-וואַרצל ווי אַן אַבל ביי וועמען מ'האַט אַקערשט אוועקגענומען דעם מת פון די אויגן. פויערישע וועגענער האָבן געשלעפט זיך היין און קריק אויפן שאַסיי, אַבער ער האָט נישט אויפגעהויבן צו זיי די אויגן זיינע, געהאַלטן דעם קאַפּ אַרונטערגעלאָזט, און די לאַנגע באָרד זיינע, האָט כמעט ווי אַנגערירט די ערד און אויסגעזען ווי אַ שוואַם וואָס אַ ליאָדע האַנט קאָן אַראָפּנידערן צו איר און זי אויסרייסן פון שטאַם.

ער האָט אַ קוק געגעבן אויפן זייגער, געזען, אַז ס'איז שוין גענוג שפעט און געלאָזט זיך צוריק אין שטאַט אַריין, איז געגאַנגען ווי אַ הילך, אַ וואַנדערער וואָס איז פון ווייטע מקומות אַנגעקומען אַ מידער אין שטאַט אַריין.

אביגדור איז נישט אַרויף צו זיך אין בוידעמשטיבל. ער איז אוועק

אין זיין בית-מדרשל און געטראָפּן אָפּן די טיר. קיינער איז דאָרט נישט געווען, אַחוץ אַן אַרעמאַן וואָס איז געלעגן אויסגעצויגן אויף אַ באַנק און געשלאָפּן.

ער איז צו צו זיין ירושה-פּלאַץ, אַוועקגעזעצט זיך און אַריינגעקלערט צי ער איז נישט מחויב נאָך אַ מאָל אַנצוטאָן טלית-און-תּפּילין, איבער-דאָוונען דאָס גאַנצע דאָוונען, ווייל אין דער פּרי האָט ער אין זינען געהאַט דעם פּוילישן בלאָט וואָס נ'תּקע דער שניידער, זיין שכן, האָט אים פּאַר-געלייענט, און ווייל די טריפהנע „מאַמע“ זייערע האָט אים מבלבל געווען, אַריינגעמישט זיך אין יעדן וואָרט וואָס ער האָט אַרויסגעברענגט פּון מויל. ער האָט נישט געוויסט וואָס צו טאָן, געהאַלטן די תּפּילה של יד און נישט אַנגעטאָן זי אויף דער האַנט. זיינע בליקן האָבן אַרומגעוואַנדערט איבערן בית-מדרשל, אָפּגעהאַלטן זיך ביים אַרון-הקודש וועלכן ער האָט מיט אַ קורצער צייט צוריק אַליין אויסגעפּאַרטיקט און אַריינגעשטעלט. ער האָט נאָך אַ מאָל באַטראַכט זיין שניצאַרבעט און זי איז אים איצטער שטאַרק געפּעלן געוואָרן. זיינע אויגן האָבן אויפגעלויכטן. עטלעכע זון-שטראַל-לעכלעך זענען אַריין דורכן הויכן אָפּענעם פענצטער און האָבן זיך איבער-געבראַכן אויף די צוויי לוחות מיט די עשרת-הדברות. האָבן די אותיות פּון „אנכי“ און „לא יהיה לך“ זיך אַנגעצונדן אין אַ העליש פּיער און ס'איז געוואָרן ליכטיק אַרום און אַרום ווי מען וואָלט אין גאַנצן בית-מדרשל אַנגעשטעלט אַן אַ שיעור ברענענדיקע ליכט.

קאפיטל אכט

אין שטיבל האָט מען הינטערן גלאַז פון „שויתי“ אוועקגעלייגט אַ צעטל אויף וועלכן ס'איז געווען אַנגעשריבן „חנה בת איטע לרפואה שלימה במהרה בתוך שאר חולי ישראל“. צווישן מנחה און מעריב האָט מען געזאָגט קאָפיטלעך תהלים. אויך אין אַנדערע בתי־מדרשים אין שטאָט האָט מען געבעטן רחמים פאַר חנהלעך, ר' מרדכי־פייבלס יונג טעכטערל. די שטוב ביי די צווייגרייכס איז געשטאַנען אָפן ביי טאָג און ביי נאַכט. מענטשן זענען געקומען און געאַנגען. אַנדערע זענען געבליבן נעכ־טיקן, האָבן געוואָלט העלפן מיט וואָס נאָר זיי האָבן געקאַנט. אַלע האָבן געוואַסט, אַז דאָס קינד איז זייער, זייער שלאָף.

„דער וואָס זיצט אין הימל קאָן העלפן אפילו אין דער גרעסטער עת־צרה“ — האָט עמעצער פון דער משפּחה אַ זאָג געגעבן אין דער לופטן אַרײַן, און איז אַנטשוויגן געוואָרן.

„מען דאַרף גיין איינרייסן קברים — האָט חיה איטשע־בערס אָפּגע־ענטפּערט דעם קול וואָס איז צו איר דערגאַנגען — כדי די וואָס רוען דאָרט זאָלן בעטן פאַר דעם יונגן שוועלבל“. שוין עטלעכע טעג ווי חיה האָט נישט אַרויסגעריט זיך פון ר' מרדכי־פייבלס שטוב, נישט געלאָזט איר חברטאָ־רין, איטען, אַליין, איז אפילו נישט אַרײַן צו זיך אין שטוב אַ בליק טאָן וואָס עס טוט זיך דאָרט, איבערגעלאָזט אַלץ פאַר איר איטשע־בערן.

און אין קיך, אויף דער שמאַלער, הילצערנער שלאָפּבאַנק האָבן פעסעלע יעקב־אהרונס און יענטע, דאָס משרת, אויף זייער אופן באַוויינט חנהלעס שלאָפּקייט. יענטע האָט שטאַרק געביטערט. „זי קאָן שווערן, אַז מען ווייסט גאָר נישט אויף לעווערטאָווער גאָס וואָסער גוטע מענטשן עס זענען אירע בעלי־בתים. ממש, מלאכים אויף דער ערד, נישט אין הימל. ווער נאָך ווי זי ווייס עס אַזוי גוט? איז פאַרוואָס זשע פעסעלע, קומט עס זיי? איר זענט דאָך עפעס שטאַרק פּרום, אַזוי זאָגט מען דאָ אין הויף, מען

דערציילט, אז איר זאגט יעדן טאג אויס גאנץ תהלים, טאג ענטפערט מיר, כו"ל וויסן, פארוואס קומט עס זיי? פארוואס שטראפט מען אזעלכע גוטע מענטשן? הא?

פעסעלע האט געקליבן זיך אָנצושרייען אויף יענטען, זאָס דינסט־ מיידל, וואָס פאַרשטייט גאַרנישט, וואָס האָט נישט געלערנט, וואָס קוקט נישט אַרײַן אין די הייליקע ספרים און רעדט רײד וואָס מ'טאָר נישט הערן, וואָרעם וואָס איז שײך צו קומען מיט טענות־ומענות צום רבונג־ של־עולם? פּרעגן אים פאַרוואָס אַזוי און פאַרוואָס אַזוי? אָבער פון מורא, אַז זי קאָן זי נאָך חלילה פאַרשעמען מיט אַ וואָרט, האָט זי בלויז טיף אָפּגעקערעכצט סײַ אויף חנהלעס קרענק און סײַ אויף יענטען, וואָס פון אומוויסן, און אַודאי פון געטריישאַפט צו איר בעלי־בתים, האָט זי גע־ ברענגט פאַרן מויל רײד וואָס טאָרן נישט אַרויסגעזאָגט ווערן.

אַ צעבראַכענע שטוב. אײטען איז נישט צו דערקענען. איר העל־ לייכטנדיק פנים האָט אַרויפגעצויגן אויף זיך אַ פאַרכמורעטקייט, אַיעדער שמייכל איז פון איר אַוועקגעקומען, גײט אַרום אין שטוב אָפּגעלאָזט, נישט אויפגעקעמט, די קליידער וואָס זי טראָגט — צעקנייטשט, צעקנאָדערט, פון נישט אויסטאָן זיך, פון נישט אַוועקלייגן דעם קאַפּ אין די נעכט. עס גײט איר גאַרנישט אָן. וווּ זי גיט אַ טריט, לאָזט זי איבער אַ טרער, שעפטשעט פון אויסנווייניק תחינות, רעדט צו פאַרשטאַרבענע טאַטע־ מאַמע, פאַרלאַנגט פון זײ, אַז זײ זאָלן אויספועלן אַ ישועה פאַר זײער אייניקל, דער שווער קראַנקער חנהלען.

ר' מרדכי־פייבלען זעט מען כמעט נישט אָן אין שטוב. אָדער ער זיצט אָפּגעשלאָסן בײַ זיך אין שרייבצײמער מיט אַ ספר אין האַנט, צי ער זאָגט תהלים, אָדער ער געפינט זיך בײַ חנהלעס בעט. אין די נעכט שיקט ער אַלעמען שלאָפן און אַליין וואַכט ער ביים קינד, ביז פאַרטאַגס. מען הערט נישט פון אים אַ קרעכקן, לאָזט די יסורים יערן אין זיך אַליין. סײַ די זינד און סײַ די שטראַף געהערן אויסשליסלעך אים, אַזוי האַלט ער, ווי עס שטייט געשריבן: „פּוקד עון אַבות על בנים“... ער פאַרשטייט דעם באַטייט, דעם יסוד דערפון.

שטאַרק צוגעבונדן איז ער צו חנהלען, האָט זי זײער ליב. ווען ער

יחיא'ל גראנאטשטיין

זיצט ביי איר בעט, פירט ער זיין האנט איבער איר אָנגעהיצטן שטערן, און, אַז קיינער שטייט דאָרט נישט, בייגט ער זיך צו בענטער צו איר און לאָזט איבער אויף אירע ווייכע בעקלעך אַ וואַרעמען קוש, אַ קוש פון אַ טאַטן... טייל מאָל נעמט חנהלע זיין האַנט אין אירער, שפּילט זיך מיט זיינע פינגער און אין מיטן דערין גליטשן זיך אַרויס פון אירע פּלאַקער-דיקע אייגעלעך טרערן-קייילעכלעך ווי קרישטאָלענע קרעלן. בלוז אַ וויילע בלייבן זיי אַזוי ליגן אויף די באַקן און טריקענען גלייך אויס, ווי זיי וואָלטן געפּאָלן אויף ברענענדיקן קויל.

*

שפעט אין אָונט האָט מען גערופן צו חנהלען אַ קאַנטיליום פון דאַקטוירים. זיי האָבן נישט לאַנג אויפגעהאַלטן זיך ביי חנהלעס בעט, זענען אַריין אין אַ צימער און פאַרמאַכט זיך. ווען זיי זענען אַרויסגעקומען פון דאָרט, האָבן זיי גערעדט אומקלאַר, פאַרשטעלט. זייערע רייד האָבן נאָך מער פאַרשטאַרקט דעם פּחד. נאָך זייער אַוועקגיין האָט חנהלע דווקא געפּילט זיך בעסער, איז געווען אויפגעלייגטער, האָט נישט באַקלאַגט זיך אויף ווייטיקן אין קאַפּ, געבעטן מען זאָל איר געבן עפעס צו טרינקען און זי איז אַפּילו לייכט אַנטרעמלט געוואָרן.

אין מיטן דער נאַכט האָט חנהלע זיך איבערגעוועקט און געטראָפּן דעם טאַטן, ווי תמיד, לעבן איר בעט. „זאָג מיר טאַטעשי דעם אמת, נאָר דעם אמת, כּוועל נאָך געזונט ווערן?“

אירע אייגעלעך האָבן געגליט, ביידע פנים-באַקן האָבן פּלאַמיק גע-גלאַנצט. זי האָט צוזאַמענגעקאַרטשעט איר איינגעפּאָלן, דאָר גופּל, גענומען דעם טאַטנס האַנט, אַרונטערגעלייגט זי הינטער איר לינקער באַק און זי שטאַרק צוגעדריקט.

„אָוודאי, קינד מיינס, וועסטו געזונט ווערן. מיט גאַטס הילף, חנהלע.“

„און וואָס ווערט מיט אַ קינד וואָס שטאַרבט?“

„מ'טאָר נישט, חנהלע, אַזוי רעדן, חלילה!“

„און קינדער, לאָזט מען אַריין אין גן-עדן, טאַטעשי?“

חנהלעס רייד האָבן אים צעטומלט, פאַרווירט.
„פאַרוואָס ענטפערסטו מיר נישט, טאַטעשי? קינדער האָבן אויך
זינד? זיי ווערן באַשטראַפּט, נאָכן שטאַרבן?“
„אַלע מענטשן וואָס טוען גוטס אויף דער וועלט קומען אין גן-עדן,
אַבער זיי גייען אוועק פון דאַנעט, ערשט ווען זיי ווערן זייער, זייער
אַלט. קינדער לעבן אַ סך אַ סך ביז זיי ווערן אַלט.“
„און איך האָב עבירות, טאַטעשי? ווען איך האָב געשפּילט מיט די
קינדער אין הויף, האָב איך נישט שטענדיק געזאָגט דעם אמת, כּגעדענק
נישט טאַטעשי, ווען ס'איז געווען, אַבער כּווייס, כּווייס...“
חנהלעס פאַרשנדיקע בליקן זענען צוגעפאַלן צו ר' מרדכי־פייבלען ווי
אַ פאַרוואָרפענע נעץ פון וועלכער ער האָט געוואָלט זיך באַפּרייען און ס'איז
אים נישט געלונגען. חנהלע האָט ווידער איינגעדרימלט אויף אַ וויילע און
איז צוריק אויפגעקומען.
„וואָס זאָגסטו, טאַטעשי, מיט די ליפּן, פון אויסנווייניק?“
„תהלים זאָג איך, פאַר דיין געזונט וועגן. ס'איז אַ סגולה.“
„מיר דאַכט זיך, אַז ס'איז מיר טאַקע אַ ביסל גרינגער, כּפּיל זיך
בעסער, טאַטעשי.“
„אויב אַזוי, וועסטו אפשר אויף גוט איינשלאָפּן!“
„כּמײן אויך אַזוי, וויפל איז דער זייער, טאַטעשי?“
„נאָך דריי.“
„האַסט אפילו נישט צוגעלייגט זיך, פאַרוואָס אַזוי?“
„נאָך דעם ווי דו וועסט איינשלאָפּן, וועל איך זיך צושפאַרן.“
חנהלע האָט אומגעקערט זיך מיטן פנים צו דער וואַנט, און נאָך
אַ רגע, צוריק אויסגעדרייט זיך צום פאַטער.
„כּיהאָב דיר נאָך נישט דערציילט, טאַטעשי, אַז אַ נאַכט פּריער, אַדער
אפשר גאָר, נאָך היינט ביי טאָג, ווען כּיהאָב איינגעדערעמלט האָט זיך מיר
געחלומט, אַז מיר קלייבן זיך פאַרן קיין ארץ־ישׂראל. אַלע האָבן געפאַקט
די זאַכן און איך האָב אויך אַלע מיינע קליידער געלייגט אין אַ גרויסער,
גרויסער וואַלזע. אַלץ איז אַריין אין איר. אַלץ, נו, טאַטעשי, מיר וועלן

יחיא אל גראנאטשטיין

טאקע פארן אהין? אויף אן אמת? איך וויל אזוי שטארק, אזוי שטארק...
„מירן נאך זען. קודם-כל זיי געזונט, חנהלע.“
„טאָ בייג זיך צו, טאָטעשי, איך וועל דיר געבן אַ קוש און גלייך
אייבשלאָפן.“
„און אויפשטיין געזונטערהייט.“
„און דו אויך. לייג זיך צו, טאָטעשי, שוין אזוי שפעט, אזוי שפעט“...

*

אַ ביטער געקלאָגערײ האָט אים אויפגעוועקט, און אין דער ערשטער
מינוט האָט ער אָפילו נישט געדענקט ווען ער איז אַוועק פון חנהלעס בעט
און פון וואַנעט ער האָט זיך דערנומען אין שרייבצימער, אויף דער שמאַ-
לער סאָפּקע.

„רחמים, רחמים — — איבער אַלע שטיבער האָט געטראָגן זיך
איטעס געשריי. זי איז אַראָפּ אין הויף אַרײן, האָט איבערגעוועקט שכנים,
געשטרעקט די הענט צום הימל וואָס האָט אַנגעהויבן בלועזן, געוואַלט
דאָרט דערהערט ווערן.“

פאַרוויקלט אין שאַל, די הענט פאַרבראַכן, איז זי אַרײן אין שטיבל
אין אַ געוויין, איז צו צו די פאַר יידן וואָס האָבן שוין דאָרט זיך געפונען
און גערופן, נישט מיט איר קול — — — „תהלים, תהלים פאַר מיין
קינד, תהלים — — —“

עס האָט נישט געדויערט לאַנג און דאָס שטיבל איז געוואָרן פול
מיט מענטשן, מיט שכנים פון הויף און פון נאָענטע הייף אויף לעווער-
טאָווער גאַס, מיט מענטשן וואָס האָבן דערוויסט זיך וואָס עס געשעט ביים
גרויסן גביר אין שטוב. איטשע-בער דער גבאי האָט אַנגעצונדן אַ סך
ליכט, צעשטעלט זיי ביים עמוד און אויף די טישן. אַליין איז ער צו צום
עמוד-שטענדער און אַנגעהויבן זאָגן קאַפיטלעך תהלים.

מיט פאַרכטיקע טריט איז איטע אַליין צו צום אַרױן-הקודש, האָט
געעפנט די טירלעך, אַוועקגערוקט מיט דרך-אַרץ דאָס פרוכת, אַרײנגע-
שטעקט דעם קאַפּ איבערווייניק און אַרײנגעוויינט וויפּל זי האָט נאָר געהאַט
כוח, געבעטן פאַר איר קינד. די מענער זענען געשטאַנען אַפּגערוקט אין

א זייט, בלויז איר מרדכי־פייבל האָט זיך געפונען לעבן איר, איז געשטאנען פאַרצאָגט און פאַרוויינט ווי זי.

אויפן וועג צוריק אַרויף אין שטוב אַריין, נאָך אין טויער, האָבן זי אָפּגעוואָרט חיה איטשע־בערס און פעסעלע יעקב־אהרונס. זיי האָבן איטען גענומען אונטערן אַרעם און צוזאַמען אַוועקגעלאָזט זיך צום „גוטן־אַרט.“ עס איז נאָך געווען זייער פרי ווען זיי זענען אַהין אָנגעקומען, נאָר, אַז דער יידישער שומר האָט דערזען דעם גביר צווייגרייכס ווייב פון לעווערטאָווער גאַס, געפירט דורך אירע צוויי חברטעס, האָט ער פאַר־שטאַנען, אַז עפעס אויסטערלישעס איז אַוודאי געשען און אויפגעשלאָסן שנעל דאָס טויער, אַריינגעלאָזט זיי אינעווייניק.

חיה איטשע־בערס, אַ געניטע אין „לויפן־בעטן“ אויף קברים, האָט קודם־כל צוגעפירט איטען צו די מצבות פון אירע עלטערן, דערנאָך — צו זיידעס און באַבעס, צו גוטע פריינד, צו נשים־צדקניות מיט וועלכע זיי זענען געזעסן צוזאַמען ביים דאַוונען און זענען אַוועק אויפן עולם־האמת. צום סאַמע לעצט איז איטע אַליין אַריין אין אוהל פון „תורת אמת“ און האָט דאָרט אַריינגעשריגן אין קבר אַריין, אַראָפּגערעדט צום פאַרשטאַר־בענעם צדיק ווי צו אַ לעבעדיקן און ווי זי וואָלט געשטאַנען ביי אים אין שטוב. „דו קאַנסט אַלץ אויספועלן. מיין טאַטע עליו השלום איז געווען דייער אַ חסיד. האָט געטאַגט און גענעכטיקט ביי דיר, אַלע שבתים און אַלע ימים־טובים. די מינדסטע זאָך נישט געטאַן אַן דין צו פרעגן: טאָ באַמי זיך, הייליקער צדיק, מען זאָל אין הימל שענקען יאָרן מיין אַרעם שוועלבעלע וואָס האָט נאָך גאַרנישט געזינדיקט, וואָס איז ריין ווי דאָס ליכט וואָס דו האָסט אַליין באַשאַפן.“

זייער לאַנג האָט זי אויפגעהאַלטן זיך אין אוהל, לענגער ווי ביי אַנדערע קברים. און ערשט, אַז זי האָט דערשפירט, אַז די כוחות גייען ביי איר אויס, אַז דאָס האַרץ איז שוין באַלד אויסגעוהוילט, אַז דאָס מויל איז טרוקן און עס קאָן שוין פון אים אַפילו אַ צעבראַכן וואָרט נישט אַרויס, האָט זי זיך אויפגעשטעלט, אויסגעגלייכט זיך, גערופן די חברטעס און געלאָזט זיך צוריק אַהיים.

זי האָט נישט מער ווי געעפנט די טיר און איז אַנידערגעפאַלן. אויף

יחיאַל גראַנאַטשטיין

דער ערד, באַדעקט מיט אַ לייַלעך איז געלעגן דאָס קליינע גופל פון חנהלען. אַ קנולעכל, נישט מער. צוויי ליכט האָבן געברענט און עטלעכע מענער, און ר' מרדכי-פייבל צווישן זיי, האָבן געזאָגט צידוק-הדין אין אַזאַ טרויעריקן ניגון וואָס האָט געדאַרפט אַרויסבאַגלייטן דעם מלאך-המוות, נאָך דעם ווי ער האָט אויסגעפירט זיין שליחות.

„אַזאַ יונג קינד“ האָט פעסעלע שטיל געשעפטשעט, געווישט די ליפן און געזאָגט: „ברוך דיין אמת“. אין זיינע הענט איז אַלץ. וויל ער גיט ער, וויל ער נעמט ער צוריק.“

„אין גן-עדן זאָל זי רוען“ — האָט חיה אונטערגעהאַלטן.

„אַ מליץ-יִוֶּשֶׁר זאָל זי זיין פאַר דער גאַנצער משפּחה, פאַר אַלע“ — האָט אַן אַנדערע שכנה פון הויף אויך געוואָלט זאָגן אַ גוט וואָרט און אַריינגעשלוכצט אין אירע צוויי האַנט-פלאַכן מיט וועלכע זי האָט פאַר-שטעלט דאָס פנים ווי מרייטיק פאַר נאַכט ביים ליכט-צינדן.

„אין וועמעס זינד? אדרבא, זאָגטס, איז וועמעס זינד, האָט יענטע אַ פרעג געטאָן פעסעלען וואָס איז געשטאַנען לעבן איר, פאַרוואָס קומט עס זיי, אַזעלכע גאַלדענע מענטשן? האַ? זאָגט מיר, ענטפערט מיר!“

קאפיטל ניין

ליבעלע די מילכיקערין און די אלטע נעכע — צוויי שכנות, איינע לעבן דער אנדערער, און חברטעס שוין א סך יארן, האבן נישט געקאנט לאנג בלייבן ברוגז. אין זייערע שטיבער איז זייער ענג, עס קומט קיין לופט נישט אריין, די ווענט נעצן ביי זיי פון אייביק אן, איז, אז עס קומט שבת נאכן עסן, פארנאכט-צו, ווי זאל מען זיך אהינטאן, אויב נישט ארויסגיין אין גאס, אוועקזעצן זיך אויף א שוועל, „כאפן א ביסל לופט“, א שמועס טאן מיט א נאענטן מענטש וועגן דעם וואס עס איז זיך פארלאפן אין דער פארגאנגענער וואך? אדער, כדי סתם אראפצורעדן זיך פון הארץ? נאר איבערגעוועקט זיך פון שלאף, האט ליבעלע זיך צונויפגענומען און אוועקגעשפאנט מיט אירע קורצע אויסגעקרימטע פיס צו דער אלטער נעכע, האבן זיך איבערגעבעטן, געקושט זיך עטלעכע מאל איבער די באקן און פארקייענדיק א פאר באניקערן, זענען זיי פון נעכעס פינצטערן אלקער ארויס אויף א שבתדיקן שפאציר. זיי האבן זיך געפירט געארעמט, ווי שטענדיק, ווי עס וואלט גארנישט געווען צווישן זיי, זענען געגאנגען גע-לאסן איבערן שטיינערנעם ברוק ביז צו דער לעווערטאווער גאס. צוקור-מענדיק צו בערלס געשלאסענער שענק, האבן זיי אוועקגעזעצט זיך אויף דער ברייטער שטיינערנער שוועל און אפגעדעבעט.

נעכע איז געזעסן צוזאמענגענומען, ארומגעהילט און האט געשוויגן. נאכגעקוקט דעם יונגווארג וואס האט אראפגעשפאצירט צו דער „ראגאטקע“ כדי פון דארט אוועקצולאזן זיך אין די יונגע וועלדלעך אריין הינטער דער שטאט. עס האבן ביי איר אויפגעטייעט געדעכענישן פון ווייטע פארגאנגע-גענע יארן ווען אויך זי האט אין א שבת פאר נאכט געפלעגט צוזאמען מיט חברטעס אראפלאזן זיך מיט דער לעווערטאווער גאס ביז צו אביגדור דעם סטעלמאכט בויד און פון דארט, מיט די אויסגערעטענע וועגעלעך, אריין אין די יונגע סאסנע-וועלדלעך און פארברענגען דארט ביז זוך אונטערגאנג און טייל מאל אפילו נאך לענגער...

דאס הילכיקע געלעכטער פון דעם יונגווארג וואס האט פארבייגע-
שליכט זיך לעבן דער שוועל, האט אין אירע אויערן אפגעקלונגען ווי
א ווייט געזאנג, א פארגעסענער שבת-ניגון ביים טאטנס טיש, און דאס
הארץ איז אין איר אויפגעגאנגען, די ווייכע באקן-הויט וואס איז לויז נאכ-
געהאנגען פון ביידע זייטן פנים ווי אויסגעליידיקטע פאפירענע בייטעלעך,
האט ארויפגעצויגן אויף זיך א פרישקייט, אזא צאפלדיקייט.

נעכען איז גוט געווען אין איר שווייגן. האט נישט צוגעלאזט צו זיך
אירע וואכעדיקע דאגות וועגן איינשאפן זיך פרישע קונים פאר אירע בער-
שטעלעך און קעמעלעך, טאשמעס און חלבנע ליכטלעך, צי אנדערע קליי-
ניקייטן וואס זי טראגט ארום אין שטיבער צום פארקויפן כדי נישט צו
דארפן אַנקומען חלילה צו קינדער. און דערפאר טאקע, ווייל זי האט נישט
געוואלט פארנעמען איר קאפ מיט קיין וואכעדיקע טראכטענישן, האט זי
א הנאה געהאט פון איינקוקן זיך אין די צעשטראלטע יונגע פנימער, וואס
האבן זי איבערגעטראגן צו אירע מיידלשע יארן, צו בענקשאפטן און
חלומות וואס האבן קיין מאל זיך נישט פארווירקלעכט.

ליבעלע האט געטאן כל מיני תחבולות ארויסצופירן די אלטע נעכע
פון איר שווייגעניש, געוואלט, אז זי זאל לפחות צוהערן זיך צו דעם וואס
זי וויל איר דערציילן. זעקס טעג אין דער וואך שלעפט זי זיך ארום מיט
די קאנען-מילך, דער עיקר אויף לעווערטאווער גאס, הערט זיך צו און זעט
זיך אן כל-מיני-זאכן וואס טוען זיך אפ אין שטיבער, ביי שיינע משפחות,
ווילט זיך איר נישט זיצן סתם אזוי אויף דער שוועל און גלאצן מיט די
אויגן, נאָקוקן אזוי גיריק דעם צעבאלעוועטן יונגווארג, אז עס פאסט
גארנישט פאר א גבאיטע.

זי האט א ריס געטאן נעכען פאר דער האנט ווי אויפצוועקן זי פון
שלאף.

„צ'הערט? יעדן קום דארט אריין יעדן טאג, און וואס זעען די אויגן?
א צעבראָכענע, צעלאָמיעטע שטוב. נישט דעם אומגליק וואס ס'איז דארט
געשען מיטן טעכטערל, מיין איך. וואס גאט וויל מאַכט ער. יעדן מיין עפעס
אנדערש... צ'הערט? פארוואס נעמט אזא אַנגעשטאַפּטער גביר און שלעפט
זיך אַוועק קיין פאלעסטינע? פאר שוויילטאָג? פאר נחת? אז אַך און וויי

צו אַלע גוים. צווייטט כאַטש נעכעשי, יוכבד, זייער עלטסטע טאַכטער, כ'קען דאָך דאָרט אַלע קינדער ביי די נעמען זייערע, נו, וואָס זאָל'ך אייך דערציילן? ביז איבערן קאַפּ איז זי „פאַרליאַפּעט“ אין קלוגערס יונג וואָס וווינט ביי זיי אין הויז? צ'הערט? נישט מער און נישט ווייניקער! און אַ גויעץ איז ער — שוין איין מאָל! רעדט גוישק מיט אייגענע טאַטע-מאַמע, הערטס, הערטס, מען זאָגט, יעדן האָב עס נישט געזען, אַז ער גייט אין גאַס אין בלויוז קאַפּ! וואָס זאָל אַזאַ ייד טאָן, אויב נישט כאַפּן און אַנטלויפן אין צווייטן עק וועלט, אַז די בושא זאָל נישט זיין אַזוי גרויס? די אַלטע נעכע האָט נאָך מער איינגעהילט זיך, צוזאַמענגעקאַרטשעט זיך. זי ווייטט נישט ווייניקער פון ליבעלען וואָס עס טוט זיך ביי די צווייג-רייכס. זי קומט אַריין מיט איר קיישל גאַלאַנטעריע-זאַכן צו דער איוואַג-געראַדעריין, און זי וווינט אין צווייגרייכס הויז, לערנט מיט דעם רייכן בעל-הבית'ס דינסט ליענען און שרייבן יידיש, זיצט דאָרט אַפּ שעהען לאַנג, קיין שום זאַך איז פון איר נישט פאַרהוילן. נו, טאָ איז וואָס? וואָס איז דאָ צו רעדן פון יענעמס שאַנד? פון יענעמס אַ צרה? און וואָס איז דען אויב יוכבד גייט אַרום מיט קליגערס זון? אויב זי וועט אַפילו מיט אים חתונה האָבן? זי האָט שוין פון לאַנג געמעגט הערן דעם „הרי את“, אויף וואָס און אויף וועמען איז דאָס וואַרטן אירס? און אַחוץ דעם, וואָס טויג נישט שליאַמעק קליגער? — אויך צו זיי קומט זי, נעכע, אַריין — ר'איז געלערנט, קלוג, שייך און וויל. יאָ! אַז עס וועט באַשערט זיין וועט דערפון טאַקע ווערן און די וועלט וועט נישט אונטערגיין.

וועגן דעם אַלעם האָט נעכע בלויוז געטראַכט ביי זיך אין האַרצן, אָבער נישט אַרויסגעברענגט אַ וואַרט פון מויל, און נישט בלויוז זי האָט געווייכט פון צו רעדן וועגן דעם, נאָר האָט אַפילו אַפּגעדעקט דאָס פנים פון די צעפלאַשעטע שייטל-האַר, אַנגעבויגן זיך צו ליבעלען און איר גע-זאָגט אויפן אויער: „די צונג פון אַ מענטש איז רויט ווי דאָס פיייער פון גיהנום, און אויב מען לשון-הרע'וועט אַן אויף דער וועלט, ווערט מען אויף יענער וועלט פאַרברענט אין פיייער וואָס מען מוז אַליין פאַר זיך אַנ-צינדן.“

ליבעלען האָבן גוט געקרענקט נעכעס רייד, און פון דעסט וועגן האָט

זי דאס מאל איר פארשוויגן, נישט געוואלט מיט איר חברטע ווידער איינ-
רייסן. ערשט נאך א וויילע, האט זי געשווירן זיך, אז זי זאל אזוי ריין
זיין פון שלעכטס, אז זי האט חלילה נישט געהאט קיין שום כוונה אויסצו-
רעדן אויף די צווייגרייכס, און, אז זי האט בלויז גערעדט וועגן דעם וואס
די אויגן זעען און די אויערן הערן זיך צו. דאס איז אלץ. נישט מער.
לעצטע רעשטלעך פון שבתדיקן טאג האבן אין צווישן אנגעהויבן זיך
טוקן אין גאלדיקע זון-פלאמען. פארגאסן מיט שקיעהדיקער זון האבן די
ברייטע בלעטער פון די קאשטאן-ביימער לענג אויס די טראטוארן פון דער
לעווערטאָווער גאס, אויסגעזען ווי אנגעצונדענע לאמטערנעס צעהאנגענע
אויף די צווייגן צוליב עפעס א יום-טוב וואס די שטאט גרייט זיך צו פייערן
מיט גרויס פאראד.

ליבעלע האט פון לאנג שוין געהאט „צורו“ געלאזט די צווייגרייכס
און דערמאנט נעכען, אז ווען בערל דער שענקער, האט מיט עטלעכע טעג
צוריק אומגעקערט זיך פון פאלעסטינע, זענען זיי ביידע געשטאנען אויף
דער גאס און מיט זייערע אויגן געזען ווי אראפגייענדיק פון דער דראָזשקע
וואס האט אים צוגעפירט פאר זיין שטוב, האט ער אויסגעצויגן זיך אויפן
טראטואר און געקושט די שטיינער ממש מיט די ליפן. „ווי אזוי נעמט
א מענטש און טוט אזא זאך? ראיז אראפ פון זינען? אָוועקלייגן זיך
אויף אזא טריפהנער יערד און קושן זי? עט, זייער מיאוס, זייער.“

ביי נעכען זענען געקומען טרערן אין די אויגן, האט זיך דערמאנט אין
„צאינה-ראינה“ ווו עס ווערט באשריבן דער חורבן בית-המקדש צוליב די
זינד פון די קינדער פון פאלק ישראל אין יענער צייט און זי האט געטראכט,
אז ווער ווייסט צי דאס דריטע בית-המקדש וואס דארף אויפגעבויט ווערן,
אויך ווי עס שטייט דארט געשריבן, ווערט נישט אויפגעהאלטן, צוליב
אזוינע מענטשן טאקע וואס קושן פרעמדע ערד, אדער אפילו נישט די
ערד, נאך קושן די גוים אין די הענט, זענען באפריינדעט מיט זיי,
קומען צו זיך, מישן זיך אויס. ווער ווייסט?

אין געאיל האבן זיי פארלאזט די שוועל פון בערל שענקער, און
געארעמט, געגאנגען צוריק אהיים, צו זיך, צום בידנעם געסעלע זייערן,
לעבן „טויטן-בריקל“. זיי האבן נישט באוויזן ארויסצוקומען פון דער

לעווערטאָווער און פון יידישע שטיבער האָבן שוין געטראָגן זיך הבלהה-דיקע בשמים-ריחות פון זאַנגוויל און נעגעלעך, פון זאַפּרען און לאָרבער-בלעטער.

„גוט וואָך“ — האָט פון אַ צעעפנט פענצטער אַרויסגעשאַלט אַ ברכה צו אַ באַקאַנט פנים וואָס איז גראַד אונטערגעקומען.

„אַ גוטע, לעבעדיקע וואָך“ — איז צוריקגעפאַלן אַ ברכה פון דער גאַס אין שטוב אַריין און מען האָט זי דאָרט אויפגענומען מיט וואַרעם-קייט, מיט אַ סך האַרציקייט וואָס האָט אַזוי אויסגעצייכנט די אַרעמע יידישע געסעלעך און זייערע איינוווינערס.

„אַ גוטע, געזונטע וואָך, אַ מזלדיקע וואָך“ — האָבן ליבעלע אין די אַלטע נעכע געוונטשן איינע דער אַנדערער, פאַרגעסן די שטעכ-ווערטער וואָס זיי האָבן אַריינגעזאָגט זיך, וויסנדיק גוט, אַז ווי שטענדיק, וועט נאָך אַ וואָך פון שווערער פּראַצע, ווידער קומען אַ שבת פון מנוחה און זיי וועלן ביידע וועלן אַרויסכאַפן זיך פון דער ענגעניש, פון דער טוכלע, אַרויסשפאַצירן אויף דער לעווערטאָווער, אַוועקזעצן זיך אויף דער שוועל פון בערלס שענק, אַזאַ ברייטע שוועל און גוטע צום זיצן, און ווי תמיד, ווי יעדן שבת פון אַ גאַנץ יאָר, וועלן זיי איינע פאַר דער אַנדערער אַראַפּרעדן זיך פון האַרץ און אויך איבערדערציילן זיך וואָס מען האָט אָנגעהערט און אָנגעזען זיך אַ גאַנצע פאַרגאַנגענע וואָך.

יחיאַל גראַנאַטשטיין

קאַפיטל צען

שבת צו נאַכטס, גלייך נאַכן אומקערן זיך אַהיים, האָט בערל נישט געעפנט זיין שענק. די לאַדנס און די ברייטע פּאָדערשטע אַריינגאַנג-טיר זענען געבליבן צוגעמאַכט. גרויסע שלעסער זענען אַראָפּגעהאַנגען פון די אייזערנע שטאַבעס. אינעווייניק, אין דער שענק גופא, איז אַנגע-גאַנגען אַ גרויס פּאַרעניש. די צוויי קעכינס, שטענדיק פריי פון זייער אַרבעט ביז זונטיק אין דער פּרי, זענען באַשטעלט געוואָרן דורך בערלען צו קומען שבת פאַר נאַכט, גלייך מיט זון-פאַרגאַנג. ווי נאָר ס'איז געוואָרן אויס שבת, האָבן זיי פּאַרשאַרצט די אַרבל און גענומען זיך צו דער אַרבעט, געקאַכט, געפּרעגלט, געבאַקן און געבראַטן.

בערל און זיין ווייב חייטשע, האָבן געגרייט די טישן, געדעקט זיי מיט ציכטיקע ווייסע טישטעכער ווי צו אַ חתונה-מאַלצייט, אַנגעשטעלט אויף זיי כל-מיני-געטראַנקען, צוגערוקט צו יעדן טיש-ווינקל אַ גרויס פעסל ביר פּאַרשטעקט מיט אַזאַ מעשענער רער און געבויענעם קראַן ענלעך צו אַ פלייט וואָס וואַרט אויפן מוזיקאַנט ער זאָל אים נעמען אין מויל אַריין און אויפשפּילן עפעס לעבעדיקס.

די איינגעלאַדענע זענען אַריין אין שענק דורך דער הינטערטיר. געקומען איז דאָס „אייבערשטע פון שטייסל“ פון יאַטקע-געסל: אַנגע-זענענע קאַניוכעס, בעלי-עגלות פון דראַבניאַסטע וועגענער און פּלאַט-פּאַרמעס, די חשובסטע קצבים און אויך די גבאים פון קצבישן בית-מדרשל. אַלע זענען געווען שבת-יומטובדיק אַנגעטאַן: אין ווייסע, אַדער קאַלירטע העמדער מיט אויסגעלייגטע קעלנער, ברייטע באַניאַסטע הויזן, על פי רוב געקעסטלטע, אַריינגעלאַזט אין שפיגל-גלאַנציקע שטייול ווי ביי קאַוואַלעריע-אַפּיצירן. די האָר ביי זיי — אויפגעקעמט, גלאַנציק אַנגעשמירט און געשמעקט האָבן זיי מיט ריחות פון קעלניש וואָסער וואָס האָט געקיצלט אין נאָז. די פריש אַפּגעראַזירטע פּנימער, באַזונדערס פון די קצבים און די רויטע נאַקנס זייערע האָבן פון שטייפיקייט אונטער-

געציטערט. ביי אנדערע, מער אויסגעפראגטעוועטע, האָט אַ דין וואָנצעלע געקלעפט אויף דער אייבערשטער ליפּ ווי אַ שטריקל געטונקען אין סאָזשע וואָס אַ שטוב־מאַלער ציט אָן אויף אַ וואַנט כדי צו מאַכן אַ שלאַק. אויסגעסטראַיעט זענען געווען די ווייבער-געסט. זיי זענען געווען באַהאַנגען מיט בראַזלעטן, דיקע גאַלדענע קייטן, בלישטשנדיקע שפּילקעס פאַרשטעקט טיף אין די האָר ווי גאַפלען — אויסגעזעצטע אין פאַלשע ברייליאַנטן.

עס האָט גאַרנישט לאַנג געדויערט און בערלס שענק האָט געפאַרעט ווי אַ קעסל. די רויט־צעפּלאַמטע פּנימער פּון די זיצנדיקע אַרום טיש זענען געווען ענלעך צו פּלייש־שטיקער וואָס דעמפּן זיך אויפן פּייער. פּון אַלץ און פּון אַלעמען האָט גערונען אַ שווייס, אַפּילו אויך פּון די אין אייל געפאַרבטע ווענט. די צוויי קעכניס האָבן אַנגעשטעלט אויף די טישן גערייכערטע פּליישן, צוגעברוינטע קלאַפּסן, רויטע צינגער, און ברוסט־פּלייש פּון וועלכן דאָס פעטס איז גערונען ווי קוואַליקע טרערן. צוגעסמאַ־ליעטע קאַטשקעלעך, טובלנדיק זיך אין בראַטיויך, אין גרויסע, טיפע וואַזעס, האָבן אויסגעזען ווי זיי וואַלטן דאָרט לעבעדיקע אַרומגעשווימען און אַליין פּון זיך שטאַרק אַ הנאה געהאַט.

בערל איז געגאַנגען פּון איין טיש צום אנדערן, אויסגעפרעגט זיך צי עס פעלט קיינעם גאַרנישט, צי מען וויל אפשר נאָך אַ פאַרציע פּלייש, קישקע, צי געטראַנק. פאַר איין וועגס האָט ער שוין, וווּ נאָר ער האָט זיך אַפּגעשטעלט, דערציילט ווי פאַלעסטינע זעט אויס אויף אַן אמת — וויסטע ערד, פאַרוואַרלאָזטע, נאַקעטע פעלזן־בערג, אַ פּלאַקערדיקע גיהנום־זון, און מידבר־ווינטן וואָס ברענען אויס די אויגן צוליבן פּייער־שטויב וואָס זיי ברענגען מיט זיך.

„אַ ביטער רחמנות דאָרט אויף די מענטשן. ס'רוב פּון זיי הונגען לחלוטין און אנדערע אַרבעטן אויף די שאַסייען, פּלאַסטערן וועגן, שלעפּן שטיינער, אָדער זענען באַשעפּטיקט ביי בוי־אַרבעט, טראַגן אויף די פּלייש־צעס זעקלעך צעמענט, זאַמד, ציגל, און ווערן פאַרברענט אונטער דער פּייערדיקער זון. כמעט אַלע וואַלטן זיך צעלאָפּן, צוריקגעקומען, נאָר זיי האָבן נישט אויף הוצאות אַהיים, אָדער זיי שעמען זיך עס צו טאָן. אים

אַליין איז געשען אַ נס — האָט ער אַ זאָג געגעבן צו זיינוול „דרייקאַפּ“ לעבן וועלכן ער איז געשטאַנען — נישט געלאָזט זיך דאָרט פאַררעדן דעם דאַשעק. אָבער דער עיקר האָט ער צו דאַנקען זיין חייטשען וואָס האָט אים באַפוילן, אַז אויב גייט ער נישט אַרויף אויף דער שיף און קומט נישט גלייך צו פאַרן, וועט זי אַפּטאָן זיך אַ מעשה.“

ביי זיינוולען איז די שווערע גענדזענע פולקע אַרויסגעפאַלן פון דער האַנט, האָט אָנגעקלאַפט זיך אין אַ פלאַש בראַנפן און זי צעבראַכן. ער איז אַרויס מיט אַ געלעכטער און הינטער בערלס פלייצע אַ קאַלויטשע געטאָן: „נו, גלייבט אים, חברה, דערשראָקן זיך פאַר חייטשען... מורא געקריגן, אַז זי וועט אַפּטאָן זיך אַ מעשה... אַוואַ, וואַ, גאַרנישט געוואָסט, אַז ער ווערט אַזוי שטאַרק נתפעל פון איר... אַז אַלץ וואָס זי זאָגט איז ביי אים אַזוי הייליק, אַוואַ, וואַ, נישט געוואָסט...“

בערלס פנים האָט אָנגעצונדן זיך פון כעס, אַ סימן, אַז ער האָט געהערט וואָס זיינוול האָט אַ זאָג געגעבן הינטער זיין פלייצע. אַ וויילע איז ער געשטאַנען אַן לשון און, אַז ער האָט אָפּגעפונען צוריק זיין גלייכ-וואָג, האָט ער נישט געוואָלט זיינוולען בלייבן שולדיק אַ חוב.

„מעגסט פון מיר חוזק מאַכן, ביסט מיין גאַסט, דאַרף איך זיך אַרנט-לעך באַהאַנדלען, אָבער הער מיך צו „דרייקאַפּ“, אויב דו זיצסט היינט ביי מיר איז שענק און „לייגסט“ אַריין אין דיין טריפהנעם מאָגן אַ סעודה וואָס דיין ווייב האָט דיר נאָך קיין מאָל נישט פאַרגונען, איז עס נאָר אַ דאַנק מיין חייטשען, און האָסט אַ ברירה נישט צו גלייבן. נאָר זי האָט זיך אַרויסגעשלעפט פון פאַלעסטינער גן-עדן, אַנישט, ווער ווייסט צי כיוואָלט שוין נישט געהאַט איצטער אַוועקגעלייגט דאָרט די לעפל...“

ביי בערלען איז באַלד אַוועק דער כעס. די צופרידנקייט פון געפינען זיך צוריק אין דער היים ביי זיך אין שענק, האָט אים געמאַכט מילד. ער איז אַוועק פון זיינוולען און אַוועקגעשטעלט זיך ביי אַ צווייטן טיש, „אַראַפּגעלאָזט“ דאָרט אַ וויץ וועגן פאַלעסטינע און אַ געלעכטער, ווי אַ דונער, האָט זיך צעטראָגן איבער דער גאַנצער שענק.

אַ געמיינער וויץ איז עס געווען און עס האָט אים אויך געהערט גדליה „באַנק“, פון די ערשטע קצבים אין יאַטקע-געסל, אַ מענטש צו וועמען עס

קומען חברים אפהאלטן דין-תורה'ס, אויסגלייכן זיך נאך א געשלעג, איבער-בעטן זיך. אויסשפירנדיק בערלען לעבן זיך האט ער האסטיק אומגעקערט זיין פנים צו אים. ביידנס בליקן האבן זיך דורכגעשטאכן אין דער לופטן. עס האט געשמעקט מיט פולווער וואס דארף אויפרייסן. „וואסערע אויגן מען האט, אזוי זעט מען. שלעכטע, ביזע אויגן, זעען שלעכטס, און גוטע אויגן זעען גוטס. ס'איז דיר נישט צו גלייבן, בערל, קיין איינציק ווארט.“ א געדיכטע פארע האט זיך געקנוילט אין דער שענק ווי אין אן אַנגע-היצטער באך. גדליהס שטעכווערטער האבן נאך מער אַנגעהיצט די לופט. בערל, וועלנדיק אוודאי א רייז טאן זיך מיט גדליהן, האט ווידער אַנגע-בויגן זיך צו עמעצן, דערציילט א פרישן וויץ וועגן די „גליקן“ אין פאלעס-טיבע, און טאקע געוואלט, אז גדליה „באַנק“ זאל אים הערן. א המוניש געלעכטער האט זיך צעקאלערט ביים טיש פון די יונגע קצבים. פון כעס האט גדליה א זעץ געגעבן מיטן פוס אין טיש און אלץ האט זיך איבער-געקערט.

„מיר זעמיר נישט קיין מענטשן. בלאַטע זעמיר! דאָרט, אין ארץ-ישראל, איז פאַר בערלען א גיהנום, אין ער צוריקגעקומען אין „גן-עדן“ אריין! מירן נאך פילן דעם גן-עדן! יאטן וואָס איר זענט! לאַכטס מיט אים, אן גדליהן, אן מיר. איך בין שוין האַלב דאָרט, לאַך איך פון איין...“ בערלס רעכטע אויג וואָס איז פון געבוירן אן געווען ביי אים מער צוצעוואַקסן, און האָט אַרויסגעשטאַרצט פון שטערן ווי אַ בייל, צוליב וואָס מען האָט אים אַ מאָל, ביזן עפענען די שענק, געפלעגט רופן „בערל מיטן אייגל“, איז איצטער נאָך מער אויסגעוואַקסן. דורך דעם געדיכטן פאַרע-וואַלקן וואָס איז געהאַנגען אין דער לופטן, האָט דאָס צעוואַקסענע אויג אַראָפּגעקוקט צו גדליה „באַנק“ און ווי געשפּריצט מיט פייער. האָט וואָס אן אמת, קיינער נישט באַמערקט ווער עס האָט דער ערש-טער געהויבן די האַנט, ווער עס איז אויף וועמען דער ערשטער אַרויפגע-פאַלן, בערל אויף גדליהן, צי פאַרקערט, אָבער, אַז מען האָט זיך אַרומ-געזען וואָס עס געשעט, זענען ביידע שוין געלעגן אויף דער ערד, האָבן זיך געקייקלט הינטער די טישן, געביילט זיך, געביסן זיך, אַז ס'איז שוין כמעט שווער געווען צו דערקענען ווער ס'איז בערל און ווער — גדליה.

יחיאל גראנאט שטיין

און זיי וואָלטן אַוודאי געווען געקאַטעוועט זיך ווער ווייסט ווי לאַנג, ווען נישט וואָס ס'איז עמעצער אַריין אין קיך, אַ רוף געגעבן חייטשען, און, אַז זי האָט דערזען וואָס עס טוט זיך ביי איר אין שענק, האָט זי קודם־כל זיך אַראָפּגעלאָזט צו גדליהן און גענומען פאַסקעווען וווּ נאָר זי האָט געקאַנט צוקומען. דערנאָך האָט זי אַרויסגעריסן איר בערלען פון גדליהס הענט, און אַז זי האָט שוין געהאַט אים אַוועקגעזעצט און אָפּגערייניקט דאָס פנים פון בלוט, האָט זי אַנגעהויבן שמייסן טעלער, וואָרפן פלעשער, געטראַסקעט נישט דערעסענע שטיקער קישקע גלייך אין די פנימער אַריין, אויף קליידער אַרויף, ביו אַלע זענען זיך צעלאָפּן, האָבן געלאָזט בערלען מיט חייטשן אַליין, פאַרשטייענדיק, אַז זי וועט שוין וויסן ווי אַזוי זיך אומצוגיין מיט אים...

„גדליהן צעפיקעניש, וועלן מיר, בערעלע, פאַרגרעסערן די שענק. אַ נייע וויסטאָווע וועלן מיר אַריינשטעלן, פון דיק גלאַז, אַזאַ ברייטע, ווי אין די פוילישע רעסטאָראַנען אויף „קראַקעווער פאַרשטאַט“. יעדן טאָג וועלן מיר דאָרט אַוועקשטעלן — אַז די אויגן זאָלן אַרויסקריכן פון גלוס־טעניש — פרישע געבראַטענע גענז, און לעבעלעך, און קישקע, כל־מיני־פיש, און קרעפלעך, און אַפילו טשאַלנט אין דער וואַכן. יאָ! און נאָך אַ צימער וועלן מיר צוקויפן עס זאָל זיין גענוג פלאַץ פאַר נאָך אַ סך פויערים וואָס וועלן קומען אין שענק אַריין. אַלץ דערפאַר, בערל, ווייל דו האָסט מיך געפאַלגט און ביסט געקומען צוריק אַהיים, צו דיין חייטשען.“ בערל איז נאָך געווען גוט צעחושט פון די קלעפּ וואָס ער האָט אַריינגעכאַפט, האָט ער נישט מער ווי אויסגעבאַמבלט:

„אַ פאַר געזונטע הענט האָט ער, דער גדליה, איז איין שטאַרק, ר'וועט דאָרט אויסהאַלטן.“

באַמבלענדיק אַזוי, האָט ער אויסגעטאַפט אַלע זיינע אברים און ער האָט נישט געהאַט קיין איין אבר וואָס זאָל אים נישט וויי טאָן.

קאפיטל עלף

טאמאש, דער סטרוזש אין הויז פון ר' מרדכי-פייבל צווייגרייך, איז געזעסן א צעטראגענער אויף די טרעפלעך פון דער אפיציע פון וואנעט עס האט אראפגעפירט צו זיין קעלערשטוב. די פינגער פארשטעקט אין די פארפלאנטערטע אש-גרוע קאפ-האר, האט ער בשום אופן נישט געקאנט פארדייען דאס אלץ וואס יאן, דער סטרוזש פון קעגנאיבערדיקן יידישן הויז און זיין זון טאדעק, האבן אין אים אריינגערעדט. ער האט לייכטער אפגע-אטעמט ערשט נאך דעם ווי זיי האבן זיך אפגעטראגן, געלאזט אים אליין. אים האט זיך נישט געגלוסט אראפצוגיין אין שטוב צו זיך, צו סטע-פאניאן, זיין צווייטע ווייב וועלכער ער האט נישט פארטראגן פון דער ערשטער מינוט אן זינט ער האט מיט איר חתונה געהאט, אפילו זי גוט פיינט געהאט.

ווען וואלענטינא, זיין ערשטע ווייב איז אוועקגעשטארבן און האט אים איבערגעלאזט מיט זיגמונטן — אין וויגל איז ער נאך דעמאלט געלעגן — האבן די יידן פון הויף אים ארויסגעהאלפן, געברענגט עסן פארן קינד, שפילצייג און אנטוועכץ. געווען אפילו וואס זענען אראפגעקומען צו אים אין קעלער אריין, צו זען וואס עס פעלט אים, וואס ער דארף. אויב אזוי, וואסער ווערט האבן טאדעקס רייד וועגן די שלעכטע זיטן פון די יידן? נישט מער ווי פלאפלעריי! נישט מער!

ס'איז געווארן שפעט און דאס צעמישעניש אין קאפ האט נישט אויפ-געהערט, איז ער אנטשטאט אראפצוגיין אין שטוב, גאר צו צום טויער, אים געעפנט, איז ארויס אויף דער גאס, אוועקגעזעצט זיך אויף דער ערד, פאר-לייגט די פיס הינטער זיך און אנגעשפארט זיך אין דער וואנט פון הויז. עס האט אים נישט געארט, אז מענטשן וואס ווילן ארויסגיין פון הויף ווייסן נישט, אז דער טויער איז אפן, אז ער, טאמאש זיצט אין דרויסן, אויפן טראטואר, און זיי האבן געריסן דעם גלאק וואס האט געליארעמט ביי אים אין שטוב, געוועקט סטעפאניאן פון שלאף. טאמאש האט זי געהערט

בייזערן זיך, שעלטן אים. איר ווילד מרוטשען האָט זיך דערקייקלט ביי צו אים און ער האָט דערפון שטאַרק אַ הנאה געהאַט. „זאָל די כאַליערע זי נעמען, אַפילו דער טייוול אַליין. זי איז עס ווערט. עס קומט איר. זי ברענט זיין זיגמונטן די טריט, לאַזט אים נישט אויף דער שוועל, ווי ער וואַלט געווען אַן אונטערגעוואַרפענער, אַז אונטערוואַרפן זאָל זי זיך אַליין אונטערן לאַסטוואַגן פון „מאַנאַפאַל“ וואָס פאַרפאַרט יעדן טאַג צו בערל דעם שענקער, זאָל זי...“

שטיל און רוניק איז געווען אויף דער לעווערטאָווער גאַס. אַ קיל ווינטל האָט געבלאָזן. אַפגעפרישט. לויט זיין חשבון איז שוין נישט ווייט פון די יידישע ימים טובים און פון די ווינטער-שבתים וואָס קומען גלייך נאָך זיי. פאַראַן דעמאָלט וואָס צו טאָן. „זיי“ טאַרן דאָך נישט מאַכן קיין פייער אין שבת, אַזוי שטייט געשריבן אין זייערע הייליקע ביכער, און, ס'ווערט קאָלט אין די שטיבער, דאַרף מען הייצן די אויוונס, עס זאָל זיין וואַרעם. צו דעם אַלעם דאַרף מען אַנקומען צו אים, צו טאַמאַשן...

שטענדיק טוט ער זיין אַרבעט לויט אַ סדר. צו ערשט — ביים פּאַן אין שטוב, ווען ער קומט אַהין אַריין, שלאָפן נאָך כמעט אַלע. בלויז דער פּאַן איז אויף, זיצט אין זיין צימער און שאַקלט זיך, און לערנט פון אַ גרויס בוך. ער, טאַמאַש, גיט אַ זאַג „גוט שאַבעס“ אין יידיש, און דער פּאַן ענטפערט אים אַפ מיט אַ מילדן שאַקל מיטן קאַפּ, שמייכלט צו אים באַהאַרצט, אַז ער ווייסט נישט וווּ זיך אַהינצוטאָן. איינגעהייצט די צוויי גרויסע קאַפּל-אויונס, וואַרט שוין אויף אים אין קיך אַ גרויס גלעזל בראַגפן, צו דעם אַ שטיקל לעקער, ער טרינקט און פאַרבייסט, אַז די ביינער זיינע צעוואַ-רעמען זיך פון דעם. אָבער דעם פּאַנס הויז איז גרויס, פאַראַן אַ סך יידישע שטיבער, אומעטום איז קאָלט, אומעטום דאַרף מען הייצן די אויוונס — אַ שוועבעלע, אַ ביסל נאַפט אויף אַ פּאַפּירל מיט אַש, אַ פּאַר טרוקענע שפענער און עס צעפלאַקערט זיך אַ פייער. מען לייגט אַן קוילן אין אויוון אַריין וויפּל נאָר עס לאַזט זיך און עס ווערט וואַרעם, הייס, אויך ביי אים אין בויך... וואַרעם, דאָ — אַ גלעזל ספּירט, דאָ אַ בעכער געוויינגלעכן בראַגפן, דאָ — אַ גלעזל ליקער און צו דעם — אַ שטיקל פּיש, אַ ביסל טשאַלט, אַ שטיקל קוגל, עך, ווי גוט, ווי גוט!

וידער סטעפאניא. דערהערט איר קול האָט ער דריי מאָל אויסגע-
שפיגן. ער קאָן שווערן, אָז נאָך שטייענדיק אין קלויסטער, לעבן גלח, האָט
ער חשק געהאַט איר אַ טשמעליע צו טאָן און זאָגן איר „פּאַשאַל-וואָן“.
היינט טוט אים טאַקע וויי הלמאַי ער האָט זי גלייך נישט אַרויסגעוואָרפֿן
פון שטוב. וואָרעם ביטערער פון גאַל איז זי, און מיאוס ווי די נאַכט אין
אַ שלאַקסרעגן. אַ חוץ דעם זויפט זי אויס זיין גאַנצן בראַנפֿן. וווּ ער
באַהאַלט אים נישט אויס פון איר, געפינט זי אים אָפֿ, לידיקט אויס די
פלעשער, אָז אויסגעליידיקט זאָל זי אין גאַנצן ווערן. ווער דאַרף זי האָבן ?
פון זיינטוועגן קאָן זי צוריקפּאַרן צו איר ברודער דעם גנב, וולאַדעק
קוזשמיר פון מיכאַלאָווקע. זאָל זי גיין פון וואַנעט זי איז געקומען. ער
איז אַפֿילו גרייט צו דינגען דעם אַרקעסטער פון די פייער-לעשער כדי
זי צו באַגלייטן מיט מוזיק, ווי ביי אַ לוויה. אַבי פּטור צו ווערן פון איר.
זיינע טראַכטענישן וועגן סטעפּאָניאַן זענען געווען ווי טרוקן האַלץ
וואָס מען לייגט צו צו אַ פייער עס זאָל נאָך מער זיך צוצעפּלאַקערן.
טאַדעק איז די לעצטע צייט געוואָרן מיט איר „פּאַן-בראַט“. שעהען לאַנג
זיצן זיי צוזאַמען, טרינקען זיין בראַנפֿן און רעדן וועגן גוטע צייטן וואָס
דערנענטערן זיך, וואָס וועלן אַנקומען. צו אַל די טייול! וואָסערע גוטע
טעג דאַרפֿן פאַר זיי אַנקומען ? אויף וואָסערע גוטע טעג וואָרט זיין
מרשעת ? וואָס פעלט איר ? וואָס האָט זי נישט, די כאַליערע זיינע ? די
קוישן זענען פול מיט זאַכן וואָס די יידישע שכנים גיבן איר. צו פרעסן און
צו זויפֿן האָט זי וויפּל נאָר זי וויל, איז שוין באַלד גרעבער פונעם פּאַס
מיטן איינגעלייגטן קרויט. איז דאָס וואָס זי האָט, נאָך אַלץ ווייניק פאַר
איר ? נאָך אַלץ ווייניק ?

טאַמאַש האָט אַרויסגענומען דעם קאַפּ פון צווישן די הענט, ווי פון
אַ פרעס אַרויס, ווידער אַריינגעשטעלט די צען פינגער — ווי ציין פון
אַ ווידלע — אין די צעשויערטע האַר, און אַ טרייסל געטאָן זיך, ווי ער
וואַלט געמיינט אַנצוזאָגן, אָז ער, טאַמאַש, וועט נישט לאָזן אָז מען זאָל
אים צעמישן די חושים, ער וועט זיך אַקעגנשטעלן, וועט מיט אַלע כוחות
זיך ווערן.

נאָר טאַדעק איז געווען שטאַרקער פון אים... ער האָט אים נישט

יחיאאל גראנאטשטיין

אָפּגעטרעטן, נישט צורו געלאָזט, געוואוסט, אַז טאַמאַש איז אַ פּרימיטיווער מענטש, אַז מען דאַרף אַרבעטן אויף אים, מען דאַרף נאָר זען, אַז דאָס קערנדל זאָל זיך אָננעמען, און דעמאָלט... דעמאָלט וועט עס פעסט זיצן און אויסדויערן מיט דער זעלבער עקשנות מיט וועלכער עס האָט פּרִיעַר זיך געווערט, אַנטקעגנגעשטעלט זיך. און ווי אַ זייגער-מאַכער וואָס צענעמט דאָס געווערק פון אַ זייגערל און פּוצט און רייניקט יעדעס שרייפעלע, יעדעס רעדעלע, טוט מיט דעם וואָס נאָר ער וויל, אַזוי האָט טאַדעק „גערייניקט“ דעם מוח פון איינפאַכן טאַמאַש, געטאַן אַלץ, אַז ער זאָל אָנהייבן קוקן אויף די „זשידעס“ מיט די אויגן פון אַן עכטן, אמתן פּאַליאַק...

אין די טעג האָט טאַמאַש זיך אַרומגעדרייט אין הויף אין גאַנצן פאַר-טומאַנעט. נישט דער זעלבער טאַמאַש. ווי מען וואָלט אים פאַרטראָגן אין אַ געדיכטן אור-אַלטן וואָלד, אַן צו קאַנען געפינען אַ וועג וואָס זאָל אים אַרויספירן צוריק אויפן שליאַך. אין די נעכט, פלעגט ער אָפּליגן שעהען אויפן בעט און נישט קאַנען איינשלאָפן. איין מאָל האָט ער אַזוי ליגנדיק אויסגעזעצט מיט אַ געלעכטער. סטעפּאַניאַ האָט זיך איבערגעוועקט, גע-קוקט אויף אים מיט צעשראַקענע אויגן, געמיינט, אַז ער איז אַראָפּ פון זינען. טאַמאַש האָט זיך צעבייזערט אויף איר. געהייסן איר אָפּטאַן די שליפּיעס פון אים, וואָרעם נישט ער איז משוגע, נאָר דווקא זי, און אירע „פּשיאַטשעלעס“ — יאָן און זיין זינדל — טאַדעק. אין באַניפּראַטן-שפּיטאַל איז זייער אַרט! „דעם פּאַנס וועלדער זענען אַוועקגערויבט ביי די פּאַ-ליאַקן“. „דאָס גאַנצע פאַרמעגן זיינס געהער נישט אים“... נו, געהערט רייד? צו וועמען דען געהער דאָס אַלץ? ביי וועמען האָט ער דער פּאַן צוגערויבט די וועלדער? ביי טאַדעקן, דעם ממזרעץ? ביי איר וולאַדעקן, דעם נאַרישן גנב וועלכער זיצט יעדן מאָנטיק און דאַנערשטיק אין דער פּאַקע? כאַ, כאַ, כאַ, כאַ, כאַ —

טאַדעק האָט געטאַן ס'זייניקע. נישט געקוקט אויף גאַרנישט. געוויקלט זיך אַרום טאַמאַשן ווי אַ בייזער שלאַנג און אַריינגעטריפט אין אים טראַפּנס גיפּט. און... ביסלעכווייז, ביסלעכווייז, האָט פון דעסט וועגן אַן אַנדערער טאַמאַש אָנגעהויבן געבוירן צו ווערן.

קאפיטל צוועלף

גלייך נאך מיטאג האט ר' מרדכי-פייבל זיך אָנגעלענט אויפן שמאַלן האַטעל-בעטל נישט אויף אַ דרעמל צו טאָן, נאָר כדי גוט אַדורכצוטראַכטן דעם ענין. דאָס קליינע אָפענע פענצטערל האַט אָפּגעדיקט פאַר זיינע אויגן אַ שטיק ליידיקע גאַס. איינצלנע מענטשן וואָס זענען געאַנגען אויף די טראַטואַרן, האָבן געשאַרט זיך ביי הייזער-ווענט כדי אויסצובאַהאַלטן זיך פון דער ברענדיקער זון, האָבן פאַרשטעלט זייערע פנימער מיט וואָס נאָר זיי האָבן געקאַנט, געהיט זיך פונעם שטויב וואָס האַט זיך גע- דריידלט אין חלל, אָנגעלייגט זיך אומעטום און איז אַפילו אַריין אין זיין באַשיידענעם צימער.

ער האַט געקוקט אויפן הויז פון קעגן איבער וואָס איז געווען אין מיטן בוי. זינט ער געפינט זיך אין לאַנד און אין צימער פון דעם האַטעל, בסך- הכל עטלעכע וואָכן, האַט דאָס הויז באַוויזן אויסצוואַקסן אין דער ברייט און אין דער הייך. געבויענע כמעט ביז אין דער העלפט האָבן יונגע מענטשן געדראַפּעט זיך אויף דער רושטאַוואַניע מיט זעקלעך זאַמד, צע- מענט, אַדער אָנגעלייגטע ציגל אויף אַ טרעגל-ברעט וואָס האַט ביי זיי צוגעפּרעסט זיך צו דער פלייצע. ר' מרדכי-פייבל האַט געזען נישט מער ווי פּיס וואָס האָבן פאַרזיכטיק זיך געהויבן אויף די לייטער-טרעפּ, און פלייצעס באַלייגטע מיט די משאות. ערשט ווען די זעלבע מענטשן האָבן זיך אומגעקערט מיט די אויסגעליידיקטע זעקלעך און אָפּגעלאַדנטע טרעגל- ברעטער, כדי אונטן ווידער זיי אַנצופילן, ערשט דעמאַלט, האַט ער געזען זייערע פון זון אָפּגעברענטע פנימער, פאַררונענע אין שווייס, זייערע פאַר- שטויבטע, מוסקולנע הענט, דינע צעאַדערטע פּיס און אַנטבליזטע, אָפּגע- ברענטע היפטן.

און נאָך אַ זאך האַט ער געזען דורכן פענצטער: אַז גייענדיק אַראָפּ- צו, אָן די משאות, זינגען זיי זיך צו, שמייכלען צו זיך, לאַכן, און אַז אַ געמיטלעכקייט ליגט גאָר אויף די פנימער פון די שווער האַרעוועדיקע

מענטשן. דעם שטילן געזאנג וואָס זיי טראָגן מיט זיך, האָט ער באַמערקט, כאַפֿן אויף די וואָס מישן דאָס זאַמד מיטן צעמענט, און, אַז פֿון זיי גרייכט עס צוריק אַרויף צו די וואָס לייגן אין דער הייך, ביים סאַמע שפיץ, ציגל צו ציגל און אונטער וועמעס הענט עס צעוואַקסט זיך די געביידע אַזוי שנעל, גאַרנישט ווי דאָרט, אין דער היים.

מיט אַ מעת-לעת צוריק איז ביי אים אין צימער געזעסן אַ מעקלער און האָט עקשנותדיק אים צוגערעדט צו ווערן אַ שותף, אַדער אַפּצוקויפֿן אין גאַנצן דאָס קעגנאיבערדיקע הויז ווייל דער וואָס האָט עס אָנגעהויבן צו שטעלן, איז נישט אין שטאַנד אַליין אויסצוטראָגן די הוצאות. „אַ גאַלדן געשעפט“ — האָט דער מעקלער אים פאַרזיכערט, און דורכן זעלבן אַפּענעם פענצטער אָנגעוויזן מיטן שטעקן זיינעם די גרויסע מעלות פֿונעם הויז, קודם-כּל דערפֿאַר, ווייל עס שטייט אין סאַמע צענטער שטאַט, אויף אַלענבי גאַס, די שענסטע און גרעסטע גאַס אין תּל-אביב. „זאַל נאָר קומען אַ גרויסע עליה, זאַל נאָר דער מסחר אַ ריר טאָן זיך, וועט דאָס הויז ווערט זיין אַ מאַיאַנטיק“ — אַזוי האָט דער מעקלער אים געגעבן צו פאַרשטיין, געוואַלט אים איבערצייגן ווי גרויס ס'איז די „מציאה“. נעכטן איז די זאַך אים נישט איינגעגאַנגען אין געדאַנק. מיט אַ בליי אין דער האַנט איז ער דערנאָך געזעסן און האָט געחשבוּנט און נישט געזען די „גליקן“. אַרייַנלייגן דאָרף מען אַ ריזיקע סומע געלט, און לויטן חשבון אויפֿן פּאַפּיר, זעט זיך גאַרנישט, אַז דאָס עסק זאַל בכלל לוינען. אויב אַזוי איז דאָך נישטאַ וועגן וואָס צו רעדן... ניין, נישטאַ...

און פֿון דעסט וועגן, ליגנדיק אַזוי אויפֿן בעטל, זעענדיק פֿאַר זיך דעם כּמעט אויסגעענדיקטן פּראָנט פֿון ברייטן, גרויסן הויז, האָט ער אַליין געמוסרט זיך: כּדי איינצוהאַנדלען אַ פּאַרמעגן אין ארץ-ישראל, מוז מען טאַקע אַזוי חשבונען און חשבונען מיט דער בליי אין דער האַנט? זוכן גלייך צו מאַרגנס די רווחים? אַז דאָס געלט ליגט דאָרט אין דער אייזער-נער קאַסע איז בעסער? און העלפֿן בויען דאָס לאַנד, איז גאַרנישט? זיי, די מענטשן וואָס האָסט נאָר וואָס געזען, מעגן אַזוי ברענען און בראַטן זיך אויף דער זון, שלעפֿן צעמענט און ציגל און זאַמד אויף די רוסטאַוואַניעס אַרויף, און דו דאַרפסט נאָר וועלן אַרייַנלייגן געלט וואָס פעלט דיר נישט

כדי צו ווערן דער בעל-הבית פונעם הויז וואָס זיי שטעלן אויף מיט זייערע הענט, איז דאָס אויך נישט?

ער האָט אויף אַ רגע צוגעשלאָסן די אויגן, דערמאָנט זיך אינעם וואָרט פון „אבן עזרא“ אויפן פסוק אין פרשת וישלח „ויקה את חלקת השדה“ — „ארץ ישראל האָט די גרויסע מעלה וואָס אויב מען האָט אין איר אַ חלק, איז עס געגליכן צו עולם-הבא.“ אויב אַזוי, וואָס רעכנט ער צו טאָן — האָט אַ מחשבה זיך אונטערגערוקט און געפרעגט אים — כדי צו האָבן אַ חלק אין ארץ-ישראל וואָס איז אַ חלק עולם-הבא?

ר' מרדכי-פייבל האָט אַ קער געטאָן מיטן קאָפּ, אָפּגענומען די אויגן פון דרויסן. פאַר מיטאָג, איידער ער איז אַרויף אין האָטעל, האָט ער אַוועקגעשיקט אַ בריוו צו איטשע-בערן. נישט אַלץ וואָס ער שרייבט צו אים, קאָן ער אויך שרייבן צו ווייב און קינדער. ס'איז גרויס דאָס פריצות אין לאַנד. זייער גרויס. דער לבוש פון די נשים אין תל-אביב, און בכלל, דאָס הוללות יעדע נאָכט ביים ברעגים, און וואָס עס טוט זיך אָפּ אין די קיבוצים, לויט ווי מען דערציילט, דאָרף שטאַרק אָפּשרעקן דעם חסידישן זגאַל. אוי לאַזנים שכך שומעות. ס'טוט אויך וויי, אַז מען דאָרף אַזעלכעס שרייבן וועגן הייליקן לאַנד.

אין זעלבן בריוו צו איטשע-בערן, האָט ער אים מיטגעטיילט וועגן זיינס אַ באַזוך אין אַ דאָרף פון פרומע יידן, וואָס באַאַרבעטן פעלדער, זייען און פלאַנצן, טראָגן באָרד און פּיאַות, און זיצן אויך און לערנען. דאָס האַרץ זיינס איז אויפגעאָנגען פון פרייד ווען ער האָט עס געזען מיט זיינע אויגן. נו, און ערשט ירושלים, די הייליקע שטאָט! זי איז פול מיט פאַרציטישע יידן, גרויסע למדנים וואָס באַהאַלטן זיך מיט זייער קענטעניש, און בעלי-קבלה זענען פאַראַן וואָס זענען יומם ולילה עוסק אין הויכע זאַכן. למעלה מן השכל, זענען כמעט אויסגעטאָן פון דער וועלט און דערביי — אויסגעמישט מיט דיר, גייען און קומען אין גאַס, האַנדלען, האַרעווען אויפן שטיקל ברויט און זענען פאַרט לעילא לעילא.

געפינענדיק נאָך אַ פריי שטיקל פלאַץ אויפן פאַפּיר האָט ער מיט קליינע אותיותלעך צוגעשריבן, אַז נאָך אַלעם האַלט ער, אַז ווען די גאַנצע חבורה פון שטיבל וואָלט מסכים געווען אַריבערצופעקלען זיך קיין ארץ-

ישראל, ווען אלע צוזאמען וואלטן דאס געטאן, וואלט ער, מרדכי־פייבל, קיין איין מינוט נישט געקלערט און אהער זיך אריבערגעטראגן. דעמאלט וואלט מען אפילו געדארפט אנטאן זיך פליגלען און אהערפליען, אבער פארשטייט זיך, נאך אויף אזא אופן.

ר' מרדכי־פייבלען איז גוט געווארן אויפן הארץ ווען ער האט זיך דערמאנט דווקא אין די לעצטע שורות פון זיין בריוו צו איטשע־בערן. „און אפשר טאקע — האט ער געטראכט — אפשר דאך?“

א לייכטער קלאפ אין טיר האט אים א הייב געטאן פון בעטל אראפ. ער האט נישט באוויזן זיך אויפצושטעלן און אויף דער שוועל פון צימער איז געשטאנען ר' יונה פיינזילבער, דער ראש־הקהל מיט וועלכן ער איז צוזאמען ארויסגעפארן פון דער היים, און נאך אויף דער שיף געפינענדיק זיך, האבן זיי געפלאנט אויפצושטעלן בשותפות א גרויסע ליקער און בראנפ־פאבריק וואס דארף זיין א גוט עסק אין לאַנד.

זיצנדיק אזוי מיט דער שפיציק באבארדטער גאמבע, אַנגעשפארט אין זילבערן הענטל פון דינעם שטעקל זיינעם פון וועלכן ער האט קיין מאל נישט געשיידט זיך, האט דער רייכער ר' יונה, א סך רייכער פון ר' מרדכי־פייבלען, דערווען דורכן פענצטער די ברייטע מויער פונעם הויז וואס מען האט אויך אים פאָרגעשלאָגן צו קויפן און אפילו שוין געהאלטן ביי געבן האַנטגעלט.

„הער מיך צו מרדכי־פייבל. ס'איז פאָראַן בלויז איין וועג — אונטער־צושטעלן א פלייצע, אריינלייגן געלט און נישט וועלן אויסרעכענען צי עס לוינט צי נישט. אויב איז מען נישט גרייט צו דעם — ר' יונה האט אריינגעשטעקט די האַנט אין בוועם־טאַש. אַרויסגענומען דעם שוין געקויפטן שיפ־בילעט און געפאָכט מיט אים אין דער לופטן — האט נישט קיין זינען דאָ צו זיצן. איך בין נישט צו דעם, מרדכי־פייבל, איך נישט! מען דארף נישט קומען אהער ווייל מען איז רייד, ווייל מען האט געלט, ווייל מען וויל מאַכן גוטע געשעפטן, עס זאָל לוינען. קומען אהער דארף מען מיט האַרץ, מיט רצון צוצולייגן א האַנט צו דעם וואָס טוט זיך דאָ, וואָס עס ווערט געשאַפן, אַנישט... אַנישט דאַרף מען טון דאָס אייגענע וואָס איך טו...“

„איז ווען טאקע?“

„כ'בין דאך געקומען געזעגענען זיך מיט דיר. מאַרגן, ממש מאַרגן איז דער פרי.“

„די גלייכסטע זאך איז דער אמת. אהער קומען און קוקן אויף אַלץ מיט פרעמדע אויגן, האָט טאקע נישט קיין זינען. אָבער, דאָס האַרץ טוט וויי, ס'איז פון דעסט וועגן גאַרנישט אַזוי גרינג צו זאָגן דעם לאַנד, די מענטשן וואָס לעבן דאָ אַזוי שווער, שאַפן און בויען — אַ גוטן טאַג אייך, כ'גיי אַרויף אויף דער שיף... אַה, מיר קומט עס גאַרנישט אַזוי גרינג אָן, כאַטש כ'ווייס, אַז איך אַליין טו דאָס אייגענע.“

איז די לעצטע טעג איז ר' מרדכי־פייבל נאָך אַ מאָל אַריינגעפאַרן קיין ירושלים. נאָר אַנגעקומען, איז ער גלייך אַוועק צו דער כותל המערבי. דאָרט האָט ער נאָך אַ מאָל מוזיק געווען, לויט דער רשימה וואָס מען האָט אים מיטגעגעבן, אַלע היימישע פון שטיבל און גוטע פריינד. פאַר זיך אַליין האָט ער צווישן די שטיינער־שפּאַלטן אַריינגעקוועטשט אַ קוויטל און געבעטן צו האָבן הצלחה אין דעם וואָס ער טוט, אין רוחניות און אין גשמיות.

מענטשן זענען געקומען נאָך אים און אַוועקגעאַנגען, און ער איז נאָך אַלץ געשטאַנען ביי דער וואַנט ווי באַהאַפּטן מיט איר. זיינע ליפּן האָבן שטיל געשעפּטשעט ווערטער פון פאַרענטפּערונג, געוואָלט מלמד־זכות זיין אויף זיך אַליין. גאָט אין הימל איז אָן עדות, אַז דאָס האַרץ אין אים איז צעריסן אויף שטיקער, אַז ער קאָן זיך נישט געבן קיין עצה. מיט אַזוי פיל פעדים איז ער פאַרבונדן מיט די אַלע היימישע יידן דאָרט, ידידים־בנפש. אַלע בלייבן דאָרט, אַדער, דער רוב פון זיי. איז מעגלעך, אַז ער זאָל זיך אַפּרייסן פון זיי און אָנהייבן דאָ אַ לעבן פון דאָס ניי, אין זיינע יאָרן? איז עס פאַר אים?

אַ צווייטע מחשבה האָט אָבער גלייך, אויפן אַרט, געחזקט פון אים, נאָכגעשפּעט זיינע רייד. „אַלע היימישע יידן“, „ידידים־בנפש“, „אַלע בלייבן דאָרט...“ נו, און גיב צו, מרדכי־פייבל, זאָג דעם אמת — אויך יאָזשמבסקי איז דאָרט פאַראַן... און אַנדערע כראַביעס, און פריצים, און מעקלערס, און

יחיאַל גראַנאַט שטיין

וועלדער צום קויפן און פאַרקויפן... אַלץ איז דאָרט, אויך צו זיי ציט נישט ווייניק, נישט אַזוי?"

„און דער מצב פון יידישקייט דאָ, האָט ער זיך געווערט און געראַנגלט מיט זיך אַליין, דאָרט איז דאָך פאַרט גרינגער, מען איז אָפגעגענועצט פון די גוים, ס'איז אין גאַנצן אַנדערש, כ'מיין אַזוי...“

ער האָט אַליין אויפגעציטערט פון דער דאָזיקער מחשבת. „אַ שלעכטער אויסרייד“, האָט ער זיך אַ זאָג געגעבן. „קאַנסט דאָ צווישן יידן בעסער דערהיטן דיין שטוב, דיינע קינדער, ווי אין דיין שטיבל-הויף. אַ, נאָך ווי אַזוי דו קאַנסט עס דאָ טאָן!“

ר' מרדכי־פייבל איז בסך־הכל אָפגעגאַנגען אַ פאַר טריט פון דער כותל און אַ היימיש קול האָט אים גערופן: „מרדכי־פייבל!“ זיי זענען אַרויפ־געפאַלן אויף זיך ווי צוויי ברידער וואָס האָבן יאָרן לאַנג זיך אַרומגעווכט און צום סוף זיך אָפגעפונען.

יצחק־מענדל, אַ ייד פון שטיבל, אַן אַרעמאַן אין זיבן פּאַלעס, קיין מאָל נישט געהאַט פון וואָס צו מאַכן שבת, מער געזעסן אין שטיבל און געלערנט ווי עפעס געטאָן, האָט גלייך באַמערקט ר' מרדכי־פייבלס פאַר־צאַגטקייט און נישט געוואָגט צו פרעגן אים די סיבה דערפון.

„כ'האָב אַ גרוס פאַר דיר, מרדכי־פייבל, אַ פעקעלע אויך. „דיינע“ האָט עס מיר אַליין געברענגט אין שטוב אַריין, געבעטן מיך דיך אויפצו־זוכן און איבערגעבן. כ'מיין — אַ פעקל וועש.“

„וועש? פאַר מיר?“

„אודאי פאַר דיר, פאַר וועמען דען?“

„המ... כ'פאַר דאָך צוריק אַהיים!“

„צוריק, מרדכי־פייבל, פאַרסטו, אָבער „אַהיים“ — נישט. זי איז דאָ!“

„וואָס מיינסטו צו זאָגן, יצחק־מענדל?“

יצחק־מענדל האָט אַ וויילע געשוויגן, איז געווען צערודערט פון דעם וואָס מרדכי־פייבל, דער גרויסער גביר אין וועמען אַ סך פון די שטיבלעך יידן וואָס האַלטן ביי פאַרן קיין ארץ־ישׂראל, ווילן זיך אַנשפאַרן, אַנלענען זיך, פאַרט צוריק, פאַרלאָזט דאָס לאַנד.

„יא, וואָס כ'מיין דיר צו זאָגן? הער מיך צו, אונדזער היים איז דאָ!“

וועסט קומען אהין, וועסטו אליין שוין זען. הינטער ראדאם האבן גויים פאר גארנישט דערהרגעט א ייד. פון דער קאלייקע לעבן ווארשע האבן שקצים ארויסגעווארפן יידן אין מיטן פארן. פרעג זיך בעסער נישט וואס עס האט דארט שוין אפגעטאן זיך, במשך דער צייט וואס דו ביסט דא.

„און וואס, יצחק-מענדל, קלערסטו אליין, צו טאן?“
„שוין אויסגעקלערט. איך האב דען דיין פארמעגן וואס זאל מיר פארדרייען דעם קאפ? איך בין נישט דו, מרדכי-פייבל, איך האב נישט די געלט-צרה! מיר איז גרינגער.“

„אבער פון וואס וועסטו דא זיך אויסהאלטן, יצחק-מענדל, וועסט דאך אוודאי נישט גיין צו שאסיי-ארבעט, אדער כווייס וואס...“
„מרדכי-פייבל! כ'בין געקומען מיט בטחון, כ'האב זיך פארלאזט אויפן רבונג-שלי-עולם, און ס'איז מיר גוט, כ'בין נישט אנטוישט. כ'האב צו עסן פאר מיר מיט מיין געזינדל, וואס פעלט מיר נאך?
„וואס זשע טאקע טוסטו?“

„אין א געוועלבל פון מילכווארג-זאכן. נישט ווייט פון דא. כ'ארבעט ביי יענעם. צו עסן איז פאראן. ווו אוועקצולייגן דעם קאפ — אויך. שוין געדונגען א צימער. איך האב אלץ, מרדכי-פייבל, אלץ. צען מאל אין טאג דאנק איך און כ'לויב גאט פארן חסד וואס ער האט געטאן מיט מיר פאר דעם וואס ער האט מיר געגעבן דעם געדאנק צו פארלאזן דעם גלות, די גוישקע ערד. צען מאל אין טאג...“

יצחק-מענדל האט אנגענומען מרדכי-פייבלען פאר דער האנט און אוועקגעשפרייזט מיט אים אין א זייט. אונטערהייבנדיק, פון געווינהייט, איין אקסל א ביסל העכער, האט ער גערעדט צו אים ווי א גאר-גאר נאעב-טער מענטש: „מרדכי-פייבל-לעב, וואס טרייבט דיך אזוי צוריק אהין? גיב איין מינוט בלויז א טראכט וויפל פון דיין משפחה, פון די וואס האבן גארנישט ביי דער נשמה, וויפל פון זיי וואלטן געקאנט דא לעבן פון דיר. ארום דיר?! אדרבא, מאך אליין דעם חשובון, א חשובון-הנפש, אבער אן אמתדיקן! וויפל שטיבל-יידן בויען אויף דיר, באגערן אויפצוגיין אין לאנד אריין און ווילן האבן אין דיר דעם ערשטן אנשפאר.“

ר' מרדכי-פייבל האט געהאלטן, אז ער מעג פאר יצחק-מענדלען

יחיאל גראנאטשטיין

ארויסברענגען זיין באזארגטקייט — פונקט ווי ער האָט עס געטאָן אין זיינע בריוו צו איטשע-בערן — וועגן קאַנען דערהאַלטן זיין שטוב ביי יידישקייט, און אַז ער איז נישט זיכער צי דווקא דאָ, אין הייליקן לאַנד, וועט ער עס קאַנען באַווייזן, ווייל ס'איז דאָך גרויס דאָס הפּקרות און ווייל דאָס גאַנצע לאַנד איז דאָך נישט ירושלים...

„און אפשר גאָר נאַרסטו זיך? זיי מיר מוחל, מרדכי-פייבל, כ'בין דיר אַ גוטער פריינד, רעד איך מיט דיר אַזוי אָפּן, פאַר דיין טובה-וועגן.“
„אין וואָס אַ שטייגער נאַר איך זיך?“
„ביסט עס אַליין מחוייב צו זען!“
„דהיינו, וואָס?“

„דער מענטש דאַרף טאַקע שטענדיק לייגן אַכט וואָס עס טוט זיך אַרום אים, אָבער נאָך פּרזער — דאַרף ער וויסן וואָס עס טוט זיך ביי אים אַליין, אין דער אייגענער שטוב. זעט ער נישט — דאַרפן גוטע פריינד עס טאָן. מען טוט אים דערמיט אַ טובה. דאָס איז אַלץ, מרדכי-פייבל, אַלץ וואָס כ'האָב דיר געוואַלט זאָגן. נו, מילא, פאַרסט דאָך צוריק, זאָגסטו, טאָ גיב דאָרט איבער אַ גרוס אַלע היימישע, זאָג זיי, אַז זיי זאָלן מתפלל זיין מיט כוונה, אַז דער אין הימל זאָל זיי שענקען דעת להבין ולהשכיל, הלוואי...“

*

פאַר נאַכט-צו איז ער צוריקגעקומען קיין תל-אביב, אַ מידער, אַ דער-שלאָגענער. ער איז אַרויף אין האַטעל און גענומען פאַקן די זאַכן וואָס ער האָט געהאַט מיט זיך כדי צו האָבן אַלץ גרייט צו מאַרגנס, צום אַוועקפאַרן.

ווען עס האָט אין דרויסן אָנגעהויבן ווערן טובקל, איז ער געשטאַנען ביים פענצטער און אַריינגעאַטעמט אין זיך אַ קילע מילדע לופט. קעגן איבער איז דאָס ברייטע צעוואַקסענע הויז, געשטאַנען אויסגעפאַרטיקט, מיט טיר און פענצטער באַהאַנגען, דער דאָך — געדעקט, נאָר אַריינצוגיין וווינען אין אים.

ר' מרדכי-פייבל האָט געהאַט אַ געפיל, אַז עס האָבן די בויערס אַזוי שנעל פאַרענדיקט דאָס הויז, כדי צו רייצן זיך מיט אים...
און עס האָט די גאַנצע זאָך אים זייער, זייער וויי געטאָן...

קאפיטל דרייצן

אין גאנצן בהיסת-הדעת זענען אָנגעקומען קילע אלול-טעג. אין די נעכט האָבן ווינטן געפליקט די דאָך-בלעכן פון די יידישע הייזקעס אין די אַרעמע געסעלעך און האָבן דערמאָנט, אז מען דאַרף אָנהייבן צוגרייטן די שטיבער צום ווינטער, פאַרשטופן אַלע לעכער, פאַרריכטן די פענצטער, אַריינזעצן שויבן וווּ עס פעלט, און דער עיקר — איינקויפן קוילן עס זאָל שפעטער, אין די פּראָסטיקע טעג, זיין מיט וואָס זיך צו דערוואַרעמען.

די ווינטן האָבן געבראַכט די ערשטע רעגנס. זיי האָבן אָפּגעפליקט פאַרוויאָנעטע בלעטער וואָס זענען געהאַנגען אויף די קאַשטאַן-ביימער לענג אויס דער לעווערטאָווער גאַס, און די אָפּגעשינדענע צווייגן האָבן באַקומען אַן אויסזען ווי געליימטע, פאַרשטייפטע הענט.

שווער געמיטיקע אלול-טעג. זיי האָבן זיך געלאָזט גוט דערקענען אין שטיבל פון ר' מרדכי-פייבלס הויף. אַ פּחד פאַר די ימים-נוראים האָט דאָרט געהויערט. נאָך אַ זומער וואָס איז פאַרביי, האָט מען געדאַרפט אָפּשטויבן פון זיך „אַנגעלייגטן פּסולת“, רייניקן אַ ביסל די נשמה. ביי עלטערע חסידים איז דער פּחד געווען שטאַרק אָנזעעוודיק. מען האָט אים אַרויס-געשפּירט פון זייער התנהגות, פון זייער פאַרשטאַרקטער עבודת-הבורא, פון זייער דבקהן זיך, פון דער ערנסטקייט וואָס האָט זיך אויסגעלייגט אויף זייערע פּנימער, פון זייער אַנדערש רעדן אין די דאָזיקע טעג.

אויך דאָס דאָוונען האָט אויסגעזען אַנדערש פון אַ גאַנץ יאָר. מען האָט נישט אַזוי געשלונגען די ווערטער, נישט אַזוי געאיילט זיך, מ'האַט געדאָונט מיט מער כּוונה. מען האָט געוואַלט, אַז די תּפילות זאָלן דער-הערט ווערן אין הימל, נאָך איידער עס קומט אָן דער יום-הדין. גאָכן דאָוונען, איז מען געבליבן אַ ביסל לענגער אין שטיבל, מען האָט גענומען אַ ספר אין האַנט אַרײַן, אַ גמרא. אונטערגעוואַקסענע יינגלעך האָבן פאַר-בראַכט לענגער אין שטיבל אונטער דער השגחה פון יוסף-דודן, יעקב-הארונס זון, וועלכער האָט געוואוסט ווי אַזוי מיט זיי זיך אומצוגיין, אַרײַן-

צוקוקן אין די מעשים פון יעדן איינעם פון זיי און אפגעבן זיך מיט דעם מיט וועמען ס'איז געווען נייטיק.

ווען ס'זענען אנגעקומען די סליחות־טעג האט זיך אפגעטאן יעדער שמייכל פון פנים. פון די ליפן אראפ איז פארשווונדן א גלייכווערטל, און א פשיטא שוין, און מען האט נישט געהערט א הויך געלעכטער, אדער סתם א ליצנות. מער פון א גאנץ יאר האט מען זיך באמיט אויסצוהיטן פון לשון־הרע, צי רכילות — זינד וואס ווערן נישט אזוי לייכט פארגעבן.

אין איינעם פון די דאזיקע פארכטיקע טעג, איז די איוואנגעראדערין, אין הויף פון ר' מרדכי־פייבל צווייגרייך, אפגעשטאנען א גאנצן פריי־מארגן ביי איינעם פון די פענצטער פון איר שטוב און אויסגעקוקט, און א שכנה — א חברטע זאל זיך א באווייזן טאן ביי איר פענצטער כדי א ביסל זיך דורכצושמועסן, אויסצופרעגן זיך ווי עס זעט אויס ביי זיי מיט די צוגרייטונגען צו די ימים־טובים, וואס מ'האט שוין איינגעקויפט און וואס נישט, אבער, ווי אויף צו להכעיס, האט קיינער נישט געעפנט קיין פענצטער, נישט ארויסגעשטעקט דעם קאפ. ערשט שפעט אין טאג אריין, און ס'איז געווארן א ביסל זוניקער אין דרויסן, האט די איוואנגעראדערין אויסגעשפירט, און ס'איז די ריכטיקע צייט אדורכצולופטערן די שטוב, האט צעפראלט א פענצטער ווי ארויסצולאזן א טשאד. נו, א מזל פון א מענטש! אין דער רגע, האט ביים פענצטער פון דער קעגנאיבערדיקער אפיציעל זיך באווייזן בריינדל די „היטן־פוצערקע.“

„ווארטס, בריינדל, א מינוטקעלע, וואס הערט זיך ביי אינען? צ'האט שוין איינגעקויפט א „שטאט“? יא? נו, דערלעבט איבער א יאר ווידער, געזונטערהייט. ביי מיר אין קאמער דרייען זיך שוין ארום, גאט־צו־דאנקען, ניין כפרות. צווייט דאך, יעדן האב שטענדיק ליב מיר אונצוגרייטן פרייער. יעדן דארף נאך איין כפרה, א ווייסן האן, וועלעך מארגן מערשעם ארויס־לויפן אין מארק אריין און מיר אים אהיימברענגען.“

בריינדל האט געוואלט עפעס זאגן, אבער די איוואנגעראדערין האט זי נישט געלאזט עפענען דאס מויל. נישט צוליב דעם האט זי אזוי לאנג געטשאטעוועט אויף איר ביים פענצטער, זי אויסגעקוקט.

„הערט'ס נאר, בריינדל, האט זי אזוי אריבערגערעדט איבערן גאנצן

הויף, מיין פראדל האָט „זיי“ אליין געזען אין פוילישן גאַרטן, צ'הערט? אַזוי צוזאַמען, צוזאַמען... די קליגערין אליין, נישט אַזאַ וואַזשנע חכמה, האָט אויסגעפּלודערט די גאַנצע זאַך. וועמען נאָר זי טרעפט, דערציילט זי, אַז זיי האַלטן ביי חתונה האַבן, אַפילו שוין בקרוב. נו, וואָס זאָגט איר צו דעם? די עלטסטע טאַכטער פון בעל-הבית און איר שליאַמעק? ! ווי גע פעלט אינען אַזאַ חתונה?”

„און דער בעל-הבית וועט צו דעם דערלאָזן? אַ טאַטע האָט גאַרנישט וואָס צו זאָגן? אין אַזאַ שטוב? שיינע צייטן!“

די איוואַנגעראַדערין, פון שטענדיק אַן אַן אַסטמאַטישע, צעהוסט זיך ביי אַ ליאַדע וואָס, האָט אַריינגעדעכט אין איר בלויער שערץ אַריין, און פון דעסט וועגן נישט מוותר געווען. „אודאי וועלן זיי חתונה האַבן. וואַדען? ער האָט אַ ברירה, דער בעל-הבית? אַז זיי זענען אַזוי, „פאַר-ליאַפעט“, טאָ וואָס קאָן ער טאָן? אַן איידעלער מענטש איז ער, אַ גוטער טאַטע, וועט ער איינגיין דערויף, וועט זיך נישט אַפּטאַן קיין מעשה. אַ חוץ דעם, זיי וועלן פאַרן, דאָס יונגע פאַר, קיין פאַלעסטינע — אַזוי האָט די קליגערין דערציילט — גלייך נאָך דער חופּה. יאָ. אַ וויל קינד די יוכבד, זי וועט נישט אַנטאַן דעם טאַטן קיין בושות אויפן אַרט. וועט זי אַוועק שון דאַנעט, נאָך אַלץ בעסער ווי קיין „באַנעסאירעס“ אַדער אַמעריקע. נישט אַזוי?”

אַ נס איז געשען וואָס פון יעקב-אהרונס סוטערינע האַבן זיך דער-טראָגן אין הויף אַריין ניגונים און מאַרשלעך וואָס ער האָט פאַר זיך מסדר געווען צו די ימים-נוראימדיקע תפילות, און, אַז די איוואַנגעראַדערין און איר שכנה, האַבן פּלוצלונג דעהערט זאָגן דעם, „ונתנה תוקף קדושת ליום“, האָט זיי אַנגענומען אַ פחד, האַבן מורא געקריגן, אַז זייערע רייד זאָלן חלילה נישט פאַררעכנט ווערן אין הימל ווי לשון-הרע וואָס ס'איז אַ גרויסע זינד. אַחוץ דעם האָט יעקב אהרונס אויסקלאָגן דעם, „בראש השנה יכתוב“, „מי יחיה ומי ימות — — “ אַ ציפּ געטאַן ביים האַרץ, פאַרשטשעמעט עס ווי מיט צוואַנגען, און ביידע שכנות האַבן גלייכצייטיק גענומען זוכן זייערע באַזימליכעך וואָס זיי האַבן נישט געפונען מיט זיך. פון זייערע אויגן

זענען גערונען טייכן טרערן, א שטייגער זיי וואָלטן שוין געזעסן אין שול
און געדאַרפט מיט דער גאַנצער פויסט קלאַפן „על חטא...“

*

א נודער רעגן האָט נישט אויפגעהערט צו פליוכען פון נאָך מיטאַג אָן.
א סך פון די יידן וואָס זענען געקומען אין שטיבל אַרײַן צו מנחה-מעריב,
האַבן נישט געאיילט זיך אַהיימצוגיין. זיי זענען געזעסן אַרום די טישן אין
געלערנט געשמאַק.

די הענט פאַרשטעקט אין דער דיקער, זיידענער גאַרטל וואָס האָט
אַרומגענומען זיין שוואַרץ-טוכענע קאַפּאַטע, האָט יוסף-דוד יעקב-אהרונס זון
געשפּרייזט אין צווייטן שטיבל-צימער פּאַזע דעם לאַנגן טיש, אַרום וועלכן
עס זענען אויף צוויי בענק געווען אויסגעזעצט זיינע עלטערע תלמידים מיט
וועלכע ער האָט געלערנט אַ שיעור גמרא מיט תוספות. ער האָט זיך אָפּגע-
שטעלט לעבן ירחמיאל, דער עלטסטער פון זיין חבריא, האַסקל דעם פעל-
הענדלערס איינציקער זון, דער בעסטער פון זיינע תלמידים. פּאַטערליך
האַט ער אַרויפגעלייגט זיין רעכטע האַנט אויף ירחמיאלס אַקסל און אַ זאָג
געגעבן מכלומרשט צו אַלעמען: „לא המדרש עיקר — זאָגן די חכמים —
אלא המעשה עיקר“. אַבער, ס'איז די מעלה פון לערנען, זאָגן די זעלבע
חכמים, וואָס ברענגט צו מעשים. די כוונה איז דאָ צו מעשים וואָס זייער
רצון איז אַנצוטאָן אַ נחת-רוח דעם רבנו-של-עולם... מעשים וואָס דאַרפן
זיך אַוועקלייגן אויף דער וואַגשאַל אין די פאַרכטיקע טעג פון דין און
משפט...“

אַ ציטער האָט דורכגענומען יוסף-דודס תלמידים, זיי האַבן מורא
געהאַט אויפצוהייבן די אויגן, נישט געוואַלט אַנטרעפן זיך מיט די בליקן
פון זייער רבין...

ירחמיאל האָט גוט געוויסט צו וועמען יוסף-דודס רייד זענען געוואַנדן,
וואָס עס ליגט הינטער זיי. יוסף דודס האַנט אויף זיין אַקסל האָט אים נישט
בלויז געוואַרעמט, נאָר אויך געברייט, געמאַנט... ער האָט פאַרשטאַנען, אַז
ס'איז נאָך נישט אַלץ וואָס ער וויל זאָגן ביים טיש און דער עיקר מיינען
אים...

„דער פסוק זאגט, כפירים רשו ורעבו ודורשי השם לא יחסרו כל טוב.“
 די וואָס גייען אַוועק פון יידישן דרך, וואָס זוכן נאַכצוגעבן זיך תאוות-
 גשמיות, זענען שטענדיק „רשו ורעבו“. וויפל זיי זאָלן זיך נישט נאַכגעבן,
 זענען זיי שטענדיק הונגעריק צו נאָך און נאָך תאוות. זיי קאַנען גאַרנישט
 זאָט ווערן. אַנדערש איז מיט די „דורשי-השם“. זיי איז גוט מיט דעם וואָס
 זיי האָבן. זיי פעלט גאַרנישט — „לא יחסרו כל טוב.“
 אין דרויסן, אויף דער גאַס, איז ווידער אַראָפּ אַ רעגן. ער האָט גע-
 שמיסן, אויסגעפאַטשט זיך אויף די שוויב־פענצטער פון שטיבל. ביי די
 אונטערגעוואַקסענע יינגלעך, יוסף דודס תלמידים, האָבן דעם רבינס מוסר-
 רייד געוועקט צו חרטה אויף שלעכטע מעשים, צו תשובה, צו ווערן
 אַנדערש, בעסער.

פון דער שטילקייט אַרום טיש, האָט יוסף דוד אַרויסגעשפירט די
 שווערגעמיטיקייט ביי זיינע תלמידים, און נישט געוואַלט, אָ זיי זאָלן
 אַריינפאַלן אין אַ מרה־שחורה, אין עצבות. „אַבער, פון דעסט וועגן, קינ-
 דער, איז נישטאָ קיין אַרט פאַר יאוש. חלילה! עס טרעפט, אָ אַ ייד פאַלט
 אַ מאָל אַראָפּ פון זיין מדרגה, על־פי־רוב צוליב אַ שלעכטער טואונג, אַפילו
 בלויז צוליב אַ שלעכטער מחשבה, איז דער עיקר נישט צו פאַרלירן זיך.
 פאַראַן מינוטן פון „תהו ובהו“, אַבער אויך — מינוטן פון יכולת אַפצור-
 טיילן ליכט פון פינצטערניש... ביי יעדן ייד איז פאַראַן דער דאָזיקער כוח.
 אויב מען האָט אַ תשוקה צום אמתן ליכט, איז מען מסוגל אים צו אַנט-
 פלעקן אין זיך און דאָס ליכט וועט שוין אַנווייזן אויף דעם ריכטיקן וועג
 מיט וועלכן מען דאַרף גיין...“

נישט מער ווי זיי ביידע זענען געבליבן אין שטיבל. דאָס חלבנע
 ליכטל האָט פון לאַנג שוין געהאַט אויסגעברענט זיך, און די טונקלקייט
 אין שטיבל איז געווען אַנצוטאַפן ממש מיט די הענט. אין זיין חלל און
 אויף די ספרים־שענק האָט זיך געזאַמלט דער אַפּקלאַנג פון זייערע רייד.
 „אמת, עס שטייט טאַקע אין ערגעץ נישט געשריבן, אָ מען טאָר
 נישט טוישן קיין שטיוול אויף האַלבע שיד... אַדער, אָ מען טאָר נישט
 טראָגן אַ שניפּס, אַ קאַלירט העמד, אַ האַרטן קאַלנער. אַבער ווער נאָך ווי
 איך און דו, ירחמיאל, ווייסן, אָ דאָס זענען די ערשטע טריט פון שטיבל

יחיאל גראַנאַט שטיין

אַרויס... פון אַרויסגליטשן זיך פון מיינע הענט, פון דערווייטערן זיך
פון מיר..."

„אַבער — —“

„ירחמיאל! דער רבי זאָל זיין געזונט האָט אַ מאָל געזאָגט אין
אַ שמועס ביים טיש, אַז דער וועג צו אמתער תשובה, איז דורך אייגענעם
ביטול צום כלל, וואָרעם, „כל ישראל ערבים זה לזה.“ אַ שלעכטע מחשבה,
אַפילו נאָך איידער זי ברענגט צו מעשים, איז גורם שלעכטס נישט בלויז
דעם יחיד וואָס טראָגט זי אין האַרצן ביי זיך, נאָר דעם גאַנצן כלל. אויב
אַזוי, האָסטו דאָך געדאַרפט מיך געמען אין חשבון, מיין צער, מיין ווייטיק
וואָס כוועל דאַרפן אויסטראָגן..."

ווי פריער ביים לערנען האָט יוסף-דוד אויך איצטער אַרויפגעלייגט
זיין האַנט אויף ירחמיאלס אַקסל און דורך דעם וואָרעמען באַריר געמיינט
אים צו דערמאָנען, אַז אויף זיינע הענט האָט ער זיך אויסגעהאַדעוועט,
טאַקע דאָ צווישן די שטיבל-ווענט, קיין מאָל נישט אויסבאַהאַלטן פון זיינע
תלמידים די ליבשאַפט צו אים. קומט אים אַזאַ באַצאָל ?
און נאָך אַ רגע:

„אַן איין און איינציקער זון ביסטו אין שטוב. דער טאַטע — אַן אַרע-
מאַן, אַן אביון. כ'דאַרף דאָך דיר נישט זאָגן, אַבער דו, דו ביסט זיין גאַנצע
האַפענונג. אַ זון אַ בן-תורה וויל ער האָבן, אַ פרומען, חסידישן בחור.
שטענדיק רעדט ער מיט מיר וועגן דעם, פּרעגט מיך אויס אויף דיר. אין
מיינע הענט האָט ער דיר אָנגעטרויט. ווי וועל איך אויסזען אין זיינע
אויגן?"

„ווער זאָגט עס, אַז כ'גיין אַוועק פון „ידישן וועג“? פון וואָנעט
געמסטו עס?"

„וויל דו זיצסט לעבן מיר און ביסט נישטאַ! ס'איז נישט דיין טבע.
כ'פיל אַרויס אַ מרחק, אַ מחיצה צווישן אונדז. ווען, זאָג מיר, איז עס
געשען? ווען?"

ווי אַזוי האָט ער עס אויסגעשפּירט, האָט ירחמיאל אין האַרצן זיך
געפּרעגט, וואָסערע סימנים ליגן אויף זיין פנים און מסרן? נאָר אויב אַזוי,
האָט ער באַשלאָסן צו רעדן מיט זיין רבין אָפענער, נישט וויי טאָן, אַבער...

„מען ווערט עלטער, יוסף-דוד, דער טאטע, ווי דו אליין זאגסט, איז אן עני ואביון. נאך מער ווי דו שטעלסט זיך עס פאר. דערפאר טאקע, און ווייל ער איז אן איין און איינציקער, מוז ער אונטערשטעלן א פלייצע, מוז גיין אין לעבן אריין, אויספלאנען עפעס אזוינס וואס זאל גוט זיין פאר טאטע-מאמע און פאר אים. ס'איז געקומען די צייט.“

„דער טאטע וויל, אז זאלסט זיצן און לערנען! ס'איז זיין באגער!
ער רעדט דאך מיט מיר כסדר, כ'האב עס דיר שוין געזאגט.“

„דער טאטע וויל, און איך קאן מער נישט בלייבן זיצן אין שטיבל.
כ'דארף טאן פאר תכלית-וועגן. כ'זאג עס אפן, כ'בין נישט אחת בפה ואחת בלב. האסט מיך אזוי געלערנט. זאגן דעם אמת וויפל ער זאל נישט וויי טאן. נישט פארשלייערן אים. ס'איז נישט אזוי?“

„איך קאן מער נישט בלייבן זיצן אין שטיבל“ — עטלעכע מאָל האָט יוסף-דוד שטיל איבערגעזחורט ירחמיאלס ווערטער און דערמאָנט זיך, אז מיט אַ צייט צוריק האָט איינער פון זיינע תלמידים גערעדט צו אים די זעלבע רייד, געגעבן אים צו פארשטיין, אז ער ווערט עלטער, די יארן לויפן, ער דארף פאר זיך זוכן א תכלית און דעריבער קאן ער נישט מער בלייבן זיצן אין שטיבל. אָבער יענער איז נישט בלויז נישט געבליבן מער זיצן אין שטיבל, נאָר איז אפילו פון זיך אליין אנטלאָפן, פון אייגענער הויט אַרויס, אַוועק זייער, זייער ווייט.

„וואָס זענען דייענע פלענער, ירחמיאל?“

„לערנען אַ מלאכה, האָבן אַ פאך אין האַנט.“

„דאָס איז אַלץ?“

„גיין.“

„וואָס נאָך?“

„בקרוב פאָר איך אַוועק אויף הכשרה. כ'וויל עולה זיין קיין ארץ-
ישראל און אַראָפּנעמען אַהין טאטע-מאמע.“

„פון וואָסער הכשרה איז עס? ווער וועלן זיין דייענע חברים?“

ירחמיאל האָט נישט געענטפערט. אַ טונקלקייט איז געשטאַנען צווישן רבין און תלמיד ווי אַ דיקע וואַנט.

„פאַרוואָס ענטפערסטו נישט?“

„איך וועל זיין מיט יידישע קינדער צוזאַמען.“

אַ שווערע דריקנדיקע שווייגעניש. נאָך שווערער פון דער געדיכטער פינצטערניש וואָס האָט אָנגעפולט דאָס שטיבל. אין צווייטן צימער, אויף דער באַנק, לעבן אויוון, איז שלמהלע דער שמש געשלאָפן אין גאַנצן איבערגעדעקט און האָט געכראָפּעט, געריסן זיך ווי אַ זאַווערוכע אין אַן אָפן, פריי פעלד.

„מיינע אויגן זענען אָפן, און דערזעען נישט — האָט יוסף־דוד געמוסרט זיך. מיינע אויערן זענען טאַקע אָנגעשפיצט, אָבער זיי דערהערן נישט. וואָס עס טוט זיך ביי זיינע תלמידים אין האַרץ דערגייט נישט צו אים. אויב אַזוי, דאַרף ער אָפטרעטן זיין אַרט פאַר אַ צווייטן. עס דאַרף קומען אַן אַנדערער און איבערנעמען די השגחה אויף דעם יונגוואַרג אין שטיבל. די אַלטע מויער הייבט זיך אָן ריסעווען, שפּאַלטן. דאַרפן בייע, שטאַרקע כוחות אונטערהאַלטן די מויער כדי נישט צו לאָזן זי פּאַלן. באַלד מוז מען עס טאָן, באַלד, אַנישט...“

— — צעשיידטע וועגן. פאַרצערט און אין יסורים איז יוסף־דוד אַראָפּ אין טאַטנס שטוב אַריין, אין דער סוטערינע. ס'איז דאַרט גרויס געווען די ענגשאַפט. די געבעטע געלעגערס האָבן אים אין גאַנצן אויסגעפולט. און ווייל ס'איז נישט געווען קיין פריי שטיקל אַרט צו טאָן אַפילו איין שפּאַן, האָט ער שטיל צוריק זיך אַרויסגעשאַרט, איז פאַרביי שנעל דעם הויף, איז אַריין צוריק אין שטיבל, אַוועקגעזעצט זיך אויף אַ באַנק, געוואָרן איינס מיט דער געדיכטער טונקלקייט און שווערער שטילקייט.

„אַ שאַד, אַ שאַד! אַזאַ טייערער בחור, דער ירחמיאל, אַן ערלעכער. פון אונטער די הענט אַוועק, ווער ווייסט ווי ווייט, ווער ווייסט.“

טאַמאַש דער סטרוזש האָט אַרויסגעלאָזט ירחמיאלן פון טויער, נאָכ־געקוקט זיין וואַקלדיק גיין אויף דער ליידיקער גאַס ווי איינער וואָס ווייסט נישט ווהיין זיינע פיס דאַרפן אים אַוועקפירן, אין וועלכער טיר ער האָט אַנצוקלאָפן און אַריינגיין כדי צו קאַנען אַוועקלייגן דאָס געביין.

ערשטע, אַליינדיקע טריט. אַן צוהאַלט, אַן אַנשפּאַר. ער איז פאַרביי

פרעמדע וועלדער — אייגענע ערד

זייער אייגענע שטוב, אין אַ געסל לעבן דער לעווערטאָווער, און ער האָט
נישט געאיילט זיך אַהין אַרײַנצוגיין. שטאַט דעם איז ער געקראַכן פון
אײן געסל אין צווייטן און עס האָט אים גאַרנישט געאַרט. בלויז אײן זאַך
האַט אים וויי געטאַן — וואָס ער האָט באַיַן־ברירה פאַרשאַפט צער יוסף־
דודן וועמען ער האָט אַזוי שטאַרק פאַרערט, אַפילו ליב געהאַט צוליב דער
איבערגעגעבנקייט וואָס ער האָט אים אַרויסגעוויזן אַזוי פיל יאַרן, ביז
היינט...

קאפיטל פערצן

מיט די זעלבע זייטיקע וועגעלעך מיט וועלכע זי איז געקומען צו די וואליער לאַנקעס כדי צו טרעפן זיך מיט שליאַמעקן, האָט זי אומגעקערט זיך אַהיים. זי האָט געפילט אַ קעלט אין די ביינער, כאָטש זי איז געווען אַנגעטאָן אין איר לייכטן מאַנטעלע צוגעפאַסט צו די אָנהייב האַרבסטיקע אָווונטן. זי האָט געשטעלט שבעלע טריט, איז כמעט ווי געלאָפן. ערשט ווען זי איז געקומען נענטער צו די באַווינטע גאַסן, האָט זי אַנגעהויבן גיין פאַמעלעכער, ווי ס'וואַלט אַוועק פון איר דער פחד און געפילט זיך זי-כערער.

מיט זון-אונטערגאַנג האָבן זיי זיך געטראָפן. עטוואָס פאַרשפעטיקט, איז שליאַמעק אַנגעלאָפן אַ סאַפּנדיקער, דאָס גריין-סאַמעטענע סטודענטישע היטל אויפן קאַפּ, דער קאַלבער פון העמד אַרויסגעלייגט אויף דער דינער מאַרינאַרקע און מיט אַ בוך אונטערן אַרעם, ווי ער וואַלט נאָר וואָס אַרויס פון אַן אוניווערסיטעטס-לעקציע. מיט די אויסגעטרעטענע וועגעלעך האָבן זיי גלייך אַוועקגעלאָזט זיך טיפער אין די לאַנקעס, אַז פּרעמדע אויגן זאָלן זיי נישט זען.

אַ גורלדיקע באַגעגעניש איז עס געווען. אַ טראַגישע. זי האָט צעריסן אַלע פעדים וואָס ביידע האָבן אַ צייט לאַנג צוזאַמען געוועבט. „וואָס מער איך האָב זיך דערנענטערט צו דעם וואָס כ'האַב גע-שטרעבט, אַלץ שטאַרקער איז געוואָרן דער געראַנגל מיט זיך אַליין. אַ געראַנגל וואָס האָט מיך אויסגעמאַטערט, אויסגענאָגט ביי מיר דעם מאַרן פון די ביינער.“

„איז וואָס דער אויספיר?“

„אַז איך בין צו שוואַך צוצוגיין די לעצטע געבליבענע טריט...“
„רעדסט דאָס באַזינען? דורכגעטראַכט? נאָך דעם ווי אַלץ, אַלץ איז שוין גרייט?“

„יא! יא! מיר גרינגער, זעט אויס, די ווייטיק פון פונאַדערגיין

זיך, ווי דער פיינ פון אויסשטיין, פון אויסטראגן דעם שריט וואָס מיר דאַרפן אָפּטאָן."

"ווידער דער טאַטע?"

"דאָס אויך. פאַרשטיין, על-כל-פנים, מעגסטו עס."

"אַ היינטצייטיקער מענטש דאַרף האָבן מוט זיך צו באַפרייען פון שטערונגען וואָס זענען נאָר פּסיכאָלאָגישע, וואָס שטאַמען פון שוואַכקייטן פון כאַראַקטער, אָדער ווער ווייס פון וואָס נאָך."

"איך רעזולטאַט ענדערט עס סיי ווי נישט, שליאַמעק, דעם מצב. ער איז אכזריותדיק נישט ווייניק אויך פאַר מיר."

"און דער גורם ביסטו."

"און דער גורם בין איך — —"

גייענדיק אַזוי אירע האַמעטע טריט, האָט זיך איר אויסגעדאַכט, אַז אַנשטאַט צו דערנענטערן זיך אַהיים, דערווייטערט זי זיך גאָר פון איר און כסדר אומגעקוקט זיך, איז נישט געווען זיכער צי קערט זי זיך נישט אום צוריק צו די וואַליער לאַנקעס.

יוכד האָט געוואָס, אַז נישט אַלץ וואָס זי האָט געענטפערט שליאַ-מעקן. איז טאַקע געווען בכוח צו באַרעכטיקן איר באַשלוס. אָבער צי שטאַמט עס טאַקע בלויז פון שוואַכקייט, איז דער מקור פון איר דעציזיע, בלויז אַ רעזולטאַט פון פּסיכאָלאָגישער שטערונג, אָדער, פון אַן אונטערבאַ-וואַסטיניקן, שטאַרקן כוח, אַן איבערלעכען וואָס וועקט זיך אויף אין אַ באַ-שטימטער רגע, נעמט אַן דעם מענטש פאַר דער האַנט און פירט אים, ווייזט אים אַן דעם וועג מיט וועלכן ער האָט צו גיין?

אַ לייכט ווינטל האָט געווייעט און צעפלאַשעט אירע לאַנגע, ברויך-גאַלדענע האַר, געשמירט זיי איבער איר פנים.

"איך ווייס וואָס מיין באַשלוס באַטייט פאַר אונדז ביידן נאָך דעם ווי אַלץ אַרום אונדז איז פאַר קיינעם נישט געווען קיין סוד. די גאַנצע שולד נעם איך אויף זיך אַליין. וויל איך אַלץ אויסטראַגן, און וואָס עס איז מיר געבליבן, איז נאָר צו בעטן ביי דיר, אַז דו זאַלסט מיר פאַרגעבן, מוחל זיין מיר פאַר מיין שלעכט האַנדלען."

מיט די ווערטער איז זי אָפּ. געלאָזט אים אויף אַ שטעגל, בעת זי אַליין

האָט קוים זיך דערשלעפט צו אַ חורבה־וואָנט, אָנגעשפּאַרט זיך אין איר און אַזוי שטייענדיק, זיך דערמאָנט אין די באַגעגענישן פון איר מיט שליאַמעקן אין זאַקסישן גאַרטן, אויף אַ באַנק אַרום אַ צעוואַקסענעם אַקאַציע־בוים, אויסבאַהאַלטן פון אויגן, אויסבאַהאַלטן אַפילו פֿון דער נאַכט אַליין. שעהען לאַנג פלעגן זיי אַזוי זיצן און חלומען אויף דער וואָר וועגן גליק וואָס פאַלט אַ מאָל צו אין גורל פון מענטשן, ווכט אַליין זיי אָפּ. „ווייזט אויס, איז ביי איר פאַרבייגעלאָפּן אַ מחשבה, אַז נישט זיי האָט עס געמיינט, — נישט זיי...“

נישט ווייט פון לעווערטאָוער גאַס, האָט זי באַמערקט ווי לעבן איר שליכטן זיך מענטשן אויף די שפיץ בעגל, קוים וואָס זיי רירן אָן דעם טראַטוואַר. זי האָט נישט געזען קיין פּנימער, ווייל זיי זענען געווען פאַר־טונקלט, פאַרסודלט ווי די שטילע נאַכט אַליין. אין אַ זייטיק נישט באַ־לויכטן געסל האָבן זיי זיך צוזאַמענגעקנולט, און גלייך האָט זיך דער־הערט אַ יונג מיידלש קול אַריינשרייען אין דער נאַכט אַריין אַ בשורה, אַז עס וועט נישט לאַנג געדויערן און דער אמתער סאַציאַליזם, דער רעוואַ־לוציאַנערער, וועט אויסלייזן די הונגעריקע פון זייער נויט און די בעוולחטע פון זייער לייד און פיין. אַ מענטשן־מויער איז געשטאַנען אַרום דעם מיידל, געהיט זי, פאַרצעפּעוועט דעם צוגאַנג צו איר. מ'האַט איר פנים כמעט ווי נישט אַרויסגעזען, בלויז איר קול האָט זיך געריסן אין דער סומנער נאַכט אַריין און געוואָרנט, אַז מען זאָל נישט לאָזן זיך פאַרפירן פון די פאַלשע סאַציאַליסטן, די אומוירדיקע קנעכט פון קאַפיטאַליזם, די קאָוטסקיס, די לעאַן בלומס און אַנדערע פאַררעטערס פון אַרבעטער קלאַס. און נישט בלויז פון זיי דאַרף מען ווייכן, האָט דאָס יונגע מיידל גערופּן, נאָר אויך פון די וואָס ווילן איינרעדן די יידישע האַרעפאַשנע מאַסן, אַז פאַלעסטינע וועט זיי אויסלייזן פון זייער לייד, פון דער נישט גלייכהייט...

אין אַרעמען געסעלע האָבן שטיל זיך געעפנט טיר און פענצטער און אַריינגעלאָזט דאָס מיידלשע קול אינעווייניק, איז צוגעפאַלן צו געלעגערס פון מידע און פאַרהאַרעוועטע, אויפגעוועקט זיי פון שלאָף און איבערגעלאָזט ביי זיי די האַפּענונג, אַז אַט־אַט וועלן אַנקומען די בעסערע צייטן, מיט ברויט צו דער זעט, מיט קליידער און שיד פאַר די אַפּעריסענע קינדער

און פאר זיך אליין, מיט א סך קוילן אויפן ווינטער ארויס עס זאל זיין ווארעם אין די טוכלע שטיבער זייערע, און אפשר טאקע אויך קאנען דערנאך ארויס פון דער ענגשאפט אין וועלכער מען לעבט אזוי דור איין, דור אויס...

און ווי שטיל די פארהילטע, פארסודלטע מענטשן-שאטנס, האבן זיך באוויזן, אזוי שטיל זענען זיי בעלם געווארן. איז די גאכט אליין געבליבן אויף די אפגעליידיקטע גאסן און יוכבד האט זי מיטבאגלייט, איז איר נאכגעגאנגען פאמעלעך, שטיל און פארטראכט.

גאר פלוצלונג האט זי זיך אפגעפונען פארן טויער פון זייער הויז. טאמאש, דערווענדיק זי, האט זיך א שטעל געטאן פאר איר. „פאניענקא, פאניענקא — האט ער כמעט ווי געשריגן, מען זוכט דאך זי ארום! שנע-לער, שנעלער, זאל זי ארויף אין שטוב, שנעלער!“

*

ר' מרדכי-פייבל איז אויפגעשטאנען פון פאטעל, איז צו דער באלקאן-טיר און זי געעפנט. א פארטאגיק, הארבסטיק ווינטל, א שניידיקס, האט א ווייע געטאן, אריין אין שרייבצימער, אויסגעווישט ר' מרדכי-פייבלס אויגן וואס האבן געפייכט זיך אין די ווינקלען, צעבלעזלט די האר פון זיין ברייטער ברוין-גאלדיקער בארד.

ביידע, טאטע און טאכטער, האבן נישט ארומגעזעען זיך, אז אזוי שמועסנדיק, איז די נאכט באלד פארביי. עס איז נישט געווען מער קיין ארט פאר רייד. זיי זענען מער נישט געווען בייטיק.

מיט מינוטן פריער נאך, ווען זי האט גערעדט מיטן פאטער, אפן און פריי, האט זי נאך א מאל געוואלט זיך אליין קאנטראלירן, דערגרונטעווען זיך צו דעם וואס האט איר געבראכט צו איר גורלדיקן באשלוס.

„אויב שוואכקייט און פארלארנקייט זענען נישט געווען דער גורם פון איר שריט, טא וואס יא? אפערוויליקייט? מסירת-נפש? ווי אזוי באצייכנט מען אזא טואונג? ווי אזוי?“

נאכן לאנגן איבעררעד מיטן פאטער, האט זי געשפירט, אז ער פאלגט נאך איר יעדער באוועגונג, אז ער לעבט מיט איר גרויס איבערלעבעניש.

יחיאַל גראַנאַט שטיין

אַז ער זוכט אַ וועג ווי אַזוי צו פאַרשױפן זיך מיט דעם וואָס קומט פאַר
אין איר.

אַבער זי האָט איצטער זיך געפילט רויקער, אַפילו שלווהדיק. דעם
ענטפער אויף דעם וואָס האָט זי געמאַטערט איז זי איצטער געווען אין
שטאַנד אַליין זיך צו געבן.

„און ווען אַפילו ס'איז אַ קרבן, מיינט עס אויך נישט הכנעה,
שפּלדיקייט. פאַראַן, אַז ס'איז אַ סך מער פון דעם, אַ סך העכער...“
אַ מנוחהדיקע שטילקייט האָט געהויערט אין צימער, נישט אַ שטיל-
קייט וואָס קומט פון אומעט, אַדער וואָס אַנגעזאַמלטער צער שאַפט זי,
נאָר אַזאָ וואָס קומט פון פּלוצעמדיקער באַפריינג, פון נישט פאַרויסגע-
זענער אויסלייזונג.

אַ שטילע שטילקייט, אַן אַנגענעמע, ווי דער געבורט פון אַ באַגינען
אויף גרינע פליינען, אַדער ווי שטיל עס לייגט זיך פרימאַרגן-טוי אויף
בלאַט און טריפט אין אים אַריין פריש חיות. אַ שטילקייט וואָס האָט דער-
גענטערט האַרץ צו האַרץ, ווי נאַענט עס קאַנען נאָר זיין צו זיך טאַטע
און קינד.

קאפיטל פופצן

אין א מיטן וואַנדיקן טאָג האָבן די יידישע מאַרקענדלערס אויס-
געזעצט זיך אויף זייערע שטעלעכלעך און באַקלאַגט זייער שווערן מצב.
אַרום מאַרק זענען געווען אויסגעשטעלט פּוילישע „באַיקאַטניקעס“ און
האַבן נישט צוגעלאָזט צו אים אַ פּויער אָדער אַ פּויערטע וואָס זענען
אַנגעקומען פון די דערפער מיט זייערע פּראָדוקטן.

שייקע דער דאַרפסגייער, אַלץ האָט אין אים געקאַכט. ווען ער האָט
גערעדט האָבן די ליפּן ביי אים אַזש געציטערט.

„וואָס טויגן מיר אַלע פּוסטע רייד? יאָ מלחמה — נישט מלחמה. זי
וועט מיך נישט מאַכן מער קבצן. איך דאַרף ברויט פאַר די מיילער אין
שטוב ביי מיר, און כּיהאַב נישט פון וואַנעט עס צו נעמען. שוין מער פון
אַ וואָך ווי מיין זלאַטע קומט נישט אַרויס צו איר סטראַגאַן, האָט נישט
דאָ וואָס צו טאָן. דער מאַרק איז פאַרצעפּעוועט, אַרומגערינגלט. פון
וואַנעט וועלן מיר נעמען אויף חיונה? פון וואַנעט? מירן האַנדלען איינער
מיטן אַנדערן? יאָנקל מיט משהן און בערל מיט פייבלען? איך וועל דיר
פאַרקויפּן שמאַטעס און דו מיר טעפּ, שיסלען? אויב מיר וועלן אַזוי לאַזן
זיך פון די כּוליאַנעס, וועלן מיר דאָך אויסגיין נאָך פאַר דער מלחמה,
זי וועט נישט האָבן וואָס אויפצוטאָן, מיט וואָס זיך צו גרייסן!“

קיינער האָט נישט אָפּגערופן זיך. אַלע האָבן געהאַלטן די קעפּ אַרונ-
טערגעלאָזט. זענען געזעסן ווי אבליים, האָבן געשוויגן.

„און גיטס נאָר אַ קוק ווער עס פירט אָן מיטן באַיקאַט — שייקעס
קול האָט געדונערט, אַנגערעגט, געטריבן דאָס בלוט — זעטס נאָר ווער
עס שטייט בראש פון דער באַנדע? טאָדעקל, דעם סטרוזשס זון פון
בורשטיגס הויז אויף לעווערטאָווער גאַס. מיט אַ גראַבן שטעקן אין האַנט
דרייט ער דאָ זיך אַרום און קאַמאַנדעוועט. הערטס, חברה, אויב עץ
זענט מסכים, וועל איך איינער אַליין אים אַנברעכען די ביינער, אַז ער זאָל

יחיא'ל גראַנאַט שטיין

נישט אויפשטיין קיין תחיית-המתים, איך וועל שוין געפינען דעם וועג, פאַרלאָזט זיך אויף שייקען!"

ערשט איצטער האָט יאַנקל דער היטלמאַכער אויפגעהויבן דעם קאַפּ געעפנט דאָס מויל. זיין גאַנץ לעבן שטייט ער דאָ ביי זיין סטראַגאַן מיט די היטלען וואָס ער נייט, אין דער היים ביי זיך, פאַר די פויערים, פון טונקל גראַנאַטענעם שטאַף, מיט גלאַנציקע דאַשקעס, זיי זאָלן האָבן אַנצוו-טאָן זונטיק און אין אַנדערע חגאות אין קלויסטער אַרײַן, בלויו מיט אַ פאַר ווערטער האָט ער צו נישט געמאַכט שייקעס איינפאַל: „נאָך דאָס פעלט אונדז צו אין אַזוינע „הייסע“ טעג! אַנברעכן טאַדעקן די ביינער, אפשר אים נאָך אַוועקלייגן, שייקעס הענט קאַנען עס באַווייזן, און נאָדיר גלייך אַ פאַגראַם אין שטאַט, נו, דערנאָך וועסטו שוין האָבן פרנסה? נאָך דעם וועלן די פויערים שוין קומען אויפן מאַרק?"

שייקע האָט זיך געווערט, איז נישט געבליבן שולדיק קיין ענטפער. „אז, עץ פאַרשטייט אַזוי, טאָ לאָזט זיך, יידעלעך, שמייסן, לאָזט זיך! פאַרוואָס דען נישט? אפשר פילט איר נישט אַזוי די צרה. צו יאַנקל דעם היטלמאַכער קאָן נאָך היינט אויך אַ פויער זיך אַריינכאַפּן אין שטוב און מאַכן מיט אים מסחר. אפשר אַנדערע אויך אַזוי. אַבער, איך בין אַ דאַרפס-גייער, בין איך. פון זונטיק ביז פרייטיק פאַר נאַכט שלעפּ איך זיך איבער די דערפער. אוי, וואָס ס'איז געוואָרן! זיי האָבן היינט מורא צו עפענען אַ טיר פאַר אַ ייד. איין פויער האָט מורא פאַרן צווייטן. אַזוי אַנגעהעצט זענען זיי. האַלט איך טאַקע, אַז ווען מיר וואָלטן זיי אַנגעלערנט, די באַי-קאַטניקעס, ווען מיר וואָלטן זיי געוויזן, אַז מיר האָבן נישט מורא פאַר זיי, אַז מיר קאַנען אויך אויפהייבן אַ האַנט, וואָלטן אויך די פויערים נישט אַזוי געציטערט אַריינצוגיין אין אַ יידישער קראַם, אַרויפצוקומען אויפן מאַרק."

און זיי זענען פאַרוונקען אין אַ שווייגעניש, געזעסן פאַרצאַגט, האָבן געהאַלטן אַז שייקע איז גערעכט, אין גאַנצן גערעכט, און געטראַכט, אַז פון דעסט וועגן דאַרף מען האַפּן, אַז ס'וועט אַזוי נישט בלייבן, ווייל עס קאָן אַזוי נישט בלייבן....

קאפיטל זעכצן

פון אלע שטיבער אין הויף האבן אראפגענידערט צו אים אויסגע-
זונגענע זמירות ביי שבתדיקע טישן. פון די אייבערשטע דאכצימערן, אפילו
פון די קעלערשטיבער ארויס, איז דער שבתדיקער געזאנג צו אים דער-
גאנגען. ווי שטענדיק, ווי אין אלע-אלע צייטן. הויפנס ליכט האבן זיך
געשפארט פון די צעעפנטע פענצטער, געשפרייט זיך איבערן גרויסן,
נאכטיק-פארטונקלטן הויף, אפגעזוכט טאמאשן וואס איז דארט פאר-
ווינקלט געזעסן און אפגעהעלט זיין שטעכיק, מיט האר באוואקסן פנים.
ער איז געווען אויפגעבראכט אויף דער העלער ליכט, אויף די צעעפנטע
פענצטער, אויף דעם שאלנדיקן געזאנג. ער האט אויסגעקוקט, עס זאל
אים ווער א רוף טאן צו זיך אין שטוב אריין אויפשטעלן א לייכטער וואס
איז אומגעפאלן, פארייכטן א ליכט וואס ברענט שלעכט און... אויסטרינקען
עטלעכע גלעזלעך גוטן, ריינעם בראנפן, נישט אזא ווי ביי בערל דעם
שענקער וועלכער מיט אים אוודאי מיט וואסער. קיינער האט אים נישט
געדארפט. זיין שבת-הילף איז דאס מאל קיינעם נישט געווען נייטיק. האט
עס אים געארט, איז געווארן אין כעס. אלע אין הויף עסן און טרינקען
און טאמאשן האט קיינער נישט אין זינען! קיינער נישט! און נישט בלויז
„זיי“ זינגען, נאר זענען אויך פריילעך, אויפגערוימט. משונהדיקע מענטשן,
די יידן אין הויף. אין שטאט איז א בהלה, א צעמישעניש. אט-אט, זאגט
מען, דארף אויסברעכן א מלחמה, און זיי, די יידן — ווי עס וואלט זיי
נישט אָנגעגאַנגען! „שאַבעס“ איז ביי זיי, די וועלט איז זייער, אין גאַנצן
זייער. און ער וואָס האָט? גאַרנישט! בלויז קלאָזעטן צו רייניקן, ריג-
שטאַקן צו קערן און סטעפּאַניאַן, זיין שלאַק, פאַר אַ צולאַג.

ער ווייסט נישט ווי אזוי ס'איז אים געקומען, אָבער ער האָט געוויסט,
אַז זינט דאָ נישט לאַנג האָט ער אָנגעהויבן פילן אַ פרעמדקייט צו אַלץ
אין הויף. צו אַלעם. ער האָט געשפּירט, אַז די צונג איז ביי אים בלעכיק
האַרט, אויסגעטריקנט און געדאַרפט זי באַנעצן. אויב אזוי, איז טאַמאַש

אראפ צו זיך אין שטוב, און אויפן וועג, אפגעטרעטן פריער אין קאמער. זיך דערשלאגן צום קעסטל בראנפן וואס ער האט איינגעקויפט אויף יעדן פאל, צי ס'וועט יא אדער נישט זיין א מלחמה. טאמאש האט ארויסגענומען א האלב-ליטער-פלאש, ארויסגעוועצט דעם קארעק מיט איין שטויס מיט דער האנט, א בייג געטאן דעם קאפ אויף צוריק און געגעבן א שטארקן זופ. ער האט אויסגעשפיגן, נאך א מאל צוגענומען די פלאש צום מויל, געהאלטן זי א ביסל לענגער פון פריער. עס איז נאך נישט געווען גענוג. איצטער האט ער אפגעווישט איין שפיץ וואנצע און א זופ געטאן פון פלעשל, א וויש געטאן דעם צווייטן שפיץ פון דער וואנצע און אויס-געלידיקט די פלאש.

אין קאמער איז געווען שטארק-פינצטער און טאמאשעס אויגן האבן געלויכטן, געבלינצלט ווי פאספאר. נאך דעם וועג ארויס פון קאמער האט ער נישט געקענט אפגעפינען. די פיס וואס האבן אים שוין נישט אזוי לייכט געטראגן, זענען געגאנגען ווי אויף דערבער, אויף קלעצער. נאך יעדן טריט איז ער געבליבן שטיין ווי פאר א וואנט און ער האט מורא געהאט, אז ער וועט ארויפגיין אויף איר. טאמאש איז ארויפגעפאלן אויף פעסער און קוישן, האט אומגעווארפן גאנשערס מיט איינגעמאכטס, איבער-געקערט טעפ מיט איינגעווייערטע קרויט, סלאיעס מיט אווערקעס און געטרעטן אויף גערייכערטע פליישן, ווירשטן און פעטסן מכל-המינים.

ביז ער האט סוף-סוף זיך דערשלאגן צו דער טיר פון זיין שטוב. עפענענדיק זי, האט ער מיט איין פוס זיך פארפלאנטערט אין א פאדלאגע-שמאטע און אויסגעצויגן זיך אין זיין גענצער לענג.

„גוט אזוי, גוט אזוי, האט ער געווארטשעט אין דער טונקליקייט אריין. „זיי“ טרינקען און טאמאש טרינקט אויך. פאראן גענוג אין קאמער. נאך מער ווי ביי „זיי“. ביין, גיין! „זיי“ עסן איצטער חלות, אזעלכע זיסע, ווי קוכנס. און פיש און פלייש, און אזוינס וואס איז געמאכט פון לאקשן, כווייס, כווייס, „קוגעל“, „קוגעל“ הייסט עס.

טאמאש האט נישט געקאנט זיך שטעלן אויף די פיס. ער האט זיך געקאלערט איבער דער פאדלאגע, געוואלט אין עפעס זיך אנהאלטן, גע-שטעקט די הענט פארויס, און צו גארנישט צוגעקומען. מיט א מאל, האט

ער דערזען דאָס בילד פון דער „הייליקער מאַמע“ וואָס איז געהאַנגען אויף דער וואַנט און אים האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז דאָס קוקט אים אַזוי זיין סטעפּאַניאַ אין די אויגן אַריין און חוּקט אָפּ פון זיין מעמד... אַ צאַרן האָט אין אים זיך אָנגעצונדן אויף איר. „וואָס קוקסטו אַזוי אויף מיר, האָט ער גערעדט צום בילד און געמיינט, אַז ער רעדט צו סטעפּאַניאַן, דו מכשפה איינע, נעם צו דיינע טייוולאַנישע שליפּיעס פון מיר! וואָס? כּגעפעל דיר נישט? ניין? דו ממזרת, און דו געפעלסט מיר יאָ?“

טאַמאַשעס מויל האָט אין גאַנצן זיך אויסגעקרימט, געמאַכט משונה-דיקע העוויות. ער האָט געשפיגן, געוואַלט טרעפּן סטעפּאַניאַן גלייך אין פנים אַריין... און ווייל ער איז נישט געווען אין שטאַנד צו שטילן דעם כּעס אויף איר, האָט ער אַ שלעפּ אַראָפּ געטאַן דעם שטיוול פון רעכטן פּוס און אים אַ שלידער געגעבן צו דער וואַנט-צו. דאָס בילד באַדעקט מיט גלאַז, איז מיט אַ בראַזג אַראָפּגעפּאַלן צו דער ערד און עכאַדיק אָפּגע-קלונגען ווי עס וואַלט אַ זאַק מיט מטבעות זיך צעשיט.

סטעפּאַניאַ איז געשטאַנען אין אַ ווינקל, אַ צעטומלטע. זי האָט געוואַלט אַרויסלויפּן פון קעלער און מורא געהאַט צו געבן זיך אַ ריר פון אַרט. פּלאַפּלענדיק האָט טאַמאַש צוגעקייקלט זיך צו דער וואַנט, איבערקערט זיך מיטן פנים אַראָפּ, פאַרדעקט מיטן גוף זיינעם דאָס האַלב צעשטאַכענע, צעריסענע בילד פון דער „הייליקער מאַמע“, איז געבליבן ליגן אין אַנמאַכט און געזונקען אין אַ טיפּן שלאָף.

קאפיטל זיבעצן

„לעבן דארף מען מיט שכל און מיט השבון. וואָרעם, אַז דו קוקסט זיך אַרום, טאַמאַש, זעסטו, אַז אַ גאַנץ לעבן ביסטו געווען אַ פאַרקויפטער צו די יידן. געטאַן פאַר זיי, געהאַרעוועט פאַר זיי. גערייניקט אַלע זייערע אומ-רייניקייטן, גענייגט זיך און געבייגט זיך פאַר זיי, פאַרמאַכט און געעפנט דאָס טויער אין די נעכט, און וואָס האָסטו דערפאַר באַקומען? אַ קעלער-שטוב צום וווינען, אַ פאַר בידנע זלאָטעס. אַ גאַנץ לעבן געשטאַנען זיי צו דיגסט. יעדן טאַג, יעדע שעה. ווען גאַר זיי האָבן געדאַרפט. יאָ! דאָס ביסטו געווען טאַמאַש — אַ שקלאַף ביי „זיי“. אַ געבוירענער פּאָליאַק, אַן עכטער פּוילישער מענטש, און אַ שקלאַף ביי די וואָס האָבן געקרייצט יעזוסן. וואָס זאָגסטו? ס'איז נישט אַזוי?“

אַזוינע רייד קאָנען פאַרדריסן, אַריינפירן אין כעס אַפילו טאַמאַשן. וואָרעם, וואָס האָט זיין טאַטע, יאָן, אַ סטרוזש ביי בורשטינען אין הויז, געטאַן אַנדערש פון אים? ער איז נישט געשטאַנען מיטן בעזים אין האַנט און געקערט די רינשטאַקן, די קלאָזעטן? האָט ער נישט געהייצט די אויוונס ביי די יידישע אייבווינערס אין הויז? נישט געוואָרט דאָרט אויפן גלעזל בראַגפן מיט פאַרבייסעכץ? און יאָן, זיין טאַטע, האָט נישט געהויבן דעב הוט פאַר די יידן פון זיין הויף? נישט געבויגן זיך אין דאָנקבאַרקייט פאַר יעדן גראַשן וואָס זיי האָבן אַריינגעלייגט אים אין האַנט? ניין! גאַרנישט אַנדערש. ווי טאַמאַש אַזוי יאָן. ביידע גלייך.

אַ מאָל וואָלט טאַמאַש אַוודאי געווען אַנגעזידלט דעם טאַדעקן, אַבער נישט היינט. נישט היינט. פאַראַן פון דעסט וועגן אַ סך אמת אין די גופא רייד זיינע — טראַכט ער. מען דאַרף האַלטן די אויגן אָפן, „לעבן מיט חשבון“. מיט דעם איז ער גערעכט, דער דורכגעטריבענער טאַדעק. מען דאַרף לעבן מיט שכל“ און אַז מען האָט אים נישט צו פיל, קאָן ער העלפן, דער כּיטרער יונג, ער קאָן. אַ ביסל פאַרשטייט ער שוין, אַ ביסל... זיי זענען געזעסן אַנגעשפאַרט אין וואַנט פון ר' מרדכי-פייבלס הויז,

אויף דער גאס וואָס האָט אָנגעהויבן זיך אָפליידיקן פון מענטשן, האָבן גערעדט און געשוויגן, גערעדט און איבערגעריסן.

בינ־לביני איז די זון אַוועקגעקומען און עס האָט אָנגעהויבן ווערן טונקל. אויף אַ קאַשטאַן־בוים, לעבן הויז, זענען עטלעכע שטראַלעכלעך נאָך געהאַנגען פאַרטשעפעט — ווי גאַלד געוועב — אין צווייגן־פלאַנטער, געזוכט, משמעות, אַ באַהעלטעניש פאַר זיך, נישט געוואַלט דורך נאַכט פאַרשלינגען ווערן, ביז זיי זענען אויסגעגאַנגען, פאַרלאָשן געוואָרן.

און אין מיטן דערין... אַ מחנה־יידן האָט זיך באַוווּן אין אַ געלאָף באַרג אַראָפּ דער לעווערטאָווער גאַס. אַ שטילער געלאָף. אָן רעש. אַ גע־לאָף אַהיים, נאָך אַ טאַג צוואַנגס־אַרבעט. זייערע פנימער — פאַרשאַטנט, גרוי — ווי די פאַרטונקלטע הייזער־ווענט. שטיל דאַרף זיין זייער לויפן איבער דער גאַס. אַזוי איז דער באַפעל פון די דייטשע באַגלייטערס, מיליטער־לייט, קאַוואַלעריסטן וואָס רייטן אויף זייערע אויסדרעסירטע באַזאַטלטע פערד אויף די גלאַטע טראַטואַרן, עס זאָל פאַר זייערע פערד אָנגענעמער זיין דער געלאָף ווי אויף דעם שטייבערנעם ברוק. אַ געלאָף אָן אַ וואָרט אויסרעדן צווישן זיך. בלויז די פערד האָבן געמעגט הירושען, בלויז זיי, די באַגלייטערס האָבן געמעגט לאַכן, שפּאַסן.

און איינער אַ ייד, שוין אַן עלטערער, די דייטשן האָבן אים אויס־געקליבן, האָט געדאַרפט לויפן פאַרויס דעם מחנה און זינגען און טאַנצן און צופאַטשן מיט די הענט. בלויז ער. "א מ — א מ ר ת י — מ ט ה — ר ג ל י — ח ס ד ך — ה ש ם — י ס ע ד נ י — —"

אַ יסורימדיק זינגעוודיק קול אין אַוונטדיקער ליידיקייט. זייער מיד האָט ער אויסגעזען, דער עלטערער מענטש, דער שליח־ציבור. גאַרנישט אַזוי אַלט ווי מיד און אויסגעמאַטערט. די קניען האָבן זיך געבראַכן אונטער אים און ביידע אונטערגעריסענע פאַלעס פון זיין לאַנגער טוכענער קאַפּאַטע, האָבן זיך נאַכגעשלעפט אויפן ברוק ווי אָפגעשונדענע פעל פון אַ בעל־חיים וואָס אַט־אַט דאַרף עס אַוועקפאַלן און אויסציען זיך אויף דער ערד.

טאַמאַש האָט גלייך דערקענט דעם פאַן, נישט פאַרשטאַנען פון וואַגעט עס האָט צו אים זיך דערנומען כוח אַזוי צו לויפן, צו זינגען און צו

האָפּסלען מיט די פּיס. אַן אַנדערש מאַל וואָלט ער אַוואַי אים אַ כאַפּ געטאַן אויף די הענט און אַרויפגעטראָגן אין שטוב, וואָלט אים לפּחות אונטערהעאַלטן, אָבער איצטער האָט ער אָפּגעטאַן פּון אים די אויגן, געמאַכט זיך נישט זען, איז געזעסן געפּלעפּט, נישט אַ ריר געטאַן זיך פּון אַרט.

און אפשר האָבן זיי זיך פאַרשולדיקט? ... אפשר, אַ שטראַף אזא פּון גאַט פאַר אַלע זייערע זינד? ... און אפשר... אפשר קומט עס זיי? האַ? ווער ווייסט, ווער?

צוויי טעג נאָך דעם האָט ער זיך אויסבאַהאַלטן פּון יאַנען. געוואָלט אַליין, מיט אייגענעם פאַרשטאַנד באַנעמען די זאַכן וואָס געשעען. אין די צוויי טעג איז ער אַרומגעגאַנגען אַ צעדולטער. אויפן דריטן טאָג האָט ער אויפגעזוכט יאַנען, אַוועקגעזעצט זיך מיט אים פאַרן טויער פּון בורשטינס הויז, אויף דער גאַס.

„עס מעג דיר, יאַן, די כאַליערע נעמען, האָט טאַמאַש, דאַס מאַל אַן אויפגעראַמטער, גערעדט צום שכן זיינעם. איר האָט מיך צעמישט, כּמין, דו און דיין זינדל, טאַדעק. ווייס איך שוין אַליין נישט צי בין איך טאַמאַש, צי נישט, יאַק שוויגענטעגאַ באַגאַ קאַכאַם, אויס טאַמאַש, אויס — מאַכט מיט מיר וואָס איר ווילט, וואָס איר ווילט — — “

ביי יאַנען האָבן די אויגן אויפגעלויכטן. ווי לאַנג האָט זיין טאַדעק געדאַרפּט אַרבעטן מיט דעם מטוממדיקן מוח ביו ער האָט אים אַרויס-געפירט אויף אַ וועג, ווי לאַנג...

„וועסט נאָך זען, טאַמאַשיו, צו וואָס דו וועסט נאָך צוקומען! וויל נאָר זיין אַ מענטש און העלפן מיין טאַדעקן, אַה! ווי גוט עס וועט דיר נאָך דערפאַר זיין, וועסט שוין זען...”

און נאָר שטיל, אַז אַפילו אַ פּויגל זאָל זיינע ווערטער נישט אַוועק-טראַגן, האָט ער אים אַריינגעשעפטשעט אין אויער: גיב נאָר פּון דאַנעט אַ קוק אויף דער גרויסער וויינונג פּון דיין בעל-הבית, זעסט זי? יאַ? צו דיר, טאַמאַשיו, וועט עס געהערן. דיינס וועט עס זיין. אַנגעראַבעוועט ביי פּאַליאַקן, אויף זייער חשבון איז ער רייך געוואָרן, פּון זיי געלעבט, וועט אַלץ וואָס זיי האָבן צוריק געהערן צו די פּאַליאַקן. טאַדעק וועט

שוין זאָרגן דערפאַר, קאַנסט אויף אים זיך פאַרלאָזן. נו, קוק נישט אַזוי ווילד אויף מיר, אַ שווייס באַגיסט דאָך דיך אין גאַנצן. נו, שטעל אַוועק אַ פּלאַש בראַנפן. לאַמיר אַראַפּגיין צו דיר, וואַרט נישט."

"אַנס רייך האַבן אים אָנגעהיצט. זיין פנים האָט זיך צעפלאַקערט. די אויגן-ווייסלעך זיינע האַבן זיך פאַרצויגן מיט דינע בלוט-אַדערלעך, וואָס האַבן געשטופט זיך און נישט געווסט ווהין. ער האָט געחזרט אין קאַפּ יאַנס ווערטער: „צו דיר, טאַמאַשיו וועט עס געהערן", „צו דיר, טאַמאַשיו" — דער קאַפּ האָט ביי אים אַראַפּגעשווערט, נישט געקאַנט אים דערטראַגן. „אַ וויסטע בראַך אויף דיין קאַפּ, יאַן. האָסט אַ גאַלדן צינגל, ווערט טאַמאַש געפאַנגען פון דיינע זיסע רייד. נו, קום, שטעל זיך אויף, קום אין קעלער אַריין צו מיר, וועסט באַקומען אַ לייטישן טרונק, עס זאַל זיך לוינען. אַ טייוול ביסטו, אַ טייוול. אָנגערייצט מיר, און טאַמאַש האָט אָנגע-הויבן גלוסטן. יאַ, מיר גלוסט, אַז אַלץ זאַל זיין מיין, אַלץ מיין — —"

דאָס ערשטע פּלעשל האַבן זיי געטרונקען גלייך אויף גלייך: דער אַ גלאָז, דער אַ גלאָז. דערנאָך איז אַוועקגעקומען דער חשובן. שוואַך איז געווען דאָס ליכט ביי טאַמאַשן אין קעלער. בסך-הכל האָט געברענגט אַ חלבן ליכטל, און אַן אַ שיעור שאַטנס האַבן אַרומגעווילדעוועט אויף די ווענט. צוליב דער טונקלקייט און פון אַ סך טרינקען, האַבן זייערע הענט נישט אַפּגעפונען די גלעזער אויפן טיש. איצטער האַבן זיי געזופט גלייך פון פּלעשל און געהאַט די אמתע הנאה.

„גאַט איז אַן עדות, טאַמאַשיו, גאַט אַליין."

„אַז וואָס?"

„אַז וואָס כּווייל דיר זאָגן איז אמת, ריינער אמת."

„וואָסער אמת? צי נישט אויס ביי מיר די נשמה."

„אַז אַלץ איז פאַר דיין טובה וועגן, אַלץ."

„וואָסער טובה, צו אל די טייוול, רעדסט האַלבע ווערטער, יאַן."

יאַן האָט נישט געזשאַלעוועט קיין רייד. טאַמאַש האָט אים געקוקט

אין די אויגן אַריין, אין מויל אַריין, האָט אָנגעשפיצט די אויערן.

„נישט בלויז די ווינונג, נאָר אַלץ, ס'גאַנצע פאַרמעגן זיינס, טאָדעק

זאָרגט שוין דערפאַר, טוט דערין."

יחיאַל גראַנאַטשטיין

„ס'גאַנצע פאַרמעגן זיינס, ס'גאַנצע, — אַלץ פאַר אים... טאַקע אַלץ פאַר אים? פאַר טאַמאַשן?
„זייער גאָלד, זייערע בריליאַנטן, טאַמאַשיו, וועט געהערן צו אונדז, צו אונדז. יאָן האָט געזוכט טאַמאַשן אין דער פינצטער, געטאַפט מיט די הענט, גערופן אים, און צום סוף זיך איבערגעקערט אויף טאַמאַשן אַרויף וואָס איז געלעגן אויסגעצויגן אויף דער פּאָדלאַגע און געקאַלויטשעט מיט דער צונג: „גאָלד — — — „בריליאַנטן“ — „צו אונדז — — — „און פון די שטיבער זייערע אַרויס, אַרויס“ האָט יאָן געכאַרכלט, ליגנדיק מיט די פיס זיינע אויף טאַמאַשעס פלייצע.
„ — — פון די שטיבער — — — אַרויס — — —
ס'איז גוט אַזוי, יאָן, ס'איז גוט — — —

קאפיטל אכצן

זיינע ביידע הענט זענען געבליבן א וויילע שטעקן אין דער לופטן און ער האָט זיי גלייך צוריק אַראָפּגעלאָזט. פון געווינהייט האָט ער געוואָלט מיט זיי אַרומנעמען זיין ברייטע באַרד פון וועלכער עס איז מער נישט געווען קיין זכר. דאָס פנים אַליין איז, צוליב די ווונדן, געווען באַנ-דאָזשירט, און ער האָט עס נאָך אַרומגעוויקלט מיט אַ האַנטעך. איטשע-בער איז געוועסן מיט אים אין צימער, האָט, פון צער, נישט אויפגעהויבן צו אים די אויגן.

„וואָס שווייגסטו, איטשע-בער? קוק זיך איין אין מיין פאַרשענדט פנים און זאָג עפעס, זאָג! וואָס וויל דער רבונג-של-עולם פון די יידן האָבן? וואָס? אַלע מיינע יאָרן בין איך געווען נוהר נישט אויסצופליקן תלילה אפילו אַן איינציקע האָר פון דער באַרד. ווי זע איך איצטער אויס? ווי אַזוי?“

ער האָט אַראָפּגענומען דאָס האַנטעך פון פנים, אויפגעבונדן די באַנ-דאָזשן וואָס האָבן אים געאַרט. די שניטן האָבן אים אַנגעטאַן יסורים. איטשע-בער האָט נאָך אַלץ געשוויגן. זיין גאַנץ לעבן איז ער אַ תמים אין עבודת-הבורא. אַלע קענען אים ווי אַזעלכן, ווי אַ ייד וואָס דינט דעם אייבערשטן פון ליבשאַפט צו אים, מער ווי פון פאַרכטקייט. עס טוט אים שטאַרק ווי מרדכי-פייבלס צעריסן, צעקאַליעטשעט פנים, האָט נישט קיין מוט, קיין כוח צו קוקן אים אין די אויגן אַריין, לעבט מיט מיט זיינע יסורים, אָבער ווער ווייס און ווער האָט אַ השגה אין גאַטס וועגן? ווער קאָן עפעס זאָגן וועגן תכלית פון זיין רצון? דאַרף מען שווייגן. דער פאַר-שטענדיקער דאַרף שווייגן, נישטאָ קיין אַנדערער וועג. נישטאָ.

אָבער ר' מרדכי-פייבל האָט נישט נאָכגעלאָזט, געוואָלט הערן אַ וואָרט פון אַ ידיד-נפש און עס האָט אים געאַרט, פאַרוואָס איטשע-בער האָט זיך אָפגעשלאָסן אין זיין שווייגעניש.

„וידעת היום והשבות אל לבבך.“ אַזוי לערנט אונדז די תורה. דאַרפן

מיר וועלן וויסן, פארשטיין, און דעם פארשטאנד, דאָס וויסן, באַזעצן אין האַרץ. דער בעל „חובת הלבבות“ זאָגט אויך אַזוי. פון דאָנעט, אַז מען מעג וועלן פאַרשטיין וואָס דער הימל וויל, אַפילו מיט דער השגה מיט וועלכער מ'איז באַשאַנקען.“

„נישט צו אַלעם האָט אַפילו די העכסטע השגה אַ צוטריט, מרדכי־פייבל. צו וואָס זשע טויג עס דיר, צו וואָס?“

„דערפאַר ווייל כּיהאָב געזען געשריבן אין הייליקן זהר, אין פרשת קדושים, פון ספר ויקרא, אַז די וועלט — אונדזער ערדישע, גשמיותדיקע וועלט, איטשע־בער — איז אַ צירוף פון מידת־הדין און מידת־הרחמים. קיין איינציקע רגע, זאָגט דער בעל־הזהר, קאָן די וועלט נישט עקזיסטירן מיט בלויז מידת־הדין. ווי זשע האַלטן מיר? האָבן חלילה אויסגעלאָזט זיך דווקא פאַר אונדז די קוואַלן פון חסד און רחמים? אַם כּבנים אַם כּעבדים, זעמיר דאָך נאָך אַלץ בעסער פון די גוים!“

איטשע־בערן איז שווער געווען אויסצוהערן אַזעלכע האַרבע רייד, די תרעומות, האָט ער אָנגענומען ר' מרדכי־פייבלס ביידע הענט און מיט זיי אים אַ טרייסל געטאָן, ווי איינער וואָס וויל אויפוועקן אַ פאַרחלשטן, אַן אַוועקגעפאַלענעם כּדי ער זאָל צוריק אָפּגעווינען זיין באַווסטזיין, זיין גלייכוואָג.

„האָב רחמנות אויף דיר, מרדכי־פייבל, דערבאַרעם זיך אויף זיך אַליין. דווקא אין אַזעלכע שווערע טעג דאַרף מען זיך אָנגורטן מיט כּוח, טאַר מען זיך נישט פאַרלירן. הער! מען דאַרף האָפּן און גלייבן, אַז ס'וועט מקוים ווערן דער פּסוק פון נביא „אפּס כּי לאַ אשמיד את בית יעקב נאום ה'.“ מיט אמונה און בטחון מוז מען היינט לעבן, ברודער־לעב. אין דעם שטעקט היינט די גבורה. ווער ווייס? אפּשר אויך דער תּכלית פון די שווערע נסיונות?“

עס האָט שוין געמוזט זיין נאָך האַלבער נאַכט ווען איטשע־בער האָט זיך אַרויסגעשאַרט פון ר' מרדכי־פייבלס שטוב. שוין אויף די טרעפּ גייענ־דיק האָט ער געהאַט שווערע טענות צו זיך. נישט געדאַרפט אַזוי האַרב רעדן מיט אים. עס איז נישט קיין קונץ אויסצובאַהאַלטן זיך אין אַ שאַנק ווען די דייטשן באַפאַלן דעם הויף און זוכן אַלע מענער, אויסצומיידן דורך

דעם יסורים און בויון פון אויספליקן די באַרד, און דערנאָך זאָגן מוסר, שטראַפרייד אַ חבר וועמען דאָס אַלץ האָט געטראָפּן. ניין, דאָס איז נישט דער דרך אין חסידות. לחלוטין נישט. „אַל תדין את חברך עד שתגיע למקומו.“ דער דרך אין חסידות איז אַראַפּצולאָזן זיך צו יענעם, אַפילו ווען מען דאַרף איינשטעלן אייגענע מדרגות. אַ חסיד דאַרף קאַנען אויסטראַגן צוזאַמען מיט יענעם זיינע יסורים, מיטראַנגלען זיך מיט יענעם און אויף אַ בניעמותדיקן אופן העלפן אים אַרויסהייבן זיך צוריק, באַפרייען זיך פון דעם וואָס דריקט אים.

איטשע-בערן איז געקומען אויפן געדאַנק אַריינצוכאַפּן זיך אין שטיבל, פאַרברענגען דאָרט אַ ביסל ביחידות, און גלייך האָט ער זיך דערמאַנט, אַז דאָס שטיבל איז פאַרהאַמערט, אַז ס'איז נישט אַזוי לייכט אַהיין זיך אַריינ-צובאַקומען.

זיינע פיס האָבן אים צוריקגעפירט צו די טרעפּ פון ר' מרדכי-פייבלס שטוב. ער איז שוין געשטאַנען פאַר דער טיר. געוואַלט נישט מער ווי אַריינגיין אויף אַ רגע און בעטן ביי זיין ידיד ער זאָל אים מוחל זיין פאַרן צער וואָס ער האָט אים גורם געווען, פאַר דעם עגמת-נפש וואָס ער האָט אים אַנגעטאַן מיט זיינע רייד. ער האָט עס נישט געטאַן. האָט נישט אַנגעקלאַפּט אין טיר. געטראַכט, אַז עס האָט נישט קיין זינען, אויפצור-וועקן מענטשן אין אַזאַ שפּעטער שעה. „ער וועט עס טאַן אם ירצה השם מאַרגן, גלייך צו מאַרגנס, ווי נאָר זיי וועלן זיך טרעפּן.“ ער איז דעריבער אַראַפּ צוריק פון די טרעפּ, פאַרבייגעשלייכט זיך דעם הויף, און אין געאיייל, אַרויף צו זיך אין שטוב וווּ חיה, זיין ווייב, האָט אין אומגעדולד אים אויס-געקוקט, געוואַלט אים שוין זען בשלום אין דער היים.

*

לאַנג נאָך איטשע-בערס אַוועקגיין, איז ר' מרדכי-פייבל נאָך אַלץ געזעסן אין זיין ווייכן פאַטעל און נישט געטראַכט פון אַריינגיין אין בעט, פון לייגן זיך שלאָפּן.

איטשע-בער, ווייס ער, איז אַן אמתער גוטער פריינד. מיט זיינע רייד האָט ער חלילה-חלילה אים נישט געוואַלט וויי טאַן. אַ חוץ דעם, האַלט ער

אַליין, אַז איטשע-בער איז גערעכט... דאָס מויל ביי אַ מענטש איז נישט באַשאַפן בלויז כדי אַרויסצוברענגען רייד, נאָר אויך כדי צו זיין אַ צוים ווען מ'קאָן געשטרויכלט ווערן. דעריבער האָט אַ מויל ליפן צו קאָנען עס צומאַכן, פאַרשליסן. און מ'קאָן אַפילו האַלטן אָפן און פון דעסט וועגן שווייגן. שווייגן. יאָ ווער נאָך ווי ער קען אַזוי גוט איטשע-בערן וואָס איז ביי אים אין שטוב ווי אַן אייגענער ברודער? ווייס ער, אַז זיינע כוונות זענען געווען גוטע, האָבן נישט געהאַט קיין שום פניות, און, אַז ער האָט געמיינט בלויז זיין טובה וועגן — נישט געוואָלט, אַז ער זאָל חלילה אַריינפאַלן אין עצבות, אין יאוש. פאַרקערט, געמיינט אים צו זאָגן, אַז וואָס שטאַרקער עס איז דער מענטש, דער ייד, אין נסיונדיקע טעג, אַלץ מערער איז ער מסוגל אויסצוטראַגן יסורים וואָס קומען אויף אים ביז עס קומט די ישועה... אויב אַזוי, טאָר ער נישט האָבן קיין תרעומות אויף אים, אַפילו נישט כהוא זה.

נאָך אַ שעה און נאָך אַ שעה פון דער נאַכט זענען אָפּ. דער שיינער שטיי-זייגער האָט אויסגעקלונגען איין שעה נאָך דער אַנדערער און ער האָט נישט געהערט דאָס קלינגען, ס'איז נישט דערגאַנגען צו אים. די שויבן-טיר פון באַלקאָן איז געווען פאַרהאַנגען. די טונקלקייט אין צימער — אַ שטאַרק געדיכטע, אַ שווערע. און וואָס האָבן זיינע אויגן געזען? ... דאָס גרויסע הויז אויף אַלענבי גאַס... אַזוי ברייט, אַזאָ לענג... אַזוי פיל ליכט שפאַרט דאָרט אַרויס פון די אַלע פענצטער. אַ סך, אַ סך מענטשן ווינען אין דעם הויז. ער ווייסט עס גוט. געהאַט דעם פלאַן אין האַנט, געווסט אַלע פרטים. איצטער זענען אַלע ווינונגען באַזעצט, אַ סך מענטשן זענען זיך אַנגעפאַרן אין לאַנד אַריין. עס זענען נייטיק געווען דירות. וואַרעם מ'קאָן דאָך נישט ווינען אויף דער גאַס, נעכטיקן ביים ברעג ים, אויף אַ באַנק... און ער האָט נאָר געדאַרפט געבן האַנט-געלט, אַפּשליסן דאָס עסק...

און...

אַ בילד אַראָפּ, אַ בילד אַרויף. דאָס דאָרף פון די פרומע. אַט זענען די הייזקעס, די גרינע פעלדער, באַזייטע, באַפלאַנצטע, באַביימערטע. און די מענטשן דאָרט... בעל-הבתישע יידן. רייכע סוחרים פון דער היים. אַפילו

חסידים, אנשי-שלומנו. ער האָט זיי געזען אין די פעלדער. געזען זיי אַקערן און זייען, האָדעווען שאַף, פאַשען בהמות, ווי די אור-טאַטעס, ווי אין בראשית...

מנחה-צייט. עלטערע און יינגערע, קומען אַנצולויפן פון די פעלדער, ווער מיט אַ רידל אין האַנט, ווער מיט אַ גראַב-אייזן, מיט אַ שניטמעסער. אַנדערע קומען רייטנדיק אויף פערד, אַדער יאָגן אָן אויף וועגענער. זיי פאַרקערעווען גלייך אין בית-מדרש אַריין — אַ הילצערנע בויד, אַ מין געצעלט אַוועקגעשטעלט אין מיטן פעלד — וואָשן די הענט און שטעלן זיך דאַוונען. וואָסער דאַוונען!

ער קאָן זיך נישט אַפרייסן פון זיי. ער בלייבט דאָרט נעכטיקן. זיצט היימישדיק און געמיטלעך אין אַ שטוב ביי אַ געקומענעם פון וואַרשע, פון אנשי-שלומנו. געלאָזט דאָרט די הייזער, צוויי געשעפטן אויף נאַלעווקי און דלוגא גאַסן. געקומען פאַרשוואַרצט ווערן, געקומען לעבן, אַ שווער, אַבער אפשר גאָר, אַ שענער לעבן, אַ דערהויבנס...

און דער גמרא-ניגון... דורך אַפענע טיר און פענצטער פראַלט ער אַריין אין דער שטוב וווּ ער געפינט זיך. פון בית-מדרש קומט ער, אויסגע-זונגען דורך די פאַרמאַטערטע נאָך אַ שווערן טאַג אַרבעט אין פעלד, אונ-טער דער ברענענדיקער זון. גלייך נאָך אַוונטברויט האָבן זיי זיך אומגע-קערט אַהין, אויסגעזעצט זיך אַרום טישן — פשוטע, נישט געהובלעטע ברעטער אַרויפגעלייגט אויף ליידיקע קעסטלעך פון מאַראַנצן — פאַר-שאַרצט די אַרבל, געעפנט די גמרות און גענומען לערנען אַזוי התלהבות-דיק, מיט אַזאַ ברען, אַז נישט בלויז אין דער שטוב וווּ ער זיצט צעקלינגט זיך דער ניגון, נאָר שפרייט זיך אַזוי איבערן גאַנצן דאָרף, קוואַרטירט זיך איין אומעטום, טראַגט זיך איבער די ברייטע פעלדער און פאַלט דאָרט צו צו די געוויקסן ווי פרימאַרגן-טוי און באַהויכט זיי, באַלעבט זיי, דער-שלאַגט זיך צו וואַרצלען פון אור-אַלטן דורותדיקן פלאַנץ, ברענגט זיי אויף, באַנייט זיי.

ער שעמט זיך צו קוקן די מענטשן אין די אויגן אַריין. ער זיצט לעבן זיי אין בית-מדרש. אַה! גאַרנישט אַנדערש פון גרויסן שטיבל אין זיין הויז... נישט אַנדערש פון יצחקל שוחט, פון יאַסל לערמאַן, פון זייער פלפולן

זיך, דאָס האַרץ גייט אין אים אויף פון פרייד, פון דעם וואָס די אויגן זעען, פון דעם וואָס די אויערן הערן זיך צו, און ער איז צווישן זיי, מיט זיי — — — ווו? ווו? הא? וואָס עפעס? ווו? איז עס אַהינגעקומען? ווו? זענען די בריקן אַהין? כאַטש איין בריק... כאַטש איינע...

*

לויט זיין חשבון האָט שוין געדאַרפט אָנהייבן טאַגן. ער האָט עס אויס-געשפּירט אַפילו דורכן פאַרהאַנגענעם פענצטער, און ווייל אַזוי, האָט ער געקליבן זיך אַראָפּצוגיין פון געלעגער, וואַשן די הענט און דאָס פנים, נאָך דווקא אין דער רגע האָט ער איינגעדערעמלט.

ער האָט אַוודאי נישט געדערעמלט מער ווי מינוטן און איבערגעוועקט זיך. אין דער ערשטער מינוט איז אים אויסגעקומען ווי עמעצער זיצט אויף אים און קנאַלט אים איבערן קאַפּ. אַ וויילע איז ער נאָך געלעגן אַ צעטומלטער, און גלייך אַ הייב געטאַן זיך פון פאַטעל אַרויס, איז צו צו דער באַלקאַן-טיר, האָט לייכט אַפּגעדעקט דאָס געוואַנט וואָס האָט זי פאַרשטעלט. אונטן, לעבן זיין הויז איז געשטאַנען אַ לאַסטאויטאָ און אויף אים — דייטשע זעלנער, באַלאַדנטע מיט געווער. אַנדערע זענען געשטאַנען אין אַ קופּקע אויפן טראַטואַר.

אַלץ איז צוגעגאַנגען שנעל. עס איז זיי, ווייזט אויס, אַ שאַד געווען די צייט, האָבן זיי נישט געוואַרט, אַז מען זאָל זיי עפענען די טיר, נאָך אויפגעריסן זי מיט כוח, און אָן שיהות אַראָפּגעטריבן די פאַמיליע צווייג-רייך אין הויף אַריין.

אויפן דאָך-שפיץ פון רעכטן הויז-פליגל, איז געשטאַנען אַ שוואַרצע קראָ, פון די קראַען וואָס באַווייזן זיך שטענדיק אויף די דעכער אין די קאַלטע-סומגע טעג. זי האָט געדזשאַבעט די בלעך פון דער וואַסער-רינע און געקראַקעט אַראָפּ אין הויף אַריין.

ר' מרדכי-פייבלען איז דאָס האַנטעך וואָס האָט אַרומגעבונדן זיין באַנדאזשירט פנים, אַוועקגעקומען בעתן אַראָפּשליידערן אים פון די טרעפּ. איז ער געשטאַנען אין מיטן הויף מיט צעעפנטע פנים-ווינדן און זיי האָבן נאָך מער פאַרשענדט זיין אויסזען. זיינע אויגן-בליקן האָבן איצטער גע-

וואַנדערט פון אַרט צו אַרט. ער האָט געזוכט דאָס פענצטער פון איטשע-
בערס שטוב, געוואָלט אים כאַטש זען פון דערווייטנס און געזעגענען זיך
מיט אים. זיינע בליקן האָבן אים צוגעפירט צום לופטשיקל פון יעקב
אהרונס סוטערינע וואָס קוקט שטענדיק אַרויס אין הויף אַריין ווי אַ קראַנק,
אייטערדיק אויג, און פון דאָרט, צום פענצטערל פון ישראל דעם טרעגערס
קעלערשטוב, ער האָט זיי ביידע כמעט ווי נישט אָפגעפונען. וואָרעם כאַטש
עס האָט די זון געלויכטן און דער הימל איז געווען ימיש בלוי, איז פאַר
זיינע אויגן געשטאַנען אַ בעפל און האָט אַלץ מטשטש געווען, אָפגעמעקט.
זיינע ליפן האָבן שטיל געשעפטשעט אַ תפילה צו אַלע יידן פון זיין הויף,
אַז זיי זאָלן אים מוחל זיין במחילה גמורה, אויב ער האָט וועמען פון זיי
אַ מאָל געטאָן אַן עוולה.

און אויך ביי איטען און ביי די אייגענע קינדער האָט ער געבעטן,
אַז זיי זאָלן אים מוחל זיין, אויב ער האָט ווען עס איז זיי וויי געטאָן, גורם
געווען צער, אָנגעטאָן עגמת-נפש און זיי האָבן פון דעם געליטן.

„אויך איך בין אייך מוחל, האָט ער מיט אַ שטיקנדיק קול גערעדט
צו זיי, עץ זעט דאָך ביי וואָס עס האַלט.“ און זיי האָבן זיך אַרומגענומען,
צוזאַמענגעקנוילט זיך, געוואָרן איינס.

*

די לעווערטאָווער גאַס איז נאָך געווען ליידיק ווען דער לאַסטאוויטאַ
האָט אַוועקגעריירט פון אַרט. פון ערגעץ וווּ איז צו אים צוגעפאַלן אַ געוויין
און האָט זיי באַגלייט אין וועג אַריין. עמעצער האָט אַן עפן געטאָן אַ פענצ-
טער און גלייך עס צוריק פאַרמאַכט כדי נישט צו זען מיט די אייגענע
אויגן וואָס עס געשעט מיט דער פאַמיליע פון גרויסן גביר צווייגרייך פון
דער לעווערטאָווער גאַס.

ר' מרדכי-פייבל איז געשטאַנען אָנגעשפאַרט אין ווענטל פון דער
מאַשין, און האָט געקוקט דורך די שפאַרעס צו דער ליידיקער גאַס.
אַ מאַדנע זאָר. האָט ער אַ טעות, צי נישט? אַ קופקעלע פון דריי מענטשן
האָבן זיך געווינקלט נישט ווייט פון זיין הויז. טאַמאַש און טאַדעק — דעם

יחיאאל גראנאטשטיין

סטרוזש זון פון בורשטינס הויז, און דער דריטער... דער דריטער — נישט קיין אנדערער ווי דער גראף יאזשעמבסקי אליין. ער האָט אויסגעווישט די אויגן זיינע, געוואָלט זיין זיכער, אַז ער זעט ריכטיק, אַז ער האָט נישט קיין טעות, אַז דאָס זענען די דריי וואָס האָבן געגעבן אַ האַנט צו דעם וואָס פאַסירט מיט אים און זיינע שטוביקע.

ער האָט אַבער גלייך אָפּגעטאָן די בליקן פון זיי. וואָס גייען זיי אים איצטער אָן? וואָסער שייכות האָט ער מיט זיי, אין אַזעלכע מינוטן ווען אַ ייד ווי ער דאַרף עפעס אנדערש האָבן אין זינען.

אַ קאַלטער פרימאַרגן. אַ ליכטיקער. גאַלדענע זון-שטראַלן האָבן זיך אָנגעהאַנגען אויף די טונקל-גרויע הייזער-ווענט פון לעווערטאווער גאַס, אויף די נאַקעטע ביימער-צווייגן, ווי אָפּצודעקן זייער חרפה. און זיי האָבן אויך באַצירט, אָנגעלייגט זיך צופוסנס די דריי פאַרבינדעטע וואָס זענען געשטאַנען לעבן אַ הויז-וואַנט און געשושקעט זיך. די דריי, וועמען ס'איז נישט געקומען די פרימאַרגנדיקע ליכט-מתנה, נישט זיי. וואָרעם ערשט מיט אַ וויילע פריער האָבן זיי פאַרטיילט צווישן זיך דעם גרויסן רויב וואָס זיי האָבן פאַרטראַכט.

*

פאַר נאַכט. צופרידן, גרינג-געמיטיק, שטייען טאַמאַש און זיין סטעפאַניאַ ביים צעעפנטן פענצטער און זוכן מיט זייערע בליקן עמעצן פון הויף וואָס זאָל זיי זען אין זייער נייעם שטאַנד. אָנגעאַרבעט זיך אַ גאַנצן טאַג, האָבן זיי איצטער געקאַנט שוין אַ ביסל אַפרוען, אָנהויבן געניסן פון דעם רחבות. ביי טאַמאַשן איז דאָס בלוט האַסטיק געלאָפן. אים זענען געקומען אויפן זכרון די שבתים און די ימים-טובים, די אַלע טעג ווען ער פלעגט אַרויפ-קומען אַהער צום פּאָן כדי צו טאַן די קנעכטישע אַרבעט. ער מוז דאָס אַלץ אויסרייסן פון זיין געדעכעניש, האָט ער צו זיך געזאָגט. פטור ווערן פון זיי אויף שטענדיק. אויף אייביק.

ער איז אַוועק פון פענצטער און איז אַריין אין שרייבזימער ביי וועמעס טיר ער פלעגט אַריינקומענדיק צום פּאָן אין שטוב, בלייבן שטיין,

אריינגיגן זיך צום פאן און אים באגריסן. איבער דער ספרים־שאַנק איז איצטער געהאנגען דאָס בילד פון דער „הייליקער מאַמע“.

„אויך, זי“ איז דערהויבן געוואָרן. פון זיין פינצטערן קעלער — אין דער גרויסער ווינונג אַריין פון דעם ייד צווייגרייך. אַ ליכטיקער צימער. עס פאַסט פאַר איר דאָס אָרט. אין גאַנצן אַנדערש זעט זי דאָ זיך אָן. ער וואָלט אַפילו געשווירן זיך, אַז אירע אויגן שמייכלען אַראָפּ צו אים. זענען אים מוחל פאַר אַלץ...“

טאַמאַש איז צו נענטער צו דער שאַנק און האָט אַוועקגעקניט פאַרן בילד.

„האַסט מיט מיר געטאַן אַ חסד, צוגעזען זיך צו מיין שפּלות און אַרויסגענומען מיך פון אים. דיין גרויסע גוטסקייט! כּוועל עס געדענקען, כּוועל עס שטענדיק געדענקען. אַ קריסט בין איך, אַ גלייביקער, און דער וואָס האָט דאָ בעל־הבתעוועט?...“

אַ ווילדע פּרייד איז באַפאַלן סטעפּאַניאַן ווען זי האָט, אַריינקומענדיק אין שרייבצימער געטראָפּן איר מאַן קניען פאַרן הייליקן בילד. „אַ גאַנץ לעבן האָט ער נישט געוואָלט קומען אין קלויסטער אַריין. נישט געגאַנגען קיין מאָל מתוודה זיין זיך פאַרן גלח, און איצטער... ס'האַרץ האָט ביי אים זיך איבערגעקערט.“

„גיי נישט אַרויס, מכשפה מיינע, וואָרט אַ מינוט. הערסט וואָס כּוואָג דיר? מען דאַרף פּטור ווערן פון זיי, מען דאַרף! איין מאָל פאַר אַלע מאָל! זיי קאַנען מיך פון נעכטן, פון הייצן די אויוונס, פון רייניקן די קלאָזעטן. איך וויל עס נישט. איך וויל נישט...“

„גערעכט, טאַמאַשיו, גערעכט!“

„אויב אַזוי, טאַ נעם אַרויס פון זייער קרעדענס אַ גוט פּלעשל, וועסט שוין געפינען. לאַמיר פאַרטרינקען דעם נייעם טאַג, סטעפּאַניאַ, די נייע צייט, אונדזער ני גוט לעבן.“

„וואָס עפעס איצטער? נישט טאַג, נישט נאַכט...“

„וואָס מיר טאַג, וואָס מיר נאַכט? אַ געזונטע כּאַליערע אויף דיין

יחיאַל גראַנאַטשטיין

קאַפּ. ברענג שוין אַרײַן אַ פּלעשל בראַנפּו, צי ליקער, אַנישט — גיי צוריק
אַראָפּ אין קעלער אַרײַן, פּויל דאָרט ווי אַ הונט.“
סטעפּאַניאַ האָט נישט געוואָלט מער הערן פּון אַ לעבן אין קעלער,
האַט זי אַרײַנגעבראַכט אַ פּלאַש גוטן ליקער וואָס זי האָט געפּונען אין
שײנעם קרעדענס, און זיי האָבן בײדע געטרונקען און געטרונקען אין דער
נאַכט אַרײַן.
פּרישע, געזונטע כּוחות האָבן זיך דערוועקט אין טאַמאַשו, און זיי
האַבן אים אָנגעפּילט מיט פּרייד און אַ סך באַגערן...

קאפיטל ניינצן

ביי אלעקסי בראַניעוויטש, דער סאַלט־ס און מיכאַלאָווקע, איז נישט לאַנג פאַר דעם אויסבראַך פון דער מלחמה אַוועקגעשטאַרבן זיין איבער־געגעבענע ווייב, אַלאַג, און מיט איין מאָל איז די גאַנצע ווירטשאַפט אַרויפגעפאַלן אויף זיין קאַפּ ווי אַ שווערע משא. אַלאַג איז אים געווען געטריי, האָט ס'גאַנצע לעבן אים געשאַנעוועט און געטאַן אַ סך שווערע אַרבעטן וואָס נישט יעדע פּויערטע טוט זיי. אַז זי איז אַוועק, האָט אַלעקסי בראַניעוויטש געדאַרפט וועגן אַלץ אַליין זאַרגן און טאַן זאַכן אין דער ווירטשאַפט צו וועלכע ער איז נישט געווען געווינט.

מיטן דערנענטערן זיך פון ווינטער איז דער עול געוואָרן נאָך גרעסער. דער עטלעכע-אין-זעכציק-יעריקער סאַלט־ס האָט קוים געקאַנט אַן עצה געבן זיך אין פעלד מיט דעם אַלעם וואָס מען האָט געדאַרפט דאַרט טאַן פאַרן אַראַפּגיין פון שניי.

אַנדערע פּויערים פון מיכאַלאָווקע, וועמעס פעלדער עס האָבן גערע-נעצט מיט זיינע פעלדער, האָבן נאָך פּרזער זיי שוין געהאַט צוגעגרייט צום ווינטער, געוואָרט אויפן שניי וואָס זאַל צודעקן די ערד, זי אויס-וואַרעמען, און געהאַפט, געבעטן, אויף אַ גוט גערעטעניש.

נישט אַזוי איז געווען מיט אַלעקסי בראַניעוויטש. ס'איז שוין געווען טיפּער האַרבסט, די נעכט זענען געווען פּראַסטיקע און ער איז נאָך נישט געווען פאַרטיק מיט דעם אַלעם וואָס ער האָט געדאַרפט טאַן, איז כמעט יעדן טאַג אַרויסגעפאַרן אין די פעלדער אַריין, אַפּגעאַרבעט אַ פאַר שעה און צוריק אַהיימגעפאַרן.

דעם טאַג האָבן זיינע הענט עפעס נישט געלייגט זיך צו טאַן. אַ פאַר-טראַכטער איז ער געשטאַנען אין דער בלאַטיק-ווייכער ערד, די הענט אין די טאַשן אַריינגעשטעקט, האָט זיך נישט באַוועגט, אויסגעזען ווי אַ סטראַשילדע וואָס מען האָט איבערגעלאָזט אויף אַ ליידיק שטיק פעלד

אויף וועלכן ס'איז גאַרנישט געבליבן וואָס אויסצוהיטן פון פייגל צי אַנ-
דערע בעלי-חיים.

פּלוצלונג, און צום ערשטן מאל, איז אים פאַרביי געגאַנגען אַ געדאַנק,
אַז עס וואָלט גאַרנישט געווען אַזוי קרום, אויסצוגעפינען פאַר זיך אַ פאַר-
סיקע ווייב, וואָס זאָל זיין גוט פאַר דער שטוב, פאַר דער ווירטשאַפּט, נו,
און פאַר אים אַליין... אַלעקסי בראַניעוויטש האָט די מחשבה גלייך אָפּגע-
שטופּט, מיט דער האַנט זי אַוועקגעמאַכט. אַפילו פאַרשעמט זיך פאַר זיך
אַליין. „אויף דער וועלט גייט אַן אַ מלחמה, קיינער ווייסט נישט וואָס דער
מאַרגן וועט ברענגען, די גערמאַנען האָבן באַזעצט זיין לאַנד, טוען אָפּ
אַל דאָס בייזס, און ער, דער פאַרערטער סאַלטיס, וועט אין זינען האָבן
וואָס עס איז גוט פאַר אים, פאַר זיינע בעקוועמלעכקייטן... נו, זייער
יושרדיק...”

אַ קלאַגער פּויער, דער אַלעקסי בראַניעוויטש. מיט אַ גלייכן, געזונטן
שכל. די מיכאַלאָווקער פּויערים האָבן אים טאַקע שטאַרק געשעצט, גע-
האַלטן אים זייער בכבודיק. אין לעבן זיינעם נישט געלערנט אין אַ שולע,
האַט ער ווי נאָר ער איז אויסגעוואַקסן, אַליין אויסגעלערנט זיך גוט לייענען
און שרייבן. פון שטענדיק אָן האָט אים שטאַרק אינטערעסירט וואָס עס
טוט זיך אין לאַנד, און אין דער גרויסער וועלט. דערפאַר האָט ער געלייענט
אַלע גייעסן אין די בלעטער, און ווען נאָר ער פלעגט צונויפטרעפן זיך מיט
פּויערים פון דאָרף, ביי זיי אין די שטיבער, אָדער ביי אים, האָט ער זיי
איבערדערציילט פון דעם וואָס ער האָט געוואָסט, וואָס ער האָט מיט זיינע
אייגענע אויגן געלייענט. אָבער, אויסגעקליבן אים פאַר אַ סאַלטיס, האָבן
די מיכאַלאָווקער פּויערים נישט בלויז דערפאַר ווייל ער איז געווען אַ קע-
נער, אַ ווייסער, נאָר, ווייל אַחוץ זיין קלאַרן פאַרשטאַנד וואָס ער האָט
געהאַט, איז ער געווען — אזו אין דעם האָבן זיי געזען דעם עיקר חשיבות
— אַן ערלעכער, געוויסנדיקער מענטש. אַזאָ אויף וועלכן מען קאָן זיך
פאַרלאָזן אין יעדן ענין וואָס מ'ברענגט פאַר אים כדי ער זאָל אַרויסזאָגן
זיין מיינונג. נאָך איינער אַזאָ ווי אַלעקסי בראַניעוויטש — האָבן זיי
געהאַלטן — איז אין מיכאַלאָווקע נישטאַ.

געזען, אַז די הענט האָבן נישט בדעה עפעס צו טאָן, האָט ער צוריק

איינגעשפאנט דאָס פערד אין וואָגן, און... נישט באַווייזנדיק אַרױפצולייגן די כלים, האָט אַ סעריע קוילן דורכגעשניטן דעם חלל, ממש איבער זיין קאָפּ. אין נאַענטן וואָלד האָט עפעס אַ טראַכקע געטאָן, ווי עס וואָלטן עטלעכע אַלטע ביימער געפאַלן פון ווינט צו דער ערד און אויסגעברילט אַ ווייגעשריי. אַלעקסי האָט אַרױפגעזעצט זיך אויפן וואָגן, אונטערגעטריבן דאָס פערד און אַרױסקומענדיק אויפן וועג, דערזען אַ מאַשין מיט סאַלדאַטן, אין גרינע מונדירן אָנגעטאָן, אַרױספאַרן אין וואָלד. ביי אים האָט גלייך זיך פאַרגנבעט אַ ספק צי דאָס זענען טאַקע ביימער אומגעפאַלן אין וואָלד, אָדער עס האָבן גאָר די סאַלדאַטן אַ מאַוסע מעשה דאָ אָפּגעטאָן. מיט איר געלאַסענעם פוילן גאַנג, האָט זיין „גניאַדע“ זיך דערנענטערט צום וואָלד וואָס שניידט דורך דעם וועג קיין מיכאַלאָווקע. אַבער, באַלד, באַלד, צי דאַכט זיך אים בלויו אויס? הערט ער אויף אַן אמת אַ מין שלוכצן? ער האָט אָפּגעשטעלט דעם וואָגן און גוט איינגעהערט זיך. יאָ, יאָ! טאַקע פון רעכטן ווינקל, פון יאָזשעמבסקיס וואָלד, ביים סאַמע עק. עס האָט אים אַ הייב געטאָן פון וואָגן אַראָפּ. דאָס שלוכצן איז געוואָרן קלאַרער. אַלעקסי האָט צוגעבונדן די פערד־לייצעס צו אַ בוים און איז אַריין טיפער אין וואָלד, געגאַנגען צום אָרט פון וואָנעט עס האָט זיך געהערט דאָס אונטערגעהאַקטע קול.

געזען האָט ער אַ קערפער־קנויל. אַ בערגעלע גופים. אַ קאַלוזשע פאַרגליווערט בלוט, ווי אַן ערשטע אייזשיכט איבער אַ וואַסערל, אין אַ רויטן קאַליר.

ער איז געשטאַנען אַ צעדולטער. האָט נישט געוואוסט וואָס אָנצוהייבן טאָן. דאָס אונטערגעהאַקטע קול איז צו אים דערגאַנגען פון קנויל אַרויס און ער איז געשטאַנען געליימט, געוואָלט רופן, שרייען, און ער האָט נישט מער ווי געברומט, חיה'ש געברומט. ער האָט זיך אָנגעבויען צו דער ערד. עס האָט אים אַ בלענד געטאָן פאַר די אויגן. ביסט אַלעקסי בראַניעוויטש, צי גישט? — האָט ער זיך אַ בייזער געטאָן. זעסט דעם פאַן צווייגרייך ליגן אַ פאַרוונדעטן, אַ געשאַסענעם, און דו שטייסט ווי אַ גולם, טוסט נישט גאַרנישט? ! ער האָט שנעל אַראָפּגעוואָרפן פון זיך די אייבערשטע מלבוש־ שים, אַראָפּגעצויגן דאָס העמד פון זיך, צעריסן עס אויף שטיקער און מיט

יחיאאל גראנאטשטיין

זיי ארומגעווישט דעם פאן פון בלוט. האָט פאַרבאַנדאָזשירט זיינע ווונדן, נישט קיין שווערע, און ערשט דערנאָך האָט ער אַ ביסל לייכטער אָפּגע- דעכעט. „ער דאַרף לעבן“, האָט ער שטיל געזאָגט צו זיך ווען ער האָט דערשפּירט דעם פּאַנס אַטעם אויף זיך. „ער דאַרף לעבן“, האָט ער איבער- געזוהרט די ווערטער נאָך דעם ווי ער האָט איינגעקוקט זיך אין זיין פּאַר- שענדט פנים און נאָך אַ מאל געוואָלט זיין זיכער, אַז ער האָט נישט קיין טעות, אַז ס'איז טאַקע דער פּאַן וועמען עס געהערן די וועלדער אַרום מיכאַלאָוקע.

„און וואָס ער האָט נאָך צו טאָן ווייס ער אויך: קובר זיין די וואָס לעבן שוין נישט און מאַכן אַ סימן פון אַרט. אַ גוטן סימן, צו קאָנען דער- נאָך געפינען דאָס קבר, און דעם פּאַן אַליין... אַה! אים וועט ער געמען מיט זיך, וועט אים אַרויפלייגן אויפן וואָגן, גוט פאַרדעקן, אַז אַ ביזן אויג זאָל אים נישט זען. קיינער וועט נישט וויסן, קיינער נישט.“

*

די שנייען זענען געפאלן טאָג און נאַכט, האָבן געהורבעט זיך אין בערג, פאַרשיט די הייזקעס פון מיכאַלאָוקע ביז צו די פענצטער, באַדעקט זייערע שטרויענע דעכער ווי מיט פּוכענע פּערינעס, אַז עס זאָל די פּראַכט נישט אַריין אין די שטיבער. אין אַזוינע טעג האָבן די מיכאַלאָוקער פּויע- רים נישט געהאַט וואָס צו טאָן. מ'האַט געפאַרעט זיך אין שטוב, אין שטאַל, געטאָן אין שיער, פאַרראַכטן וואָס מ'האַט געקאָנט און געדאַרפט פאַר- ריכטן, און, אַז ס'איז נאָך געבליבן אַ ביסל צייט, האָט מען אַריינגעכאַפט זיך צו אַ שכן, אויסגעפרעגט זיך ווי עס האָלט מיט דער מלחמה, וואָס מען הערט אין שטאַט, און פאַר איין וועגס שוין אויסגעטייטשט די רייד פון קרייז-גלח וואָס פּרעדיקט יעדן זונטיק אין קלויסטער וועגן דעם, אַז נאָך מער פון פּרײַער, דאַרף מען אין אַזאַ צייט לעבן און אויפפירן זיך ווי אמתע גלייביקע קריסטן און טאַקע דורך מעשים עס באַווייזן...

אַ ליכטיקער פּרימאַרגן איז אויפגעגאַנגען. די פענצטער-שוויבן זענען געווען פאַרצויגן מיט פּראַסט-ביימער. זון-שטראַלן האָבן אויף זיי זיך אַנגעהאַנגען ווי אַנגעצונדענע ליכט, האָבן געוועקט און אַנגעזאָגט, אַז

ס'איז זונטיק, אז ס'איז שוין צייט אויפצושטיין און גרייטן זיך אין קלויס-טער אריין. אָנגעפּעלצטע און באַשטיוולטע זענען פּויערים און פּויערטעס אַריין אין די שטאַלן, אין די אַבאַרעס, צוגעגרייט עסן און טרינקען פאַר די בעלי-חיים זייערע, אויסגעמאַלקן די קוען, אַדורכגעזייט די מילך.

אַלעקסי בראַניעוויטש איז אַרויס שפּעטלעך אין הויף, האָט נישט געאיילט זיך. ער איז אַריין אין קושטאַל, האָט אָנגעפּולט די קאַריטע מיט עסן, אָנגעטראָגן וואַסער, אַז די בהמות זאָלן האָבן צו טרינקען, און ביים אַרויסגיין, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט לעבן דער „מאַטקאַ“, מיט ביידע הענט אַרומגענומען איר ווייכן האַלדז, מכירטובה צו זיין איר פאַר דעם וואָס אַפילו אין שווערע טעג איז זי גוט צו אים, גיט מער מילך פון ייגענע פון איר וואָס פּרעסן אָן אַ שיעור און אָן אַ סוף.

אַלעקסי האָט חשק געהאַט אַריינצוכאַפּן זיך כאַטש אויף אַ מינוט-צוויי אין שיעור, זאָגן „גוט-מאַרגן“ דעם פּאַן, זען וואָס ער מאַכט און גיין אין קלויסטער אַריין. „שפּיל זיך נישט מיט פּייער“, האָט ער אַליין זיך געוואָרנט. „דריי זיך נישט צו פיל אַרום דעם אַרט וווּ די סכּנה איז גרויס“, און ער איז נישט אַריין אין שיעור, האָט אים אויסגעמיטן.

זיינע טריט אין קלויסטער אַריין זענען געווען פּוילע, צוריקגעהאַל-טענע. צוויי מאל אין דער וואַך, מאַנטיק און דאָנערשטיק, פּלעגט ער געשיקט ווערן פון פּאַנס וואַלד-ביוראָ אין שטאָט אַריין, צום פּאַן אַהיים מיט פּאַפּירן, חשבונות און באַריכטן וועגן אַרונטערגעלאָזטע ביימער, איינ-געלייגטע, אַדער אַרויסגעפּירטע פון וואַלד. בכבודיק פּלעגט דער פּאַן אים אויפּנעמען ביי זיך אין צימער, רעכענען זיך מיט זיין וואָרט. און בסך-הכל וואָסער שטעלע האָט ער ביי אים פּאַרנומען? אָן אויפּזען אין גרויסן וואַלד-טייל וואָס דער פּאַן האָט אָפּגעקויפט ביים פּוסטן שיכור, דעם יאָזעמבסקי וואָס האָט שוין באַלד זיין גאַנץ פּאַרמעגן פּאַרשפּילט אין קאַרטן און ווער ווייס אין וואָס נאָך.

המ... און איצטער פּרעדיקט „דאָס פּאַטערל“ יעדן זונטיק, אַז מען זאָל זיין פּרום און גוט, אמתדיקע קריסטן זאָל מען זיין, און פּאַרגעסט אָנצו-זאָגן, אַז מען זאָל אויך זיין געוויסנדיקע מענטשן וואָס זאָלן קיינעם קיין שלעכטס נישט טאָן, קיינעם נישט, אָן אויסנעם...

ער איז געווען פון די פארשפעטיקטע אין קלויסטער און ער האָט דערנאָך נישט געאַיילט זיך צו זיין פון די פריע אַרויסגייערס. ער האָט וואָס אַן אמת חשק געהאַט צו פאַרשמועסן זיך אַ ביסל מיטן „פאַטערל“, מרמזו זיין אים וואָס מען וואָלט געדאַרפט אין אַזעלכע צייטן פּרעדיקן פאַר די גלייביקע, אָבער ווען ער איז שוין געשטאַנען מיט אים, האָט זיין מויל ביי אים זיך פאַרשלאָסן, נישט געוואָלט אַרויסברענגען אַ וואָרט.

אויפן ברייטן, באַשנייטן סקווער אַרום קלויסטער האַבן, נאָכן געבעט געזאַמלט זיך פּויערים-גרופקעס פון מיכאַלאָווקע און פון דער אומגעגענט. אַלעקסי בראַניעוויטשן האָט נישט געגלוסט זיך אויסצוטישן אַ וואָרט מיט קיינעם. אים האָט געצויגן אַהיים צו זיך, ער האָט געפילט אַ פּרעמדקייט צו אַ סך פון די וועלכע ער האָט יאָרן לאַנג געקענט, געוואָלט זיי אויס-מיידין. אין דעם מאַמענט האָט אים עמעצער אַ רוף געגעבן ביים נאָמען און גלייך איז ער געווען אַרומגערינגלט פון אַ גרויסער פּויערים-חבורה. פּראַנעק קאַסטקאַ פון יעזשאַרנע האָט אַ רייב געגעבן איין האַנט-פלאַך אין דער אַנדערער, אַריינגעשפיגן און געלאָזט זיך הערן:

„ווי כּהאַב ליב גאַט, אַלץ וואָס כּדערצייל איז אמת. זיין שטוב איז געשטאַנען אין עק שטאַט, פון די לעצטע אויף די וואָליער לאַנקעס, ביים שידוועג. „פּעיטאַך“ האָט מען אים גערופן. אַ גוטער סטאַליער. גאַלדענע הענט האָט ער געהאַט. כּהאַב געפלעגט אַריינקומען צו אים. אַ גאַנצער הויף פול מיט ברעטער. און אַ שטוב האָט ער געהאַט — אַ פאַלאַץ. נישט לאַנג פאַר דער מלחמה אַליין פאַר זיך אויפגעשטעלט. האַב איך מיר אין האַרצן געזאָגט, וועסט נישט זיין קיין מענטש, פּראַנעק, אויב דו וועסט נישט אַריבערשטעלן זיין שטוב קיין יעזשאַרנע. ר'הערט? וואָס זאָל איך לאַנג ברייען? נישטאַ מער פּעיטאַך דער סטאַליער, נישטאַ. און זיין שטוב... נו, אַדרבא, קומט אַריבער קיין יעזשאַרנע וועט איר זי זען. אַריבערגעבראַכט און אויפגעשטעלט זי אויף סיני...“

ביי אַ סך האַבן די אויגן זיך צעגלאַנצט פון קנאה. זיי האַבן געצויגן די וואַנצעס, געווישט זייערע עקן מיט שפייכעך און אויסגעשפיגן — פון גלוסטונג — אין שניי אַריין.

פּראַנעק האָט מיט אַ מאָל אַ קער געטאַן זיך צו אַלעקסין דעם סאַלטיס

און אריינגעבאמקעט אים אין אויער אריין, און אויך אנדערע זאלן הערן זיין זונטיקדיקן סוד.

„הער מיך צו, אלטער מאן. קאנסט א סך אויפטאן פאר די מיכא-לאוקער פויערים און אויך פאר די פון די נאענטע דערפער. מען דארף נאך וויסן ווי אזוי עס צו מאכן. פאראן א סך שטיבער דארט אויף דער לעווערטאווער גאס און ארום איר. די זשידעס זענען דארט שוין נישטא. אויס מיט זיי... און זייער פארמעגן — אזוי פיל, אזוי פיל! צו אונדז געהער עס! פאר אונדזער געלט זענען זיי רייך געווארן. אדרבא, פרגע ביים „פאטערל“, ער וועט דיר זאגן. אבער מיט קאפ, אלעקסי בראניע-וויטש, מיט שכל! פראנעק קאסטקא קאן צוהעלפן. ער קאן...“

אלעקסין האט זיך פארגלוסט א שפיי טאן פראנעקן אין פנים אריין. געוואלט אים דערמאנען וויפל מאל מען האט אים געכאפט גנבענען האלץ פון וואלד וואס געהער צום פאן צווייגרייך און וויפל מאל ער איז שוין געזעסן דערפאר אין טורמע. איז א ווונדער, און אזא איינער האט געמאכט יד-אחת מיט די דייטשן, פארקויפט זיי זיין נשמה? יא, ער וואלט עס אים געדארפט זאגן, און אלע זאלן וויסן ווער ער איז. אבער ניין. אויף זיין מויל דארף היינט הענגען א שלאס. ער דארף און מעג אלץ אויסהערן און שווייגן, כאטש יעדעס ווארט פון פראנעק קאסטקא האט ווי מיט בייטשן געשמיסן אים איבערן פנים.

מיט א דערשלאגן געמיט האט ער געלאזט זיך אהיים, געטאפטשעט אין שניי, יעדע וויילע אפגעשטעלט זיך, ווי ער וואלט כסדר אנגעשלאגן זיך אין שטעכלדראט, אין אנדערע שטרויכלונגען צוליב וואס ער איז כמעט נישט געווען מסוגל צו טאן א טריט פארויס.

יחיא אל גראנאט שטיין

קאפיטל צוואנציק

פון נאך מיטאג אן האט די טיר פון איטשע-בערס שטוב נישט צוגע-
מאכט זיך. די וואס האבן געווינט ווייט פון ר' מרדכי-פייבלס הויז, האבן
אין מורא דורכגעשלייכט זיך איבער דער לעווערטאווער גאס און געדאנקט
גאט נאך דעם ווי זיי זענען בשלום אריין צו איטשע-בערן אין שטוב.
ווען ס'איז אין דרויסן געווארן טונקל, האט מען אפגעשלאסן די
שטוב, גוט פארהאנגען די פענצטער. גלייך נאך מעריב האט דאס ביסל
מענטשן וואס האט זיך צונויפגעזאמלט צו דער הייללא פון אלטן רבין,
אויסגעזעצט זיך ארום א פארלענגערטן טיש אויף וועלכן עס זענען געלעגן
אנגעשניטענע שטיקלעך ברויט, ווי פארציעס לעקעך אין אמאליקע גוטע
צייטן. אין מעשענע לייכטערלעך האבן געפלאטערט ליכט-פייערלעך, גע-
הויבן זיך און צוריקגעפאלן, געצאפלט ווי ליפן בעת א שטיל געבעט.
נישט בלויז שטיבל-יידן זענען געקומען צו איטשע-בערן אין שטוב
אריין. פאר איין וועגס האט ער שוין אריינגערופן עטלעכע שכנים פון הויף
וועגן וועלכע ער האט געוואסט, אז זיי הונגערן צו.
קליגער, דער איינציק פראגרעסיווער איינוווינער אין ר' מרדכי-פייוול
צווייגרייכס הויף, איז געזעסן לעבן יאנקל דעם סאדאוויניק — א שכן מיט
וועלכן מען האט אפגעווינט ס'גאנצע לעבן א טיר לעבן א טיר און קיין מאל
האבן זיי כמעט נישט אויסגעזענדט א ווארט צווישן זיך, נישט געהאט קיין
שייכות, קוים געשאקלט מיטן קאפ ווען זיי האבן זיך געטראפן אויף די
טרעפ. קליגערן איז נישט אנגעשטאנען דאס שכנות מיט דעם איינפאכן,
נישט געלערנטן סאדאוויניק פון וועלכן ס'האט על-פי-רוב געטראגן זיך
ריחות פון געלעזשנטע בארנעס, צוגעפוילטע עפל, צי פלוימען, און בא-
מיסטיקטע ערד. קליגערס קינדער האבן אלע געלערנט אין פוילישע גימ-
נאזיעס, געטראגן היטלען מיט גלאנציקע דאשקעס און יאנקלס דעם סא-
דאוויניקס קינדער זענען אין די זומער-חדשים אפגעלעגן צוזאמען מיט אים
אין די סעדער, געהאלפן אים ארויסבאקומען פרנסה, און אין ווינטער, האט

יעדער איינער פון זיי, שוין דערוואקסענע, געמוזט ווערן „א מענטש“ ביי יענעם אין א געשעפט, צי געדארפט אַוועק אַרבעטן אין אַ וואַרשטאַט, ווערן גוט אויסגענוצט, ווייל זיי האָבן נישט געהאַט אַ פּאָך אין די הענט. איצטער האָט קליגער געהאַלטן אַנגעלענט זיין האַנט אויף יאַנקלס אַקסל און באַקלאַגט זיך פאַר אים אויף זיין טרויעריקן מצב. אַ גאַנץ לעבן האָט ער געהאַלטן אין איין מעקלערן, דעם פּריץ צוגערעדט צו פאַרקויפּן גיטער, וועלדער, און אַנדערע — זיי אַפּצוקויפּן. געלעבט פון ווינט, פון דער לופט, פון אַ וואַרט דאָ, אַ וואַרט דאָרט, פון דרייען זיך מיטן שטעקן אין גאַס, פון לויפּן פון איין פּוילישן רעסטאָראַן אין אַנדערן. און, אַז ס'האַט אויסגעבראַכן די וויסטע מלחמה, איז אין שטוב נישט געווען אַ פענעץ ברויט פאַר די קינדער. שוין באַלד אויספאַרקויפט אַלץ פון די שענק אַרויס, און וואָס ווייטער?

יאַנקל דער סאַדאָוויק האָט געמאַכט אַ מינע ווי ער וואָלט איינגעביסן אַ זויערן עפל. ער איז נישט געווען געווינט, אַז קליגער זאָל מיט אים בכלל רעדן, שמועסן, און אַוודאי נישט, אַז ער זאָל אַרויפלייגן אַ האַנט אויף זיין אַקסל, אַנלעבען זיך אין אים. — אים האָט שטאַרק וויי געטאַן דעם שכנס ביטערער מצב, נישט פאַרגעשטעלט זיך, אַז וואָס ער האָט געהערט פון אים, קאָן געמאַלט זיין אין אַ שטוב וואָס דרויסנדיק האָט אַלץ אַזוי געגלאַנצט און געפעכלט, שטענדיק אַזוי לייטיש זיך אַנגעטאַן, אין שטוב ביי אים, אַזעלכע צוויי שפּיל-טישן, פאַר יעדער טאַכטער באַזונדער, געמיינט שטענדיק — כאַטש אַ צווייטער, גרויסער וואַלד-סוחר אין זייער הויז...

ביים טיש האָט מען געקייט טרוקן ברויט. די זופּ וואָס חיה איטשע-בערס האָט צוגעשטעלט אויף דער קיך, איז נאָך נישט געווען פאַרטיק, האָט נאָך געדאַרפט זיך קאַכן. איז מען געזעסן פאַרצאָגט ביים בלאַסן שיין פון די צאַנקנדיקע ליכטלעך, און ס'איז נישט געווען וואָס עס זאָל אַ ביסל אויפהייבן דאָס געמיט, פאַרטרייבן די זאַרג.

יאַנקל האָט אַ צי געטאַן קליגערן ביי אַ לאַץ פון זיין מאַרינאַרקע, פּונקט ווי ער פּלעגט אַ צי טאַן אַ בוימ-צווייג כדי אַראַפּצונעמען מיט דער האַנט אַ רייפּע פּרוכט. דאָ אַנומלט, ס'איז געווען אין אַ פאַרנאַכט, אומ-

קערנדיק זיך פון דער ארבעט ביי די דייטשן, האָט ער אין גאַנצן זיך פאַר-
געסן, איז אַרויפגעלאָפן אויפן טראַטואַר כאַטש ס'איז פאַרבאָטן, נאָכגעלאָפן
אַ דורכגייער און גערופן: „פעטער בעריש, פעטער בעריש — — “ יענער
האָט אַפילו נישט אומגעקוקט זיך, איז ווייטער זיך געגאַנגען זיין וועג. און
וואָס האָט זיך אַרויסגעוויזן? אַ גוי איז עס געווען, אַ פּאָליאַק! אָבער פון
וואָנעט איז געקומען צו אים דעם פעטער בעריש פוטער מיטן ווידרענעם
קאַלנער, דאָס פּאַקענע היטל זיינס, דער ביינערער שטעקן מיטן זילבערן
הענטל? וואָס האָט דאָס אַלץ געטאָן ביי דעם פרעמדן גוי? דער פעטער
זיינער וווינט דאָך אין קאָנסקיוואַליע, און ער ווייסט גאַרנישט וואָס עס איז
מיט אים, ווייסט גאַרנישט...

ביי קליגערן האָט די פנים-הויט קענטלעך געוואָלט זיך רויטלען,
אַנגעמען אַ פאַרב און ס'איז גאַרנישט אַרויסגעקומען דערפון. ער האָט
זיך אַנגעבויגן צו יאָנקלען און אַ זאָג געגעבן אים אויפן אויער:

„איר'ט גלייבן, שכן? אַט דער איטשע-בער אויף וועלכן איך האָב
קיין מאָל נישט געוואָלט זיך אומקוקן, אַזוי פרעמד איז ער מיר געווען,
אַזוי ווייט פון מיין זגאַל, ווען נישט ער, וואָלט מען ביי מיר אין שטוב
ממש אויסגעגאַנגען פון הונגער! איר הערט?“

און אין קיך, אויף דער האַרטער שלאַפּבאַנק זענען געזעסן צונויפ-
געטוליעט חיה איטשע-בערס, פעסעלע יעקב-אהרנס און די איזאָנגעראַ-
דערין. אַלע דריי זענען געווען איינגעהילט אין טיכער. בלויז מויל און
אויגן זענען ביי זיי געווען אַפּגעדעקט און שטיקלעך לויזע באַקן.

די איזאָנגעראַדערין האָט נישט אויפגעהערט צו שלוכצן, געהאַט
טענות צו די דייטשע אכורים הלמאָי זיי האָבן זי נישט מיטגענומען און
אוועקגעפירט צוזאַמען מיטן מאָן און די קינדער, פאַרוואָס האָבן זיי גע-
לאָזט זי אַליין אין שטוב, ווי אַ מת אויף אַ בית-הקברות פאַר וועמען
מ'האָט נישט צוגעגרייט קיין קבר.

ווי שטענדיק האָט פעסעלע געהאַלטן איר קאַפּ באַהאַלטן צווישן די
אַקסלען. אויך איר יעקב-אהרון און יוסף-דוד איר זון זענען צוזאַמען פאַר-
צוקט געוואָרן. פון שטיבל אַרויס האָבן טאַדעק און טאַמאַש זיי אַרויסגע-
שלעפּט און איבערגעגעבן די דייטשן. זי האָט, ווי תמיד, מורא געהאַט

נישט צו זינדיקן מיט אן איבעריק וואָרט, פון דעסט וועגן האָט זי דאָס מאָל
נישט געפילט מסתמא ווי די אונטערשטע ליפּ בייגט זיך אָפּ ביי איר און
אַ זאָג געגעבן: „צוויי צדיקים זענען זיי געווען און ביידן אין איין טאָג
פאַרלוירן. נו? — — —“ און זי האָט גלייך נאָך מער איינגעהילט זיך
אין איר טוך, פאַרשטעלט אין גאַנצן דאָס פנים, כדי אַז וואָס ס'איז נאָך
פאַראַן אויף די ליפּן זאָל נישט אַרויסקומען פון מויל.

פון חיה־איטשע־בערס אויגן האָט געגלאַנצט אַ פייכטקייט. זי וואַלט
שטאַרק געוואַלט טרייסטן אירע מיטזיצערקעס אין קיך, פעסעלען, איר
חברטע, און דער שכנה נעבעך, און נישט געהאַט פאַר זיי קיין טרייסט־
ווערטער, האָט זי בלויו געווישט מיטן שערצל אירע פייכטע אויגן, געשעמט
זיך אויפצוהייבן אירע בליקן צו זיי, געלאָזט זיי צופאַלן צו דער ערד.

נאָך אַ גליק וואָס אין צווישן איז די גריץ געוואָרן פאַרטיק, און די
דריי ווייבער זענען אַראָפּ פון דער שלאָפּבאַנק, האָבן אַ שטעל געטאָן זיך
ביים פייער, גענומען פאַרען זיך ביי די טעפּ, אָנגעגאַסן פולע טעלערס
זופּ און דערלאָנגט זיי צום טיש.

אַן אומעטיקע סעודה אין דער יאַרצייט פון אַלטן רבין זכר צדיק
לברכה. מער פון אַ העלפט פון די חסידים פון שטיבל האָבן שוין געפעלט.
זענען די פנימער אַרום טיש געווען פאַראַבלט, די מיילער פאַרשטומט און
עס האָט געהערט זיך בלויו דאָס זופּן די גריץ ווי אַ כלי־סקען פון וואָסער
אין לידיקע רערן.

יאַ. איינער בלויו פון די אַלטע חסידים אין שטיבל — דודל ערליכמאַן
— איז פון זיין פאַרשטעקטן אַרט אויף דער באַן־גאַס אַראָפּגעקומען אין
איינשטעלעניש, צו איטשע־בערן, צו דער טרויעריקער, אומעטיקער סעודה.
ער האָט נישט פאַרטראָגן די פאַרשטומטקייט און אַוודאי נישט דאָס טרוי־
עריקע געמיט. איז ער אָפּער פון טיש, האָט אַרויסגענומען פון בוזעם־
טאַש אַ פלעשל ספירט, ריינעם 96־ער, און אַ זאָג געגעבן: „לאַמיר אַ
טרונק טאָן, לאַמיר פאַרברענען אין זיך דאָס עצבות. בטחון! בטחון! לאַמיר
אַנטרינקען זיך מיט בטחון, אַז מיר וועלן זיי איבערלעבן!“

קעפּ געבויענע צום טיש־צו האָבן זיך אונטערגעהויבן. אויגן האָבן
אַנגעהויבן פלעמלען ווי פייער וואָס דערקאַפט זיך אויף אַ רגע אין כמעט

אויסגעלאָשענע האַלעוועשקעס. דער עלטערער דודל איז אוועק אין אַ שטילן ריקוד און וווּ באַר ער האָט אָפּגעפונען אַ פנים פון וועלכן עס האָט אַראָפּ־געפינצטערט אַ מרה־שחורה, האָט ער גערופן, געבעטן זיך: „לאַמיר זיך שטאַרקן, לאַמיר זיך שטאַרקן, שמחה! דערלאַנגט שמחה פאַר דעם רבינס נשמה וועגן! אין ד׳רעד אַריין די גויים, מירן זיי איבערלעבן, איריט באַך זען!“

„לחיים — — —“

„לחיים — — —“

„זכותו תגן עלינו, הלואי, הלואי — — —“

מעצער האָט אָנגעהויבן אויסברומען אַן אַלטן ניגון וואָס מ'האָט געזונגען ביים רבין, און אַנדערע האָבן שטיל צוגעפרעפלט, ווי געשושקעט זיך. נישט מער. אויף מער האָט נישט געסטייעט קיין כוח, דאָס האַרץ האָט נישט געלאָזט... גלייך אויפן טיש איז דער ניגון אויסגעגאַנגען. טליענדיקע פונקען האָבן זיך געלאָשן. ס'איז ווידער געוואָרן שטיל און קאַלעמוטנע. צוואַמען מיטן נישט אויסגעזונגענעם ניגון זענען אויך אויסגעגאַנגען די עטלעכע ליכטלעך אין די מעשענע לייכטערלעך. אַ טונקלקייט האָט אָנגע־פילט דעם חלל פון צימער און עס איז נישט געווען נאָר אַ פילן אָפילו אַ ברעקל אויגנשיין וואָס זאָל אַ בליץ טאָן אין דער טונקלקייט אַריין און זי צוצורודערן, מינערן איר כוח.

*

שפעטער, טיפער אין דער נאַכט אַריין, איז איטשע־בער געזעסן אין זיין אַלקער ביי אַן אָפּענער גמרא און האָט געלערנט. אויף אויסגעבעטע געלעגערס זענען אין אַ זייטיקן צימער געשלאָפן די פון ווייט געקומענע, צוגעדעקט מיט וואַרעמע קאַלדרעס און ווינטער־מאַנטלען וואָס חיה איטשע־בערס האָט אַרויסגעשלעפט פון די שענק פון אומעטום. חיה אַליין איז געזעסן אין קיך, געוואַרט מיטן לייגן זיך שלאָפן ביז איר איטשע־בער וועט אויפהערן לערנען און אויך זיך צולייגן.

טראַכטנדיק אירע ווייבערישע טראַכטענישן, האָט זי פלוצלונג דער־

הערט איר מאַנס טריט זיך דערנענטערן צו דער קיר. פון דרך־ארץ וועגן
איז זי אים אַנטקעגנגעגאַנגען.

„וויילסט עפעס, האָ ?“

„ניין, בלויז געוואָלט עפעס זאָגן.“

חיה האָט נישט אויפגעהויבן די אויגן צו איר איטשע־בערן, אַפילו
אַ ביסל אָפגערוקט זיך, נישט צו שטיין צו נאָענט.

„מענטשן אין הויף הונגען. צו קליגען אין שטוב קומט נישט אַריין
אַ ברעקל ברויט, האָט נישט פאַר וואָס צו קויפן. דאָס אייגענע ביי יעקב־
אהרונס ווייב. זי דערציילט עס נישט, אָבער איך ווייס, מ'האַט עס מיר
געזאָגט. און די אוואַנגעראַדערין איז אַליין. אויך זי הונגערט צו. ווי אַזוי
קאָנען מיר אַראַפּשלינגען אַ ביסן ברויט, ווי אַזוי ? עס דאַרף נישט קאָנען
אָדורכגיין די קעל.“

„איז וואָס מיינסטו צו זאָגן ?“

„טיילן זיך מיט אַלץ וואָס מ'פאַרמאָגט. מ'טאַר היינט נישט לעבן פאַר
זיך אַליין. מ'עט פאַרקויפן די פאַסן־לעדער וואָס ליגן באַהאַלטן און קאָכן
עסן פאַר די וואָס נייטיקן זיך אין דעם. קאָכן און צעטיילן.“

„נא, אַדרבא, פאַרוואָס נישט ? אַז דו ווילסט אַזוי.“

„און נאָך אַ בקשה צו דיר : עס ווילט זיך מיר שטאַרק לערנען, אַזוי
לאַנג ווי מ'קען נאָך. וועסטו זיך פאַרנעמען מיט אַלע שטוב־ענינים, פאַר־
קויפן און קויפן וואָס מען דאַרף. אַ ביסל שפּעטער, פאַרטאַגס, רעכנן איך
צו פאַרגנבענען זיך אין שטיבל אַריין און אַרויפברענגען מיר אַ ביסל
ספּרים וואָס כ'דאַרף.“

„מהיכי תיתי. אַז ס'איז אַזוי דיין רצון, טאָ זיך און לערן, פאַרוואָס
נישט ? קאָנסט זיך פאַרלאָזן אויף מיר. דער אייבערשטער וועט אונדז
אויסהיטן.“

איטשע־בער האָט אומגעקערט זיך צו דער גמרא. גענומען פון ס'ניי
אַריינאָקערן אין דער רש"י וואָס איז געווען שווער, נישט געקאָנט זי
פאַרשטיין און איז איצטער אים אויסגעקומען נאָך שווערער, אומפאַר־
שטענדלעכער. ער האָט געבלעטערט אין מפרשים, געזוכט ביי זיי הסברים,
אויסטייטשן, און נישט געפינענדיק קיין באַשייד, האָט ער זיך אויפגע־

שטעלט, געטריטלט אויף און אָפּ, צוגעברומט שטיל זיין ניגונדל מיט וועלכן ער איז געווען איינגעוויינט, געפּלפּולט זיך מיט זיך אליין, גע-ענטפּערט און אָפּגעפּרעגט זיך.

חיה איז געזעסן פּאַרווינקלט אין קיך. עפּעס האָט איר דאָס האַרץ אונטערגעזאָגט, אַז ס'איז גוט וואָס זי איז אויף. אַ צוויי מנינים יידן שלאָפּן ביי איר אין שטוב, דאָרף מען זיי היטן. צו אירע אויערן איז דערגאַנגען דער שטילער ניגון וואָס האָט באַגלייט איטשע-בערס גמרא-לערנען און זי האָט מורא געקרייגן אַז עס זאָל חלילה אָן אָפּקלאַנג זיינער נישט אַראָפּ אין הויף אַריין. זי האָט זיך אָפּגעריסן פון דער שלאָפּבאַנק, אַראָפּגערוקט דאָס טיכל ביזן האַלבן שטערן, אָפּגעשטעלט זיך אַ וויילע לעבן קיך-פּענצטער, און איז אַריינגעלאָפּן צו איטשע-בערן.

„געהערט טריט אין הויף. אַזעלכע שווערע טריט. וואָס קאָן עס זיין?“

„עט, נאַרישקייטן. איך האָב נאָך פּרִיעַר עס געהערט, זיי געזען.“

„געזען? געהערט? וועמען? וועמען געזען?“

„טאַמאַשן און טאַדעקן. פון אָנהייב אָונט אָן הוליען זיי דאָרט ביי

מרדכי-פייבלען אין שטוב. מסתמא, גוט אָנגעטרונקען זיך, זענען זיי אַראָפּ אַ ביסל אין הויף.“

„מיר דאַכט זיך, אַז ווען כ'האָב איצטער אָפּגעדעקט די קאָלדרע פון

דעם קיך-פּענצטער, האָב איך זיי געזען אַרויפקוקן אַהער. כווייס נישט,

אַבער מיר איז אַזוי אויסגעקומען.“

„אַרויפּגעקוקט, זאָגסטו? בלויז געדאַכט זיך. דעם מענטש דאַכט זיך,

אַז ער זעט, און דעם אייבערשטנס אויגן זענען אומעטום. אַז ס'זעט אַזוי

זיין דער רצון זיינער, וועט ער אונדז אויסהיטן, אַלעמען אַזוי, און אויב

חלילה נישט... „אשרי שאל יעקב בעזרו“. וויל איז דעם וואָס אין אַן עת-

צרה, נעמט ער זיך גאָט צו הילף. אַן אַלטער חסיד האָט אַזוי געטייטשט

דעם פּסוק, געלערנט אַ דרך. טו אויך אַזוי... עס וועט דיר לייכטער זיין...“

אַבער חיה, פאָרט נישט מער ווי אַ יידענע, אַ שוואַך נפש, איז זי

נישט געווען אין שטאַנד אויסצורייסן פון האַרץ איר פּחד, אויסצובאַהאַלטן

אים פון איר מאַן.

„טאַמאַש און טאַדעק וועלן נישט סתם אַזוי אַרומדרייען זיך אין הויף

אין מיטן דער נאכט. עפעס זאגט מיר דאס הארץ, אז זיי פארטראכטן עפעס. טאדעק האט מיטן פינגער אָנגעוויזן אויף אונדזער פענצטער. יעדן בין כמעט ווי זיכער."

„הער, אויב וויל מען נישט פון הימל, איז אזא טאדעק, צי טאמאש, אָדער אן אַנדער גוי, נישט אין שטאנד אפילו אויפצוהייבן אַ האַנט, צו טאָן שלעכטס, און אויב חלילה פאַרקערט... טאָ ווער קאָן העלפן, ווער ?
 חיה האָט לייכטער אָפּגעאַטעמט. זי איז געבליבן שטיין אָנגעשפּאַרט אין דער טיר פון אַלקער וווּ איטשע-בער איז געזעסן און געלערנט, און האָט זיך דערמאַנט, אַז שטענדיק, אַלע יאָרן, ווען נאָר זי האָט געפּלעגט אַראַפּרעדן זיך פאַר איר איטשע-בערן, איז איר געוואָרן לייכטער, ווי ער וואַלט דאָס שווערע, דעם עול, מיט דער האַנט אַוועקגענומען. אמת, אין די ייִנגערע יאָרן האָט זי געליטן פון זיין פירן זיך, עפעס גאַרנישט נאַטיר-לעך, ווי ער וואַלט נישט געהאַט קיין שייכות... נאָר, אַז די יאָרן זענען סיי ווי שוין אַוועק, וואָס איז טייטש צו האָבן טענות צו אַ געלייטערטן מענטש ? צו אַזאַ איטשע-בער ? ... נאָך קיין מאָל נישט ווי היינט האָט זיך איר געוואַלט עפעס זיין אַזוי נאָענט צו אים, אַהערברענגען זיך אַ שטול און זיצן לעבן זיין אַלקער, נישט רעדן צו אים, נישט שטערן אים אין זיין לערנען, בלויז איינהערן זיך אין זיין צווינגען, אָדער איינפאַר, געפינען זיך לעבן אים..."

אויף די שפיץ-פינגער האָט ער זיך אַרויסגעשאַרט פון שטוב. עס קאָן זיין, אַז נאָך פריער האָט זיין שטילער ניגון איינגעשלעפּט חיהן וואָס איז צום סוף צוריק אַריין אין קיך און געבליבן זיצן אויף איר שלאָפּבאַנק. און עס קאָן אויך זיין, אַז זי האָט אים יאָ געזען פאַרביישלייכן זיך לעבן דער קיך, אָבער נישט געוואַלט אים אָפהאַלטן פון פאַרגענגען זיך אין שטיבל אַריין כדי אַרויפצוברענגען פון דאָרט אַ ביסל ספרים וואָס זענען אים נייטיק, און פאַר איין וועגס אפשר אויך בלייבן דאָרט דאָונען — וואָס ער טוט טייל מאָל, טאַקע בגניבה — ווען ער נעמט מיט זיך מיט טלית-און-תפילין. אַזוי צי אַזוי: איטשע בער איז ווי אַ ווינט דורכגעלאָפּן דעם הויז, אַריין אין שטיבל דורך דער הינטערטיר וואָס ער האָט געוואָסט ווי אַזוי זי צו עפענען, און גלייך זי צוריק פאַרריגלט.

אין דרויסן האָט נאָכט שוין געהאַלטן ביי אויסענדיקן זיך, אָבער אין פאַרוואַרלאַזטן שטיבל איז אַ געדיכטע פינצטערניש נאָך געשטאַנען ווי אַ דיקע מויער. איטשע-בער האָט געטאַן דעם ערשטן טריט פאַרויס און איז אומגעפאַלן אויף אַנגעוואַרפענע גמרות און אַנדערע ספרים. ער האָט דערשפירט אַ שטאַרקן ווייטיק אין דער פלייצע, אַז עס האָט אים אָזש פאַרשווינדלט אין די אויגן. ער האָט פאַרשטאַנען, אַז ער איז מסתמא אַרויפגעפאַלן אויף אַ דיקן רוקן פון אַ ספר, אָדער אויף אַ קאַנטיקן חפץ. ליגנדיק אַזוי, איז אים פאַרביי אַ געדאַנק צוזאַמענצונעמען זיך, פרובירן זיך אויפשטעלן און אַרויפגיין צוריק אין שטוב, וואַרעם נאָכן אויסגליטשן זיך וועט ער נישט זיין אין שטאַנד צו נעמען מיט זיך די ספרים וואָס ער האָט געהאַט בדעה אויסצוקלייבן פאַר זיך. ער האָט אויך אַ טראַכט געגעבן וועגן חיהן. ס'איז זיך משער צו זיין, אַז זי האָט אים געזען אַרויס-שאַרן זיך פון שטוב, אַז זי איז נישט געשלאָפן. אויב אַזוי, זיצט זי אַוודאי ביים פענצטער און קוקט אים אויס, וואַרט מיט ציטער, אַז ער זאָל בשלום זיך אומקערן. אַ כשרע אישה, זיין חיה. אַ גאַטספאַרכטיקע. ער ווייס עס גוט. קאָן זיין, אַז אין די פריערדיקע יאָרן האָט ער נישט געפירט זיך כלפי איר ווי עס באַדאַרף צו זיין. זי האָט אַוודאי געליטן פון דעם, נישט גע-מיינט צו האַבן אַ מאַן וואָס זאָל זיין אַזוי ווייט פון איר... כאַטש, עס זעט אַפילו נישט אויס צו זיין אַזוי. וואַרעם זי האָט שטענדיק, אין אַלע צייטן, נישט געקוקט אויף זיין פירעכץ, אים שטאַרק מכבד געווען. ניין, ניין! ער קען גוט דאָס נפש, ווייסט ווי אַנדערש זי איז פון סתם-ווייבער. טאַקע אַ דערהויבענע. איו, וועט ער טאַקע אויפשטעלן זיך און אַרויף צוריק אין שטוב. זאָל זי זיין רויק, זאָל זי כאַטש נאָך אַ ביסל זיך צולייגן און אַדורכ-שלאָפן זיך.

טריט אין הויף. זיי האָבן זיך דערנענטערט צום שטיבל. אין דער ערשטער מינוט האָט ער געמיינט, אַז דאָס איז חיה, זיין ווייב, אַז זי איז אַראָפגעקומען זען וואָס ער טוט, העלפן אים אַרויפטראַגן די ספרים, אָדער גאָר — פאַרלוירן דאָס געדולד צוליבן פחד וואָס זי האָט געטראַגן אין זיך און געקומען אים רופן, אַז ער זאָל נישט אויפהאַלטן זיך צו לאַנג אין שטיבל. יא! עס לייגט זיך אויפן שכל. באַלד, באַלד! די טריט זענען

גאר אַזעלכע שווערע, שווערע, ניין, ניין, ס'איז גישט חיה. ס'איז גישט. אין זיין געהער האָבן אָפגעקלונגען האַרטע באַטשוועקעטע טריט, ווי זעל-נערישע. טאַדעק איז עס. עס קומט אים אַזוי אויס. ער דערקענט שוין זיין גאַנג. יאָ. בפירוש ער.

זיינע ליפן האָבן פון זיך אַליין אָנגעהויבן שאַרכן: ג ש מ ת כ ל
ח י ת ב ר ר א ת ש מ ד — — — ו ר ר ח כ ל ב ש ר — — —
ת פ א ר ו ת ר מ ס — — — ו ב ל ע ד י כ א י נ ל ב ו מ ל כ
ג ו א ל ו מ ו ש י ע פ ו ד ה ו מ צ י ל ו מ פ ר נ ס ו ע ו נ ה
ב כ ל ע ת צ ר ה ו מ צ ו ק ה — — —

טאַדעקס פנים האָט געקלעפט אין פענצטער-שוויב פון שטיבל. אַ פאַר וועלפישע אויגן האָבן אַריינגעגלאַנצט אין סופאַאָכטיקער טונקלקייט. מיט ביידע הענט האָט ער זיך אָנגעהאַלטן אין פענצטער. קוים געקאַנט איינשטיין אויף די פיס. „פשיאַ קרעוו, זשידזשיע, זאַביען, זאַביען — — —“ מיט דער האַנט האָט ער אַ זעץ געגעבן אין דער שויב און זי צוצעבראַכן אויף פּיצלעך.

אויסגעצויגן אויף דער ערד, באַדעקט מיט ספרים-בלעטער, האָט איטשע-בער שטיל געשאַרַכט: „וּעוּנָה וּמְרַחֵם בְּכָל עַת צָרָה וְצוּקָה — — —“ טאַדעק האָט אויפגעריסן דאָס שטיבל-פענצטער, צעקאַלעטשעט זיך די הענט און אַריבערגעקייקלט זיך איבערווייניק אַריין. זיינע צעווילדע-וועטע אויגן האָבן גענישטערט, געזוכט און מיטן אָנגעצונדענעם לעמפל אין דער האַנט, אים דערזען. אַ העלער ליכטפאַס איז געפאַלן צו איטשע-בערן. טאַדעקס קול האָט ווי פון אַ זעג אַרויס געשניטן זיך הייזעריקלעך. „אויפּשטיין, שבעל אויפּשטיין!“

ווי אַ הונגעריקער וואַלף צו זיין רויב איז ער צו אים צו, האָט אָנגע-כאַפט איטשע-בערן ביים שיטערן בערדל זיינעם און פעסט אים צוגעצויגן צו זיך. „אה, ווי גוט, ווי גוט! איינגעברענגט מיר אַ וועג. געוואַלט אַרויפ-קלעטערן צו דיר. איז גוט אַזוי, גוט. אַליין מיר געקומען אונטער די הענט. וואָס טוסטו דאָ? האָ? האַלטסט דאָ געלט באַהאַלטן, אַיאָ? ווייז מיר גלייך וווּ ליגט, כּוּוועל שיסן, הערסט?“

„געקומען נעמען אַ פאַר ספרים אין שטוב אַריין, צום לערנען.“

„א ליגן, א ליגן! נאדיר אדרויף וועסטו זאגן דעם אמת. וואס? עס רינט שוין בלוט פון פנים? שוין? וויש אפ, וויש אפ.“
מיט א שפיץ ארבל פון זיין קאפאטע, האט איטשע-בער געווישט דאס בלוט וואס איז ביי אים גערונען פון די באקן, פון מויל, און פון דער נאז.
„נו, זאג, ווו האלטסטו דאס געלט? זיי נישט קיין עקשן, ברענג נישט טאדעקן אריין אין כעס, עס לוינט נישט.“
„קיין שום געלט נישט באהאלטן, טאדעק! דיין טאטע און טאמאש, ביידע קאנען מיך גוט, זיי ווייסן, אז איך בין נישט א ליגנער. מעגסט מיר גלייבן, טאדעק.“

די יוכע האט אין טאדעקן זיך אָנגעצונדן, צעפלאַקערט זיך.
„ביים נאָמען מיך אָנגערופן? כ'בין דיינס גלייכן? דו פאַרשיווער, דו...“

צוויי פאַר אויגן. איינע — אין בלוט פאַרלאַפּענע, צעשראַקענע. די צווייטע — אַ העליש פייער אין זיי, נאָר אַרויסצושפּרינגען פון די לעכער און פאַרברענען, פאַרברענען.

„ו רוח ונשמה שנתת באפינו ולשון אשך
שמת בפינו הן הם יעדו ויברכו וישבח ו
יעריצו את שם — — —“

וואָס מרוקעסטו צו אַלדי רוחות, שעלטסט טאדעקן, איאַ? אים וועט גאַרנישט געשען, דיר, דיר — — —“

איטשע-בער איז איצטער געווען פאַרנומען מיט זיך אַליין, האָט נישט געלייגט קיין אַכט אויף טאדעקס רייד. „בכל נפשך ובכל מאדך.“ אַ ייד איז יעדע רגע אויסגעשטעלט אויף נסיונות — האָט ער אָנגעהאַלטן אַ מחשבה — אפילו אין די לעצטע מינוטן טאָר מען נישט מסיח-דעת זיין פון באַשעפּער. פון דעם וואָס אַלץ און יעדער געהערן אים... און די ליפּן זיינע האָבן שטיל געשעפטשעט: „נאָר נישט אַראַפּפּאַלן ביי זיך, אפילו ווען דאָס מעסער איז אויפן האַלדו. אפילו דעמאָלט. נאָר אָנהאַלטן זיך אין „אים“, ביז דער לעצטער רגע מיט „אים“ — — —“

אין איינער אַ סעקונדע האָט ער פאַר זיינע אויגן געזען דעם רבינס געשטאַלט, אַט אַזוי ווי ער פלעגט אים זען אין זיין צימער ביים „שלוּם“

נעמען צי ביים געזעגענען זיך. אַרומגענומען אין געבלימלטן זיידענעם שלאָפראַק, די האַנט אויף די אויגן פאַרשטעלט, ביז, ביז ער דעקט זיי אָפּ און אַ מילדער שמייכל באַווייזט זיך אין זיי און עס ווערט עפעס אַזוי גרינג, אַזוי לייכט און גוט...

„רבי, ר ב י — — —“ אַ לעצטער אויסגעשריי ווען טאַדעק האָט אַ טשמעליע געטאַן אים אין קאַפּ מיטן שווערן לייכטער וואָס ער האָט אַראָפּגענומען פון עמוד. „ררר — — — בבבב — — —“ „אַ ייד אָן עקשן. נישט געוואַלט אויסגעבן וווּ ער האָט באַהאַלטן דאָס געלט. איז עס אים געקומען, געקומען — — —“

*

אין אומגעדולד איז חיה געזעסן ביים פענצטער און אויסגעקוקט איר איטשע-בערן. „צו לאַנג. צו לאַנג. וואָס טוט ער דאָרט אַזוי לאַנג?“ און ווי עס פאַסט פאַר אַזאַ אישה, האָט זי מיט איר לשון גערעדט צום הימל, געבעטן זיך ביי דעם וואָס זיצט דאָרט און פירט אָן מיט דער גאַנצער וועלט, מיטן גאַנצן באַשאַף, אַז ער זאָל זיך צוהערן צו איר מאַנס תפילות וואָס ער שיקט אַודאי צו אים פון פאַרלאַזטן, וויסט געוואַרענעם שטיבל. וואַרעם אַ צדיק איז ער, איר איטשע-בער, קיינער ווייסט עס נישט אַזוי ווי ער אליין, דער רבונג-של-עולם, און אויך זי קאַן דאָך עדות זאָגן, אויך זי...

אַז ס'איז אָפּ גאָך אַ ביסל צייט, און איטשע-בער האָט זיך נישט באַוויזן, האָט איר אַזוי פאַרקלעמט ביים האַרץ, אַז זי האָט נישט געוויסט וואָס צו מאַכן מיט זיך, וווּ זיך אַהינצוטאַן. „וואָס מער מען האָט ליב דעם אייבערשטן, אַלץ מער דאַרף מען פאַר אים מורא האַבן, אָבער גאָר פאַר אים, גאָר פאַר אים — — —“. זי האָט זיך דערמאַנט, אַז ערשט מיט אַ פאַר שעה צוריק, ווען ער איז געזעסן אין אַלקער און געלערנט, האָט ער איר די ווערטער געזאָגט, און ס'איז פון איר אַנטרונען די שרעק וואָס האָט זיך געזאַמלט אין איר.

זי איז געווען מיד און פאַראומערט, האָט נישט געקאַנט שטיין אויף די פיס. האָט זי גענומען פון קיך אַ טאַבורעטקע, אַוועקגעזעצט זיך לעבן

יחיאַל גראַנאַט שטיין

פענצטער, אַראָפּגעקוקט צום שטיבל-צו, געוואָלט אים שוין זען אַרויסגיין פון דאָרט מיט טלית-און-תפילין.

ווען ס'איז געוואָרן גרויסער טאָג, די זון איז שוין געשטאַנען איבערן הויף און איר איטשע-בער איז גאָך נישט געווען צוריק פון שטיבל, איז איר האַרץ פאַרכוואַליעט געוואָרן מיט שרעק און נישט געקאַנט מער זיך באַפרייען פון אים. חיה האָט פאַרבראַכן די הענט, אַריינגעשלוכצט אין פאַרטעך און מיט אַ טיכל געווישט אומאויפהערלעך דאָס אין שווייס באַגאַ-סענע פנים. אַ ציטער איז אַדורכגעגאַנגען איר לייב ווי עס וואָלט אַ שניי-דיקע פראַסט זי דורכגענומען.

„שוין אַזוי שפעט, האָבן אירע ליפן געפרעפלט, אַזוי שפעט... אַזוי

לאַנג דויערט ביי אים היינט דאָס דאַוונען? אַזוי לאַנג? — — —“

קאפיטל איין און צוואנציג

אליין, אן קיינעמס הילף, האָט אַלעקסי בראַניעוויטש געהיילט די ווונדן פון ר' מרדכי־פייבל צווייגרייך. ער האָט אים אויסבאַהאַלטן אין זיין תבואה־שייער. אויסגעגראָבן דאָרט אַ גרוב, פאַרלייגט אים מיט דרענ־גער און פאַרדעקט מיט אַ סך בינטלעך תבואה.

ביסלעכווייז האָט ר' מרדכי־פייבל אָנגעהויבן קומען צוריק צו זיך. פון די ווונדן זענען געבליבן אַ ביסל שראַמען, אַ ביסל ווייטיקן, און צו דעם — קאַשמאַרע זענגען אויף דער וואָר און אימהדיקע חלומות אין די נעכט. יעדן אין דער פרי, ווי נאָר אַלעקסי פאַרטיקט זיך אָפּ אין די שטאַלן, אין כלעוו, שאָרט ער זיך אַריין אין שייער, דעקט אָפּ דעם גרוב, דערלאַנגט אַראָפּ דעם פּאַן אַ ביסל געקאַכטע וואַסער, אַ שטיק ברויט, אַ ביסל גרינוואַרג, אַ פּרוכט. אָפּט מאַל, פאַרגעסט זיך אַלעקסי און בלייבט אַזוי ליגן אַ צייט איבערן אָפּגעדעקטן גרוב, רעדט שטיל אַראָפּ צום פּאַן, בעט זיך ביי אים נישט צו זיין באַזאָרגט, נישט צו ווייטיקן צו פיל, ווייל נישט אַן אַנדערער ווי נאָר גאַט אליין האָט געוואַלט, אַז ער זאָל בלייבן לעבן, און, אַז ער, אַלעקסי, זאָל זיין דער שליח...

נישט איין מאַל, פאַרברענגענדיק אַזוי אין דער מחיצה פון ר' מרדכי־פייבלען, ליגנדיק איבער דעם אָפּגעדעקטן גרוב, קומט אים אויפן זכרון יענער אינדערפרי ביים ברעג וואַלד ווען ער האָט דערקענט דעם פּאַן פון צווישן די געשאַסענע גופים אַרויס. ער דערמאַנט זיך אויך, אַז ווען ער האָט גערייניקט זיינע ווונדן, געווישט דאָס בלוט, האָט ער געהערט דעם פּאַן מורמלען: „ווער ביסטו און וואָס ווילסטו פון מיר? טו גאַרנישט, לאַז מיך דאָ מיט מיינע — — —“ קוים וואָס ער האָט פאַרשטאַנען די רייד וואָס דער פּאַן האָט אַרויסגעבראַכט פון זיין צעבלוטיקט מויל, פון צווישן דער אין צווייען צעשניטענער אונטערשטער ליפּ. „אַלעקסי בראַניעוויטש בין איך, דער סאַלטיס פון מיכאַלאַווקע, דער אויפזעער אין זיינע וועלדער, אַזוי האָט ער גערעדט צו אים, דער פּאַן דערקענט מיך נישט?“

ניין, ער איז נישט זיכער, אז דער פאן האט אים גלייך דערקענט, אז ער האט געוויסט ווער ער איז און וואס ער האט בדעה מיט אים צו טאן. אבער ווען ער האט באנדאזשירט זיינע ווונדן, ליגנדיק אזוי אנגעבויגן איבער אים, האט זיך אים אויסגעדאכט, אז די מיט בלוט פארלאפענע אויגן פון פאן, האבן פלוצלונג א בלישטש געטאן, ווי עס וואלט אין זיי א ליכט זיך אנגעצונדן.

און ר' מרדכי פייבל...

וואס מער עס האבן אים נאכגעלאזט די יסורים פון גוף, וואס מער עס האבן זיך פארהיילט די ווונדן, אלץ מער האבן זיך געשטארקט די יסורי-נפש זיינע. ווי אזוי האט געקאנט געשען, אז ער איז געבליבן לעבן? ווי אזוי? צו וואס? פארוואס היפערן קוילן איבער? פארוואס טרעפן זיי דעם און לאזן אדורך א צווייטן?

נישט איין מאל, ער זיצט אזוי אויפן נידעריקן בענקעלע אין גרוב ווו א ליכט-שפארע איז מיט גאלד געגליכן, פארגבעט זיך ביי אים א ספק צי איז דאס ארט ווו ער געפינט זיך טאקע א באהעלטעניש, אדער גאר דער כף-הקלע אין וועלכן ער איז אריינגעשליידערט געווארן אפצוקומען פאר זינד וואס ער איז באגאנגען אין לעבן וואס ער האט געלעבט. אן אנדערש מאל טרעפט, און ער ספקט בכלל צי איז ער טאקע דער מרדכי-פייבל צווייגרייך פון דער לעווערטאווער גאס, דער בעל-הבית פון גרויסן הויז, דער וואלד-סוחר וואס האט געהאט שוין באלד אפגעקויפט אלע יאזשעמבסקים וועלדער ארום מיכאלאווקע. ווארעם דער מרדכי-פייבל, דער גרויסער גביר, איז דאך דערשאסן געווארן צוזאמען מיט ווייב און קינדער ביים ברעג פון זיין אייגענעם וואלד. טא ווער זשע איז עס דער וואס זיצט אויסבאהאלטן אין גרוב, באשיצט פון דעם נאבעלן אלעקסי בראניעוויטש? ווער איז ער? טאקע ער אליין?

אין שווערן אומעט פאלט ער אריין דווקא ווען ער באפרייט זיך פון דמיונדיקן טראכטן, און ער געפינט צוריק אפ דעם פאדעם צו דעם אלעם וואס האט מיט אים פאסירט. אין אזוינע מינוטן ווילט זיך אים רופן, שרייען, בעטן ביי אלעקסין ער זאל מיט אים טאן א חסד און צוריקפירן צום ברעג וואלד פון וואנעט ער האט אים געבראכט, ווייל נאר דארט אהין געהער

ער אן, ווייל זיין אָרט איז לעבן „זיי“, ווייל אויך ער דאַרף דאָרט זיין פאַרקברט.

דווקא אַלעקסי מוטיקט אים, שטאַרקט אים, זאָגט אים מוסר. ער וויל, אַז דער פּאָן זאָל אויפהערן זוכן אין זיך די שולד פון זיין בלייבן, וואָרעם ווער נאָך ווי דער פּאָן דאַרף וויסן, אַז די געשעענישן מיט אַ מענטש אין לעבן זענען נישט קיין צופעליקייטן, אַז מסתּמא איז אַזוי דער ווילן פון אַלמעכטיקן.

טוט אים וויי ר' מרדכי־פייבלען וואָס ער אַליין איז נישט מסוגל, האָט נישט די כוחות אַרויסצוקאָפּיען זיך פון דער פאַרצווייפּלונג און אַלעקסי איז עס דער וואָס לערנט אים ווי אַזוי אַ ייד מאַמין דאַרף זיך פירן...

און אין גרוב איז כמעט שטענדיק פינצטער. בלויז, אַז ס'איז אין דרויסן אַ ליכטיקער טאָג, דער הימל — קלאַר, און זון, גייענדיק איר שטענדיקן גאַנג, טרעט אויך אַפּ ביי אַלעקסין אין הויף, טרעפט, אַז דורך דעם געלע־כערטן שייער־דאָך, גליטשט זיך אַראָפּ אין גרוב אַריין — אויב ער איז גראַד אָפּגעדעקט — אַ זון־שטראַלעכל, עס פאַרוועבן זיך אַ פאַר גאַל־דענע פעדים און עס ווערט ליכטיק אין די אויגן. עס זעט דעמאָלט אויס ווי זון וואָלט מיט כוונה, מיט אויסרעכענונג געשאַנקען ר' מרדכי־פייבלען אַ מתנה, אַ ליכט־פּאַסיקל, אַ שמייכעלע וואָס זאָל אַ ביסל אויפהייטערן זיין געמיט.

דאָס אייגענע געשעט אויך אין די אַוונטן, אין די בעכט ווען אַלעקסי האַלט זיך אויף אין שייער אַ ביסל לענגער, ליגט אויסגעשפּרייט איבערן אָפּגעדעקטן גרוב. אַרום און אַרום איז שטיל. ס'איז שטיל אין גאַנצן דאַרף. אַ מאָל צעבילט זיך אַ הונט, אַ פּערד צעהירזשעט זיך, אַ מאָל דאָס אויך נישט.

אַז דער הימל איז אויסגעשטערנט, לייכט אויך אַריין אין שייער, גוטע שטערן נידערן אַראָפּ פון הימל, זעצן זיך אויס אויפן שייער־דאָך, און דורך די גרויסע שפּאַרעס קוקן זיי אַראָפּ, יעדער שטערן פון זיין אָרט, צום אָפּענעם גרוב איבער וועלכן עס ליגט אַלעקסי בראַניעוויטש און שעפּטשעט שטיל אַראָפּ צום פּאָן. די שטערן לייכטן ווי צעבליצלעטע אויגן. ווי זיי

וואלטן פון אייגענעם רצון אויסגעקליבן צו זיין מיט די צוויי מענטשן צוזאמען, פארברענגען מיט זיי. אזא מין אינדזעלע. א קליינס. צוויי מענטשן פון צוויי גלויבנס. א שיעור, א גרוב, טיף אין דער ערד אויסגעגראבן, און תבואה־שטייב אן א שיעור, און אויך שטערן... א קאפעטשקע ליכט אין אזא שווערער, געדיכטער פינצטערניש...

*

צוריקגעקומען פון שטאט, איז אלעקסי נישט אריין אין שטוב, נאר דורכן הינטערשטן הויפטירל וואס ער האט פארטאגס געלאזט אפן, גלייך אוועק אין שיעור, אפגעדעקט דעם גרוב און אראפדערלאנגט דעם, „פאן“ דאס זעקל מיט די „געבעט־זאכן“. ר' מרדכי־פייבלס הענט האבן א דריגע געטאן. ער האט גלייך דערקענט איטשע־בערס טלית־זאק מיט די טלית־און־תפילין. „וואס איז מיט אים? ווו איז ער איצטער, דער ידיד־נפש זיינער? פון וואנעט האט דער טלית־זאק מיט די טלית־און־תפילין זיינע דערנומען זיך אין פארווארלאזטן, פארהעמערטן, שטיבל אריין? פון וואנעט?“

ער איז געזעסן אויפן בענקעלע, געהאלטן דעם פולן טלית־זאק ארומ־גענומען מיט ביידע הענט. ער איז נישט געווען גרייט צו דאווענען. זיינע בליקן זענען צוגעפאלן צו אלעקסין. ער האט צו אים שטיל ארויפגערעדט, מתנצל געווען זיך פארן בעטן פון אים א זאך וואס איז געווען פארבונדן מיט גרויס איינשטעלעניש און ער האט אים הארציק געדאנקט, נאך דעם ווי גאט האט געהאלפן און ער איז צוריקגעקומען בשלום פון שטאט. די הענט צעשפרייט, איז אלעקסי געלעגן איבערן אפגעדעקטן גרוב, אראפגעקוקט צום פאן, געזען ווי ער לייגט אזוי איבער די „געבעט־זאכן“ פון איין האנט אין דער אנדערער, דריקט זיי צו נאענט צום הארץ. נאך קיין מאל האט ער נישט געפילט אזא ווארעמקייט אין פאנס בליקן צו אים ווי אין דער דאזיקער מינוט. ווי ער וואלט די טייערסטע מתנה וואס איז נאר מעגלעך אים אראפדערלאנגט אין גרוב אריין.

דורכן סאך פון הינטערן פאנס הויף, דערציילט ער אזוי, האט ער

זיך אריינבאקומען אין דעם געבעט־הויז. געריכט זיך לויט דעם פאנס אנווייזונגען. נאָר אַריין אינעווייניק, איז ער צו צום הויכן טיש וואָס שטייט אין דער מיט פון דעם גרויסן צימער, אַרומגעקוקט זיך, האָט אַ נעם געטאָן דאָס ערשטע פעקל וואָס איז אים געקומען אין דער האַנט און איז גלייך אַרויס, אַזוי ווי דער פּאָן האָט אים געלערנט צו טאָן.

אַלעקסי האָט נאָך געהאַט אַ סך צו דערציילן פון דעם וואָס די אויגן זיינע האָבן דאָרט געזען, וועגן די הייליקע ביכער וואָס וואַלגערן זיך צעפליקטע אויף דער ערד, וועגן צעריסן אַנגעטוּעכץ, אַ לאַנגע קאַפּאַטע, איינגעשמירט אין בלוט אויף וועלכער ער האָט נישט וועלנדיק אַרויפ־געטרעטן, וועגן שריפטן געוויקלטע אויף אַזעלכע קיילעכיקע, שייַן גע־שניצטע העלצער וואָס ליגן אויף דער ערד צעשניטענע, צעלעכערטע. ער האָט אָבער נישט געוואָלט אַנטאָן דעם פּאָן קיין צער, האָט ער אויסגעמיטן צו ענטפערן אויף אַלץ וואָס ער האָט אים אויסגעפרעגט, געמאַכט זיך נישט הערן, אָדער סתם געשוויגן.

ר' מרדכי־פייבל האָט געעפנט דעם טלית־זאַק, אַנגערירט מיט די פינגער די טלית־און־תפילין. ער האָט דערזען איטשע־בערן פאַר זיינע אויגן, דערמאַנט זיך אינעם ווינקל וווּ ער פלעגט שטיין און דאָוונען, אויס־ברומען, אויסוויינען די ווערטער. זיי האָבן איצטער אַפּגעקלונגען אין זיינע אויערן, אויסגעברומט זיך פון טלית־און־תפילין אַרויס.

אין דער פרי, ווען ער איז אַזוי געזעסן, ווי איצטער, אויפן בענקעלע, איז ער אַנטדרימלט געוואָרן. אַ בייזער חלום האָט זיך אים געחלומט. גויים פון מיכאַלאָזקע מיט וולאַדעק קוזשמיר בראש, האָבן אַרומגערינגלט דעם שייַער, זענען אַריין אינעווייניק, האָבן צעוואָרפן די תבואה־בינטלעך, גע־זוכט דעם גרוב וווּ ער איז אויסבאַהאַלטן, נאָר האָבן אים נישט געפונען. ער האָט נישט געוואָלט דערנאָך מער בלייבן ביי אַלעקסין. נישט געוואָלט איינשטעלן אים. איז ער אַרויס פון באַהעלטעניש, געלאָפן איבער די פאַר־שנייעטע פעלדער ביז צום ברעג וואַלד, גענומען זוכן דאָס קבר פון זיינע שטוביקע לויט די סימנים וואָס אַלעקסי האָט אים איבערגעגעבן, און ער נישט געפונען. ביז די קניען האָט ער געבראַדושעט אין שניי, געשלעפט

זיך פון איין בוים צום אנדערן, געזוכט און געזוכט און נישט געזען קיין סימן פאר די אויגן, נישט געפונען דאס קבר. אים האט זיך געוואלט וויינען, שרייען, רופן זיין ווייב ביים נאמען, די קינדער, און ער האט זיך אפגעגעבן א חשבוה, אז פון קבר ארויס קאנען זיי אים נישט ענטפערן, קאנען אים מיט גארנישט העלפן. אגמעכטיק און דורכגעפרוירן, איז ער געשטאנען אגגעשפארט אין א דיקן בוים פול מיט נעסטן פון שווארצע קראען. זיי האבן אראפגעקוקט צו אים און נישט געשראקן זיך פאר אים, זענען נישט אוועק געפלויגן. פארקערט גאר, זיי האבן זיך צעקראקעט מיט אזא געבייזער, געמיינט אים צו ווארענען, אז ער זאל זיך אפטראגן, ווייל אלץ וואס איז וואלד געהער זיי, נאר זיי...

וואס עס קאן אלץ אין א חלום פאסירן!... פלוצלונג איז געווארן אויס וואלד, אויס קראען. ער האט זיך גאר דערזען אין זיין אייגענעם הויף, אויף לעווערטאווער גאס. ער קלאפט אין שטיבער-טירן און זיי שטייען גאר אפן. קיין לעבעדיקער נפש איז דארט נישטא. אלץ אין צעשטערט, די ווענט — צעהאקט, צעפליקט בעטגעוואנט וואלגערט זיך אויף די פאדלאגעס און עס שנייעט אין אלע שטיבער. עס ווילדעוועט אין זיי א זאווערוכע. א פחד פאלט אויף אים אן. ער לויפט אראפ אין הויף, וויל ארויסקריגן זיך אויף דער גאס, און די פיס פירן אים גאר אריין אין שטיבל. ער טרעט איבער די שוועל און ער דערהערט א שפּטשעריי א שושקעריי, היימישע פנימער ביים לאנגן שמאלן טיש. אלע שטיבל-יידן. אלע. אבער ניין! וואס קומט דא פאר? אזוי פיל פנימער און איין גוף. בלויז איין גוף. א פראס-טיקע קעלט נעמט אים אדורך, ער זעצט זיך צו צום טיש, קוקט אויף פנימער, רעדט אויס א ווארט צו ישראלן דעם טרעגער, צו יעקב אהרונען, צו ברוך-וואלפן, צו ר' בינעמלען דעם בעל-מדרגה וועלכן ער האט אזוי געשעצט, אזוי געאכט, אבער קיינער פון זיי ענטפערט אים נישט, קוקט זיך נישט אום אויף אים. דאס הארץ וויל ביי אים ארויסשפרינגען פון שרעק. ער שטעלט זיך אויף, וויל ארויס פון שטיבל און ער געפינט נישט דאס טירל דורך וועלכן ער איז אריין. ער פילט ווי זיינע פיס ברעכן זיך אונטער אים און ער פאלט אום. נישט מיט זיין קול צעשרייט ער זיך: פארוואס שווייגט איר אלע ווען איך רעד צו אייך? איר דערקענט מיך

נישט? מרדכי-פייבל בין איך, פון דאָזיקן הויז, דער בעל ה' — — — זייט
מיך מצרף צו אייך, לאָזט מיך דאָ מיט אייך — — —
און דעמאָלט איז צו אים דערגאַנגען אַ קול וואָס האָט אים אָנגערופן
ביים נאַמען, געזאָגט צו אים: נישט דאָ איז דיין אָרט, מרדכי-פייבל. גיי,
גיי צוריק אין גרוב וווּ דו ליגסט אויסבאַהאַלטן און טראָג, אין וויי, דאָס
דיר געשענקטע לעבן. מוטשע זיך און לעב... נו, גיי, גיי אַוועק פון דאַנעט...
און הענט וואָס ער האָט נישט געזען, האָבן אים אַ נעם געטאַן און
אַרויסגעטראָגן, אַרויסגעשטופט פון שטיבל — — —
אַלעקסי האָט באַמערקט, אַז פון פאַנס צעפלאַמט פנים רינען אַראָפּ
טראָפנס שווייס, ווי ער וואָלט זיך געווייקט אונטער אַ רעגן. „פילט זיך
דער פאַן עפעס נישט מיט אַלעמען? אפשר אַראָפּדערלאַנגען אַ ביסל
וואַרעמס, אַ טעפל טיי?"
„יא, יא, האָט מרדכי-פייבל ווי איבערגעוועקט זיך, אָבער ערשט נאָכן
דאַוונען, אַלעקסי, כּדאַנק דיר, דו גוטער מענטש.“

*

אַ שטיל געשאַרף: „איטשע-בערס טלית-און-תפילין. אַן אמתער
עובד-השם, אַ גרויסער ירא-שמים, אַן ערלעכער... און איך? ... וואָס בין איך
געווען? אַ גביר, אַן עושר, געמסחרט מיט פריצים, מיט כראָביעס געהאַט
צו טאַן. פאַרבראַכט מיט זיי אין האַטעלן, אין זייערע וועלדער, אַה! וואָסער
אונטערשייד צווישן אים און מיר... ווי העכער ס'איז איטשע-בער פאַר
מיר, ווי העכער...“
און נאָך דעם ווי ער האָט אָנגעטאַן טלית-און-תפילין, געמאַכט די
ברכות, האָבן זיינע ליפן ווידער געשעפטשעט:
„איך ווייס נישט, איטשע-בער, וואָס ס'איז מיט דיר. נאָך ביים לעבן,
צי חלילה... נאָר וווּ דו זאָלסט נישט זיין, זיי מיר מוחל, ידיד מיינער... אין
דיינע טלית-און-תפילין דאַוון איך, און כּווייס גוט, אַז מיינ דאַוונען איז
נישט ווי דיינס. דיינע כּוונות, דיינע השגות, דיין ריין האַרץ. איך דאַוון
אין זיי, ווייל דער גוטער אַלעקסי האָט זיי, אין גרויס איינשטעלעניש, מיר
אַהער געבראַכט. פון „שולחן“ אַרויסגענומען. די ערשטע, אויף וועלכע

ער האָט אָנגעטראַפֿן. זיי מוחל דיין גוטן פריינד, מרדכי־פייבל בן שיינדל וואָס ליגט פאַרגראָבן אין אַ שיער און לעבט נאָך, לעבט נאָך..."
 ס'איז שוין געווען גרויסער טאָג. העלע זון־ליכט האָט זיך אויסגע־לייגט אויפן שיער־דאָך, צעברעקלט זיך אויף אים. שיריים פון דעם ליכט זענען אַריינגעפאלן אין גרוב, האָבן באַקריינט די תפילין אויף ר' מרדכי־פייבלס קאַפּ. ער האָט נישט געוואוסט דערפון. זיינע תפילות האָבן זיך געטובלט אין קוואַליקע טרערן, און דאָס שיריים־ליכט האָט אַזוי אָפּגע־העלט זיין פאַרצאָגט פנים, אָנגעצונדן פיערלעך אין זיינע פאַרלאַשענע אויגן.

*

אַלעקסי בראַניעוויטש האָט קוים באַוויון איבערצוטערעטן די שוועל פון דער שטוב, און וואַדעק קוזשמיר האָט געהאַלטן די האַנט אויף דער קליאַמקע פון דער טיר.

„אַ גוט מאַרגן דיר, סאַלטיס. האָ ? נישט געריכט זיך אויף מיר ? אַה, אַ קליינעם טרונק האָט זיך מיר פלוצלונג פאַרשקט. נישט מער, און אַ שמועס טאָן. דאָס איז אַלץ. אַלץ.“

ביי אַלעקסין האָבן די קישקעס אין בויד זיך איבערגעקערט. געהאַט אַ פאַרדאַכט, אַ וואַדעק האָט אים געזען אַרויסגיין פון שיער, אַז ער האָט אים נאָכגעשפּיאַגירט. ער האָט אָבער גלייך אַרויפגעצויגן אויף זיין פנים אַ מילד שמייכלע וואָס ער האָט אַרויסגענייט פון זיך און אָפּגערופן זיך צום נישט געבעטענעם גאַסט: „אַה, קום אַריין, וואַדעק, פאַראַן גענוג בראַנפן אין שטוב, קום, פאַרוואָס נישט ?“

גלייך דאָס ערשטע גלעזל האָט אויפגעבונדן זיין צונג.

„אין אַזעלכע טעג, איז גוט צו האָבן דעם קאַפּ אויפן קאַרק. מען קאָן נאָך מאַכן אַ לעבן, סאַלטיס, מ'קאָן...“

נאָכן צווייטן און דריטן גלעזל, האָט ער נאָך אַלץ געקוקט אַלעקסין גלייך אין די אויגן אַריין. „סיי ווי, וועלן זיי שוין פון דרעירד נישט אויפ־שטיין, קיינער פון זיי וועט נישט בלייבן. דאַרף מען וויסן, סאַלטיס, וואָס מען האָט צו טאָן כדי עס זאָל אונדז, פאַליאַקו, גלייך מאַרגן זיין גוט. פאַרשטאַנען ? כּי, כּי, כּי — — —“

אלעקסי האָט זיך דערמאָנט, אַז דאָ נישט לאַנג, אין אַ זונטיק, לעבן קלויסטער, האָט ער די זעלבע ווערטער געהערט פון אַן ענלעכן פּאַרשוין, פון פּראַנעק קאַסטקאַ פון יעזשאַרנע.

„איך, וולאָדעק, לאָז די זאַכן איבער פאַר קלוגערע פון מיר, איך בין שוין אויף דער עלטער און איין איינציקע תּאוּוה איז מיר געבליבן — דאָס פּלעשל. כּ׳האַב ליב אַ טרונק, אַ גוטן זופּ. מער גייט מיך גאַרנישט אָן, קאַנסט מיטטרינקען מיט מיר.“

„אַבער, איך, סאַלטיס, האָב נישט קיין איין שפּאַן ערד. מיין כאַלופּע האַלט ביי איינפּאַלן. גאַרנישט האָב איך. געלעבט פון גנבענען האַלץ ביי דעם רייכן, „זש׳יד“ פון לעווערטאָווער גאַס צו וועמען אַלע וועלדער אַרום מיכאַלאָווקע האָבן אָנגעהערט. שוין אַוועקגעהרגעט. נישטאַ מער. אַ מצווה אויף אים, גאַנץ גלייך אַזוי. מיט דער גאַנצער שטוב זיינער אַוועק־געהרגעט.“

וולאָדעק האָט אַליין אָנגעגאַסן זיך נאָך אַ גלעזל, אויסגעטרונקען און ממשיך געווען:

„געדענקסט עס, סאַלטיס? איך האָב געגנבעט, און דו, דער אויפּזעער אין וואַלד, האָסט שטענדיק גערופן די פּאַליציי. נישט אמת? ניין! ניין! כּ׳מיין נישט צו דערמאָנען דיינע זינד כלפּי וולאָדעקן. אַבער, אַז יענע טעג קומען אויפן זכרון, דערמאָנט עס מיך אויך, אַז קיין מאַל האָב איך נישט געהאַט אַ גראַשן ביי דער נשמה. קיין מאַל נישט. אַז וולאָדעק קוזשמיר האָט געפּלעגט בעטן ביי בערלען דעם שענקער אַ פּערטעלע אויף באַרג, האָט ער אים נישט געוואַלט געבן. אַזאַ נישט גלייביקער! אַה! שוין מיט אים אויך אַן עק גענומען... געווען אויסבאַהאַלטן אין מאַיאַדאַני, ביי אַן אונדזעריקן, האָט מען ביידע געמאַכט כּ׳ק, כּ׳ק...“

אַלעקסין האָט געעקלט צו קוקן אויף וולאָדעקס פּרצוף, אויף דער פּלאַטשיקער גאַמבע זיינער — אַ שאַרפע שופּלע, שטענדיק גרייט אין עפעס זיך אַריינצושניידן.

אַלעקסי האָט זיך באַמיט אַפּצוטאַן די בליקן פון אים, נישט קוקן אין זיין זייט, אַבער אים איז אויסגעקומען, אַז נישט בלויז וולאָדעקס פּרצוף איז אויסגעקרימט, צעדרייט, נאָר אויך דאָס גאַנצע צימער אין וועלכן זיי

זיצן, דאָס מעבל, אפילו דאָס בילד פון דער, „הייליקער מאַריאַ“. אַלץ האָט אין זיינע אויגן אויסגעזען צעשטעלט, אַרויס פון דער פאַרעם, צעקרימט ווי וולאַדעקס אוקאַסנע בליקן.

„אַזוי, אַזוי, אַלעקסי בראַניעוויטש. פון מיר קאָן מען קיין שום זאך נישט אויסבאַהאַלטן, כּי, כּי, כּי — — האָ? פאַרטאַגס אַוועק אין שטאַט אַרײַן, און שפּעטער צוריקגעקומען מיט אַ פעקל. אמת? וואָס זשע וויל וולאַדעק? אַ שותף וויל ער זײַן. פאַרוואָס נישט?“

דאָס קליינע ביסל האָר וואָס איז נאָך געווען ביי אַלעקסי בראַניע-וויטש אויפן קאַפּ האָט נישט געהאַט גענוג כוח זיך צו שטעלן קאַפּויער. האָט עס בלויו זיך צוזאַמענגענומען ווי אַרונטערצוקריכן אונטער דער הויט.

„פון ווען אָן ביסטו עס געוואָרן אָן אויפזעער איבער מיר? האָ? עס האָט דיך ווער באַשטימט אויף דעם אַמט?“

אַלעקסי האָט פאַרשטאַנען, אַז נאָר אויף אַזאַ אופן דאַרף ער רעדן צו אים, אפילו מיט געבייזער, כדי וולאַדעק זאָל נישט אויסגעפינען ביי אים אפילו אַ האָר פחד, אַ שמץ פון צעטומלטקייט.

דער „גאַסט“ האָט נישט געריכט זיך אויף אַזאַ ענטפער, האָט ער געפלאַנטערט מיט דער צונג, געגעבן דעם שוין עלטערן סאַלטיס צו פאַר-שטיין, אַז אויך ער, וולאַדעק קוזשמיר וויל, „מאַכן“ אַ לעבן, ווי אַנדערע, ווי די וואָס האָבן שכל. נו, ווייסט טאַקע נישט וולאַדעק וואָס דער סאַלטיס האָט געברענגט אינעם פעקל מיט וועלכן ער איז געקומען פון שטאַט: געלט, צי ברייאַנטן, און אפשר גאַר גאַלד. וויל ער זײַן אַ שותף. „אַ העלפט מיר — אַ העלפט דיר, מסכים?“

און ער האָט אַ שלעפּ געטאַן דאָס פרישע פלעשל בראַנפן וואָס אַלעקסי האָט אַוועקגעשטעלט אויפן טיש, אַרומגענומען עס מיט ביידע הענט, געטרונקען און געמורמלט, געטרונקען און געמורמלט: „שותפות! אַלעקסי, שותפות! אַ העלפט מיר — אַ העלפט דיר. יאָ? — — —“

קאפיטל צוויי און צוואנציק

א לענגערע צייט האָט ער זיך אַרומגעטראָגן מיט דער האַפּענונג אויפֿ־ געריכט צו ווערן. אין די נעכט האָט ער געהלומט גוטע חלומות, אַז ער איז אַ רייכער גוט־באַזיצער, האָט אַ סך פעלדער און וועלדער, און פּאַראַב־ קעס אַרבעטן פּאַר אים, נישט אַנדערש ווי דער גראַף יאַזשעמבסקי און זיינס גלייכן. אָבער, אַז ער האָט נאָך יעדן חלום צוריק זיך אַפּגעפּונען אין זיין ירושהדיקער אַרעמקייט, אין דער צעלעכערטער כאַטקע — ווי פּון צווייגן צוזאַמענגעשטעלט — פּלעגט ער אויפשטיין אַ פּאַרביטערטער, מלאַ כעט אויף אַלע מיכאַלאָווקער פּויערים ביי וועמען ער האָט געדאַרפט שווער האַרעווען — היינט ביי דעם, מאַרגן ביי אַן אַנדערן — כדי צו פּאַרדינען זיין שטיקל ברויט.

אין איינעם אַ פּרימאַרגן האָט ער זיך איבערגעוועקט פּון שלאָף און אויף זיין פנים איז געווען אויסגעשפּרייט אַ צופּרידנקייט, אַן ערנסטע רויקייט. ער איז נאָך געווען פּאַרשלאָפּן. זיינע אויגן האָבן נישט געזען דעם צעלעכערטן סופּיט, די צעהאַקטע ווענט פּון זיין כאַלופּע. אין דמיון האָט ער זיך געפּונען אין אַלעקסי בראַניעוויטשעס שטוב וואָס די דייטשן האָבן אים אַפּגעגעבן. גוט אַזוי. עס איז אים געקומען. זאָלן יידן נישט אַרומפּלאַנדערן זיך אין די נעכט אין מיכאַלאָווקע און זוכן דעם גוטן סאָל־ טיס ער זאָל זיי העלפּן. נישטאַ מער קיין אַרט פּאַר זיי און אויך נישט פּאַר די וואָס זענען גרייט זיי צו שיצן. איז נישטאַ מער אַלעקסי בראַ־ ניעוויטש. וולאַדעק קוזשמיר איז פּאַראַן — דער נייער סאָלטיס פּון דאַרף מיכאַלאָווקע.

עס האָט אָבער נישט לאַנג געדויערט און אַ ליכט־כוואַליע האָט פּאַר־ פלייצט וולאַדעק קוזשמירס שטוב. זי איז אַריין דורך אַלע שפּאַרעס און לעכער און האָט אויסגעווישט דעם חלום פּון זיינע אויגן. אַן אַלט פּאַרדאַרט שטיקל ברויט אויפּן פענצטער־ברעטל האָט אים דערמאַנט, אַז ביי נאַכט, איידער ער איז אַרויף אויפּן בעט האָט ער נישט פּאַרגונען זיך עס אויפֿ־

יחיא'ל גראנאטשטיין

צועסן. הייסט עס, און ס'הייבט זיך גארנישט אן, און ער איז נאך צו גאר-
נישט דערגאנגען.

„אויב און, האט ער ווישנדיק דעם שווייס פון שטערן, א זאג געגעבן
דעם שיינענדיקן טאג אין פנים אריין, אויב און, וועלן אים מער קיין
חלומות נישט מאכן צו נאר, און עק וועט צו דעם נעמען, און וואלדעק
וועט שוין וויסן וואס צו טאן, ער וועט שוין וויסן.“

ער האט אָנגעהויבן פארלוירן גיין פון דאָרף, אַוועקגעקומען אויף
גאַנצע טעג, און ווען ער האָט זיך באַוווּן אין מיכאַלאָווקע, זענען נאָך אין
זעלבן טאָג, צי אויף דער נאַכט, דייטשע סאַלדאַטן אַריינגעלאָפן „גאַנץ
צופעליק“ אין דאָרף, האָבן געמאַכט רעוויזיעס אין שטיבער און מיטגע-
נומען מיט זיך וועמען זיי האָבן געהאַלטן פאַר גייטיק.

מיכאַלאָווקער פויערים האָבן געעפנט די אויגן, פאַרשטאַנען וואָס עס
זענען וואַלדעקס מעשים. זענען געווען אַזעלכע וואָס האָבן אויסגעמיטן צו
קומען אים אויף די אויגן, און אַנדערע וואָס האָבן געחנפעט, איינגעלאָרן
אים צו זיך, געגעבן אים אַנצוועסן און אַנצוטרינקען, געגעלט אים איבער
דער פלייצע און צוגעבאַמבלט צו אַלץ וואָס ער האָט געזאָגט.

*

ביי נאַכט אין מיכאַלאָווקע. אַ געדיכטע פינצטערניש הילט איין די
נידעריקע הייזקעס ווי אין שוואַרצע טיכער, לייגט זיך אַרויף אויף די
שטרויענע דעכער ווי טיפע הוטן מיט לאַנגע שוואַרצע דאַשקעס אַראָפּ-
גערוקט ביז איבער די פענצטער-אויגן.

פון אונטער אַ וואַלקן דראַפּעט זיך אַפּער אַ בלייך לבנה-פנים —
אַ ביסל ראַזלעך צוגעפודערט. לייכטע, זיידענע טריטעלעך איבערן דאָרף.
אַ בליק דאָ, אַ בליק דאָרט, ווי זי וואַלט געזוכט און נישט אַפּגעפונען דעם
בן-זוג וואָס איז איר, צווישן יאָ און גיין, נעלם געוואָרן.
שטיל אין דאָרף און רויק. די לאַדנס פון די שטיבער צוגעמאַכט. טיר
און טויער — פאַרריגלט. עס שלאָפן די מענטשן אין מיכאַלאָווקע זייער
געוויינטלעך נאַכט-שלאָף.

בלויז אין איינער אַ צעהודלטער שטוב, אין עק דאָרף, וואַכט עמע-

צער, גייט נישט ארויף אויפן געלעגער, זעצט זיך אפילו נישט צו, רירט זיך נישט אַוועק פון פענצטער. וועמען קוקט ער אויס? עס שווייגט די נאַכט. עס שטומט די טונקלקייט. אפילו די שמייכלדיקע לבנה ברעכט נישט אַפּ דעם סוד, איז אים נישט מגלה. שטייט ער אַזוי ביים פענצטער און זיינע כּיטרע אויגן טוען זיך נישט אַפּ פון טונקעלן דרויסן, קוקן אויס, וואַרטן אַפּ און אַ האַלבע נאַכט איז שוין באַלד פאַרביי...

— — — און זיי זענען געקומען זייער שפעט. כמעט שוין פאַר טאַג...
 — — — פון ערשטן זעץ אין פענצטער-לאַדן, האָט אַלעקסי זיך איבערגעוועקט. אַ פיר געטאַן די האַנט איבער די אויגן, און אַראָפּגעלאָזט צוריק דעם קאַפּ אויפן קישן, איז צוריק איינגעשלאָפּן. דאָס צווייטע מאָל איז ער אויפגעקומען ווען ער האָט דערשפּירט אַ ברי אויף זיין פנים, ווי עס וואַלט מיט פייער זיך אָנגערירט. אַ שווערע האַנט איז געלעגן אויף אים, האָט אים געשטופּט און געשטויסן, געפאַסעוועט דאָס לייב, אַז ס'איז אים אַזש פינצטער געווען אין די אויגן. ווען ער איז געקומען צו זיך, האָט ער אויסגעפונען, אַז ער ליגט גאַר אויף דער ערד, נישט ווייט פון בעט, און אַז ער איז נישט מסוגל זיך אַ קער צו טאַן. אַזוי צעקלאָפּט איז ער געווען. אַלעקסי האָט געהאַלטן אַפּן די אויגן און נישט געזען ווי מען נישטערט אַדורך זיין שטוב, מען רייסט אויף שענק, מען פליקט אַפּ ברע-טער פון די ווענט. אין איינער אַ רגע איז אים אויסגעקומען, אַז די וואָס פאַרען זיך אין שטוב, גייען זי אונטערצינדן, און אַז ער אַליין ליגט געבונדן און וועט פאַרברענט ווערן צוזאַמען מיט זיין שטוב...

און אין הויף האָט ווילי, צוגעבונדן צו דער קייט, אַריינגעשריגן אין דער נאַכט אַריין, אויסגעריסן זיך דעם האַלדז. אַנדערע הינט אין מיכאַ-לאָוקע האָבן דערקענט זיין קול און פאַרטויבט דאָס גאַנצע דאַרף מיט זייער בילעריי.

מיטן אַרבל פון העמד האָט אַלעקסי בראַניעוויטש געווישט די בלוט-קלעפיקייט אויפן פנים, צווישן די אויגן. אַנטקעגן אים, אָנגעשפאַרט אין דער וואַנט, איז אַ דאַר, צעקרימט גופל, געשטאַנען ווי געליימט.

„איך... נישט שולדיק... זיי... גענייט מיך...“

מיט גרויס שוועריקייט האָט אַלעקסי זיך אונטערגעהויבן ביז אין דער

העלפט, אָפּגעדעכעט, און מיטן גאַנצן כּוח אַ שפּיי געטאַן וולאַדעקן אין פּנים אַרײַן. ער האָט אָבער נישט באַגנוגט זיך מיט דעם. נאָך אַ רגע האָט ער אָפּגעווישט די ליפּן, ווידער אָפּגעדעכט און נאָך אַ מאָל אויסגעשפּיגן. אַ ווייסע קלעפּיקייט איז געבליבן הענגען אויפן לאַץ פון וולאַדעקס מאַרײַ-נאַרקע ווי אַ מעדאַל, אָן ערלעך פּאַרדינטן.

אַלעקסי האָט אַליין נישט געוואוסט, אַז אויף זײַן צעשלאָגן פּנים האָט זיך פּאַרצויגן אַ שמייכלע וואָס האָט געמיינט צו זאָגן: „ער איז עס ווערט, ער איז עס ווערט, און נאָך ווי אַזוי!“

„ביי גאַטס נאַמען, אַלעקסי, אַז כּיבין נישט שולדיק, גענייט מיך...“
„נעם נישט גאַט אין דיין אומריינעם מויל אַרײַן. אַ הונט ביסטו געווען און אַ הונט וועסטו פּגראָן.“

אַ רעוואָלווער-שאַס אין הויף. עס האָט אַ טרייסל געגעבן מיט דער הייזקע. ביי וולאַדעקן קוזשמירן האָבן די אויגן זיך צעפּינקלט. אַ ברעקל פון האַפּענונג האָט זיך אָנגעצונדן. „געפונען, געפונען! באַלד וועט דער אַלטער נישט רעדן אַזוי חוצפהדיק צו אים. און פאַרן שפּייצען אין פּנים אַרײַן, וועט ער באַצאַלן. גוט באַצאַלן.“

ס'איז אים נישט באַשערט געווען וולאַדעק קוזשמירן... מיט ווידלעס אין די הענט האָבן די דייטשן געזוכט, גענישטערט אין די שטאַלן, גע-טאַפּטשעט דאָרט אין אומריינקייט, אין בלאַטע. זיי האָבן אויך איבערגע-קערט דעם שייער, צוצעוואָרפן בינטלעך תּבואה און זענען אַרויס מיט גאַרנישט, האָבן זיך אַרויסגעשאַרט פון אַלעקסיס הויף און דאָס דאַרע אויסגעקרימטע גופל — אַזאַ שלענגל — איז זיי נאַכגעקראַכן, האָט זיך נאַכגעשלעפּט.

„ניכט יודע, ניכט יודע“, האָבן זיי אין געבייזער גערעדט צו אים ווי מען רעדט צו אַן אָנגעשמיסן הינטל, און אַלעקסי, צו וועמען זייערע רייד זענען דערגאַנגען, האָט אַ צופּרידענער שטיל געבאַראַמאַטשעט: „אָודאי נישט, אָודאי נישט. ער איז גוט געהיט דער פּאַן, גוט געהיט.“

אַ ביסל שפּעטער, ערשט נאָך דעם ווי ער האָט גוט זיך אַרומגעוואָשן — עס זאָל דער פּאַן אים נישט זען אַ צעביילטן — און איבערגעטאַן זיך, ערשט דעמאָלט איז אַלעקסי פּאַרזיכטיק אַרויס אין הויף. צוגעבונדן צו

דער קייט איז ווילי געלעגן אויף דער ערד, האָט נאָך געלעבט, געהאַלטן אָפֿן איין אויג, איז אָפּגעגאַנגען אין בלוט. אַלעקסי האָט אַראָפּגעלאָזט זיך צו אים, געגלעט זיין ווייכע פעל פֿון וועלכער עס האָט נאָך געשלאָגן אַ וואַרעמע פּאַרע. ווילי האָט נישט אויפֿגעהערט צו קוקן אויף אים מיט דעם אָפּענעם אויג, ווי ער וואָלט געמיינט אים צו זאָגן, אַז ער האָט נישט מער ווי געוואַרט צו זען אים, אַז איצטער קאָן ער שוין רויק זיך אויס-ענדיקן, אויסלייזן זיך פֿון די יסורים.

און טאַקע, אין גאַנצן נאָך עטלעכע רגעס, האָט וויליס בויך געהויבן זיך און צוריקגעפּאַלן, און באַלד דערנאָך האָט ער זיך צוגעפּלאַטשט צו דער ערד, פּאַרמאַכט דאָס אָפּענע אויג און אויסגעהויכט אַ לעצט ביסל אַטעם. אָפּגעפּאַרעט זיך אין שטאַל און אין דער אַבאַרע, אַרומגעקוקט זיך אין אַלע זייטן, איז אַלעקסי אַריין אין שייער, האָט אַוועקגעשאַרט די תּבואה-בינטלעך איבערן גרוב, אַוועקגענומען דעם צודעק און באַגריסט זיך מיטן פּאַן.

„אַ שווערע נאַכט, פּאַן, איז אַריבער. גאַט צו דאַנקען, אַז ס'איז אַדורך בשלום.“

„יאַ, ס'איז אַדורך בשלום — האָט ר' מרדכי־פייבל איבערגעהזרט אַלעקסיס ווערטער — געהערט אַלע טריט אין הויף, אין די שטאַלן, גע-הערט זיי אַפילו רעדן אין שייער, געשפּירט ווי הענט גראָבן אין די בינטלעך תּבואה. און דערנאָך, דער שאַס אין הויף... עס האָט מיך אויפֿגע-ציטערט, געוואָלט איין מאָל פּאַר אַלע מאָל אַרויסקריכן פֿון גרוב. ניין, אַלעקסי, ס'איז נישט קיין וועג אַזוי... כ'טאָר עס נישט טאַן. כ'מוז אַוועק... ס'איז אַ זינד דיר איינצושטעלן.“

„דער נס, פּאַן, האָט זיך אָנגעהויבן יענעם אינדערפרי, ביים ברעג פֿון וואַלד. ער ציט זיך ווייטער, דער פּאַן דאַרף נישט זיין באַזאָרגט וועגן דעם.“

ר' מרדכי־פייבל האָט זיך אויפֿגעשטעלט פֿון נידעריקן בענקעלע אויף וועלכן ער איז ביז איצטער געזעסן און אַרויפֿגערעדט צו אַלעקסין, אָנגע-לענט זיך אין דער וואַנט פֿון גרוב, דערגרייכט נישט ווייט פֿון ראַנד אויף וועלכן אַלעקסי איז געלעגן אויסגעצויגן.

י ת י א ל ג ר א נ א ט ש ט י י נ

„אזא וולאדעק קוושמיר וועט נישט רוען, האָט ער געגעבן צו פאַר־
שטיין דעם גוטן אַלעקסי. מוסרים האָבן אַ טבע, אַז זיי ווערן נישט נתפעל,
אויב עס געלינגט זיי נישט מיטן ערשטן מאָל צו דערגרייכן זייערס. זיי
שטייען נישט אָפּ. זענען נישט מוותר. וולאדעק וועט פרובירן נאָך אַ מאָל
און נאָך אַ מאָל. פאַרוואָס זאָלסטו זיך איינשטעלן אַזוי פיל? צוליב
וואָס?“

„און איך בין זיכער, אַז אויב ער וועט פרובירן נאָך אַ מאָל, וועט
ווידער געשען וואָס אין דער פאַרגאַנגענער נאַכט, מ'באַדאַרף גלייבן דערין.
איך בין זיכער...“

ר' מרדכי־פייבלען האָט פאַרקלעמט ביים האַרץ. ער, דער פרומער ייד,
דאַרף לערנען אַ שיעור בטחון און אמונה פון אַלעקסי בראַגניעוויטש, דעם
פוייער פון מיכאַלאָוקע... אים אַליין סטייעט נישט קיין כוח דערצו? ... צו
אָזא נידעריקער מדרגה דערגאַנגען? ... פון בושה האָט ער צוריק אַוועק־
געזעצט זיך אויפן בענקעלע, אַריינגעלאָזט דעם קאַפּ צווישן די אַקסלען
און איז געזונקען אין מחשבות וואָס האָבן אים לחלוטין נישט געמוטיקט.
נאָך מינטן האָט ער ווידער זיך אויפגעשטעלט און אַרויפגערעדט צו
אַלעקסין. „און פון דעסט וועגן איז מיין בקשה צו דיר, אַלעקסי, אויסצוהוכן
פאַר מיר אַ באַהעלטעניש אין וואַלד. דאָס ביסל לעבן מיינס, האַלט איך,
איז פאַרט נישט ווערט דיין איינשטעלעניש. בשום אופן נישט.“
„אין מיין הויז וועט דער פאַן בלייבן, נאָר דאָ. קיין שום סכנה. קיין
שום!...“

שטאַרקע ווינטן האָבן גענומען הוידען מיט די שיערווענט. ברעט
אין ברעט האָט געקלאַפט, ווי געשלאָגן זיך. אַ ווילדע מוזיק האָט זיך צע־
שפילט אין אַנהייב טאָג און פאַרשריגן אַלעקסיס קול וואָס האָט אַראַפּגע־
נידערט, צו ר' מרדכי־פייבלען, וועמען עס איז איבעריק געוואָרן דאָס
רעשטל לעבן וואָס האָט זיך אים נאַכגעשלעפט ווי עפעס אַזוינס פון וואָס
מען דאַרף זיך באַפרייען...

קאפיטל דריי און צוואנציק

דער ווינטער האָט זיך אויסגעענדיקט. פּראָסט האָט נישט געהאַט מער קיין כוח צו מאַלן זיינע געמאַלעכצער אויף פענצטער־שויב, אַפילו נישט צו פאַרפירן פּלאַכע וואַסערן. עס זענען אַראָפּ רעגנס און מיכאַלאָווקע האָט זיך אַדורכגעטרעסעט, אויסגעצוואַגן זיך, באַקומען צוריק זיין דאָר־פישע מראה. בלאַטיקע וועגן. קאַלוזשעס וואַסער. זון און רעגן. די פּויערים זענען מיט אַ מאַל געוואָרן שטאַרק פאַרנומען. האָבן געדאַרפט צוגרייטן כלים אין פעלד אַריין, געשאַרפט און געשליפּן די קאַסעס, די אַקעראַייזנס, די ווידלעס און דעסגלייכן, האָבן גערייניקט די שטאַלן, די אַבאַרעס.

נאָך חדשים פּרײַער האָט מען אין מיכאַלאָווקע, אין יעזשאַרנע, און אין אַרומיקע דערפער געוואָסט צו דערציילן זיך אויפן אויער, אַז „זיי“ טרעטן אַפּ, אַז „זיי“ ליידן שווערע מפלות אויף די פּראָנטן, ווערן צעשלאָגן, צעממיתט, גענומען אין געפאַנגענשאַפט. דעמאַלט זענען עס נאָך געווען ווייטע, נישט זיכערע שמועות, נישט צום גלייבן. נאָר אַז ס'איז אַוועק נאָך אַ שטיקל צייט, האָט דאָס מלחמה־פייער אָנגעהויבן זיך דערנענטערן צו מיכאַלאָווקע. באַמבעס, ראַקעטעס האָבן צעלעכערט די זוניקע טעג, צעריסן די פינצטערניש אין די נעכט, זיי אָנגעצונדן. ביז... ביז די שיסערייען און די אויפרייסן האָבן אָנגעהויבן אַפהילכן אין מיכאַלאָווקע אַליין און די אייגן־ווינערס האָבן געמוזט אין די טאַג־שעהען פאַרלאָזן זייערע שטיבער, לויפן אין וואַלד אַריין זיך אויסבאַהאַלטן.

אַלעקסי בראַניעוויטש האָט זיין שטוב נישט פאַרלאָזט. אין די דאָזיקע טעג איז ער גאַנצע שעהען אָפּגעלעגן אין שיער, איבער דעם אָפּגע־דעקטן גרוב. ער איז געווען באַזאַרגט, שוין געטראַכט וועגן דעם וואָס עס וועט געשען נאָך דעם ווי די דייטשן וועלן אָפּטרעטן. וואָס וועט דעמאַלט זיין מיטן פּאַן? וואָס וועט זיין? ער איז געווען דערשלאָגן בלויז פון טראַכטן, אַז עמעצער שטייט שוין פאַר זיין טיר און מאַנט ביי אים צוריק דעם פּאַן...

יחיאאל גראנאטשטיין

און ר' מרדכי־פייבל... אויך ער האָט מורא געהאַט פאַרן טאָג וואָס האָט אָנגעהויבן זיך דערנענטערן, וואָס וועט אַוודאי קומען אים אַנזאָגן, אַז ער קאָן זיך מטריח זיין און אַרויסדראַפען זיך פון גרוב. ער האָט געספּקט, צי ער וועט זיין אין שטאַנד צו פאַרטראַגן די שעה, די מינוט וואָס וועט אים אַרויספירן צו דעם ליכט, אויף דער פּריי. „אויף דער פּריי?“ האָט ער זיך אַ פּרעג געטאָן און דערנאָך אַליין זיך געענטפּערט: „האַסט אַ ברירה, מרדכי־פייבל, צו בלייבן אין מיכאַלאָווקע, מיטן גוטן אַלעקסי וואָס האָט איינגעשטעלט זיין לעבן פאַר דיר, אַדער... אַריבערטראַגן זיך צום ברעג־וואַלד, דאַרט אַהין וווּ עס רוט דאָס געביין פון ווייב און קינדער. קיין אַנדער אַרט איז דאָ, אויף דער דאָזיקער ערד, פאַר דיר נישט פאַראַן...“ בהלהדיקע טעג. די שיערייען האָבן אָנגעהאַלטן אַרום דאַרף. קוילן זענען געפּלויגן איבער די מיכאַלאָווקער הייזער. אין עק דאַרף זענען עטלעכע פון זיי אַוועק מיטן פייער. בלויז עטלעכע, וואָרעם די ווינטן האָבן פאַרשלעפּט די שריפה קיין יעזשאַרנע און פאַרלענדט דאַרט אַלץ ביזן גרונט.

אַן עוולה האָט אויך געליטן דער קרייז־קלויסטער פון מיכאַלאָווקע. פון שטענדיק אָן איז ער געשטאַנען אַזוי גרויסהאַלטנדיק אויפן הויכן באַרג און מען האָט אים אַרויסגעזען אין דער גאַנצער געגנט. איצטער האָט אַ ראַקעטע אַראָפּגעהאַקט דעם באַגילדעטן, תקיפהדיקן האָן אין סאַמע דאָך־שפיץ, צעלעכערט דעם דאָך גופא און דער גרויסער מעשענער גלאַק, אונטערטריבן דורך די ווינטן, האָט פון דער צעלעכערטקייט אַרויס אויס־געזען ווי אַ דורכגעשאַסענע לונג וואָס אַט אַט בלאָזט זי אויס איר לעצטן אַטעם.

*

— — — „ס'איז נישט פאַר מיר דאָס ליכט“, האָט ער אַ זאָג געגעבן אַלעקסין גלייך ביי די ערשטע טריט אַרויס פון גרוב. „ס'איז נישט פאַר מיר. כ'בין נישט בכוח עס צו פאַרטראַגן.“ ווען ער איז אַרויסגעקומען אין הויף, אָנגעשפּאַרט אין אַלעקסין, איז ער ווידער געבליבן שטיין. דער זוניקער טאָג האָט געבלענדט זיינע אויגן

און ער האט געמוזט מיט אַ האַנט פאַרשטעלן דאָס ליכט. זיין פנים איז געווען פאַרמעט-בלייך און אויסגעזען האַט ער ווי אַ בר-מינו וואָס איז אויף אַ וויילע אַרויס פון זיין קבר אַ בליק צו טאָן וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט וואָס ער האַט פון לאַנג שוין געהאַט פאַרלאָזט. ווילגאַטנע ריחות האָבן אים מיטבאַגלייט, ריחות פון קברדיקער ערד.

און אין מיכאַלאָווקע אַליין איז געווען גרויס די פרייד אין טאָג פון דער באַפריינג. אַלע זענען אַרויס פון די שטיבער, האָבן זיך אַוועקגעלאָזט צום גרויסן פלאַץ, לעבן קלויסטער, וווּ די רוסישע סאַלדאַטן האָבן זיך געזאַמלט מיט זייערע טאַנקן און האַרמאַטן, און דאָרט האָבן זיי געטרונקען און געטאַנצט מיט זיי, געדאַנקט זיי פאַרן באַפרייען פון דייטשן יאָך... דאָס זעלבע מיכאַלאָווקע...

וולאַדעק קוזשמירן האַט מען נישט געזען. קאָן זיין, אַז ער איז נאָך פריער אַנטלאָפן קיין יעזשאָרבע, צו פראַנעק קאַסטקאַ, אָדער איז גאָר אַוועק, אין שטאַט אַרין, צו זיין שוועסטער, די ווייב פון טאַמאַשן, אַ מאַל דער סטרווז אין הויז פון ר' מרדכי־פייבל צווייגרייך.

אין דאָרף האַט איינער דעם אַנדערן איבערגעגעבן די אומגלייביקע ידיעה, אַז דער רייכער ייד, צווייגרייך, צו וועמען עס געהערן די וועלדער אַרום מיכאַלאָווקע, לעבט, אַז ער איז במשך דער גאַנצער מלחמה געווען אויסבאַהאַלטן ביים סאַלטיס אין שיער. האָבן אַ סך איבערגעלאָזט דאָס פרייען זיך מיט די רוסישע סאַלדאַטן און זענען געקומען צו אַלעקסין אין שטוב אַרין זען מיט זייערע אייגענע אויגן דעם רייכן „פאַן“ צווייגרייך, טרינקען מיט אים „לחיים“, ווינטשן אים דאָס בעסטע וואָס איז נאָר מעגלעך. אַנדערע האָבן אַליין מיטגעבראַכט מיט זיך פלעשער בראַנפן, געטרונקען, און אויסגערעדט אַל דאָס בייזס אויף די דייטשן, און אויף אַזעלכע ווי וולאַדעק קוזשמיר, פראַנעק קאַסטקאַ און זייערס גלייכן...

ר' מרדכי־פייבל האַט זייערע רייד נישט געקאַנט פאַרטראַגן, און נאָך ווייניקער — זייערע שמייכלען און פרייד־אויסדרוקן צו זיין בלייבן לעבן. זאָל נאָר דער וועג ווערן פריי פון מיליטער, וועט ער גלייך אַוועק פון דאַבעט. איין איבעריקע מינוט וועט ער נישט זיצן צווישן די, וואָס אויב זיי וואַלטן אים מיט טעג צוריק געווען געפונען, וואַלטן זיי אים געווען

יחיאַל גראַנאַטשטיין

איבערגעגעבן די דייטשן מיט אַ סך מער פרייד מיט וועלכער זיי טרינקען
איצטער מיט אים „לחיים“ און ווינטשעווען אים אזוי האַרציק...

*

מיט דער אויסגעטרעטענער סטעזשקע האָט ער פאַרטאַגס אַוועקגעלאָזט
זיך צו אַלעקסיס פעלדער און פון דאָרט — צום וואַלד־ברעג. דאָס קבר
פון זיינע שטוביקע איז געווען אַרומגעלייגט מיט עטלעכע שטיינער און
לויט די סימנים וואָס אַלעקסי האָט אים געגעבן, האָט ער אָן שוועריקייטן
עס אָפּגעפונען. דאָס קבר אַליין איז געווען באַדעקט מיט גרינעם מאַך ווי
ווייכער, איידעלער סאַמעט. אויסגעצויגן, איז ער געלעגן איבערן קבר, ווי
באַהאַפטן מיט אים. שעהען לאַנג איז ער געלעגן, וואַרעם עס האָט אין
צווישן די זון באַוויזן אַדורכשפּאַצירן פון איין עק הימל צום אַנדערן, און
אַנגעהויבן פאַרלוירן גיין הינטער ווייטע בערג. ערשט דעמאָלט האָט ער
זיך אויפגעזעצט, אָפּגעשטויבט זיך, און אַז ער האָט שוין געהאַלטן ביי
אַוועקגיין, האָבן די ליפן זיינע שטיל אַראָפּגעשעפטשעט צום קבר: „זייט
מיר מוחל, מיינע טייערע, זייט מיר מוחל וואָס איך לעב. דער הימל איז
אַן עדות, אַז איך בין נישט שולדיק אין דעם.“

און ער איז אָפּ פון דאָרט. מיט דער זעלבער סטעזשקע מיט וועלכער
ער איז געקומען, האָט ער זיך אומגעקערט אין דאָרף, צו דעם גוטן אַלעקסי
בראַניעוויטש.

*

ביי דער שיין פון אַ נאַפּט־לעמפל זענען זיי אָפּגעזעסן דעם רוב
שעהען פון דער נאַכט — האָבן גערעדט און געשוויגן, גערעדט און גע־
שוויגן.

„און נאָך אַ בקשה האָב איך צו דיר, אַלעקסי: צוהיטן מיר דאָס קבר
ביז כּוועל נאָך אַ מאָל אַריבערקומען אַהער פון שטאָט כדי אַריבערצופירן
אַהין זייער געביין און טאָן מיט זיי די יידישע רעכט.“

„איך וועל אָן ספּק עס טאָן, פאַן!“

„אויב אזוי, אַלעקסי, רעכן איד, אַז ווי נאָר עס וועט אָנהייבן טאַגן,

וועל איך גרייטן זיך אין וועג אריין, וועסט מיך צופירן צו דער באַן-
סטאַציע. כוּויל אַנקומען אין שטאָט אַריין מיט דער באַן, און אויסמיידן
די לעווערטאָווער גאַס, כוּויל זי נישט זען..."

„אַבער, שוין אין דער פּרי, פּאַן?“

„יא, אין דער פּרי. כוּווייס ווי שווער ס'איז ביידן דאָס שיידן זיך. מיר
ווי דיר. אַבער, איך האָב אַ ציל, אַלעקסי — וואָס שנעלער אַרויס פון דעם
לאַנד און אַנקומען דאָרט ווהיין איך האָב אַ סך פּרײַער געדאַרפט פּאַרן.
מיר האָבן דאָך שוין גערעדט דערפון, האָסט מיך גוט פּאַרשטאַנען.“

„יא, אַבער צי וועט דאָרט נישט זיין צו שווער פּאַרן פּאַן? איינער
אַליין, אָן קיינעם.“

„גיין, נישט צו שווער, אַלעקסי, נאָר צו שפּעט...“

דאָס נאַפּט-לעמפעלע איז אויסגעגאַנגען און האָט זיי ביידן געלאָזט
זיצן אין סוף-נאַכטיקער, געדיכטער פינצטערניש. ביידנס צעפּלאַמטע
פּנימער האָבן אין איר אַריינגעלייכט ווי רוינער פּאַרמעט.

אַ בליק דורכן פענצטער, און ר' מרדכי-פייבל האָט געזען, אַז עס
הייבט אָן טאַגן.

„נאָך אַ ביסל, אַלעקסי, וועל איך זיך נעמען גרייטן אין וועג אַריין.
ווייל איך, אַז דו זאָלסט וויסן: איך האָב אַ נדר געטאַן, נישט קיין הנאה צו
האַבן פון מיין פּאַרמעגן. בלוז איין איינציקע הנאה, צו דיר וועט עס
געהערן.“

„איך פּאַרשטיי נישט, פּאַן.“

„עס דאַרף נישט זיין שווער מיך צו פּאַרשטיין. ווי נאָר כוּוועל געפינען
אין שטאָט אָן אַרט וווּ זיך אויפצוהאַלטן, וועל איך צוגרייטן אַלע נייטיקע
פּאַפּירן, און דו וועסט אַריינקומען צו מיר.“

אין גאַנצן אומפּאַרשטענדלעך זענען אים אויסגעקומען ר' מרדכי-
פייבלס רייד. וואָרעם, וואָס הייסט אַזוינס, אַז דער פּאַן וועט אַפּשרייבן זיין
גאַנץ פּאַרמעגן, אויף זיין, אַלעקסיס נאָמען? און וואָס וועט דעמאָלט זיין?
וואָס וועט ער, אַלעקסי דאַרפן טאַן מיט דעם?

„פּאַרשטיי מיך ריכטיק. נישט חלילה כדי דיר צו באַצאָלן פאַר דעם
וואָס דו האָסט געטאַן פאַר מיר, נאָר ווייל איך וויל נישט, אַז דאָס אַלץ

וואס כ'פארמאג זאל אריינפאלן אין פרעמדע הענט. ווען איך וועל אַוועק פון דאַנעט, וועלן זיך געפינען בעלנים אויף די וועלדער, אויף די הייזער, אויף אַלץ. יאזשעמבסקי, טאַדעק, טאַמאַש — אַ ביטערן חשבון האָב איך מיט זיי. אָבער מיינע אויגן וועלן זיי מער נישט זען, וועט צו דיר אַלץ געהערן. דיינס וועט עס זיין."

*

עס איז נאָך געווען זייער פרי ווען איבערן שטיינערנעם ברוק פון מיכאַלאָווקע האָבן געטראַסקעט די רעדער פון אַלעקסיס ברייטן, אויס-געבעטן וואָגן וואָס האָט אָפגעפירט ר' מרדכי-פייבלען צו דער נאַענטער באַן-סטאַציע.

פאַרכמורעט און שווייגנדיק איז אַלעקסי געזעסן אויפן פאַדערשטן געזעס, געהאַלטן די בייטש אין דער האַנט, און ער האָט בכוונה נישט אונ-טערגעטריבן די פערד. זאל עס דויערן, זאלן זיי גיין ווי זיי גייען, געלאָסן. נישט געאייילט זיך, האָט ער געטראַכט. ער האָט געפילט, אַז עפעס לידיקט זיך אין אים אויס, אַז ער הוילט זיך אויס פון דעם מיט וואָס ער האָט אַזאַ לאַנגע צייט געאַטעמט, געבערט זיך. באַלד וועט ער אומקערן זיך אַהיים און ער וועט בלייבן אַליין. אַ לידיקער גרוב אין שיער, אַ פוסט-קייט אין הויף. געווען אַזוי נאַענט פון פאַן, אַזוי נאַענט, און מיט איין מאָל...

און ר' מרדכי-פייבל? ... ווהיזן אייגנטלעך פאַרט ער? ווו וועט ער גלייך די ערשטע נאַכט זיך אויפהאַלטן? ביי וועמען? צו וועמען האָט ער אַריינצוגיין? ווער איז געבליבן לעבן? ווער?

זאלן זיי, די פערד, שלעפן געלאָסן דעם וואָגן, זאלן זיי — האָט ער געטראַכט — זאל עס געדויערן. ער איז גרייט צו זיצן אַזוי מיט אַלעקסין אויפן וואָגן, שווייגן און רעדן, און ווידער שווייגן. זאל עס זיך ציען ווי לאַנג, ווי לאַנג...

ווי אַ גאַלדענער קרוין האָט זון געשפרייזט איבער אַ ריינעם, בלויען הימל און געשטאַטעוועט, אויסגעקוקט, אויף וועמען פון זיי ביידן זיך אַנצוהענגען, וועמען פון זיי צו באַקריינען.

„פאן — — —“

„כ'הער, אלעקסי.“

„אזוי פיל ווערטער אין קאפ, אין מויל, אויף די ליפן. די באן-סטא-
ציע — שוין אזוי נאָענט און כ'קאָן זיי נישט אַרויסברענגען.“

„וואָס האָסטו געוואָלט זאָגן, אלעקסי?“

„אזוי שווער דאָס שייַדן זיך, אזוי שווער, פאן — — —“

„מיר איז אויך נישט גרינג, אלעקסי. וועלן מיר אַלץ טראָגן אין זיך
און נישט פאַרגעסן. קיין מאָל נישט. פון איין זייט דער קבר מיינער און
דיין איינשטעלעניש, דיין איבערגעגעבנקייט צו מיר פון דער צווייטער
זייט. ביידע זאָכן וועל איך, אזוי גלייב איך, קיין מאָל נישט פאַרגעסן,
קיין מאָל נישט.“

*

די באן-סטאציע איז געווען פול מיט זעלנער, פאַרשטויבטע, פאַרשמאַ-
דערטע, ווי פון שמציקע קאַנאַלן אַרויסגעקומענע.

געאַרעמט זענען זיי אַרויף אויפן פּעראָן, גערעכענט, אַז עס וועט נאָך
אַ סך צייט נעמען ביז עס וועט אַנקומען אַ באַן. אָבער זיי האָבן נישט
באַוויזן אַפילו אַוועקצושטעלן זיך, עפעס אויסרעדן צווישן זיך, און מיט
אַ געליאַרעם איז אַנגעלאָפן אַ לאַסטבאַן מיט ליידיקע וואַגאַנעס. אַ זעל-
נער וואָס האָט געוואָלט העלפן ר' מרדכי-פייבלען אַריינבאַקומען זיך אין
וואַגאַן, האָט אים אַ הייב געטאַן און אַריינגעטראָגן איבערווייניק. אַ רגע
שפּעטער איז אַלעקסי שוין געשטאַנען אויפן פּעראָן איינער אַליין, צעטומלט,
נישט געוואוסט וווּ אַהינצוטאָן די אויגן. ר' מרדכי-פייבל האָט אים צוגע-
רופן נענטער צום פענצטער, אַראַפּגערעדט צו אים, און ער, אַלעקסי, האָט
נישט געקאָנט עפענען דאָס מויל, אַרויסרעדן אַ וואָרט. ער איז געשטאַנען
דערשלאָגן, פאַרצאָגט, האָט נישט געוואוסט פאַרוואָס ער באַנעמט נישט די
ווערטער וואָס עס רעדט צו אים דער פּאָן, ווי ער וואָלט זיי געהערט פון
זייער זייער ווייט.

און... פּלוצלונג האָט די באַן אַ ריס געטאַן זיך פון אַרט ווי זי וואָלט

יחיא אל גרא נאט שטיין

אלץ מיטגעשלעפט מיט זיך און צעטרעטן אונטער אירע רעדער, אלץ אים אויך...

א ווילד געשריי האט זיך ארויסגעריסן פון זיין מויל, האט נאכגע-
דונערט דער אנטלויפנדיקער באן, געטראגן זיך אין חלל צוזאמען מיטן
געוואָי פון לאַקאָמאָטיוו — — —

„פ — א — ן“ — „פ — א — ן — —“

ר' מרדכי־פייבלס ביידע הענט האָבן לאַנג נאָך געשטעקט אויסערן
פענצטער, האָבן געפאָכעט צו אים, געזענגט זיך. אלעקסי האָט געוואָלט
נאָכלויפן די אויסגעשטרעקטע הענט, זיי אָננעמען, פעסט זיי דריקן, פעסט,
נאָר די פיס זיינע האָבן זיך נישט גערירט פון אָרט, ווי זיי וואָלטן געווען
פאָרטשוועקט אין דער ערד.

*

לאַנג איז אלעקסי בראַניעוויטש געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אין לייטער
פון זיין וואָגן און האָט נאָכגעקוקט דעם ליידיקן חלל וואָס די באַן האָט
איבערגעלאָזט. ער האָט אויסגעזען ווי איינער וועמען עס זענען באַפּאַלן
גזלנים אין מיטן וועג און האָבן ביי אים צוגערויבט אלץ וואָס ער האָט
פאָרמאַגט.

„אָזאָ וואָזשנער מענטש“ האָבן די ליפן זיינע אויסגעפרעפלט ווען ער
האָט סוף־כל־סוף אַרויפגעזעצט זיך אויפן וואָגן און געגעבן אַ צייכן די
פּערד צו רירן.

איבער אים האָט שפּאַצירט אַ צעשפּילטע, צעשטראַלטע זון, און זי
האָט אים באַצירט מיט גאַלדענע צויטן, באַקריינט אים מיט שפּעדיקן ליכט.
„אָזאָ וואָזשנער מענטש“, האָט ער איבערגעחזרט די ווערטער, אומ-
קערנדיק פון מאָל צו מאָל דעם קאַפּ צום ליידיקן געזעס, אויף וועלכן עס
איז ערשט נישט לאַנג געזעסן דער פּאַן.

קאפיטל פיר און צוואנציק

גייענדיק אויף דער באַנגאַס האָט ר' מרדכי־פייבל אָפּגעשטעלט זיך לעבן אַ שטוב, און פון אַמאָליקער געווינהייט אַריינגעבליקט אַהין. אים האָט זיך געוואָלט אַ רוף טאָן זיין שטיבל־חבר דודל ערליכמאַן, ער זאָל אַרויסקומען כדי צוואַמען אַוועקצולאָזן זיך אין שטיבל אַריין, ווי זיי פלעגן עס שטענדיק טאָן ווען זיי האָבן זיך נאָר געטראָפּן ווייט פון דער לעווער־טאָווער גאַס.

אַן אָפּקלאַנג פון רייד איז דערגאַנגען צו זיין געהער. „און אפשר? האָט אויפגעבליצט אַ געדאַנק — און אפשר דאָך?“ ער איז צו גענטער צום פענצטער וואָס איז געווען אָפּן. אין זיין פאַראַפּעט זענען געווען אָנגע־לענט עטלעכע יונגע קינדער און דערזענדיק דעם פרעמדן מענטש זיך דערנענטערן צו זיי, האָבן זיי זיך איבערגעצלמט, צעשריגן זיך אויפן קול „מאַמאַ, מאַמאַ“ און זיי האָבן זיך צוריקגעצויגן אין שטוב אַריין פאַר מורא פון אַן אַלטן „דושיאַד“ וואָס פאַרשלעפט מיט זיך, ווי די עלטערע וואַרענען זיי, נישט געהאַרכיקע, שלעכטע קינדער.

ער איז אַוועקגעגאַנגען און האָט נישט געוואָסט וווּהין ער וויל אַנקומען. אַ יונגער מענטש האָט זיך פאַרבייגעשלייכט לעבן אים, איז געגאַנגען פאַרויס, האָט זיך אומגעקערט און געבליבן שטיין פנים אל פנים מיט אים. זייערע אויסגעלאָשענע, יאושדיקע בליקן האָבן אָנגעהויבן פלעמלען זיך, און ווייל זיי זענען געווען אויסגעטריקנט, האָבן זיי נישט געהאַט אַפילו פון וואַנעט אויסצובאַרגן זיך אַ טרער. נישט אויסרעדנדיק אַ וואָרט, האָבן זיי זיך אָנגענומען פאַר די הענט, אַוועקגעלאָזט זיך אַ ווייטן גאַנג, כמעט ביז אויסער דער שטאַט. אויף די וואַלינער לאַנקעס האָבן זיי געפונען אַ חורבה און זענען דאָרט אַריין.

די נאַכט איז צוגעפאַלן און זיי האָבן אויסגעבעט פאַר זיך געלעגעריס אויף דער ערד, יעדער איינער, אין אַן אַנדער ווינקל.

„ווער ביסטו, און פון וואַנעט האַסטו זיך דערנומען אַהער?“

„אַלע קברים, אַלע באַהעלטענישן, ר' מרדכי־פייבל, האָבן געהאַט איין פנים. קאַן זיין, אַז מיר זענען טאַקע אַרויס פון דאָרט אַן רשות, וואָלטן מיר לפחות געדאַרפט אָנהענגען אויף זיך אַ שילדל „פה נטמן“. ווער ביסטו פון דער היים? האַ? דאַכט זיך, אַז דו האָסט מיך אָנגע־רופן ביים נאָמען, אמת?“

„אַ גרויס ווונדער! נישט ווייניק ראש־השנה'ס געווען צוזאַמען ביים רבין, געקומען מיטן טאַטן, בערל שוחט פון סאַקאַלקע.“
 „און דיין נאָמען איז גדליה. דער עלטסטער זון, שוין געשטאַנען לעבן טאַטן אין שעכטהויז. נישט אַזוי?“

פאַר טאַגס איז גדליה אַראָפּ פון געלעגער, האָט גאַרנישט געזאָגט. און איז אַרויס פון דער חורבה.

עס האָט נישט געדויערט לאַנג און אין שטאַט האָט זיך פאַרשפרייט אַ קלאַנג, אַז ר' מרדכי־פייבל צווייגרייך, דער גרויסער וואַלד־סוחר פון פאַר דער קריג, איז געבליבן לעבן, און, אַז ער געפינט זיך ערגעץ וווּ. די גוים וואָס זענען געזעסן אויף לעווערטאָווער גאַס האָבן נישט געגלייבט אין דעם. עס איז נישט געווען אַ מענטש וואָס זאָל קאַנען עדות זאָגן, אַז ער האָט מיט זייערע אייגענע אויגן אים געזען. פון דעסט וועגן האָבן די סטרוזשעס פון די הייזער אויף לעווערטאָווער גאַס געזוכט טאַמאַשן און זיין סטעפאַניאַן כדי „מיט פאַרגעניגן“ זיי אָנצוזאָגן די „גוטע“ בשורה. זיי האָבן געקלאַפט און געקלאַפט אין זייער גרויסער ווינונג און קיינער האָט זיי נישט געענטפערט, נישט געעפנט די טיר.

נאָך עטלעכע טעג, אין אַן אָנהייב אַוונט, האָט גדליה ווידער זיך באַוויזן אין דער חורבה. ר' מרדכי־פייבל האָט מיט אים זייער זיך געפרייט. צוזאַמען האָבן זיי געגעסן פון שטיקל ברויט וואָס ר' מרדכי־פייבל האָט אַוועקגעלייגט און פאַרטרונקען מיט קאַכעדיקער טיי. ר' מרדכי־פייבל איז געזעסן אויף אַ גידעריק קלעצל און גדליה — לעבן אים, אויף דער ערד. ביידע האָבן אויסגעזען ווי צוויי אבליים וואָס האָבן אַקערשט אומגעקערט זיך פון בית־הקברות און אַליין געמוזט צוגרייטן פאַר זיך זייער אבליים־סעודה, די סעודת־הבראה.

ר' מרדכי־פייבל האָט נישט געפרעגט גדליהן פאַרוואָס ער איז מיט

עטלעכע טעג צוריק פלוצלונג אוועק פון דער חורבה, און אויך גישט, וואָס עס האָט אים געבראַכט צוריק אָהער. ער האָט געטראַכט ביי זיך: אַלע לעכער פון דער חורבה קוקן אַרויס צום אַלטן בית־החיים, אַרום און אַרום איז פּוסט און פּאַסט, איז פון דעסט וועגן היימלעכער צו זיין זאַלבע צווייט, צו חורבה'ן מיט נאָך עמעצן, ווי צו זיצן איינער אַליין.

פאַר וואָס ער איז אוועקגעקומען, האָט גדליה אַליין גענומען דערציילן. יענעם פּאַרטאַגס האָט אים אַ מחשבה עפעס אַ שטויס געגעבן, און אפשר איז עס גאַר געווען צוליב אַ חלום וואָס האָט זיך אים געחלומט אין סאַמע באַגיבען. ווי עס זאָל גישט זיין האָט עס אים אַרויסגעטראָגן פון דאַנעט, איז אוועק אויפן מאַרק און געדונגען אַ פּור קיין סאַקאַלקע.

„נ, און וואָס?“

„וואָס איז דאָ צו פּרעגן? אויפן ברודער־קבר פון די דערשאַסענע, גישט ווייט פון שטעטל, זענען זיך געלעגן פּאַסטעכער אין אַ קופּע, האָבן גע־שפּילט, געזונגען און אַרום זיי האָבן די בעלי־חיים אַרויסגעפּירטע אַהין פון די שטאַלן און אַבאַרעס, אַפּילו אַנגעלאַפענע הינט ווער ווייסט פון וואָסערע מקומות, געשטופּט זייערע פּיסקעס אין דער ערד, גישט אויפגע־הויבן די קעפּ זייערע אויף אַ מינוט, אַזוי געשמעקט האָט זיי די פעטע, זעטיקע פּאַשע.“

און נאָך אַ קליינעם איבעררייס, האָט ער צוגעגעבן:

„אַבער איר האָט געדאַרפט זען, ר' מרדכי־פייבל, וואָס עס האָט נעכטן דאָרט זיך אַפּגעטון. עטלעכע סאַקאַלקער יידן זענען מיר דאָרט געווען. אַראַפּגעקומען מיט שטעכלדראַט וואָס מיר האָבן איינגעקויפט און האָבן אַרומגעצוימט די גריבער. באַלד אין דער פּרי האָבן מיר עס געמאַכט. און, אַז די פּאַסטעכער זענען געקומען מיט זייער שאַף אויף דער פּאַשע, האָבן די בעלי־חיים מיט די קעפּ געשטויסן די צוים, געוואַלט זי דורכברעכן. האָבן זיך צעקאַליעטשעט, בלוט האָט גערונען פון זיי, און זיי זענען גישט אַפּגעטרעטן. מיט די נאָזלעכער האָבן זיי אַריינגעאַטעמט אין זיך די ריחות פון די גריבער, פון געביין.“

— — — אַ געדיכטע טונקלקייט האָט דורכשפּאַצירט די חורבה, איז דורך איין לאַך אַריין און דורך דעם צווייטן אַרויס. נאַכטיקער ווינט האָט

געטרייסלט מיט דער חורבה, געהוידעט זי, ווי עס וואלט עמעצער גע-
פלאגט זי אריבערצוטראגן אויפן בית-החיים און ערשט דארט זי גוט
פארווארצלען.

„און צו וואס אייגנטלעך חורבה'ט איר אפ דא די טעג און די נעכט?
פארוואס גייט איר נישט אראפ, ר' מרדכי-פייבל, צו אייך אין הויז? אין
אייער שטוב אריין אויף לעווערטאווער גאס? וואס איז דער שכל פון
דעם?“

עס איז שוין געווען נאך האלבער נאכט. ר' מרדכי-פייבלס אויגן-
בליקן האבן אריינגעלאנגט אין נאכטיקן חשכות. אויך גדליהו האט דער-
שלאף נישט גענומען. ער האט געווארט אויף זיין עלטערן שכנס תשובה.
„ווי האסטו אליין געזאגט אין דער ערשטער נאכט ווער מיר זענען
אריין אהער? עס קאן זיין, אז מיר זענען ארויס פון די קברים אן רשות.
אמתע ווערטער, גדליהו. נאר אויב אזוי, האב איך דא, אויף דער פארשאל-
טענער ערד מיט גארנישט מער קיין שייכות.“

„וואס זשע רעכנט איר צו טאן? בלייבן זיצן אין דעם, לאך? ס'א
תכלית?“

„ניין, גדליהו. איך בלייב נישט דא.“

„וויזשן רעכנט איר צו גיין, ס'איז דאך פארט אייער ארט פון אזוי פיל
יאָרן, אַ גאַנץ לעבן...“

„כלאז זיך אין וועג אריין, קיין ארץ-ישראל. כ'ווייס נישט ווען כ'וועל
אהין אַנקומען, ווו כ'וועל אין צווישן זיך אויפהאלטן, דא — נישט, אויף
דער ערד — נישט.“

„און אייער פארמעגן? די הייזער, די וועלדער, אלץ? !“

„אָפגעשריבן אויפן נאָמען פון גוטן מענטש, אַ פּוילישער פּויער, וואָס
האַט מיך אויסבאַהאַלטן.“

„און וואָס האָט איר איבערגעלאָזט פאַר זיך, ר' מרדכי-פייבל?“
„אַ ביסל אמונה און אַ ברעקל בטחון וואָס איז מיר אזוי שווער אָנגע-
קומען צוריק איינצופלאַנצן אין זיך, אזוי ווייט פאַריאושט בין איך געווען.
איצטער אַטעם איך מיט בטחון אין דעם וואָס סיי ער איז מייסר און סיי
ער שטרעקט אויס אַ האַנט דיך אונטערצוהאַלטן. אָן דעם, גדליהו, וואָלט

נישט כדאי געווען אַ טאָג איבערצולעבן, אפילו נישט אין „אונדזער“
חורבה...“

*

גדליה איז ווידער אוועקגעקומען. אין מיטן דער נאַכט האָט עס אים
אַרויסגעטראָגן פון דער חורבה און — ווי אין וואַסער אַריין? איז ער
ווידער אין סאַקאַלקע? ביים ברודער־קבר ווהיין עס ציט אַזוי אַהין, אָדער
איז ער ערגעץ וווּ אין שטאָט? ר' מרדכי־פייבל ווייסט גאַרנישט וועגן אים,
בלויז דאָס, אַז ער איז אין שטענדיקן אומרו, אַז ער קאָן נישט איינזיצן
אויף אַן אָרט, האָט נישט קיין מנוחה. לעבט ער ר' מרדכי־פייבל אַליין אין
דער חורבה און גרייט זיך אין וועג אַריין.

אין איינעם אַ שבת־צונאַכטס האָט גדליה זיך באַוויזן. געבראַכט מיט
זיך עטלעכע לאַבנס ברויט, אַ פאַר הערינג.
„געהערט, אַז איר האַלט שוין ביי אַוועקפאַרן, וועלן מיר פּראַווען
צוזאַמען אַ מלווה־מלכה. צונויפגעקליבן אַ ביסל הימישע וואָס וואַלגערן
זיך אַרום ווי מיר. זיי דאַרפן באַלד אַריינקומען.“

פון עטלעכע ברעטער וואָס זענען דאָרט געלעגן, האָט גדליה צונויפ־
געשטעלט אַ טיש, באַדעקט אים מיט אַ שטיקל ליילעך, אַנגעצונדן צוויי
ליכטלעך וואָס ער האָט אַרויסגענומען פון קעשענע, אַנגעטריפט זיי אויף
שטיקלעך בלעך. אויף די חורבה־ווענט האָבן שוואַרצע שאַטנס זיך צע־
האַפּלט, געריסן זיך, ווי זיי וואַלטן געקליבן זיך אַראַפּצושפּרינגען און
פאַרלעשן דאָס ליכט וואָס איז פאַר אים נישטאָ דאָ קיין אָרט.

— — — איינער נאָכן אַנדערן זענען זיי מיט צעלאַמיעטע טריט אַריין
אין דער חורבה און האָבן זיך אויסגעזעצט אַרום טיש. זייערע בגדים
זענען לויז אַראַפּגעהאַנגען פון זיי, נאָר אַראַפּצופאַלן פון זייערע לייבער.
זיי זענען געזעסן און האָבן געשוויגן. אויך זיי האָט משמעות געאַרט דאָס
ליכט, דאָס משפּחהדיקע זיצן ביים טיש. ווייטיקן זענען ביי זיי אויפגע־
גאַנגען, האָבן געוירן אין זיי.

„כ׳האַב גענוג דאָס בית־הקברות אין סאַקאַלקע, וואָס כ׳טראָג אין זיך
אַליין — האָט גדליה זיך צעבייזערט — מיר זענען געקומען פּראַווען

אַ מלווה־מלכה, פארטרייבט זשע דאָס עצבות, אָבער שוין, שוין! זיין קול האָט געדונערט אין דער חורבה, געטרייטלט מיט איר און איז דורך די לעכער אַרויס אין דער לידיקער, נאַכטיקער אַרומיקייט.

זיין געבייזער האָט אַראָפּגענומען שלעסער פון מויל. עס האָט זיך דערהערט אַ פריי אַטעמען ווי עס וואַלט די חורבה אָנגעפילט זיך מיט פרישער לופט וואָס עס האָט אַ ווינטל אַריינגעטריבן פון די פוסטע וואַלער לאַנקעס.

בלויז איינער, שמואל שערפצער, געזעסן איז ער ביים סאַמע ווינקל פון טיש, האָט זיך דערלויבט אים אַקעגנצורעדן. „וואָס איז די גדולה אויף דיין קאַפּ? בשמחה ווילסטו זיין? מעגסט? זאָג, דו מעגסט?“ און גלייך האָט ער אַריינגעלאָזט דעם קאַפּ צווישן די אַקסלען, צוזאַמענגעקאַרטשעט זיך און איז אַנטשוויגן געוואָרן.

בליקן זענען צוגעפאַלן צום עלטסטן פון דער חבורה, צו ר' מרדכי־פייבלעך, האָבן זיך אַוועקגעלייגט פאַר אים. ער האָט צענומען זיינע דאַרע הענט — צעבראַכענע האַלאַבליעס — און זיי געשיקט פאַרויס, געוואַלט מיט זיי אַנקומען ביז צו שמואל שערפצער.

„קינדערלעך, גדליה איז גערעכט. עצבות פירט אַראָפּ פון וועג. כ'זוייס עס פון זיך אַליין. מוז מען זיך דערקאַפּן, דאַרף מען מלחמה האַלטן מיטן יאוש.“ ר' מרדכי־פייבל האָט עס געזאָגט ווייך, מילד, ווי איינצונעמען ברוגע, אָנגעשלאָגענע קינדער. „יעדער איינער פון אונדז איז פול מיט טענות, מיט שאלות, און דער עיקר — פול מיט יסורים, יסורי נפש, אָבער, אַז מען געפינט צוריק אַפּ דעם וועג צו „אים“, צום באַשעפער. ווערט וואָרעם אויף דער נשמה, איז מען מער נישט אַליין און דאָס עצבות קומט אַוועק. יא, כ'זוייס דאָס אויך פון מיר אַליין, פון אייגענעם נסיון...“

עמעצער האָט אָנגעהויבן אויסברומען אַ ניגון. אַ צווייטער האָט אונטערזעצט דעם שטילן קלאַנג, דערוואַרעמט זיך, און אויפגעהויבן העכער דעם טאָן. „איש תשבי יצילנו מפי אריות יבשרנו בשורות טובות ישמחנו בנים על אבות — — — במוציא שבתות — — —“

„וואָס? — — — ישמחנו — — — בנים — — — על אבות?“

האָ? וואָסער געזאָנג איז דאָס? וווּ זענען זיי? די קינדער? די טאָטעס?
ווּ? — — —

שמואל שערפצערס קול האָט אָנגעוואָרפֿן אַ שרעק אויף די אַזוי אויך
שוואַכע ליכט־פייערלעך. זיי האָבן גענומען הוידען זיך, בייגן זיך אין אַלע
זייטן. אויף די חורבה־ווענט האָבן די שאַטנס ווידער זיך צעטאַנצט, גער-
קראַכן איינער אויפֿן אַנדערן, געפויסט זיך.

„ניין, ניין, נישטאָ מער קיין ניגון, נישטאָ מער קיין געזאַנג, לאַזט
מיד אַרויס פֿון דאַנעט, לאַזט מיד...“

גדליה איז צוגעשפרונגען צו אים, האָט אים אַרומגענומען, און געקושט
אים ווי עס קושט אַ טאָטע זיינס אַ קינד.

צוויי חברים פֿון די יונגע יאָרן אָן. געלערנט צוזאַמען אין רבינס
ישיבה. מיט זיין גוטן קאַפּ און גוואַלדיקער התמדה, האָט שמואל גאָר
יונג שוין געשמט ווי אַ גרויסער קענער, אַ תלמיד־חכם. ווען ער איז
עלטער געוואָרן האָבן יונגע חברה געקלעפט אין אים, געוואַלט מיט אים
שמועסן אין לערנען, אויך אין חסידות. אַזוי אָנגענומען איז ער געווען
ביים עולם, אין רבינס בית־מדרש. גדליה ווייסט גוט, אַז אין דער מלחמה
האָט שמואל פֿאַרלוירן ווייב און קינדער, טאָטע־מאַמע, ברידער און שוועס-
טער, אַז ער האָט נישט קיינעם אויף דער וועלט.

„ביסט נישט דער איינציקער, שמואל, האָט גדליה אין אים אַריינגע-
רעדט, כמעט אַלע אַזוי, כמעט אַלע. פֿאַרגעס אָבער נישט ווער דו ביסט...
געהערט אַ מאָל צו די בני־עליה צווישן אנשי־שלומנו, געפלעגט נאָך אויף
אַנדערע משפּיע זיין, מוזטו היינט דיין כוח אויסנוצן פֿאַר זיך אַליין, שמואל,
פֿאַר זיך אַליין, נאָר אַזוי וועסטו קאַנען עקזיסטירן, אַנדערש...“

גדליהס רייד האָבן אים אַ ביסל איינגענומען. שמואל שערפצער האָט
נישט אָפּגעריסן זיך, בלויז אַוועקגעלייגט דעם קאַפּ אויפֿן טיש און גע-
כליפּעט שטיל ווי אַ קליין אָנגעשלאָגן קינד.

אַ לעצטער ניגון־ברום איז אויסגעגאַנגען אויפֿן טיש און עס איז
געוואָרן שטיל ווי אין אַ הייל. גדליה האָט פּיינט געהאַט די שטילקייט, זי
האָט אים דערמאַנט אין קאַמער אין וועלכן ער איז געווען פֿאַרמויערט

אין די מלחמה-יאָרן און פון צייט צו צייט דאָרט אויסגעפרוּבירט זיך צי דאָס לשון איז אים נישט אַוועקגעקומען.

„הערטס, כּוועל אייך עפעס דערציילן. ס'איז נאָך געווען אין געטאָ, אין סאָקאַלקע. געהערט צו די ערשטע ביי וועמען מען האָט געהאַט אָפּגע-
 נומען ווייב און קינדער, און עס האָט געהייסן, אַז מען האָט זיי אַוועק-
 געשיקט צו „אַ בעסער לעבן“, אַ גרינגערס... נאָך דריי טעג האָבן מיר
 שוין געוואָסט, וווּ עס זענען די גריבער זייערע, באַלד הינטערן שטעטל. אין
 יענע טעג בין איך אַרומגעגאַנגען אויפגעברויזט אויף אַלץ און אַלעם.
 געוואָלט אַנטלויפן פון דעם וואָס איז מיר ביז דעמאָלט געווען טייער און
 הייליק... אין איינעם פון יענע טעג האָט מיך אָפּגעפונען אַ היימישער
 שטיבל-ייד, שוין אין די פּופציקער. מיין גאַנץ ביטער האַרץ האָב איך פאַר
 אים אויסגעגאַסן. איך האָב פאַרלאַנגט ער זאָל מיר זאָגן פאַרוואָס עס האָט
 מיך אַזוי געטראָפּן. דער היימישער האָט אויסגעשפּירט ווי עס האַלט מיט
 מיר, האָט ער אין מיטן פון מיין רעדן צו אים אַ געשריי געטאָן „שווייג,
 גדליה, שווייג!“ דאָס לשון איז מיר גלייך אַוועקגעקומען. אַזוי פאַרשטומט
 בין איך געוואָרן. ערשט נאָך דעם האָט ער אַ זאָג געגעבן: „נו, אַוודאי,
 ווען דו ביסט געזעסן ביי דער אָפענער גמרא — עס האָט דיר דעמאָלט
 גאַרנישט געפעלט — און האָסט געלערנט וועגן די עשרה הרוגי מלכות,
 וועגן רבי עקיבא וועמען די שונאים פון ישראל האָבן געקעמט זיין לייב
 מיט אייזערנע קאַמען, דאָס בלוט האָט געשפּריצט פון אים, און ער האָט
 געזאָגט „ואהבת את ד' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך“, גענומען אויף זיך
 עול-מלכות-שמים, דעמאָלט, ווען דו האָסט אַזוי געלערנט, גדליה, פון דער
 גמרא אַרויס, האָסטו זיך געשאַקלט אויף און אָפּ, אַהין און אַהער, צוגע-
 ברומט זיך אַ ניגונדל, אַ האַרציק, זיס ניגונדל וואָס מאַכט געשמאַקער דאָס
 לערנען... פאַרוואָס אַזוי? ווייל דאָס אַלץ איז דאָך געווען אַזוי ווייט פון
 דיר, מיט אַזוי פיל צייט צוריק... אָבער ווי נאָר עס האָט דיך אַליין אַנגע-
 רירט, ביסטו שוין גרייט ווידערצושפּעניקן! האָ? אַזוי נאָענט איז אַ מענטש
 צו זיך אַליין... אַדרבא, אַזוי זאָגט דער סאָקאַלקער ייד צו מיר, זאָג דיר
 אַליין, זיי דיר מברר, וווּ איז גבורה, און וווּ שוואַכקייט? גיב דיר אַליין
 דעם ענטפּער...“

נו, ברידערלעך, איך בין אַוועק פון אים און כ'האַב מיר געגעבן דעם ענטפער, געגעבן..."

נאָך שטילער פון שטיל איז געוואָרן אין דער חורבה, ווי עס וואָלט אַטעם זיך אויסגעלאָזט און אַלץ איז פאַרשטיינט געוואָרן. גוף האָט זיך געטוליעט צו גוף. די שאַטנס אויף די ווענט האָבן מער נישט געווילדעוועט, האָבן זיך אָנגעהורבעט אין אַ קופּע, זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ טונ-קעלן, שוואַרצן באַרג...

גדליה האָט נאָך געהאַלטן די האַנט אויף זיין חברים אָנגעבויענער פלייצע און האָט אים אַ טרייסל געטאָן.

„הער, שמואל, אַלע הערט. דאָ נישט לאַנג האָב איך זיך געטראָפּן מיט דעם זעלבן שטאַטישן, דעם ייד פון סאַקאַלקע. אַ מענטש אַ שאַטן. אַ באַר-וועסער איז ער אָנגעקומען קיין סאַקאַלקע. לאַנג, זייער לאַנג האָט ער געוואַנדערט אויף די וועגן. אַנטלאָפּן פון אַ לאַגער, האָט ער וווּ געטאַגט נישט גענעכטיקט. אויסבאַהאַלטן זיך אין וועלדער. געשפּייזט זיך מיט גראָן, מיט בלעטער, מיט וואַס נאָר ער האָט געקאַנט נעמען אין מויל אַריין און אַראָפּשלינגען. ווען ער האָט זיך דערשלאָגן קיין סאַקאַלקע, האָב איך דאָרט גראָד פאַרבראַכט, אַרומגעצוימט דעם ברודער-קבר פון די דער-שאַסענע פון אונדזער שטעטל. אַ גאַנצע נאַכט זענען מיר געזעסן צוזאַמען, לעבן דעם צוים און דערציילט האָט ער מיר אַ מעשה מיט אַ יונג יידיש בחורל אין זייער לאַגער. אַז איר וועט עס הערן, וועט איר ווידער זען וואַס אַזוינס ס'איז געווען יידישע גבורה אין אונדזער צייט. אַ טראַנספּאָרט מיט יידן איז אָנגעקומען אין לאַגער. לעבן אים, דעם סאַקאַלקער ייד, האָט אַוונט-צו אַוועקגעלייגט זיך אַ יונג בחורל, נאָר פון דער מאַמעס פאַרטעך אַוועק. פאַר טאַגס, נאָר זיך איבערגעוועקט, האָט ער דערזען דאָס יינגל שטיין אין תפילין אָנגעטאַן און דאַוונען. געשאַקלט זיך, געדבקהט זיך, ווי ער וואָלט געווען ביי זיך אין דער היים, צי אין בית-מדרש. אַזוי האָט מיר דער סאַקאַלקער ייד אויסגעמשלט. דאָס פנים האָט ביי אים געפלאַמט פון בושה. ער, אַליין אַ חסיד, אַן אַפּגעהיטער, האָט שוין קיין תפילין ווי לאַנג נישט געזען, און דאָ קומט אַ בר-מצווה-יינגל, אַדער עלטער, ווער האָט דען געקאַנט וויסן, הויט און ביין איז ער געווען, און אים געלינגט

אַריינצוגעבענען אַ פּאַר תּפּילין אין לאַגער וווּ, אַנקומענדיק, טוט מען יעדן אויס נאַקעט. אַז ער האָט אים געפרעגט וועגן דעם, האָט אים דאָס יינגל נישט געענטפערט. אפשר מורא געהאַט צו זאָגן, אָדער געהאַלטן, אַז עס איז נישטאַ מיט וואָס זיך צו גרייסן..."

„אַבער זינט זיין אַנקומען אין לאַגער — גדליהס קול האָט זיך געהויבן — זענען די תּפּילין זיינע געגאַנגען פון האַנט צו האַנט, ווער עס האָט זיי געלייגט אין דער פּרי פּאַרן אָפעל, און ווער — צוריקקומענדיק פון דער אַרבעט, פּאַר נאַכט..."

אַרום טיש האָבן פּנימער זיך צעלויכטן. אויגן האָבן זיך געפּייכט. אָפּילו שמואל שערפּצער האָט אונטערגעהויבן דעם קאַפּ פון טיש אַוועק, אונטער-געשטעלט די האַנט, געוואַלט איינהערן זיך בעסער אין זיין חבּרס סיפור-המעשה, נאָך דעם ווי עס האָט עמעצער ביים טיש אַ פּרעג געגעבן גדליהו, צי זיין שטאַטישער האָט אים אויך דערציילט וואָס ער ווייסט וועגן יינגל, צי ער איז נאָך פּאַראַן, לעבט, אָדער...

גדליהס געדיכטע ברעמען האָבן כמעט פּאַרשטעלט זיינע טיפע, שוואַרצע אויגן. ער האָט גערעדט ווי צו זיך אַליין, אָדער צו די שוואַכע פּלעמעלעך פון די כמעט שוין אויסגעטאַפּיעטע ליכטלעך. „אין איינעם אַ פּרימאַרגו, האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז דאָס בחורל פעלט אין דער ריי. מען האָט אויסגערופן זיין נאַמען, און קיין ענטפּער איז נישט געקומען. עס האָט אָבער נישט לאַנג געדויערט און מ'האַט אים אָפּגעפּונען. ער איז געזעסן אין אַ ווינקל אין די תּפּילין זיינע. צעיושעט, איז אַ דייטש צוגע-לאַפּן צו אים, האָט אַנגעשטעלט די ביקס, שוין געוואַלט אַ דריק געבן אויפן צינגל. אָבער ס'איז געווען איבעריק... אין גאַנצן איבעריק... מיטן פנים צו דער וואַנט איז דאָס יינגל געזעסן און דאָס דאַרע גופל איז קאַלט און פּאַרשטייפט. טאָג און נאַכט, אַזוי האָט מיר דער סאַקאַלקער ייד דער-ציילט ווען מיר האָבן שוין געהאַלטן ביי פּונאַנדערגיין זיך, האָבן יידן אין לאַגער איינגעטענהט מיטן יינגל ער זאָל עסן אַ ביסל געקעכץ פון דער קיד, ווייל ס'איז דאָך פּיקוח-נפש און מען דאַרף על-פּי-דין דאָס טאָן, און ער... יעדן טעלער זופּ האָט ער געטוישט אויף אַ ביסן ברויט. נישט מער, נישט מער. און געדאַרפט האָט ער לאַדענען קעסטלעך מיט קוילן אין די

פרעמדע וועלדער — אייגענע ערד

וואָגאַנעס אַרײַן. די דײַטשן האָבן אונטערגעטריבן, זענען געשטאַנען מיט באַגײקעס אין די הענט, נו, איז אַ ווונדער? — — —
— — — געדיכט איז געווען די טונקלקײט אין דער חורבה. די ליכטלעך זענען פון לאַנג שוין געווען אויסגעברענט. אַרום טיש האָבן אַלע נאָך געקוקט גדליהן אין די אויגן אַרײַן. פײערלעך האָבן בײ זײ געטלײעט אין די אויגן, האָבן אַרײַנגעהעלט אַ ביסל אין דער פּינצטערער נאַכט, וואָס האָט זיך אָנגעלײגט אויף דער חורבה, אויך אַרײַנגעשטופט זיך אין איר.

און עס האָט אַפילו אַן אײנציק וואָרט נישט געקאַנט געבוירן ווערן. בײ ר' מרדכי־פּײבלען אויף די ליפּן איז געלעגן אַ וואָרט פון רבין און ער האָט עס אויך נישט אַרויסגעברענגט פאַרן מויל. ער האָט זיך דערמאַנט אין זײנע מינוטן פון יאוש אין שײער פון אַלעקסי בראַניעוויטש און אין האַרצן בײ זיך האָט ער אַ טראַכט געגעבן: אויב אַזוי, איז דאָס יונגע בחורל געשטאַנען אַ סך העכער פון אים, דעם עלטערן חסיד, האָט דער־גרייכט די העכסטע מדרגה, בעת אים האָט אַלעקסי געדאַרפט אַרויסשלעפּן פון פאַרצווייפלונג, פון פאַרלירן זיך... נו, דאַרף ער נישט זײן אַ מפּשפש במעשׂיו? דאַרף ער נישט אַפאַרבעטן וואָס ער האָט קאַליע געמאַכט? ...

יחיאל גראנאט שטיין

קאפיטל פינף און צוואנציק

מיט ביידע הענט האָט ער זיך אָנגעהאַלטן אין דער באַריערע פון שיף־דעק און נישט געקאָנט אַנזעטיקן זיך מיט דער ליכט־שפע וואָס איז געווען צעשיט איבער די כרמל־בערג ווי שטערן־שטויב אויף גאַכטיקן הימל געוועב.

ערשט מיט באַגינען האָט די שיף פאַראַנקערט אין פאַרט. אין דער אַ רגע האָט ער געהאַט דאָס געפיל, אָו אויך ער האָט זיך באַהאַפטן מיטן לאַנד, געוואָרן איינס מיט אים.

אויף דער דעק איז דאָס געפילדער געווען גרויס. מענטשן האָבן גע־טומלט זיך. געוויין און געזאַנג, פרייד און ציטער האָבן זיך אויסגעלאָדנט. ביי אַ סך האָט וויסער שוים געשפאַרט זיך פון די מויל־ווינקלען פון איבערגענומענקייט, פון גרויס איבערלעבעניש.

ר' מרדכי־פייבל צווייגרייך איז געשטאַנען אָפגעזונדערט. אַ לייכט ווינטל האָט צעטיילט זיין זילבער־גרויע באַרד אין צווייען, איין העלפט — צו דער זייט פון ים, און די צווייטע העלפט — אין אַ פאַרקערטער ריכטונג. „בלויז איין מאָל קאָן אַ מענטש אַזוי איבערלעבן אַן אויסנעמעלעך געשעעניש.“

„און איצטער, איצטער איז די דאָזיקע מינוט, די איינמאָליקע.“
„און וואָס איז געווען דעמאָלט, האָ? דעמאָלט האָסטו זיך דאָ אַרומ־געדרייט ווי אין דער פרעמד... געמאַכט חשבונות מיט דער בליי, איינגע־פאַקט די וואַליזע און...“

ער האָט געהאַט טענות צו זיך פאַרן „קבלת פנים“ וואָס ער מאַכט זיך אַליין און פאַרשטערט זיך די ערשטע מינוטן פון גרויסער איבערלע־בונג, פון פרייד וואָס האָט מורא געהאַט אַרויסצוווייזן זיך, נישט געוואַלט מען זאָל זי אָנווען...

מיט אַ קליין וואַליזקעלע אין האַנט איז ער געלאָסן אַראָפגעגאַנגען פון די שיף־טרעפּ און צוואַמען מיט אַלע אָנגעקומענע, אַריין אין גרויסן

צאל-זאל וווּ אָן אַ שיעור באַאַמטע זענען געווען אויסגעזעצט אַרום טישן. עס האָט דאָרט געראַיעט און געזשומעט. זיינע פּיס האָבן אים געפירט פון איין מענטשן-קנויל צום אַנדערן. אומעטום האָט ער אַריינגעקוקט אין די אויגן, באַטראַכט פּנימער, זייער אויסזען. ער האָט עס געטאַן, כאַטש ער האָט גוט געוויסט, אַז ער דאַרף נישט קיינעם צו זוכן, האָט נישט וועמען אַפּצוגעפינען.

אַדורכשפּריינדיק דעם צאל-זאל האָט אָן אַרדנער זיך אָנגעטראַפּן אויף אַ קליין וואַלזוקעלע און נישט געזען, אַז עס זאַל עמעצער זיך געפינען לעבן דעם. דורך אַ הילכער האָט ער אויסגערופן וועגן דער אבידה, און ר' מרדכי-פייבל, שטייענדיק לעבן אַ גרופּע-עולים, האָט פון דער ווייטנס געגעבן סימנים, אַז „די מציאה“ געהער אים אָן, און, אַז ער קומט גלייך צו זי אַפּנעמען.

„שטעלט אייך אַריין, רעב ייד, אין דער ריי מיט אייער באַגאַזש, האָט דער אַרדנער אים באַפּוילן און אָנגעוויזן אים אויף אַ טיש לעבן וועלכן ער האָט זיך אַוועקצושטעלן. איר וועט דאַרפן אַ ביסל וואַרטן, און דער-נאָך, עפענען אַלע אייערע זאַכן.“ ר' מרדכי-פייבלען האָט זיך געגלוסט אַ שמיכל צו טאַן. אַדרבא, זאַל מען בודק זיין דעם „באַגאַזש זיינעם...“ אַ געזונט אויף זיי. אַזוי דאַרף עס זיין אין אַ מדינה. אַבער וואָס וועלן זיי דאַרט געפינען אין דעם וואַלזוקעלע?... איטשע-בערס טלית-און-תפילין, אַ פּאַר חומשים, אַ קליין גמראַלע וואָס גדליה האָט אים מיטגעגעבן אַ מתנה אין וועג אַריין, אַ „נועם אלימלך“ וואָס ער האָט פאַרשאַפּט פאַרן אַפּפּאַר, נו, און עפעס פאַרן גוף וועגן... עטלעכע העמדער, אַ ביסל וועש צום טוישן, אַ פּאַר שטיקלעך זייף. דאָס איז אַלץ, אַלץ. ס'איז נישט דע-מאַלט... ס'איז נישט...

ער האָט זיך אַרומגעקוקט און געזען, אַז עס דאַרף נאָך דויערן אַ שפּאַר שטיקל צייט ביז עס וועט אַנקומען זיין ריי צום באַאַמטן וואָס וועט מיט אים זיך פאַרנעמען. אויב אַזוי, איז ער אַוועק וואַשן די הענט און צוריק-קומענדיק, האָט ער אָנגעטאַן טלית-און-תפילין און געשטעלט זיך דאַוונען, אַראַפּגערוקט דעם טלית איבערן פנים, ווי אַ מאָל אין שטיבל, אויף זיין שטענדיקן פּלאַץ, לעבן דער ספּריס-שאַנק...

י ת י א ל ג ר א נ א ט ש ט י י ן

זיין דאוונען האָט געדויערט שפּאַר לאַנג, וואָרעם ווען ער האָט געעבן-
דיקט איז דער צאָל-זאָל כמעט געווען אויסגעליידיקט. איינער אליין איז
ער געשטאַנען ביים טיש, און דער באַאַמטער, אַ יונגער סימפּאַטישער
בחור, איז זיך אַזוי געשטאַנען רויק קעגן איבער אים.
„איין מינוטקעלע בלויו, כ'על צולייגן טלית-און-תפילין, און גלייך
עפענען די וואַלזקע.“

„נישט גייטיק. איר'ט דאַרפן זיך צואיילן און פאַרן מיט די אַלע אַנגע-
קומענע.“

„וועהן פאַרן ?

„נישט ווייט, איר'ט שוין זען.“

„און די וואַלזקע... אפילו נישט אַריינגעבליקט אין איר.“

דער יונגער בחור האָט זיך צעשמייכלט. „פאַראַן דאַרט ווערטיקע
זאַכן ? עס לוינט די טירחא כּדי זי צו עפענען ? אין דעם מאַמענט האָט
ער זיך אַריבערגעבויגן צו ר' מרדכי-פייבלען און שטיל אים אַ פּרעג גע-
טאַן : אליין געקומען ? וואָס איז מיט קרובים, משפּחה ? פאַראַן עמעצער
פון זיי אין לאַנד ?
„אַליין... אליין...“

נאָך אַ רגע האָט ר' מרדכי-פייבל צוגעגעבן : „נעם זיך נישט איבער,
כ'שטעל מיר פאַר וואָס דו טראַכסט : „וואָס וועט ער דאָ טאַן דער על-
טערער מענטש ? ווער וועט אים אַרויסהעלפן ? “ אַיאָ ? וועל איך דיר
זאָגן : כ'קום פון די ערטער וווּ אַלע זאַרגן האָבן שוין „אויסגעזאַרגט זיך“. עס
מעגן זיין גליקלעך די וואָס ווייסן עס נישט, וואָס זענען דאַרט נישט
געווען...“

„אויב אַזוי, וועל איך נישט געהערן צו די דאָזיקע גליקלעכע...“

„וואָס הייסט ? “

דער יונגער באַאַמטער האָט אַרויפגעשאַרצט דעם אַרבל פון העמד. דער
אוישוויץ-נומער האָט שוואַרץ-קאַליריק אַראַפּגעלאַנגט פון דער העלער
האַנט.

„דרייצן יאָר אין גאַנצן בין איך אַלט געווען ווען כ'בין אַהין פאַר-
שלעפט געוואָרן. טאַטע-מאַמע זענען געווען אויסבאַהאַלטן ביי גויים אויפן

דאָס גאַנצע פאַרמעגן האָבן זיי אָפּגעגעבן דעם פּויער, און ווען איך בין צוריקגעקומען פון מיין גיהנום, האָב איך זיי אַרומגעזוכט און נישט אָפּגעפונען. דער פּויער אין דאָרף צו וועמען איך האָב זיך דערשלאָגן, האָט מיך אַרויסגעוואָרפן, געדראָט צו מאַכן אַן עק מיט מיר. אַנדערע פּויערים האָבן מיר אַ וואָרט נישט געזאָגט. וווּ נאָר אַן אָרט האָב איך זיי געזוכט, און, אַז כ'בין געקומען אַהער, אין לאַנד אַריין, האָב איך בכּוונה אויס-געקליבן מיר דאָ דעם אַרבעט-פּלאַץ. דאָ אַהער קומען אַז שיפן, אַלע מענטשן גייען דאָ אַדורך. האָב איך מיר געטראַכט: כּוועל אַריינקוקן יעדן אין פנים, אין די אויגן. אפשר, אפשר וועט געשען דער נס... זאָגט, איז עס נישט מעגלעך?"

דעם יונגן מענטשס אויגן האָבן אין דער רגע אויסגעזען ווי פאַר-לאַשענע ליכט אין מיטן ברענען. זענען געבליבן שמאַלע, שוואַרצע קנייט-לעך, שטייפּע, אומבאַוועגלעכע.

„און וואָס איז דער צייכן דאָ, אויפן לאַץ?"

„איר וועט עס געפינען ביי אַ סך יונגע מענטשן אין לאַנד. אַפילו אויך ביי געקומענע פון „דאָרט“. גלייך פון דער שיף אַראָפּ זענען זיי אוועק אין דער מלחמה."

„געגאַנגען גלייך אין פייער אַריין!"

„גלייך אין לעבן אַריין."

„און דו אויך אַזוי?"

„יאָ! אַפילו מיט פרייד!"

„אַפילו מיט פרייד?"

„געוויס. דאָס געווער אין האַנט האָט געהאַט אַ תּכלית. האָט גובר געווען אין מיר די גלוסטונג צו טויט. איר פאַרשטייט?"

„כ'פאַרשטיי, כ'פאַרשטיי... דאָרט איז דער תּכלית נישט געווען אַפילו אין לעבן, און דאָ, דאָ... אַפילו אין טויט... ווי אַנדערש, ווי אַנדערש..."

*

זייער מיד איז ער געווען ווען מען האָט זיי געבראַכט אין שער-העליה. ווי נאָר ער איז אַריין אין קליינעם, שמאַלן צימעראל וואָס מען האָט

אים צוגעטיילט, האָט ער אויסגעצויגן זיך אויפן בעטל וואָס איז דאָרט געשטאַנען. אַ גאַר קליין צימערל. צוויי בענקלעך, אַ שענקל אויפצו- הענגען מלבושים, עטלעכע פּאָליצעס אַוועקצולייגן אַ ביסל חפצים, אַ בעטל, אַ קישן און אַן איבערדעק. ד' אמות — דער גאַנצער שטח. אָבער ר' מרדכי-פייבלען איז דאָס צימערל אויסגעקומען בריווחדיק און באַקוועם. ליגנדיק אַזוי אויפן בעטל האָט ער געהאַט דאָס געפיל ווי ער וואָלט אַקערשט נאָר אַרויס אויף דער פריי און וואָס מ'האַט אים געגעבן, איז אַלץ וואָס ער דאַרף.

פון מידיקייט האָט ער געדערעמלט און איבערגעוועקט זיך, געדערעמלט און איבערגעוועקט זיך... ביו ער איז גוט איינגעשלאָפן. אַ חלום האָט זיך אים געחלומט, אַז ער געפינט זיך אין זיין רחבותדיקער וווינונג אויף לעווערטאָווער גאַס. אַלע צימערן זענען פול מיט מענטשן. אויף די טישן איז אַנגעשטעלט כל-טוב. ער האָט תחילת נישט געוואוסט וואָס ס'איז די שמחה ביי אים אין שטוב, פאַרוואָס עס ברענען אַלע לעמפ, אַזוי פיל ליכט אין די קאַנדעלאַברעס. נאָר, אַז ער האָט דערזען יוכבדן אין איר ווייס-זיידן חופה-קלייד, האָט ער זיך פאַרשעמט פאַר זיך אַליין. ווי קאָן אַ טאַטע פאַרגעסן, נישט וויסן, אַז ס'איז זיין עלטסטער טאָכטערס חתונה-נאַכט? ווי אַזוי? ער האָט דורכגעשפאַרט זיך אַ וועג צווישן די געסט, געוואָלט צוקומען צום טיש און אַוועקזעצן זיך. הענט האָבן געשטרעקט זיך צום אים פון אַלע זייטן, מ'האַט אים געוואונטשן „מזל-טוב“, געטרונקען צו אים „לחיים“. עס האָט קיינער נישט געפעלט פון די שטיבל-יידן, פון די גוטע פריינד: איטשע-בער דער גבאי, יצחקל שוחט, אלי-אהרון דער דאָזאַר, דודל ערליכמאַן, ישראל דער טרעגער און ווער נישט? אַ טיש פון יראים ושלמים.

מיט דרך-אָרץ זיצן אַלע אַנגעבוּיגן צו ר' בינעמל קאַצקער, אַ שכן אין הויף, אַ פאַרציטישער ייד וואָס האָט נישט קיין שייכות מיט דער גשמיותדיקער וועלט, זעט זי נישט אַפילו ווען די פיס זיינע טרעטן אויף דער ערד, און אויב באַווייזט ער זיך אין גאַס — ווען ער גייט אין מקווה אַריין, אַדער צוריק אַהיים פון איר — איז עס נישט קיין גיין, נאָר אַזאַ מיין שוועבן אין דער לופטן, האַלט איין האַנט איבער די אויגן ווי אַ גע-

דיכטע פירהאנג, כדי נישט צו זען וואָס די אויגן דאַרפן נישט זען, כדי נישט צו האָבן קיין שייכות מיט דעם וואָס איז עס נישט ווערט.

לעבן ר' בינעמלען זיצט יוכבדס חתן, אַ באַשטריימלטער, אין באַרד און פּיאַות. אַ יידישער חן איז אויסגעגאַסן אויף זיין בלייך-איידל פנים. עס גלוסט זיך אים צו וויינען פאַר פרייד, פאַר דערלעבן דאָס נחת פון יוכבדן — אַזאַ טייער, איבערגעגעבן קינד, דאָס נחת נאָך וועלכן ער האָט אַזוי לאַנג געגאַרט... אַבער... איין רגעלע... וואָס קומט דאָ פאַר? וועמען זעט ער דאָ? ווער זיצט עס אין שטריימל? איז עס מעגלעך? שליאַמעק... שליאַמעק קליגער איז עס! שליאַמעק? אין אַ שטריימל אויפן קאַפּ? יוכבדס חתן? ווען איז עס געשען? ווען? צעטומלט אין גאַנצן, קוקט ער יעדן איינעם אין די אויגן אַריין, וויל וויסן צי ער האָט נישט אַ טעות, צי איז ער טאַקע ביי זיך אין שטוב, אויף לעווערטאָווער גאַס, צי זענען טאַקע אַלע אַרום אים די וועלכע ער קען אַזוי גוט פון שטענדיק אָן...

אַ לייכט ווינטל וואָס איז געקומען פון ים האָט אַ פאַטש געטאַן מיטן לאַדן פון זיין קליין פענצטערל און אים אויפגעוועקט. ער איז געווען זיכער, אַז ער הערט נאָך דעם לעצטן פאַל פון אַ מאַדזשיצער ניגון וואָס בעריש, יעקב-אהרונס, זינגט אים שטענדיק אַזוי שיין און אַזוי האַרציק. ער וואָלט נאָך אַפילו, אַזוי דאַכט זיך אים, געקאַנט איבערזאָגן דאָס וואָרט וואָס זיינע אויערן האָבן אַקערשט געהערט פון דעם געהויבענעם ר' בינעמל קאַצקער וואָס האָט עס איבערגעזאָגט פאַר ר' יאַנקעלע ראַדזימינער, פון די גרויסע תלמידים פון רבין ר' בינעם פון פשיסכע. און נישט בלויז דאָס, ער זעט נאָך אַפילו די זוימען פון יוכבדס טייער חופּה-קלייד, אירע ברוינע מילדע אויגן וואָס האָבן די גאַנצע צייט אים אויפגעזוכט, זענען געהאַנגען איבער אים, און אַזוי פיל גליק איז געווען אין זיי...

פון גאַר נאַענט האָט זיך דערטראָגן אַ פליעסקעריי פון די ים-כוואַ-ליעס. מיט אַלע כוחות האָבן זיי זיך געריסן צום ברעג, פאַרגאַסן דאָס זאַמד, געלאָפן אויף צוריק, אַנגענומען פרישע כוחות און ווידער אַ מאַל און נאָך אַ מאַל אויסגעקושט זיך מיטן ברעג.

ר' מרדכי־פייבל איז אַראָפּ פון געלעגער. ער האָט געשפּירט אַז

יחיאאל גראנאטשטיין

פרישע כוחות שטראמען אין אים, פילן אים אן מיט א קרעפטטיקייט וואָס
ער האָט לאַנג שוין נישט געוואָסט. „לאַמיר נישט זאָרגן וואָס ס'וועט זיין
מאָרגן, לאַמיר פאַררעכטן וואָס ס'איז געווען נעכטן.“ די ליפן זיינע האָבן
אויסגעברומט דאָס לידל וואָס איז אַ מאָל אויסגעזונגען געוואָרן דורך
אַלטע ווורקער חסידים. אין זיינע ברוינע אויגן האָט זיך באַזעצט דאָס
שמייעלע פון אַ מאָל, און די בליקן וואָס האָבן באַגעגנט דעם אויפגייענ-
דיקן פרימאָרגן זענען געווען אַזעלכע ווייכע, מילדע, אויך ווי אַ מאָל,
ווי אַ מאָל...

קאפיטל זעקס און צוואנציג

לאסטאויטאס האבן זיי געבראכט אין דער מעברה אריין. זיי האבן נישט געקאנט צופירן די מענטשן ביז צום ארט ווו עס זענען געווען אויפֿגעצויגן די ליייונטענע געצעלטן, די בלעכענע שטיבלעך. דער וועג אהין איז נאך נישט אויסגעפלאסטערט. האבן דערפאר אַלט און יונג געבראָדיעט אין טיפן זאַמד מיט פעק אין די הענט, אויף די אַקסלען, און אויסגעזען ווי וואַנדערער אין אַ וויסטן מדבר וואָס ווייסן נישט וווהין זיי דאַרפן דער־גיין און ווו זיי וועלן זיך אָפּשטעלן. ערשט, אַז זיי זענען צוגעקומען נעג־טער און האָבן דערזען פאַר זיך געצעלטן פון ליייונט און פון בלעך, האָבן זיי פאַרשטאַנען, אַז דאָ איז זייער נייע היים, די נחלה און די מנוחה... אַ יונגער חברה־מאַן — אַ בלאַנד־האַריקער, אַ פאַר גרינע איילבירט־אויגן, הויך־געוויקסיק, מיט אַ פאַר זעלטן לאַנגע פיס וואָס האָט מיט איין שפּרייז זיינעם געקאָנט אַריבערגיין אַ בלעכן ביידל — האָט אָנגעפירט מיט איינקוואַרטירן די מענטשן. אָפּגעפאַרטיקט זיך מיט די משפּחות, האָט ער זיך אומגעקערט צו ר' מרדכי־פייבלען, געשפּרייזט מיט אים אין די הייסע טיפע זאַמדן ביז זיי זענען צוגעקומען צו אַ ביידל וואָס איז געשטאַנען אין סאַמע עק פון דער מעברה. דאָרט האָט ער זיך אָפּגערופן צו אים אין ייִדיש־לשון: „דאָס איז עס, מיין ליבער ייד. אַ ביסל צו וואַרעם דאָ, אָבער — צום אויסהאַלטן.“

„אָוודאי צום אויסהאַלטן — האָט ר' מרדכי־פייבל אויפן אַרט אָפּגע־ענטפּערט — אָבער, וואָס עס שטערט אים איז — דאָס אומזיסטע ברויט וואָס ער עסט פון ערשטן טאָג אָן פון זיין אָנקומען אין לאַנד אַריין. ער וויל עס נישט. איז נישט געווינט צו דעם.“

דער מדריך האָט זיך צעשמייכלט. עס האָבן מיטגעשמייכלט זיינע גרינע אויגן. אַ מאַדנער ייד, האָט ער ביי זיך געטראַכט, דער ערשטער וועלכער האָט טענות הלמאי ער עסט נישט פאַרדינט ברויט..

ער איז אַרויס פון אָנגעהיצטן ביידל, אָפּגעגאַנגען עטלעכע טריט, און

ר' מרדכי־פייבל האָט אים אָנגעיאַגט. „ווי רופט מען דיר, יונגער־מאַן, אין גאַנצן פאַרגעסן זיך צו פרעגן.“

„יונה, דאַכט זיך אַ גאַנץ ייִדישלעכער נאַמען, נישט אַזוי?“,
און וואָס וועט זיין מיט געפינען עפעס אַרבעט פאַר מיר? וועסט
אַ טראַכט טאָן?“

„אויב עס גייט אייך אַזוי אין לעבן, וועט מען עפעס אויסגעפינען.
דערווייל אַבער קערט זיך אום אין ביידל, ס'איז זייער הייס אין דרויסן,
זייער.“

*

אַ מעברה — אַ שטעטעלע. עס זענען אַריבער אין גאַנצן עטלעכע
וואָכן און ס'איז שוין געווען אַ געפלאַסטערטער וועג אַריין אין דער מעברה.
אַן אויטאָבוס האָט אָנגעהויבן אַריינקומען אינעווייניק, איז פאַרפאַרן ביז
אין סאַמע מיט פון גרויסן „שטעטעלע“, האָט אויפגענומען מענטשן, זיי
אָוועקגעפירט און צוריקגעבראַכט.

אַ לעבן האָט אָנגעהויבן קעסלען זיך. ווער עס האָט געקאַנט, אַדער
געהאַט גענוג פלאַץ האָט אָפגעטיילט אין זיין ביידל אַ ווינקל פאַר מסחר־
וועגן. דאָ האָט מען פאַרקויפט שפייז־זאַכן און דאָ — גאַלאַנטעריע. אַנדערע
האַבן אַרויסגעלייגט זייערע סחורות אויף טישלעך, בענקלעך, פאַרן אַרייניג־
גאַנג אין זייער ביידל, אַדער אָנגעהאַנגען זיי אויף טיר און פענצטער, אַז
מען זאָל זיי אַנזען, עס זאָל „נעמען“ די אויגן.

אויסגעדאַרטע אייזעלעך מיט צעקרימטע דינע פיסעלעך האָבן יעדן
אין דער פרי אַרומגעשלעפט זיך פון איין עק מעברה צום צווייטן און
זייערע בעלי־בתים האָבן מיט משונהדיקע קולות אויסגערעכנט אַלע גוטע
זאַכן וואָס זיי האָבן אָנגעברענגט צום פאַרקויפן.

ביים אַרייניקום אין דער מעברה, האָרט לעבן שאַסיי, האָט אַ ייד פון
בעסעראַביע געמאַכט פון ליפט אין וועלכן ער האָט געברענגט זיינע זאַכן,
אַ געוועלבל. ער האָט אויסגעהאַקט אין אים אַ לאַך, אַריינגעשטעלט
אַ פענצטערל און פאַרקויפט קאַלטע געטראַנקען מיט זיסע זאַפטן, אַליין
געמאַכטן אייז־קרעם, צוקערוואַרג און זיסע געבעקסן.

אין צווייטן עק פון דער מעברה, אין צוזאמענגעשטעלטע צוויי בלע-
כענע ביידלעך, איז געווען איינקווארטירט יחיא מיט זיין משפחה. א שוחט
פון צנעה אין תימן מיט צוויי ווייבער און קרוב צו א צוואנציק קינדער.
יחיא האָט געלעבט אין רחבות. זיינע ביידע ווייבער זענען אַנקומענדיק אין
דער מעברה געווען אין די הויכע חדשים, האָבן געריכט זיך אין בעט אַריין,
אַבער ער, יחיא, האָט נישט געדאגהט, ס'איז פאַראַן אין די ביידלעך גענוג
פלאַץ — האָט ער געהאַלטן — פאַר די פיצלעך וואָס דאַרפן געבוירן ווערן
און פאַרגרעסערן זיין משפחה.

לעבן זיינע ביידלעך האָט יחיא אויסגעגראָבן אַ גרוב און אינעווייניק
אַריין האָט ער געשאַכטן די עופות וואָס די מענטשן פון זיין עדה האָבן
געבראַכט צו אים.

אַ גאַנצן טאָג איז יחיא געזעסן הינטער די ביידלעך, לעבן גרוב, אויפן
זאַמד, די פיס פאַרלייגט הינטער זיך, געוואַרט, אַז מען זאַל צו אים ברענ-
גען אַן עוף צום שעכטן, געהאַלטן גרייט דעם חלף, און אַז ער האָט נישט
געהאַט וואָס צו טאָן, האָט ער געלערנט זוהר און נאָך קבלה-ספרים.

דער נאַענטסטער שכן זיינער איז געווען ר' מרדכי-פייבל צווייגרייך,
דער פאַרמלמהדיקער וואַלד-סוחר און גרויסער גביר. זיי איז אין אַנהייב
אַנגעקומען שווער זיך צונויפצורעדן, וואָרעם יחיא דער שוחט רעדט נישט,
נאָר זינגט אויס זיינע ווערטער, אַחוץ דעם פאַרשלינגט ער זיי שנעל אין
מויל, גייען פאַרלוירן, און אין דרויסן בלייבט בלויז דער ניגון, נישט מער
ווי דער ניגון. ר' מרדכי-פייבלען ווידער איז שווער געווען מיט דער ספרדי-
שער הברה, און זיין רעדן עברית — ווי ער וואָלט געדאַוונט, ווי געלערנט
אַ בלאַט גמרא. פון דעסט וועגן האָבן די צוויי מענטשן גוט זיך באַפריינדט,
פאַרבראַכט צוזאַמען, געזעסן אַ סך אין דרויסן, אונטערן פרייען הימל, און
האָבן געלערנט צוזאַמען פון יחיאס ספרים און אויך פון דער גמרא וואָס
ר' מרדכי-פייבל האָט מיטגעבראַכט מיט זיך.

יונה, דער מדריך, האָט געהאַלטן וואַרט. ער האָט זיך באַמיט און
געפונען אַן אַרבעט פאַר ר' מרדכי-פייבלען — היטן די מאַגאַזינען מיט
סחורות פון דער יידישער סוכנות, וואָס האָבן זיך געפונען נישט ווייט פון
דער מעברה, נאַענט פון ים-ברעג. מען האָט אים געגעבן אַ ביקס צו טראָגן

יחיאל גראנאטשטיין

אויף זיין אקסל אין די נאכט־שעהען ווען ער דארף וואכן איבער די מאגא־זיבען... אין אנהייב איז די זאך אים געווען אַ ביסל פריקער. אַ ייד אַ חסיד, אין זיינע יארן, און אַ כלי־משחית אין די הענט... דערנאָך האָט ער אַליין צו זיך געזאָגט: וואָס איז דאָמער? וועמעס פאַרמעגן היט ער? יאָזשעמבס־קיס וועלדער? פרעמד האָב און גוטס? זיין אייגנס היט ער, אַלץ איז דאָך אייגן, אַלץ...

ווי יעדן אָונט, איז ר' מרדכי־פייבל, גלייך נאָכן עסן אַרויס אויף דער וואַך. מיט דער ביקס אויפן אַקסל, האָט ער געשפּרייזט נאָענט פון ברעג. די נאָכט האָט אַרויסגעקוקט צו אים פון ים מיט טונקל־סאַמעטענע אויגן־כוואַליעס. ער האָט נישט געהאַט וואָס צו איילן זיך, יעדע וויילע זיך אָפּגעשטעלט, איינגעהערט זיך אין גערויש פון די כוואַליעס וואָס האָבן פאַרגאַסן דעם ברעג, פאַרשריגן אים מיט משונהדיקע קולות, מיט חיה'יש געוואָי.

עפעס איז אים פלוצלונג אויסגעקומען, אַז ער הערט אַ יאַמעררוף וואָס קומט פון ים. עס ברענגען אים די כוואַליעס צו טראָגן אויף זייערע הויכע פלייצעס און וואַרפן אים צו צו זיינע פיס.

ר' מרדכי־פייבל האָט נישט געוואָסט דעם באַטייט פון דעם. זיינע טעג זענען שוין געווען רוקערע, די נעכט — מער שלווהדיקע, טאָ פון וואַנעט דערטראָגט זיך צו אים אַ וויי־געשאַל? וואָס וויל ער פון אים? וואָס מיינט ער אים צו זאָגן?

ער האָט זיך אָפּגעקערט פון ים, דערווייטערט זיך פון אים. ערשט דעמאָלט האָט ער זיך אַרומגעזען, אַז נישט פון ים קומען די קולות, אַז נישט די כוואַליעס ברענגען זיי צו טראָגן, נאָר, אַז ער אַליין גאָר דער מקור פון זיך, אַז אין דער שטילקייט פון דער נאָכט געלינגט אים נישט אויסצובאַהאַלטן אַן איבערווייניקסטן יאַמעררוף: „הערסט אונדז נישט, טאַטע? שטרעק בלויז אויס די האַנט צו אונדז און מירן זיין מיט דיר... ווי קענסטו אַנדערש?“

אַ וויילע איז ער געשטאַנען פאַרווירט, צעטומלט, האָט פאַרגעסן, אַז ער דארף מיט דער ביקס אויפן אַקסל אַרומקרייזן די מאַגאַזינען מיט סחור־רות, אַז ער איז אַ שומר־שכיר און ער טאָר נישט שטיין לידיק, מוז זיין

פרעמדע וועלדער — אייגענע ערד

אַרבעט טאָן בשלימות, ערלעך, ווי עס קומט. נאָר גלייך האָט ער אָנגע-
הויבן מלחמה האַלטן מיט זיך אַליין. „עס האָט נישט קיין זינען, האָט ער
געטענהט, צו פייניקן זיך פיר און צוואַנציק שעה אין מעת-לעת. מען טאָר
נישט אַזוי.“

ר' מרדכי־פייבל האָט אויסגעפונען אַ בייכיקן שטיין און אַוועקגעזעצט
זיך, אַראָפּגענומען די ביקס פון אַקסל, אַוועקגעלייגט זי אויף די קניען און
געקוקט צום זאַמד וואָס האָט אָנגעהויבן העלן זיך.

פאַר זיינע אויגן איז אויפגעגאַנגען אַ פרימאַרגן וואָס האָט געוואָשן
די טונקלקייט פון ים, אַראָפּגענומען זי פון גאַנצן אַרום. דערנאָך האָט
אַ רויטער פלאַם זיך צעצונדן הינטער בערג, אַפער געדראַפּעט זיך, צע-
שמירט אַ שטיק הימל אין גאַלד און פּורפּור־קאַלירן, און אַ נייער טאַג איז
פון בראַנד אַרויס געבוירן געוואָרן.

דעמאָלט האָט ר' מרדכי־פייבל זיך אויפגעשטעלט און געלאָזט זיך
צוריק אין דער מעברה אַריין. אויפן וועג איז ער פאַרבייגעגאַנגען גרינע
פעלדער, פרוכטן־סעדער און וויינגערטנער און נאָך געזען דעם מאַטן טוי
ליגן אויף זיי.

„ווי ליב איז די ברכה פון אייגענער ערד... ווי אַזוי האָבן זיינע אויגן
דעמאָלט גאַרנישט געזען? ווי אַזוי? — — —“

*

דער חמסין האָט זיך צוגעשטעלט גלייך אין דער פרי. די בלעכענע
ביידלעך אין דער מעברה האָבן זיך צעגליט, אַז עס האָט אַזש געוואָיעט
פון זיי אַזאַ ברען־וויי. ר' מרדכי־פייבל איז נישט אַרויס פאַר דער טיר.
מיטן לאַנגן, ברייטן טלית־קטן איבערן העמד, איז ער געזעסן ביי אַן
אַפענער גמרא און האָט געלערנט. אין דרויסן האָבן זיך געטראָגן הויפּנס
קאַכעדיקער שטויב, ווי ברענענדיקער זשאַר. און כאָטש די טיר פון ביידל
און דאָס איינציקע פענצטערל איז געווען גוט פאַרמאַכט, האָט דער הייסער
שטויב אַריינבאַקומען זיך אויך איבערווייניק, אָנגעלייגט זיך אויף דער ערד,
אויפן ביסל וועט וואָס איז געהאַנגען אויף אַ שטריקל, אַוועקגעלייגט זיך
אויף זיין הויך שוואַרץ קאַפּל און עס פאַרשאַרעט.

יחיא אל גראנאט שטיין

און איז מיטן דערין — יונה, דער מדריך.
„דו ביסט עס — האָט ר' מרדכי־פייבל, דערזענדיק אים אין ביידל,
פריידיק אויסגערופן — און איך האָב דיך גאַרנישט געהערט עפענען דאָס
טירל און אַרײַנקומען.“

„פאַרבייגעגאַנגען, געהערט אַ ביגונדל, נו, בין איך אַרײַן...“
אַ דין שמייכלעך האָט זיך געריסעוועט אויף ר' מרדכי־פייבלס פנים.
ער האָט זיך אויפגעשטעלט, דערלאַנגט יונה אַ בענקל, געבעטן אים
אַוועקזעצן זיך לעבן אים.

הייס און דעמפיק איז געווען אין בלעכענעם ביידל, און זיי זענען
לאַנג אַזוי געזעסן און האָבן געשמועסט, דערציילט איינער דעם אַנדערן
וואָס זיי האָבן געהאַט צו דערציילן זיך.

„יא, היינט פאַרשטיי איך אַנדערש אַ סך זאַכן. אַ שאַד וואָס ערשט
היינט... אַ ביסל צו שפעט, יונה... כאַטש איך בין נאָך גרייט צו פאַר-
ריכטן, מכּפּר צו זײַן...“

„וואָס מיינט איר צו זאָגן מיט דעם?“

„איך וועל עס דיר געבן צו פאַרשטיין אין פשוטע ווערטער, יונה.
מײַן טרוים איז צו האָבן אַן אַרט, אַ שטוב, אַ צימערל וווּ דעם קאַפּ אַוועק-
צולייגן און לעבן דעם אַ שטיקל ערד... אַ שטיקל ערד וואָס איך זאָל
אַליין באַאַרבעטן. קוק נישט אויף דעם אַזוי ווילד. איך וויל האַלטן אַ לאַ-
פּאַטע אין האַנט און אַרײַנשטעקן זי אין דער ערד, אַקערן און זײען. עס
זאָל וואַקסן, יא, עס זאָל וואַקסן און מײנע אויגן זאָלן אַליין עס זען. ס'איז
נישט קײן שגעוץ, יונה. איך ווײס וואָס איך וויל, איך ווײס גוט...“

„אין אייער עלטער? אין די יאָרן?“

„יא! יא! כ'בין אַ בעל־חוב, יונה, דאַרף איך זיך צואיילן, דווקא אין
די יאָרן, און באַצאָלן וואָס כ'בין שולדיק. דאַרפסט מיר צוהעלפן. געהערט,
אַז מען צעשיקט די מענטשן פון דער מעברה אין פאַרשידענע ערטער, מען
גרייט צו פּלאַץ פאַר פּריש אַנגעקומענע. אַה, אויב עס וואַלט מעגלעך
געווען, וואַלט איך אויסגעקליבן צו זײַן נישט ווײט פון דיר, לעבן דיין
קיבוץ. כ'בין דאָך אַליין, יונה, שײן איינגעווינט זיך מיט דיר, געוואָרן
נאַענט... איז עס מעגלעך?“

דער אין שלאכטן אזוי אויסגעפרווטער יונה, האָט נישט געוואוסט, אָז זיינע אויגן פייכטן זיך, און ווען ער האָט עס דערשפירט, האָט ער אַ שמייכל געטאָן און אָפּגערופּן זיך:

„ביז אַ צוויי וואָכן וועלן טאַקע אַ ביסל משפּחות אַריבערגיין אין וווינונגען וואָס זענען פאַר זיי צוגעגרייט געוואָרן. איר זענט אויך צווישן זיי. אויפן וועג קיין ירושלים וועט איר וווינען. אין רמלה. אַ שטאַט מיט אַ סך נייע עולים. טאַקע נישט ווייט פון מיין קיבוץ. אין גאַנצן נישט ווייט. אַ שטוב פאַר זיך אַליין וועט איר האָבן, און אַ שטיקל ערד אַרום איר, נו, דאַכט זיך, אזוי ווי איר האָט געטרוימט, גאַנץ עולם-הזה, נישט אזוי?“

„יא, יא! גאַנץ עולם-הבא. אָבער, הער, יונה, אַן אייגענע דירה? פאַר מיר אַליין? וואָס וועל איך דאַרט טאָן? גענוג איין צימערל בלויז, איין צימערל און דאָס שטיקל ערד...“

„די גאַנצע שולד אויף מיר! און טאַקע אַ לייטיש שטיקל ערד אַרום דער שטוב, אפילו אַ גאַרטן מיט עטלעכע איילבערט-ביימער... אפילו שוין געווען דאַרט, אַלץ געזען...“

עטלעכע טרערן האָבן אַרויסגעקוואַלט פון ר' מרדכי-פייבלס אויגן, נאָר ער האָט קונציק אַ קער געטאָן זיך, אַז יונה זאָל עס נישט זען.

דערנאָך זענען ביידע אזוי געשטאַנען איינער אַנטקעגן דעם אַנדערן און זיי האָבן מער נישט אויסגעטוישט אַ וואָרט, בלויז איבערגעקוקט זיך, געשמייכלט צו זיך, ווי עס שמייכלען צו זיך גוטע פריינד, גאָר נאָענטע מענטשן וואָס צעגייען זיך און וועלן באַלד זיך טרעפן פון ס'ניי...

קאפיטל זיבן און צוואנציק

די נידעריקע, צעקרימטע הייוקעס אין דעם אלט-אראבישן קווארטאל דורך וועלכן ר' מרדכי-פייבל צווייגרייך איז פארבייגעגאנגען כדי צו פאר-קירצן דעם וועג צו זיך אהיים, האבן צוליבן געדיכטן נעפל גישט ארויס-געזען זיך. ערשט, אז ער איז געשטאנען גאר נאענט פון זיי, האבן פאר זיינע אויגן זיך אפגעדעקט דא א שטיק וואנט און דא א פענצטער ווי א פארקלעפט אויג.

טאקע דערפאר איז ר' מרדכי-פייבל געגאנגען געלאסן און פארזיכטיק און צוגעטראכט זיך זיינע טראכטענישן. ברוך-השם פארן חסד וואס ער טוט מיט אים ביז היינט. א לייטישע שטוב באקומען — א דאנק דעם ווילן יונה. א זיסער בחור. און לעבן דער שטוב — טאקע א שטיקל ערד. פון פארגט, און הינטער איר. ער באארבעט עס מיט די אייגענע הענט. עס וואקסן שוין דארט חודש-רעטעכלעך, און ציבל, טרוסקאווקעס און אפילו קארטאפל. אויך די מערעלעך זעען זיך שוין ארויס פון דער ערד. ממש גישט צום גלייבן. שוין געשריבן וועגן דעם צו אלעקסין. דערציילט אים אין א לאנגן בריוו ווי אזוי עס דערגייט אים אין פעלד... אה? דער גוטער אלעקסי! ער'ט זיך דערשראקן און גלייך צוריק געשריבן א בהלהדיקן בריוו, אָנגעפרעגט זיך צי ס'איז טאקע אזוי שלעכט אין הייליקן לאַנד, אַז „אזא מענטש ווי דער פאן" מוז אין זיינע עלטערע יאָרן טאָן אין ערד-ארבעט כדי צו קאָנען זיך דערנערן. און אחוץ דעם, צו וואָס דאָרף ער די אַרבעט, אַז ער האָט ביי אים אַזוי פיל געלט... אַ ווילער און תמימות-דיקער מענטש, דער אלעקסי. ער מיינט אַודאי, אַז ער, מרדכי-פייבל, האָט געהאַט אַן אַפּמאַך מיטן ריבונ-של-עולם צו זיין באַר אַ וואַלד-סוחר... נאָך היינט, ווי נאָר ער וועט אַריינקומען אין שטוב, וועט ער אַנשרייבן צו אים אַ בריוו, געבן אים צו פאַרשטיין, אַז מער ווי דאָס שטיקל ערד גייטיקט זיך אין זיינע הענט, גייטיקט ער זיך אין דעם עצם טאָן. וואָרעם, עס איז גישט גענוג צו פאַרשטיין מיטן שכל, אַז ס'איז היינט אַנדערש פון אַ מאָל.

פון דעמאלט... נאָר, עס דאַרפן אויך דער גוף, די הענט, זיין שותפים צו דער אַנדערשקייט...

צוליבן נעפל האָט ער זיך אָנגעשלאָגן אין אַן אויטאָבוסן־אַפּשטעל. ר' מרדכי־פייבל האָט אַ סך נישט געקלערט און אַוועקגעזעצט זיך אויף דער באַנק וואָס איז דאָרט געשטאַנען, אַריינגעשטעקט די האַנט אין בוזעם־טאַש, אַרויסגענומען אַלעקסיס בריוו וואָס ער האָט דעם זעלבן טאַג באַקומען און געלייענט אים נאָך אַ מאָל אין שײן פון בלאַסן ליכט פון עלעקטרישן לאַמפּ.

— — — „איך ווייס, פאַן, אַז איך נעם ביי אים אָפּ צייט וואָס איז אים טייער. אָבער כ'פיל, אַז איך מוז מיינע ווערטער אַרויס־ברענגען אויפן פּאַפיר. איך בין אַ פּויער, און איך ווייס וואָס אַזוינס עס איז אַרבעטן אין פעלד. פאַרוואָס אָבער מוז עס דער פאַן טאַן? איז אַזוי שלעכט אין הייליקן לאַנד? אויב דער פאַן וועט מיר דער־לויבן, וועל איך גלייך נאָכן באַקומען ענטפער אים שיקן אַ סומע געלט וואָס איך זאַמל און ווייס נישט וואָס צו מאַכן מיט דעם. אויך פאַקעטן מיט שפייז קאַן איך גלייך אַרויסשיקן. כ'בין דאָך משוגע־רייך פון דעם וואָס דער פאַן האָט מיר איבערגעלאָזט. וואָס זאַל איך מאַכן מיטן געלט, אויב נישט אַרויסהעלפן דעם פאַן? — — —“

אויך וועגן זיך אַליין האָט אַלעקסי געשריבן:

— — — „איך האָב אַליץ געטאַן ווי דער פאַן האָט מיך געזעהט. טאַקע חתונה געהאַט מיט דער וואַיטשעכאַווע וועגן וועלכער איך האָב זיך אָנגעפרעגט אין מיינע ערשטע בריוו צום פאַן. אמת, שוין נישט אַזאַ יונגע כלאַפקע, הוסט אַ ביסל אונטער אין די נעכט, עס חלומען זיך איר וויסטע חלומות, וועקט זיך איבער אין שרעק (עס קאַן זיין, אַז עס טוט איר אַזוי אָפּ איר פאַרשטאַרבענער מאַן), אָבער, זי איז מיר זייער איבערגעגעבן און די ווירטשאַפט אונטער אירע הענט, האָט אויפגעלעבט. דער הויף זעט אין גאַנצן אַנדערש אויס — ציכטיק־ריין. אַזוי אויך די שטאַלן, די אַבאַרעס. אומעטום פילט זיך איר האַנט. און וואָס זאַל איך לייקענען? זייער געשמאַק איז אויך דאָס עסן וואָס זי קאַכט (זאַל מיר מייזן אַלאַז אין קבר מוחל זיין).

איך האָב אויך געפּאָלגט דעם פּאָן און נישט פּאַרקויפט די „שיווע“ און אויך נישט די „מאַטקאַ“. מיין „אַלטע“ האָט זיי גענומען אין די הענט אַריין און געמאַכט פּון זיי לייט, אַז ס'איז אַ נחת צו קוקן אויף זיי. זיי גיבן היינט מילך ווי זיי וואָלטן מיט אַ מאָל יינגער געוואָרן. וואָדעק קוזשמירן זעט מען נאָך אַלץ נישט אין דאָרף. אויך טאַמאַש מיט דער ווייב זענען אַוועקגעקומען. מען זאָגט, אַז זיי זענען אין דער „פּאַקע“. אַנדערע מיינען, אַז זיי זענען אַוועק מיט די דייטשן — — —

ר' מרדכי־פייבל האָט נאָך נישט געהאַט פּאַרענדיקט ליינענען דעם בריוו און יחיא, דער תימנער שוחט, וואָס איז צוזאַמען מיט אים אַריבערגע־בראַכט געוואָרן פּון דער מעברה און באַקומען אַ טאַפעלע שטוב אין שכנות מיט אים, איז פּלוצלונג אויסגעוואַקסן פאַר זיינע אויגן. ביידע זענען געווען צופּרידן פּון דער באַגעגעניש אין אזא פּאַרנעפּלטן אַונט און זיי האָבן צוזאַמען געלאָזט זיך אַהיים.

„ווער ווייס, יחיא, און אפשר טאַקע איז די גאולה שוין נאָענט? איז עס נישט מעגלעך? דער וואָס זיצט אין הימל קאָן אַלץ באַווייזן, כאַטש נישט איין מאָל קומט מיר אויס, אַז וואָס עס געשעט אין אונדזערע טעג, איז עפעס צו פיל פאַר איין דור, ס'איז שווער דאָס אַלץ אויפצונעמען...“ יחיאס פיטשינקע אייגעלעך האָבן זיך צעפּלאַקערט, דאָס שפיציקע בערדל זיינס — אַ לאַנגער קמץ — האָט זיך געשטופּט פּאַרויס, און די דינע פּיסעלעך זיינע זענען צוגעשפרונגען, האָבן זיך צעטאַנצט אין מיטן גאַס.

„כ'מיין אויך אזוי, אדון מרדכי. ברוך־השם. יא! עס הערן זיך די טריט פון משיח. ס'איז אזוי געשריבן אין ספרים. אליין געזען. ווען עס וועט קומען די צייט וועט די שכינה אָפּטאָן זיך פון אַלע לענדער און אַריבער־טראָגן זיך קיין ארץ־ישׂראל, און דעמאָלט וועט קומען משיח. קאָן זיין. אַז נאָך אין אונדזער צייט וועט עס זיין. ברוך־השם. אויך אין „ילקוט שמעוני“ געזען אַ רמז.“

„אַפילו אַן התעוררות פון אונדז אליין?“
 „אַז עס וועט קומען דער טאַג, אדון מרדכי, וועלן זיך עפענען די

אויגן וואָס זעען נישט און די האַרטקייט, די פאַרשטאַפונג פון האַרץ וועט זיך אָפּטאַן. עס וועט אויפהערן דער קיטרוג אויף יידן און די גאולה אַליין וועט זיך אויסלייזן פון די קייטן וואָס האַלטן זי געבונדן, זי וועט זיי צערייסן.

„און דערווייל?“

„דערווייל וועט דאָס ליכט אַדורכשלאַגן זיך אַ וועג, וועט מלחמה האַלטן מיט דער פינצטערניש און זי באַצווינגען, מנצח זיין. דער זוהר הקדוש זאָגט אויך אַזוי.“

„אַבער מיר דאַרפן נאָך אַלע אַנקומען צו ניסים, יחיא. די גוים, אַלע גוים אין דער וועלט קאָנען נישט פאַרטראַגן אונדזער תקומה, ווילן נישט משלים זיין מיט איר. וואָס וועט טאַקע זיין? זיי שאַרפן דאָך די ציין קעגן אונדו, וואַלטן נאָך געוואַלט זען חלילה אונדזער מפלה.“

„אָודאי דאַרפן מיר נאָך אַנקומען, אדון מרדכי, צו ניסים. אַבער זיי זענען דאָ. זיי געשעען מיט אונדו יעדן טאָג. אונדזער קומען אַהער, אונדזער לעבן דאָ — דאָס אַלץ איז ניסים, אַבער דער עיקר איז נאָך פאַר אונדו... מירן נאָך אַ סך דערלעבן, נאָך אַ סך...“

*

נאָר געזעגנט זיך מיט יחיאן, געשטאַנען שוין ביים טירל וואָס פירט פון גאַרטן צו זיין שטוב און ער האָט געהערט רופן זיין נאָמען: „אדון צווייגרייך — — — ר' מרדכי־פייבל — — —“ גאָר אויפפאַלנדיק איז אים אויסגעקומען דאָס קול וואָס האָט אים דערגרייכט פון געדיכטן נעפל ארויס, און ער איז געבליבן שטיין אַ פאַרווונדערטער, נישט געקאָנט אַ ריר טאָן זיך פון אַרט. נאָך אַ וויילע האָט ער קוים צוגעשאַרט זיך צו דער טיר פון זיין שטוב און באַמערקט צוויי סילוועטן ווי שאַטן־בילדער. ווער זענען זיי? האָט ער אַ דערשראָקענער זיך אַ פּרעג געטאַן. ווער קאָן עס זיין, וואָס ווייסט אים צו רופן ביים נאָמען? עפעס האָט ביי אים אַלץ זיך אויסגעמישט. עס זענען אים געקומען אויפן זינען די לעווערטאָווער גאַס, זיין הויז, דאָס שטיבל, און די חורבה אויף די וואַליער לאַנקעס, לעבן אַלטן בית־החיים. און אפשר איז גדליה גאָר געקומען אין לאַנד אַריין? אַדער

א קרוב וואס איז געבליבן לעבן און האט זיך דערוואסט פון אים ? ווער ווייסט ?

די צוויי יונגע חברה האבן באמערקט, אז דער מענטש צו וועלכן זיי האבן געאיילט זיך צו קומען ווי נאך זיי האבן געהערט וועגן אים פון זייער קיבוץ-חבר, יונה, שטייט אַ מבולבלדיקער, און פון זיין בלייבן, צעשראקענעם אויסזען האבן זיי אַרויסגעלערנט, אז ער איז נישט אין שטאנד צו געבן אפילו איין טראָט. האבן זיי אים אַ נעם געטאָן אונטער די אַרעמס און געהאַלפן אים אַריינגיין אין שטוב.

אפילו אינעווייניק, אין שטוב, איז ער נאָך אַלץ געווען ווי פאַרטור-מאַנעט. זיי האבן גערעדט צו אים און ער האָט זייערע רייד נישט קלאָר באַנומען. וואָלט יחיא אַנגעקלאַפט אין טיר און אַריינגעקומען, ווען עס וואָלט יונה דער מדריך זיך באַוויזן, ווי ער טוט עס נישט איין מאָל אין אַן אַונט, וואָלט ער געווען זיכערער, אז ער איז ביי זיך אין שטוב, אין רמלה, אין דער נייער שטוב זייער וואָס האָט אַ גאַרטן, אַ שטיקל פעלד... ער איז אָבער גאַנץ שנעל געקומען צוריק צו זיך און זיינע אויגן האָבן זיך צעצונדן פאַר פרייד. „ביסטו הייסט עס, ירחמיאל ? ירחמיאל האַסקלס פון שטיבל ? נישט דערקענט, נישט דערקענט... און דו... דו ביסט שליאַמעק, שליאַמעק קליגער פון הויף... פון... איז עס וואָר ?”

— — — זאַלבע דריט זענען זיי דערנאָך געזעסן אַרום טישל ווי אַ משפּחה־רעשטל וואָס האָט זיך אַפּגעפונען נאָך לאַנגע אַרומזוכענישן. אויף דער וואַנט איז געהאַנגען אַ נאַפּט־לעמפל (דאָס עלעקטרישע ליכט איז נאָך נישט געווען באַהאַפּטן צו די שטיבער פון נייעם קוואַרטל) און דאָס שוואַכע פּלעמל פון דעם בלייך־רויטלעכן קנויט־צינגל, האָט ווי געטריבן קאַטאַוועס פון דער משונהדיקער באַגעגעניש.

אַ קורצע זומער־נאַכט און די שעהען זענען אַוועק אַזוי שנעל, אַזוי שנעל. ביידע, ירחמיאל און שליאַמעק קליגער האָבן געוואָלט וויסן ווי אַזוי און וואָס עס איז געשען „דאָרט“ אין די יאָרן פון גרויל. אויך ר' מרדכי־פייבל איז געווען נייגעריק צו הערן פון זיי, פון זייער לעבן. ירחמיאל האָט דערציילט:

„אין פרייער צייט, אז ער האָט די קינדער אין שטוב, זעצט ער זיי

אָוועק ביים טיש, נעמט די יינגערע אויפן שוים און ער דערציילט זיי וועגן זיין הויף, וועגן חסידים-שטיבל, וועגן יוסף-דודן זיין רבין. ער מאַלט זיי אויס ווי אזוי עס האָט אויסגעזען אַזאַ ייד ווי ר' בינעמל קאַצקער וועלכן ער אליין קאָן נישט פאַרגעסן ווייל ער האָט אים געזען ווי אַ מלאַכדיקן מענטש, וואָס ערדישקייט האָט מיט אים גאַרנישט צו טאָן, ווייל ער איז העכער, אַ סך העכער פון דעם. אַ מיין הויכע נשמה וואָס מ'האַט על פי טעות, אָדער פאַר עפעס אַריינגעוואָרפן אין אַ מענטשלעכן גוף. די קינדער זיינע האָבן ליב צו הערן וואָס ער דערציילט זיי, און ער, ער אליין... האָט ליב צו דערמאָנען זיך, אויפצולעבן אין זכרון יענע ווייטע טעג..."

ר' מרדכי-פייבל האָט אלכסונדיק געקוקט צו שליאַמעקן. אין זיינע אויגן האָט ער אויסגעזען אַ סך עלטער ווי ער האָט געדאַרפט זיין. דאָס פנים — געריסעוועט, און די לאַנגע מוסקולנע הענט זיינע — צעאָדערט. ער האָט זיך נישט גערעכנט מיט דעם וואָס ירחמיאל איז געזעסן לעבן זיי, פאַרשטאַנען, אַז וואָס ס'איז זיך פאַרלאָפן צווישן שליאַמעקן און זיין יוכבדן איז אים גוט באַווסט. צוליב דעם טאַקע האָט ער אַ פרעג געטאָן שליאַמעקן צי ער פאַרמאָגט גענוג כוח אויסצורייסן פון זיך דעם פאַר-דרוס אויף אים וואָס ליגט אָודאי ביי אים טיף פאַרגראָבן אין האַרץ.

„דער אמת איז, אַז צייט טעמפט אָפּ, שלעפט איין יסורים, צער, אָבער רייסט זיי נישט אויס לחלוטין. במשך אַלע יאָרן פון קריג האָט ער געהאַפּט, אַז וואָס עס איז נישט געווען מעגלעך פריער, וואָס עס איז אין יענער צייט נישט צו שטאַנד געקומען, וועט אפשר איצטער געשען. ניין! ער האָט אין מינוט נישט אויפגעהערט צו גלייבן, אַז יוכבד לעבט, אַז זי וועט זיך ראַטעווען, ווייל... איצטער איז אים שוין אַלץ קלאָר. ער דאַרף אים גאַר-נישט זאָגן. גאַרנישט..."

אַ טיפער קרעכץ האָט זיך אַרויסגעריסן פון ר' מרדכי-פייבלען, אַ קרעכץ וואָס האָט מעסערדיק אַדורכגעשניטן די שווערע לופט אין צימער. „יענעם פאַרטאָג ווען מען האָט זיי אַראַפגעשליידערט פון דער לאַסטמאַשין ביים ברעג פון זיין וואַלד, האָט יוכבד אים אַרומגענומען. זי האָט נישט געלאָזט אַ טרער פון די אויגן, בלויז שטיל געפרעפלט עפעס

יחיא גרא נאטשטיין

מיט די ליפן, און ער האט גארנישט געהערט. גארנישט. ביז היינט נאך הערט ער איר שטיל שעפטשען. איר לעצטער בליק אויף אים גייט אים נאך אלע טעג און אלע נעכט. ביז היינט נאך מאטערט ער זיך, וויל זיך אויסטייטשן וואס אזוינס זי האט אין דער לעצטער מינוט פון לעבן געוואלט אים זאגן... איר מילדער בליק שטייט אים פאר די אויגן, טוט זיך נישט אפ פון אים. איז ער צופרידן פון דעם וואס ער איז געווען אזא שלוהדיקער בליק. שליאמעק! כ'מיי און ס'איז געווען א בליק פון מחילה פון א קינד צו א טאטן..."

ער האט זיך אויפגעשטעלט, איז אריין אין קיר, אפגעווישט דאס אין שווייס באגאסענע פנים, און צוריק זיך באוויזן אין צימער.

אין דרויסן, אין ר' מרדכי-פייבלס גארטן, האט א לייכט ווינטל בא-וועגט די בלעטער פון די יונגע פרוכטביימלעך. א שטיל געשארך האט אנגעשלאגן אין פענצטער, אנגעזאגט, אז מען קאן עס שוין עפענען, וויל דאס וועטער האט זיך געענדערט, דער חמסין האט נאכגעלאזט, און מען קאן שוין א הנאה האבן פון א ביסל פרישער לופט.

ירחמיאל האט ארויסגעפילט, אז ער וואלט אויף א ווילע געדארפט פארלאזן דאס צימער, האט ער זיך אויפגעשטעלט, מכלומרשט גענומען שפרייזן ארויף און אראפ, און צום סוף — ארויסגעשארט זיך אין הויף אריין.

שליאמעק האט פון דעסט וועגן געפילט זיך פרייער, נישט געשטערט. א חלום וואס ער האט יארן לאנג געוועבט, איז אים די נאכט צעפאלן, האט זיך אויפגעלעזט. האט ער נאך א שייכות צו דעם מענטש צו וועלכן ער האט אזוי געאיילט זיך צו קומען? ער האט נישט געהאט פאר זיך קיין קלארן ענטפער און פון דעסט וועגן געהאלטן, אז עס בינדט זיי ביידן דאס טראגישע וואס האט פאסירט, א שותפות צו דעם וואס איז געשען ביים ברעג וואלד, ווי ר' מרדכי-פייבל האט עס דערציילט.

ר' מרדכי-פייבל האט נענטער זיך צוגעבויגן צו אים, אנגענומען זיין האנט און געבעטן זיך ביי אים, אז אויב ער וויל אים שענקען א ביסל מנוחה, א ביסל שלווה אין זיינע אומעטיקע, אליינדיקע טעג, זאל ער אים

צוואַגן אָז שנעל ווי מעגלעך וועט ער זען אויפצושטעלן אַן אייגן משפּחה-
לעבן, אַן אייגענע נעסט, נישט אַפּלייגן...

*

זיי האָבן נאָר געהאַט אויסגעצויגן זיך אויפן געלעגער וואָס ר' מרדכי-
פייבל האָט פאַר זיי אויסגעבעט, און זענען איינגעשלאַפּן. אויך ר' מרדכי-
פייבל איז אַרויף אויף זיין סוכנות-בעטל, נישט אויסגעטאָן זיך, ווייל עס
איז שוין געווען נאָענט צו פאַר טאַגס און גערעכנט בלויז אַ לייכטן דרעמל
צו טאָן. דער שלאָף האָט אים נישט גענומען. ער איז אַראָפּ פון בעטל, און
אין די שטעקשיך האָט ער שטיל-שטיל געשפּרייזט איבערן צימער און פון
מאַל צו מאַל זיך אַריבערגעבויגן איבער די צוויי שלאָפּנדיקע געסט, ווי עס
בייגט זיך אַ טאַטע איבערן בעטל פון אַ קינד כדי צו זען צי עס שלאָפט
גוט און רויק. דערנאָך איז ער צו צום פענצטער און האָט געקוקט ווי דער
פרימאַרגן גייט אויף און קערט אויס פון זיין גאַרטן, פון הויף, רעשטלעך
נאַכט. באַלד נאָך דעם האָט דער דרויסן זיך אויסגעלייטערט, געוואָשן זיך
אין זון-ליכט. געטובלטע, און אין שבתדיקע בגדים אָנגעטאָן, זענען פאַר
זיינע אויגן אויפגעגאַנגען איטשע-בער, זיין ידיד-נפש, יצחקל שוחט, אלי-
אהרון דער דאָנאַר, האַסקל דער פעלהענדלער, ירחמיאלס טאַטע, דודל ער-
ליכמאַן, ישראל דער טרעגער און איבער זיי — ווי אַן אַדלער וואָס טראָגט
אויף זיינע צעשפּרייטע פליגעלען די אייגענע קינדער כדי זיי צו באַשיצן
פון פייל און שטיין געצילט דורך פייגל-פאַנגערס — האָט געהויערט,
געשוועבט ר' בינעמל קאַצקער. די ברייטע פאַלעס פון זיין לאַנגער קאַפּאַטע
צעלאָזט, ווי צו שיצן זיי פון כל'ע שלעכטס און פון בייוס.

הויפּנס ליכט האָבן אַריינגעפלייצט אין צימער און אויפגעוועקט די
צוויי יונגע מענטשן. זיי זענען שנעל אַראָפּ פון געלעגער, אַרומגעוואָשן
זיך, אויסגעטרונקען די טיי וואָס ר' מרדכי-פייבל האָט נאָך פּרנער שוין
געהאַט צוגעגרייט און זיי האָבן געאיילט זיך צוריק אין קיבוץ אַריין וווּ
עס האָט געוואָרט אויף זיי זייער טעגלעכע אַרבעט.

„נישט געוואָרט, ר' מרדכי-פייבל, מיר וועלן קומען צו אייך, און נישט

יחיאל גראנאטשטיין

קיין זעלטענע געסט וועלן מיר זיין" — האבן זיי אים צוגעזאגט ארויס-
גייענדיק, באגלייט דורך אים, פון זיין שטוב.
„מיר וועלן קומען, מיר וועלן קומען — — —“ האבן זיי נאך אַ מאָל
אויפן הויף שוין זייענדיק צו אים גערופן און זענען אַריינגעשפרונגען אין
טענדער, געלאָזט אים אין גאַנג, און אַרויס צום ברייטן שאַסיי.
אַ זוניקער, ליכטיקער טאַג. אַן אַ שיעור גאַלד-שטראַלן האָבן פאַר-
פלייצט ר' מרדכי-פייבלס הויף, זיין גאַרטן, האָבן אויסגעלייגט זיך אויף
די געוויקסן, אויף קנאַספּנבלעטלעך, און פאַר איין וועג שוין אויך אַריינ-
געפלאַכטן זיך אין זיין זילבער-גרויער באַרד וואָס האָט, אַזוי לאַנג ווי
ער איז דאָרט געשטאַנען, צוריקבאַקומען איר גאַלד-ברוינעם קאַליר פון
אַ מאָל, ווי אין זיינע יונגע יאָרן...

קאפיטל אכט און צוואנציק

געבויגן איבער דער לאַפּאַטע איז ער געשטאַנען אין מיטן גאַרטן און אַרום אים איז די ערד געלעגן אַ צעאַקערטע. אַ וואַרעמע פאַרע איז נאָך אויפגעאַנגען פון די אַנגעוואַרפענע, צעשניטענע ערד־שטיקער.

מענטשן וואָס זענען פאַרבייגעאַנגען לעבן פּלויט פון זיין גאַרטן האָבן אַריבערגעקוקט צו אים, נישט אויפגעהערט זיך צו ווונדערן פון דעם וואָס אַ ייד אין די עלטערע יאָרן שטייט אין אַזאַ חמימהדיקן טאַג און אַקערט די ערד, האָט נישט חס אויף זיין געזונט.

קיינער האָט עס נישט געקאַנט פאַרשטיין.

אַפילו די נאַענטע שכנים זיינע וואָס ווייסן שוין אַ ביסל מער וועגן אים, ווייל זיי שטעלן זיך אָפּ צו מאַל און כאַפּן אַ שמועס מיט אים, אויך זיי הערן נישט אויף צו פרעגן זיך איינער ביים אַנדערן, ווילן פאַרשטיין, וויסן פאַרוואָס עס האָט אַזאַ שטייגער ייד פאַרקליבן זיך אין דער אַראַ-בישער רמלה, איז נישט געאַנגען וווינען קיין ירושלים אָדער בני-ברק, וווינט אַזוי אָפגעזונדערט, איינער אַליין אין אַ גאַנצער שטוב, און נאָר מען הערט אים לערנען, אָדער מען זעט אים טאַן אין גאַרטן, אין שטיקל פעלד אַרום זיין שטוב, אַקערט, רייניקט די ערד, זעצט און פּלאַנצט, פּוצט יעדעס בלעטעלע, יעדן געוויקס, גיט אויף דעם אַכטונג, היט עס צו, ווי עס וואַלט געווען ממש גאַלד...

אויך זיי האָבן אים נישט פאַרשטאַנען...

און ווידער אַ חמסין־טאַג. שוין אין דער פּרי איז דער הימל געווען פאַרצויגן מיט אַ דינער ווייסלעכער הויט און עס האָט דער זון אָפגענומען, נישט געסטייעט קיין כּוח אַראַפּצורייסן דעם שליער וואָס האָט פאַרשטעלט איר לייכטנדיק, צעשטראַלט פנים.

זיין דין, צייגן כּאַלאַטל איז געהאַנגען אויף אַ צווייג פון אַן אַלטן צעגאַרבטן איילבערט־בוים, אין סאַמע מיט פון גאַרטן. ס'איז נישט געווען

קיין ווינטל וואָס זאָל עס אַ הוידע טאָן, איז עס געהאַנגען שטייף, און אויסגעהוילטער גוף.

בייגנדיק זיך כסדר צו דער ערד, האָט דער ברייטער טלית־קטן זיינער אים כמעט אין גאַנצן צוגעדעקט, געפלאַנטערט זיך צווישן זיינע פיס. די אָפגעדעקטע הענט זיינע, שוין גענוג־גענוג אָפגעברוינטע פון זון, האָבן ביי יעדן באַריר זייערן מיט דער ערד, אויסגעזען ווי טונקעלע, וואַקסענע ליכט וואָס אָט שטעלן זיי זיך אַליין אַריין אין צעפנטע קברים און אָט טוען זיי זיך אָפּ פון זיי, בעמען זיך אויף צוריק.

„רו נישט! רו נישט! — אַליין האָט ער זיך אַזוי אונטערגעטריבן — ס'אָ שאַד די צייט. זי האָט דאָ לאַנג געוואַרט אויף דיר. שטעק די לאַפאַטע אין דער ערד, נאָר נישט אָפּ!“

עטלעכע פייגעלעך זענען געקומען צו פליען פון ערגעץ וווּ און האָבן אויסגעפונען פאַר זיך אַ באַהעלטעניש פון דער היץ אין דער געדיכטער צעצווייגטקייט פון איילבערט־בוים אויף וועלכן עס איז געהאַנגען זיין כאַלאַטל. מיט די פּיטשינקע פּיסעלעך זייערע האָבן זיי געפיקט די האַרטע אויסגעקרימטע צווייגן — ווי אַלטע, פאַרדאַרטע, הונדערט יאָריקע הענט וואָס האָבן נאָך נישט פאַרלוירן דעם מאַרד זייערן. ווי דאָס קלאַפן פון אַ זייגער האָט אָפגעקלונגען אין חלל זייער פיקעריי, ווי אַנצוזאָגן, אַז טייערע מינוטן קומען אַוועק כדי מער נישט אומצוקערן זיך, און דעריבער איז אַ שאַד די צייט, אַזאַ שאַד...

ר' מרדכי־פייבל האָט אַ הייב געטאָן די אויגן איבער זיך און געזען, אַז טאַג האַלט ביי פאַרגיין. ער האָט אָפגעטרייסלט זיך פון אַנגעלייגטן ערד־שטיב, איז צו צום איילבערט־בוים, אַוועקגעזעצט זיך אויף אַן אַרויס־שטאַרנדיקן וואַרצל, און אַנגעוויקס וואָס איז אים אַרויס אַוודאי פון טיפן עלטער, פון פאַרלירן דעם חשבון פון די יאָרן...

פון דאָ אויס האָבן זיינע בליקן אים צוריקגעפירט צו דער לאַפאַטע וואָס ער האָט געלאָזט שטעקן אין דער ערד אַ ביסל קרימלעך, ענלעך צו אַן איבערגעבראַכענער מצבה אויף אַ פאַרוואַרלאָזטן בית־הקברות. ווען ער האָט זי צום ערשטן מאַל, דערמאַנט ער זיך, דאָ אַריינגע־שטעקט אין דער ערד, האָט די האַנט ביי אים אַ דריגע געטאָן. עס איז אים

אויסגעקומען, אז זי שניידט זיך אריין אין קברים-ערד. ער האט דעמאלט געוואלט אריינלויפן צוריק אין שטוב, האט מורא געהאט, אז ער וועט זי מער נישט קאנען נעמען אין דער האנט אריין. און פון דעסט וועגן, און אפשר דווקא דערפאר, האט אים גענומען ציען צו איר, צו עפענען מיט איר די ערד, צעשניידן זי אויף שטיקער, אריינאטעמען אין זיך איר ריח און ברענגען אויפן זכרון „יענע“ קברדיקע ערד.

קיינער האט עס נישט געקאנט פארשטיין, קיינער נישט... א מערב-ווינטל האט פלוצלונג אנגעהויבן בלאזן. די צווייגן פון איילבערט-בוים אונטער וועלכן ער איז געזעסן האבן זיך צעוויגט, די פיי-געלעך זענען זיך צעלאפן, איינס דא, איינס דארט, און דאס דינע כאלאטל זיינס האט זיך אויך צעהוידעט, אריינבאקומען חיות.

האט ער זיך אויפגעשטעלט, איז צו צום קראן אין מיטן פעלד, געוואשן דאס פנים און די הענט, האט ארויפגעצויגן אויף זיך דאס כאלאטל, ארומ-געגארטלט זיך און געדאוונט מנחה. א שטיל געשעפטש האט זיך צעטראגן אין אנהייב-אוונטיקן חלל. און עס האבן די בלעטער צוגעצישעט, מיטגע-דאוונט, מיטגעבויגן זיך און צוצעטראגן זיין תפילה — — — „מ ו ד י ם א נ ח נ ו ל ך — — —“

ביכער פון מחבר :

איך האָב געוואָלט לעבן

(אַרויסגעגעבן דורכן ייִדישן פען-קלוב אין פראַנקרייך, 1950)

יהודי ביער

(מורשת, ת"א, תשט"ו)

אורות מאמל

(קרית ספר, ירושלים, תשי"ט)

שמש בענן

(מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"ה)